

**Національна академія наук України
Львівська національна наукова бібліотека України
імені В. Стефаника**

Надія Зубко

ОСНОВИ КНИГОЗНАВСТВА

Навчальний посібник

Препринт

**Львів
2025**

УДК 002.2 (075.8)

3-91

Рецензенти:

Ольга Антоник, кандидатка філологічних наук, доцентка,
Національний університет «Львівська політехніка»

Оксана Левицька, кандидатка філологічних наук, доцентка,
Український католицький університет, Національний університет
«Львівська політехніка»

Зубко, Надія

3-91 Основи книгознавства : навчальний посібник : [препринт] /
Надія Зубко ; Національна академія наук України, Львівська
національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника. —
Львів, 2025. — 350 с.

ISBN

Навчальний посібник присвячено комплексному розгляду книжкового видання як об'єкта книжкової справи, соціальної комунікації та професійного аналізу. Розкрито зміст поняття «книжкове видання», його цільове призначення та читацьку аудиторію, подано багатоаспектну класифікацію видань. Значну увагу зосереджено на зовнішньому й внутрішньому оформленні книги. Детально проаналізовано апарат видання — розпізнавальний, довідково-пошуковий, науково-допоміжний і бібліографічний — як важливий складник видавничої культури книги. Схарактеризовано основні нормативні, наукові, навчальні та інших види видань функційної літератури, а також розкрито специфіку літературно-художніх книг.

Адресовано працівникам бібліотек, які прагнуть поглибити книгознавчі компетенції, студентам спеціальності «Бібліотечна, інформаційна та архівна справа» і всім, хто цікавиться теорією і практикою сучасного книгознавства.

УДК 002.2 (075.8)

© ЛННБ України ім. В. Стефаника, 2025

© Зубко Н. Н., 2025

Зміст

Вступ.....	5
Розділ 1. КНИЖКОВЕ ВИДАННЯ: ПОНЯТТЯ, ФУНКЦІЇ, ВИДИ	
1.1. Книга як об'єкт книжкової справи	7
1.2. Функції книги	10
1.3. Структура видання: основний, Додатковий і допоміжний тексти	13
1.4. Цільова аудиторія видання. «Портрети» потенційних читачів	16
1.5. Багатоаспектна класифікація видань.....	28
Розділ 2. ЗОВНІШНЄ ОФОРМЛЕННЯ КНИЖКОВОГО ВИДАННЯ	
2.1. Оправа: загальна характеристика і комунікативні завдання	46
2.2. Обкладинка і палітурка	53
2.3. Форзац і нахзац	63
2.4. Обріз і тренди в його оформленні.....	69
2.5. Супербкладинка, манжетка, футляр.....	75
2.6. Нетипові конструктивні елементи.....	77
2.7. Зовнішнє оформлення багаточастинних документів	80
2.9. Зовнішнє оформлення перекладених і перевиданих книг.....	83
Розділ 3. ВНУТРІШНЄ ОФОРМЛЕННЯ КНИЖКОВОГО ВИДАННЯ	
3.1. Елементи внутрішнього оформлення	86
3.2. Книжковий блок і способи його скріплення.....	87
3.3. Корінець книжкового блоку. Каптал і лясє.....	93
3.4. Титулатура.....	96
3.5. Рубрикація в книжці	98
3.6. Особливості шрифтового оформлення	101
3.7. Колір в оформленні видання.....	104
3.8. Ілюстрації: види і значення.....	106
3.9. Художнє оформлення і поліграфічне виконання.....	108

Розділ 4. АПАРАТ КНИЖКОВОГО ВИДАННЯ

3.1. Поняття про апарат видання	111
3.1. Розпізнавальний апарат	112
3.2. Довідково-пошуковий апарат	143
3.3. Науково-допоміжний апарат.....	180
3.4. Бібліографічний апарат	208

Розділ 5. ВИДАННЯ ТВОРІВ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

5.1. Загальна характеристика літературно-художнього видання.....	235
5.1.1. Актуальність видання творів художньої літератури	235
5.1.2. Літературний твір як основа видання. Зміст та форма книги	242
5.1.3. Роди та жанри художньої літератури	245
5.2. Види літературно-художніх видань	252
5.2.1. Видання окремого твору.....	252
5.2.2. Авторські та колективні збірники.....	257
5.2.3. Зібрання творів	268
5.3. Типи видань художніх творів.....	276

Розділ 6. ВИДАННЯ ТВОРІВ НЕХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

6.1. Цільове призначення та характер інформації як передумова поділу видань на види і підвиди.....	287
6.2. Довідкові видання	290
6.3. Нормативні видання.....	303
6.4. Наукові видання	311
6.5. Науково-популярні видання.....	321
6.6. Навчальні видання	325
6.7. Інші види видань	332

Додатки.....	334
--------------	-----

А. Книгознавчий аналіз як метод комплексного оцінювання видання.....	334
Б. Комплексний показник якості книжкового видання: методика розрахунку	338

Список літератури	3424
-------------------------	------

ВСТУП

Книга впродовж століть була й залишається одним із найважливіших інструментів збереження, передавання та творення знань. Вона поєднує в собі матеріальний об'єкт і складний комунікативний механізм, у якому перетинаються авторський задум, редакторська й видавнича інтерпретація, художнє та поліграфічне оформлення, а також очікування й потреби читача. Саме тому сучасне книгознавство розглядає книгу не лише як носій тексту, а як багатовимірний соціокультурний та соціокомунікативний феномен, що функціонує в системі книжкової справи.

Книжкова справа — це цілісна система сфер і видів діяльності, у межах якої книга проходить повний життєвий шлях: від авторського задуму до зустрічі з читачем. Вона об'єднує творчу працю автора, фахову редакційно-видавничу й текстологічну підготовку, художнє проєктування та поліграфічне втілення видання, його тиражування, розповсюдження й подальше функціонування в суспільстві. Відповідно до книжкової справи належать видавнича справа, поліграфічна промисловість, книжкова торгівля, бібліотечна і бібліографічна справа.

Цей підручник покликаний сформувати цілісне й системне уявлення про книжкове видання як складний багаторівневий феномен. Його структура вибудована від загального до конкретного: від осмислення книги як об'єкта книжкової справи й інструмента соціальної комунікації — до докладного аналізу окремих елементів зовнішнього та внутрішнього оформлення, апарату видання, а також специфіки різних типів книжкової продукції. Такий підхід дає змогу побачити книгу як результат узгодженої роботи багатьох фахівців і простежити, як кожне редакторське, дизайнерське та поліграфічне рішення формує сприйняття видання читачем: впливає на зручність користування книгою, легкість

орієнтації в її структурі, читабельність тексту, рівень естетичного сприйняття й художньої цілісності видання, а зрештою — на здатність книги повноцінно виконувати свою комунікативну, пізнавальну, культурну та інші функції.

Цей підручник адресований насамперед бібліотекарям різних типів бібліотек — публічних, наукових, університетських, шкільних, а також студентам бібліотечно-інформаційних спеціальностей і фахівцям, які працюють з книжковими фондами. Його зміст орієнтований на формування книгознавчої компетентності, що передбачає не лише знання про книгу, а й уміння її аналізувати, оцінювати та фахово презентувати.

Підручник може бути використаний у щоденній бібліотечній практиці: для оцінювання друків у процесі комплектування фонду, опрацювання нових надходжень, підготовки анотацій і бібліографічних описів, створення тематичних виставок і рекомендаційних списків, проведення бібліографічних оглядів, організації роботи книжкових клубів. Знання про структуру книжки, основну і службову частину, зовнішнє й внутрішнє оформлення допоможуть бібліотекареві усвідомлено оцінювати його відповідність цільовій аудиторії та функційному призначенню, відтак — обґрунтовано визначати місце видання у фонді й шляхи просування до читача.

Окреме значення підручник має для опанування книгознавчого аналізу як універсального професійного інструмента. Запропонований алгоритм (додаток А) дозволяє комплексно оцінювати видання за сукупністю змістових і формальних ознак.

Пропоноване видання може придатися не тільки бібліотекарям, а й книгарям, видавцям, дизайнерам, популяризаторам читання, книжковим оглядачам, членам експертних рад з оцінювання видавничих продуктів, критикам та блогерам, дослідникам книги й книжкової справи.

РОЗДІЛ 1

КНИЖКОВЕ ВИДАННЯ: ПОНЯТТЯ, ФУНКЦІЇ, ВИДИ

1.1. Книга як об'єкт книжкової справи

Книга як книгознавча категорія і основний продукт видавничої діяльності, призначений для фіксування, передачі і збереження в часі і просторі певної інформації, базовий елемент бібліотечного фонду й предмет книгорозповсюдження, є об'єктом вивчення багатьох дисциплін. Кожна з цих дисциплін розкриває той чи інший аспект суспільного функціонування книги, але системне, цілісне розуміння про книгу і книжкову справу формує книгознавство. Прагнення дослідників переосмислити об'єкт книгознавства, а, відповідно, і зміст поняття «книга», обумовлені реаліями сучасного книговидання, розвитком нових інформаційних технологій, які розширюють можливості автора і читача, не змінюючи сутнісних ознак книги як способу відображення і засобу формування суспільної свідомості.

У сучасній науці існує широкий спектр трактувань поняття «книга», що відображає різні концепції та дослідницькі підходи. Це обумовлюється її універсальними особливостями, дуалістичною природою (книга як предмет матеріальної культури і твір науки, літератури, мистецтва, тобто синтез духовного і матеріального), багатофункціональним призначенням та соціальною детермінованістю, яка позначається на еволюції форми та змісту. Можна виділити два основні підходи до вивчення книги: традиційний та соціально-комунікативний (документознавчий). Традиційний підхід базується на вивченні книги (рукописної і друкованої), що

має форму кодексу (скріплених вздовж корінця зшитків або книжкових аркушів). Нетрадиційний підхід дозволяє трактувати книгу як різновид документа, який може існувати в будь-якій формі на будь-якому матеріальному носіїві.

Найвужче за значенням уніфіковане визначення зафіксоване у ДСТУ 3017:2015 «Видання. Основні види. Терміни та визначення понять»: «Книга — це книжкове видання обсягом понад 48 сторінок». Відповідно книжковим називають «блочне видання в обкладинці чи палітурці», а блочним — «видання у вигляді блока скріплених у корінці аркушів чи зошитів». Тобто прикметними ознаками книги є матеріальна конструкція і обсяг.

Основною ознакою поділу тут виступає обсяг друкованого твору. За обсягом поняття «книга» є вужчим стосовно поняття «видання». Відповідно узагальнювальне поняття «видання» трактується як «твір (документ), що містить інформацію, призначену для поширення, пройшов редакційно-видавниче опрацювання, відтворений друкуванням, тисненням або виготовлений електронним записом на будь-якому носіїві чи іншим способом, видавниче оформлення, поліграфічне й технічне виконання якого відповідає вимогам правових і нормативних документів». При цьому під документом розуміють зафіксовану на матеріальному носіїві інформацію з реквізитами, що її ідентифікують.

У вужчому сенсі фахівці видавничо-поліграфічної галузі трактують видання як твір (комплекс творів) писемності, образотворчого мистецтва, музики, картографії, призначений для передання відомостей та (або) образів читачеві (глядачеві), що пройшов редакційно-видавниче опрацювання з урахуванням особливостей функціонування у споживчому середовищі, розмножений переписуванням, витисканням, електронним записом на певному носіїві. Поява такого визначення була обумовлена «Рекомендаціями з міжнародної стандартизації статистики видання книг і періодичних видань», затвердженими Генеральною конференцією ЮНЕСКО 19 листопада 1964 року. Згідно з рекомендаціями, книга — «друковане неперіодичне видання обсягом не менше 48 сторінок, не враховуючи обкладинки»; відповідно брошура — «друковане неперіодичне видання обсягом не менше 5,

але не більше 48 сторінок, не враховуючи обкладинки»; твори друку менше 5 сторінок були віднесені до листівок (аркушівок).

Такий кількісний підхід виявився продуктивним з погляду статистики друку, однак сутнісних ознак книги не розкрив, **адже**, книга — не лише предмет матеріальної культури, але й твір науки, літератури, мистецтва, що має оригінальне змістове наповнення.

Серед існуючих визначень поняття «книга», кількість яких продовжує зростати, можна виділити три характерні класи: абстрактно-теоретичні (книга розглядається як одна з форм соціальної комунікації), конкретно-описові (через зовнішню, предметну форму книжкового видання), комбіновані (до уваги беруться зміст, форма, функції, читацьке призначення). Усі вони, як правило, базуються на традиційному розумінні книги як єдності змісту і форми. Такий підхід характерний і для трактування книги як наукової книгознавчої категорії, що відображає суть культурно-історично обумовленого способу соціального спілкування, вираженого у системно-діалектичній єдності змісту (соціальної інформації), семіотичної (мова, знак) форми і матеріальної конструкції (паперовий кодекс, електронна пам'ять комп'ютера і т. п.).”

Книга не лише доносить до читача твори писемності, але й створює сприятливі умови для повноцінного й ефективного використання з різною метою і різноманітними засобами. В цьому сенсі слово «книга» є омонімом: воно поєднує два різних за значенням поняття: твір науки, літератури, мистецтва і форму існування цього твору — книжковий кодекс (книжкове видання). Тому в широкому розумінні книга – засіб закріплення і передачі творів писемності, графіки, картографії в часі і просторі, художньо оформлений апарат, пристосування для різного використання надрукованих в ній творів.

Дотепер у книгознавчій науці невирішеними залишається низка питань, серед яких і визначення книги як базової категорії, і структура самої науки про книгу і книжкову справу. Традиційно у її межах виокремлюють історію книги, науки про видавничу справу (єдиціологія), поліграфію, книжкову торгівлю (бібліополістика), мистецтво книжки. Часто цей перелік розширюють бібліо-

текознавством, бібліографознавством, читачезнавством, дослідженнями у галузі психології, соціології і філософії книги. Рівненська професорка Г. Швецова-Водка у структурі книгознавства виокремлює також бібліософію, покликану розглядати загальні бібліологічні проблеми. Йдеться про теорію, методологію, типологію і культурологію книги. Усі вони різною мірою ґрунтуються на знаннях про будову книги і її форми.

1.2. Функції книги

Функції книги — це сукупність суспільно значущих ролей і завдань, які вона реалізує у процесі створення, поширення та використання. Як різновид документа, книга є багатофункційним засобом соціальної комунікації та культурної взаємодії. У кожному конкретному виданні ці функції можуть проявлятися з різною інтенсивністю залежно від виду, призначення і читачької адреси.

Передусім вона є засобом *соціальної комунікації*: через книгу знання, ідеї, досвід і цінності передаються від автора до читача, між поколіннями та спільнотами. Вона фіксує інформацію на матеріальному носії, що дає змогу зберігати її в часі та використовувати її повторно навіть через багато років від моменту створення. Завдяки цьому книга слугує засобом *пізнання*, накопичення й поширення теоретичних знань і практичного досвіду, забезпечує спадкоємність досліджень та створює підґрунтя для подальшого розвитку науки. В системі формального й неформального навчання книга виконує *освітню* функцію, допомагаючи сформувати загальні і спеціальні компетентності.

Книга виконує *меморіальну* функцію, зберігаючи колективну пам'ять суспільства. Вона фіксує події, ідеї, досвід, світоглядні уявлення, результати людської діяльності, забезпечуючи їх збереження в часі й доступність для наступних поколінь. Завдяки книгам суспільство пам'ятає свою історію, культурну спадщину, наукові відкриття, трагічні й героїчні сторінки минулого. Особливого значення ця функція набуває в часи суспільних потрясінь, коли книга стає формою документування подій, свідченням

пережитого досвіду та засобом протидії забуттю й фальсифікаціям. Так, від 2014 року в Україні вийшло чимало книг про російсько-українську війну. Серед них репортажі, щоденники, усні історії, фотоальбоми, аналітичні та публіцистичні видання військових, письменників, журналістів та інших очевидців трагічних подій. Такі книги фіксують воєнні злочини, втрати, подвиги тощо, протидіючи викривленню історії. У правовому вимірі книга може виконувати *функцію свідчення*, фіксуючи факти.

Культурна функція книги полягає в тому, що книга є носієм, сховищем і транслятором культури, забезпечуючи її збереження, відтворення та розвиток. Книга акумулює результати мистецької діяльності окремих авторів і спільнот, роблячи їх доступними наступним поколінням. Через читання людина долучається до національної та світової культури, сприяє усвідомленню власної ідентичності. Літературні тексти розвивають мову, зберігають її багатство, сприяють утвердженню літературної норми та зростанню мовної культури читача.

Книга — культурний *артефакт*, цінний не лише за змістом, а й за формою. Формат, папір, шрифт, оправа, оздоблення, сліди побутування книги (власницькі написи, штампи, помітки) перетворюють її на унікальний культурний об'єкт, що зберігає інформацію про рівень розвитку видавничої справи, поліграфічні технології, художні смаки, мовні норми, читацькі практики. Відтак окремі видання набувають статусу книжкових пам'яток, що потребують спеціальних умов збереження в бібліотеці.

Видання з нормативно-правовими та інструктивними текстами виконують *регулятивну* функцію, оскільки встановлюють обов'язкові або рекомендовані правила поведінки, визначають порядок дій, права й обов'язки суб'єктів суспільних відносин. Через фіксацію норм у текстовій формі такі книги забезпечують стабільність соціальних процесів, уніфікують управлінські та професійні практики, сприяють передбачуваності й узгодженості дій у різних сферах суспільного життя — від державного управління й освіти до виробництва та побуту.

Окрему групу становлять функції книги, зумовлені її роллю в житті суспільства. До них належать *ідеологічна* функція, пов'язана з формуванням системи поглядів і переконань; *популяризаторська* — спрямована на поширення знань серед широкої читацької аудиторії.

У книзі досить виразно проявляються її особистісно орієнтовані функції: *естетична* (формування художнього смаку), *гедоністична* (задоволення від читання), *рекреативна* (відпочинок). Книга здатна забезпечувати повноцінний відпочинок, емоційне розвантаження та психологічне відновлення читача. Через занурення в художній або пізнавальний текст книга дає змогу тимчасово відмежуватися від повсякденних турбот, пережити інші досвіди й емоції в безпечному символічному просторі. Йдець про *ескапістську* функцію читання і *бібліотерапевтичну* функцію книги — її здатність підтримувати психоемоційний стан людини, сприяти саморефлексії, зниженню тривожності та внутрішньому відновленню через усвідомлене читання.

Рекреативна функція книги в сучасних умовах набуває особливої ваги, адже читати стали менше, а способів швидкого, фрагментарного дозвілля — більше. Цифрові медіа пропонують миттєві розваги, проте вони рідко забезпечують глибоке психологічне відновлення. На цьому тлі книга виступає альтернативною формою рекреації — повільною, зосередженою, такою, що потребує уваги, але натомість дає триваліший ефект емоційного спокою та внутрішньої рівноваги. Зменшення читацьких практик призводить до звуження саме цієї форми відпочинку, яка поєднує задоволення, рефлексію й інтелектуальне перезавантаження. Тому актуалізація рекреативної функції книги — через популяризацію книги і читання, оновлення фондів, створення комфортних просторів є важливим завданням сучасної бібліотеки.

Книга виконує *товарну* функцію, адже є об'єктом купівлі-продажу. Її ціна формується з огляду на актуальність, затребуваність, бренд автора і видавця, а також з урахуванням витрат на підготовку тексту, редакційно-видавниче опрацювання, художнє оформлення, поліграфічне виконання, логістику та маркетинг.

Книги можуть виконувати *інвестиційну* функцію для власників, тобто стати об'єктом прямого примноження капіталу. Найвищу інвестиційну цінність мають перші або прижиттєві видання класиків, мистецькі альбоми, факсимільні, бібліофільські і подарункові видання, книги з оригінальним дизайнерським рішенням і високоякісним поліграфічним виконанням, примірники з автографами авторів, власницькими знаками відомих осіб або задокументованою історією побутування. Інвестування в книги має довготривалий характер: їхня цінність зростає поступово, упродовж років, а не в короткостроковій перспективі.

Інвестиційна функція книги полягає в тому, що вона розглядається не лише як носій знань чи культурних смислів, а й як довгострокове вкладення ресурсів — інтелектуальних, фінансових, освітніх і соціальних. Інвестуючи у створення, видання, придбання та збереження книг, суспільство фактично інвестує у розвиток людського капіталу: освіту, професійну компетентність, критичне мислення, культурний рівень і здатність до інновацій. Книга, на відміну від багатьох швидкоплинних інформаційних продуктів, має тривалий «термін дії» — її зміст може використовуватися багаторазово, передаватися між поколіннями та зберігати актуальність упродовж десятиліть.

У бібліотечній і видавничій практиці інвестиційна функція книги проявляється також у формуванні фондів як стратегічного ресурсу громади або держави. Книги забезпечують накопичення знань, культурного досвіду та символічного капіталу, що з часом повертається суспільству у вигляді розвитку, стійкості й конкурентоспроможності.

1.3. Структура видання: основний, додатковий і допоміжний тексти

Твір — це результат творчої діяльності автора, що має самостійне художнє, ідейно-світоглядне, пізнавальне, культурно-історичне чи інше значення. Саме твір є смисловим осердям книжкового видання: заради нього книгу створюють, редагують, оформляють, друкують і презентують читачеві.

Авторські твори становлять *основний текст* книги, на відміну від додаткового і допоміжного тексту. Вони стають основою, навколо якого розбудовується книжка. Текст — це матеріалізована форма існування твору в книжці. Через текст твір фіксується, зберігається і у доступності читачеві. Текст конкретизує авторський задум у слові, мовних конструкціях, композиції, абзацах і розділах. Один і той самий твір може існувати в різних текстах — у різних редакціях, варіантах, перекладах, що особливо важливо для книгознавчого та текстологічного аналізу. У книжці текст є основним носієм змісту, а всі інші елементи підпорядковуються йому.

Ілюстрації доповнюють текст, візуально інтерпретують його. У дитячій та навчальній книзі вони допомагають розумінню тексту; у художній — збагачують емоційне сприйняття; у науковій — виконують пояснювальну й доказову функцію.

Основний текст може бути монолітним, коли видання містить один завершений твір, або полікомпонентним, якщо книга об'єднує кілька творів одного чи кількох авторів; суцільним, без чітко вираженого поділу на дрібні структурні одиниці, як це часто буває в художніх творах, або сепарованим (структурованим). У більшості нефікційних видань основний текст має розгалужену структуру: поділяється на частини, розділи, параграфи, пункти.

Взаємозв'язок і підпорядкованість композиційних частин твору втілює система взаємопов'язаних і підпорядкованих рубрикаційних заголовків. Перериваючи суцільний текст, вони спонукають зупинитися, осмислити вже прочитане й налаштовують на сприйняття наступної частини. Вони окреслюють тему наступних «порцій» тексту, допомагають глибше зрозуміти їхній зміст, підсилюють довідковість видання, полегшують пошук потрібних розділів або фрагментів.

Рубрикація тексту легко «зчитується» завдяки різному шрифтовому вираженню й розміщенню заголовків щодо тексту. Завдяки цьому читач може легко орієнтуватися в структурі та композиції видання (твору) й сприймати відносну значущість кожного заголовка та очолюваної ним рубрики (підрозділу).

Заголовок і підрозділ однакової значущості утворюють один рівень рубрикації, тоді як заголовки різної значущості формують різні рівні — від найвищого через проміжні до найнижчого.

Залежно від функційного призначення основний текст може мати різний характер. У літературно-художніх книгах він постає як художній твір або сукупність творів, спрямованих на емоційне сприйняття. У наукових виданнях основний текст репрезентує результати досліджень, теоретичні узагальнення, аргументовані висновки й побудований відповідно до логіки наукового мислення. У навчальних книгах текст організовують згідно з програмою і з урахуванням когнітивних можливостей читача.

Існує чимало способів зробити складний за тематикою текст зрозумілим і привабливим для читача. Їх використовують передусім у науково-популярних книгах. Йдеться про виклад матеріалу за логікою художнього твору: із зав'язкою, розвитком дії, кульмінацією та розв'язкою. Коли теоретичні положення вибудовані послідовно й підкріплені конкретними фактами, датами, іменами чи показовими ситуаціями, читачеві легше простежити хід думки автора та зрозуміти суть проблеми. Відповідно логічна послідовність наукових аргументів із добором промовистих прикладів до кожного з них — ефективний спосіб подання складного матеріалу. Широко застосовують і редакторські й авторські вставки-відступи, нетрадиційне введення термінології через перелік ознак, показові приклади або ненав'язливі пояснення в дужках¹.

Додатковим називають текст видання, який доповнює основний текст. Йдеться про довідкові, документальні та інші додатки, які є корисною, але не обов'язковою частиною видання.

Додатки не належать до апарату видання, адже не пояснюють основний текст і не допомагають орієнтуватися в ньому, а розширюють зміст книги, збагачуючи його матеріалами, які недоцільно або неможливо ввести в основний текст у повному обсязі. Такі матеріали свідомо виносять в окремий довідковий розділ, щоб читачеві було зручніше з ними працювати і сприймати їх як самостійний інформаційний блок.

¹ Детальніше див.: Тимошик С. М. Книга для автора, редактора, видавця : практ. посіб. Київ : Наша культура і наука, 2006. С. 327–328.

Допоміжний текст — це текст апарату видання, що допомагає ефективно його використовувати. Його ще називають службовою частиною видання та апаратом видання. Її характер і обсяг залежать від типу видання, його цільового призначення та читачкої адреси. Службова частина може складатися з передмови, вступу, післямови, приміток, коментарів, покажчиків, бібліографічні списків тощо. Про них йдеться у розділі, присвяченому апаратові книги.

Тексти та зображення формують контент видання і значною мірою визначають його інформативність, якість і затребуваність серед читачів. Зміст оцінюють за такими критеріями, як змістовність, пов'язуючи її з актуальністю, новизною, фактологічною точністю, оптимальним обсягом і доступністю; структурованістю як ознакою логічної організації матеріалу; мовної культури, узалежненої від літературності викладу (відповідності нормам літературної мови) і рівня досконалості ідіостилю¹.

Оцінюючи книгу за змістом, споживач шукає в ній актуальну для себе інформацію для задоволення інтелектуальних, духовних і прикладних потреб й розраховує на доречне й привабливе мовностилістичне, структурно-функційне й просторово-естетичне втілення.

1.4. Цільова аудиторія видання. «Портрети» потенційний читачів

Цільова аудиторія — це коло потенційних користувачів видання, що формується на основі спільності їхніх читачьких потреб та інтересів, а також форм, способів і каналів їх задоволення. Вона окреслює, для кого в принципі створюється видання і на кого орієнтуються автори та видавці під час його випуску. Для бібліотекаря знання про цільову аудиторію є принципово важливим, оскільки воно лежить в основі формування бібліотечного фонду, організації обслуговування користувачів, підготовки рекомендаційних списків, розроблення виставок, програм

¹ Крайнікова Т. С. Культура видання: основоположні поняття, типологія видань, вимоги стандартів : навч. посіб. Київ : Інститут журналістики, 2021. С. 27–29.

популяризації читання, аналітики читацьких запитів і читацької поведінки.

Структура цільової аудиторії може бути описана за різними параметрами, які дають змогу глибше зрозуміти особливості читацької поведінки та потреб споживачів. Передусім йдеться про соціально-демографічні ознаки — вік, стать, професію, рівень освіти, місце проживання, соціальний і сімейний стан, рівень доходів тощо. Ці показники допомагають окреслити загальний портрет читача й визначити, для яких груп населення призначені певні види видавничої продукції.

Водночас не менш важливими є якісні характеристики читацької аудиторії, що відображають ступінь залученості людини до читання, її інтереси та читацькі пріоритети. До об'єктивних показників читацької поведінки належать показники витрат часу на читання, його регулярність та інтенсивність, склад читацького «кошика», основні мотивації, спонуки при виборі видань, тематико-типологічні, жанрові, мовні пріоритети, віросповідання, регіон проживання, ставлення до видавництва і його продукції.

Цільова аудиторія видання визначає не лише його зміст і структуру, а й художнє оформлення та поліграфічне виконання. Це можна простежити на виданнях Святого Письма. Для дітей такі книги видають з адаптованих текстом різної складності з огляду на вік та зазвичай з яскравими ілюстраціями. Для наймолодших Біблійні історії мають картонну основу, скруглені кути, великий кегль шрифту, мінімум тексту. Видавництво «Свічадо» випустило низку книг для дітей в серії «Біблія в інфографіці». Збільшеним шрифтом випускають Біблії для літніх людей. Незрячим адресовані видання шрифтом Брайля. Книги для молоді містять додаткову інформацію у формі нотаток та пояснень, що допомагають краще зрозуміти Святе Письмо.

Для військових адресована Біблія в камуфляжній оправі із застібкою на обрізі, щоб забезпечити збереженість книжки в польових умовах. Гламурним панянкам пропонують Біблії рожевого чи іншого кольору з квітковими орнаментами різних видів на обкладинці та обрізі. Видавництва «Кана» і «Свічадо» 2023 року опублікувало «Біблію за 52 тижні: рік вивчення Божого

Слова для жінок» від Кімберлі Мур, яка пропонує досягнути Божі істини, присвятивши їх 15–20 хвилин на день упродовж року.

Одним із визначальних чинників читачьких інтересів, смаків і мотивів є вид (рід) зайнятості. Професійна діяльність формує специфічні інформаційні потреби, визначає цілі звернення до книги, характер читання та коло видань, які обирає читач. Для одних читачів книга є інструментом навчання або професійної діяльності, для інших — засобом самоосвіти, творчого розвитку чи відпочинку. Відповідно змінюються й вимоги до видання: рівень науковості, ступінь деталізації, мова викладу, наявність науково-допоміжного апарату.

Читання студентів, викладачів, науковців і фахівців, які здобувають або поглиблюють знання, є систематичним, цілеспрямованим і передбачає уважну роботу з текстом і його джерельною базою. Практично-орієнтоване професійне читання притаманне представникам прикладних спеціальностей — лікарям, юристам, інженерам, менеджерам. Вони використовують книгу як інструмент для вирішення поставлених завдань.

Рід занять впливає також на вибір книжок. Освітняни читають навчальну, методичну та художню літературу; науковці переважно працюють із монографіями та збірниками наукових праць; фахівці прикладних галузей звертаються до довідників, інструктивних і нормативних видань; представники творчих професій віддають перевагу художній літературі, есеїстиці, мемуарам як джерелу ідей та естетичних вражень. Для частини читачів, зайнятих у сфері виробництва або обслуговування, читання часто виконує компенсаторну й дозвіллеву функцію.

Читацька адреса видання тісно пов'язана з його цільовою аудиторією. Це — одна з основних типологічних ознак, яка дає змогу визначити глибину розроблення теми, ступінь простоти (складності) тексту майбутнього видання, характер викладу матеріалу, характер ілюстрування та художньо-технічного оформлення видання тощо. За читацькою адресою розрізняють видання для дітей та юнацтва, широкого кола читачів, фахівців певного профілю тощо.

Сучасні читацькі практики зумовлені освітніми, дослідницькими, професійними, емоційними й естетичними потребами людини й сфокусовані на різних засобах комунікації, особливе місце серед яких посідає книга.

Як зазначав італійський філософ і письменник Умберто Еко: «Книга вже зарекомендувала себе, і незрозуміло, що може бути кращим за неї для виконання тих самих функцій». На його думку, книга як одне з найбільших цивілізаційних надбань (поряд з ложкою, молотком, колесом і ножицями) витримала випробування тисячолітньою культурою.

Однак і сьогодні книга бореться за увагу споживача із новими комунікаційними засобами і формами дозвілля. Конкретне видання конкурує зі схожими за тематикою чи призначенням.

Це спонукає автора й видавця на пошук, ідентифікацію, пізнання свого читача, врахування його інтересів у процесі творення книги. До цього багатоетапного процесу «народження» видання долучаються різні фахівці, проте роль автора і редактора є визначальною. Результатом творчих потуг першого стає твір, а над так званими паратекстовими компонентами видання письменник може працювати в тандемі з художником, маркетологом, редактором й іншими фахівцями та зацікавленими особами, які висувають вимоги, як скажімо інвестор, або дають поради, як-от контрольний або тестовий читач книжки ще до її виходу друком.

Фахівці прагнуть продумати параметри видання в такий спосіб, щоб воно допомагало вирішувати проблеми користувача з огляду на його суспільну й приватну практику. Враховуючи інтереси читачів автор і видавець, обирають тему книжки, її структуру, складники апарату, художнє оформлення і поліграфічне виконання.

Це можна простежити за виданнями творів Лесі Українки. Так, невелике за обсягом книжка «Біда навчить» вміщує лише один твір і випущена в межах підсерії «Читаю залюбки», покликаний формувати навички осмисленого читання. На її призначення для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку вказують спосіб ілюстрування на обкладинці та в тексті, шрифт великого кеглю і без засічок.

Для старших школярів у видавництві «Якабу паблішінг» випущено вибране письменниці у стриманому художньо-поліграфічному оформленні. До книжки увійшли дев'ять поетичних творів, драма-фесрія «Лісова пісня», поеми «Одержима», «Кассандра», «Бояриня», «Давня казка». Частину з цих творів опублікувало видавництво «Віхола» у книжці під назвою «Лісова пісня. Драми», розрахованій на вибагливого дорослого читача. Її надруковано в серії «Подарункова класика», в якій акцент зроблено на естетику: ефалінова палітурка зі срібним тисненням, лясе, кольорові форзаци і шмуцтитули, двоколірний друк. Видання доповнено статтями-розвідками Олени Пелешенко (Своїм життям до себе дорівняти: чотири історії Лесі України, які могла написати лише одна жінка) і Андрія Приходька (Три Лукаші та шалені курбаси).

Дослідникам адресовано повне академічне зібрання творів із розлогим науково-довідковим апаратом, представленим ґрунтовною передмовою, історико-літературними та реальними коментарями, а також документальними зображеннями на вкладках з акцентом на довговічність.

На етапі проєктування, продумування концепції книжки автор і видавець замислюються над тим, для кого вони її роблять, мисленнєво або вербально/реально пишуть портрети потенційних читачів, які їх надихали/спонукали/мотивували на творчість. Деякі творці фіксують свої міркування в передмові, вступі, післямові чи інших структурних частинах видання.

Наприклад, медіаконсультант та автор популярних подкастів Ерік Ньюзум у передмові до власного видання «Гучніше», яке опублікувало харківське видавництво «Віват», зазначає: «...пишучи цю книжку, припускав, що ви належите до однієї з трьох категорій: новачок, який хоче створити подкаст; людина з досвідом, яка бажає вийти на новий рівень; представник компанії, яка розглядає подкасти як спосіб спілкування з цільовою аудиторією. Упевнений, що у межах цих категорій трапляються різні люди. Може, ви хотіли б створити невеличкий подкаст разом із друзями або для друзів. Може, ви фахівець у якійсь галузі і за допомогою подкастів прагнете поділитися знаннями з людьми, наділеними такою самою пристрастю. Може, вбачаєте в подкастах майбутню професію й

бажаєте завоювати чималу аудиторію. Книжку я писав, зважаючи на всі гіпотетичні ситуації...». І, очевидно, потреби.

Професори і лауреати Нобелівської премії Джордж Акерлоф і Роберт Шиллер видали книжку «Фішинг» про нав'язування споживачам товарів і послуг, яких вони насправді не потребують. У передмові до видання автори назвали групи читачів, заради яких працювали. Це:

- споживачі, які мають бути пильними стосовно всіх хитрощів, які чекають на них,
- ділові людей, яким доводиться наслідувати деяких їхніх цинічних колег, як того вимагає економічна система,
- урядовці, яким випало невдячне завдання регулювати бізнес,
- волонтери, філантропи, неформальні лідери, які докладають зусиль для самозбереження особистості,
- молодь, у якої ще все життя попереду і яка прагне мати власне бачення того, що відбувається.

Автори підкреслювали, що всі ці люди виграють від вивчення фішингу шляхом читання їхньої книжки.

Українська авторка Вікторія Берещак (консультантка зі стратегічних комунікацій, співзасновниця Інституту медіації партнерства виокремила чотири збірні образи представників цільової групи своєї книжки «Комунікаційна стратегія в бізнесі», назвавши їх аватарами. Авторка виписала детальний словесний портрет Марини і Кирила: уявних людей з типовими рисами, потребами і цінностями, для яких книжка може бути корисною. Такі читацькі портрети допомагають генерувати ідеї, узгіднені з потребами зацікавлених користувачів, вкладати їх в тексти, добирати зображення, проєктувати матеріально-конструктивні складники видання.

Портрет читача — це узагальнений опис типового потенційного або реального читача видання, сформований на основі соціально-демографічних, освітніх, професійних, психологічних та читацьких характеристик. У видавничій практиці портрет читача використовують як інструмент прогнозування сприйняття книги та прийняття рішень щодо її змісту, мови, обсягу, дизайну.

Зазвичай портрет читача враховує

- вік і рівень освіти; професійний або навчальний статус;
- читацький досвід (регулярний, епізодичний, професійний);
- інформаційні потреби (навчальні, довідкові, пізнавальні, рекреаційні);
- мотивацію читання (самоосвіта, робота, відпочинок, інтерес);
- очікування від форми видання (формат, шрифт, ілюстрації, тип оправи).

Портрет читача дає змогу точно визначити читацьку адресу видання; узгодити зміст і форму книги; обґрунтовано добирати тип обкладинки, папір, спосіб скріплення; прогнозувати попит і спосіб використання книги.

Наприклад, цільовий читач навчального посібника з бібліотекознавства — студент 1–2 курсу спеціальності «Бібліотечна, інформаційна та архівна справа», віком 17–20 років, із базовим уявленням про структуру книги. Читає з навчальною метою, працює з текстом активно (позначки, конспекти), очікує чіткої структури, наочних схем і термінологічних пояснень. Для нього важливі зручність розкривання, невеликий формат та логічна навігація.

Готуючи книжку до друку видавець у співпраці з автором намагається означити, схарактеризувати, підсвітити, увиразнити потенційну читацьку аудиторію, і тим самим привернути увагу тої самої аудиторії. Тобто йдеться про підсилення промоційного потенціалу книжки, а також про допомогу в роботі з нею людей книги: бібліотекарів, книгарів.

Адресата означають безпосередньо у заголовку або підзаголовку книжки. Це особливо важливо у виданнях з типовою назвою, скажімо «Молитовник». Він може призначатися для дитини, школяра, матері, водія, емігранта, залежного і т.д. Такі орієнтири подають у виданнях, назви яких розпочинаються словами «Порадник...», «Посібник», «Довідник...», «Настільна книга...» тощо. У них зазвичай уточнюють портрет потенційного користувача за родом діяльності (учень, студент), фахом, посадою (вчитель, слідчий, адвокат, керівник), званням, видом військом. Наприклад, в часі війни у межах програми «Статути і посібники для ЗСУ» у видавництві «Наш формат» і «Центрі навчальної

літератури» випущено «Технічний посібник оператора для транспортних засобів», «Посібник для практичної роботи старшого офіцера артилерії», «Підручник сержанта зенітних підрозділів військ ППО СВ», «Посібник рейнджера» з чітко окресленою читацькою адресою в назві.

Без окреслення цільової аудиторії однойменні книги з різним читацьким призначенням. Скажімо, за запитом «Латинська мова» електронний каталог Бібліотеки імені Стефаніка інформує про 83 документи. З них дві третини не містять в основній назві або відомостях, що до неї відносяться, адресата. Для покупця в стаціонарній книгарні це не критично: він розгорне книжку і зорієнтується, чи вона відповідає його інтересам. Відвідувач онлайн-магазину може завантажити фрагмент тексту, переглянути анотацію, відчитати тематику за зображенням на оправі. Віддалений користувач бібліотеки такої змоги не має: відтак не може зробити релевантне замовлення.

На нашу думку, книжка із зазначенням читацької адреси легше знаходить свого читача. Потенційну цільову аудиторію виокремлюють з урахуванням різних ознак, зокрема з огляду на вік. Йдеться передусім про видання для дітей. Стандарт рекомендує зазначати одну з чотирьох вікових груп на титулі, звороті титульного аркуша або у надвипускних даних. Йдеться про дошкільнят, учнів молодшого, середнього та старшого шкільного віку. Власне, на оправі видання зазвичай пишуть для дітей, найменших, малюків, маленьких чомусиків, майже школярів, майбутніх першокласників, підлітків тощо. Лише зрідка конкретизують вік: 2–3 роки, 7+.

Ще рідше випускають книжки з означенням «для молоді». Вказувати, що видання адресовані дорослим, не прийнято. Проте прецеденти трапляються: книжка «Історія для дорослих» Олега Криштопа та Івана Дерейка, випущена за матеріалми ютуб-каналу, «Книжка для дорослих: як старшати, але не старіти» від біологині Дарки Озерної, видання «Почуй батьків своїх. Як дорослим дітям спілкуватися з дорослими батьками» Олети Тарарішої, талановитої письменниці, психологині від видавництва «Астамір-В».

Деякі книжки мають спеціальне маркування (18+), яке сигналізує, що видання адресоване лише тим, хто досяг повноліття.

Подекуди читацьку адресу уточнено в підзаголовку (як у виданнях «Щаслива мама 40+» Олександри Козанкевич, «Дорослих не буває: життя після 40» Памели Дракермен, «Про жінок за 50» Наталії Підлісної).

Більшість книжок гендерно нейтральні. Деякі все ж створюють прицільно для представників певної статі. У цьому контексті варто згадати «Хозарський словник» Мілорада Павича, відомий у двох версіях — чоловічому та жіночому примірниках, що різняться лише одним абзацом. Цільову аудиторію прописують у книгах для ЛГБТ+ спільноти

Окреслюючи коло читачів, окрім професійних характеристик, також враховують психологічні або поведінкові критерії, як у книжках «Виживання для емпата», «Нетворкінг для інтроверта». Вказують неформальну сферу діяльності, як в «Альманасі бібліофілів».

Найретельніше читацьке призначення означають у навчальних книгах. Так, у шкільних підручниках відомості про адресатів фіксують і на титулі, і на оправі, виокремлюючи в різний спосіб клас — рік навчання. Якщо треба, додатково акцентують на рівнях вивчення предмета (наприклад, рівень стандарту або профільний), мові вивчення чи бажаному рівні її опанування (від А 1 до С 2). У виданнях для закладів вищої освіти читацьку адресу прописують, вказуючи галузь знань, напрям підготовки, спеціальність, спеціалізацію, освітню програму.

Цікаво своїх читачів окреслила Ольга Токарчук — польська нобеліатка з літератури. В українськомовному виданні «Книг Якова» Київ: Темпора, 2019), на палітурку винесено своєрідний епіграф із чітко окресленим колом реципієнтів і метою їхнього читання:

Мудрим для нагадування,
землякам для роздуму,
невченим для науки,
меланхолікам для розваги

Читацьке призначення книжок можна зчитати з назв серій. Скажімо, «Путівник підлітка», «Для турботливих батьків» видавництва «Мамас», «Доросла серія» від «А-БА-БИ-ГА-ЛА-МА-ГИ»,

яка (тобто видавництво) жартома позиціонує свої дитячі видання для читачів від 2 до 102.

Традиційно джерелом інформації про читацьку адресу слугує анотація. Її оформлення регламентують ДСТУ 7342:2013, присвячений правилам складання та подання у виданнях видавничої анотації, та ДСТУ 4861:2007 «Видання. Вихідні відомості». Оскільки стандарти мають рекомендаційний характер кожне друге видання не містить анотації або у ній не дотримано унормованої структури. Йдеться передусім про художні і популярні книги. Проте є й винятки. Так, в анотації до книжки Алекса Сучжон-Кім Пана «Гаджетозалежність» читацьку адресу визначили так:

Життєдайне читиво для бізнес-читачів, техніків, технічнозалежних та всіх, хто хоче досягти успіху в нашому світі технологій, а також для чоловіків і дружин, друзів та рідних, які зазвичай першими розпізнають необхідність допомогти тому, хто поруч.

Стася Падалка – авторка книжки «В очікуванні копірайтера» — зазначає, що видання буде корисним «потенційним і практикуючим копірайтерам, неймерам, райтерам, SMM-щикам і всім, хто обрав текст способом заробітку. Або поневолення світу». Доволі виважено і повно читацьку адресу формулюють у навчальних і наукових книгах. Як уже зазначалось, про читачів книжки пишуть у передмовах і вступях. Цікаво, що в книзі Анни Ньютон їх схарактеризовано за посередництва персонажів культового телесеріалу: «Ця книжка призначена для таких саме Монік із «Друзів», якою є я. Підійде вона і для Рейчел чи Фібі». У вступі чи передмові навіть виокремлюють окремі підрозділи на зразок «Для кого призначена ця книга».

Категорії потенційних читачів перелічують в рекламно-інформаційних текстах. Так, у виданні Ірини Золотаревич «Репутаційний антистрес: інструктор для власників і топ-менеджерів бізнесу» переконують:

«Ті з читачів, хто вже пережив репутаційний стрес, знайдуть покроковий план побудови захисту від нових криз. Тим, кого криза ще не спіткала, ця книжка допоможе створити власну систему реагування на репутаційні ризики і кризи та знайти способи протидіяти їм. ... Це видання стане антистресовим помічником для власників, керівників та спеціалістів українських компаній, які розуміють важливість створення і розбудови ділової та персональної репутації».

Отже, автори та видавці вербалізують портрети потенційних читачів. Чітко увиразнені і правильно дефінійовані їхні образи стануть важливим орієнтиром для усіх, хто працюватиме з книжкою: бібліотекар, бібліограф, книгар, книжковий оглядач/ блогер, буктюбер, контент-менеджер соціальних мереж тих організацій, які дотичні до книгорозповсюдження і книговикористання, книжковий / літературний критик, організатори книжкових конкурсів або рейтингів.

Коректно прописані та вдало увиразнені портрети адресатів можна зараховувати до драйверів «самопросування» книжки, які відтак переходять у інші промоційні матеріали і сприяють просуванню видання до споживача. Не всі згадані портретні характеристики читач виявляє і осягає одночасно. Очевидно, зосереджується на тих, які апелюють до його потреб, які йому важливі і за якими він впізнає себе.

Коло споживачів можна відчитати у відгуках про книжку лідерів думок, які публікують на звороті оправ (але не тільки). У виданні Діни Волинець «CURLY менеджмент. Як управляти проєктами, не зраджуючи собі» (Київ: Yakaboo Publishing, 2023) обидва відгуки містять такі відомості (рис. 1.1)

Важливо подавати у книзі не лише інформацію про читацьку адресу видання, а й про функційне навантаження, потенційний корисний ефект для користувача (утилітарний, естетичний, емоційний) із наголосом на позитивні характеристики та унікальні ознаки.

Як, до прикладу, у виданні «Задоволення від роботи» споживачеві допомагають ухвалити рішення про придбання/ прочитання книжки за посередництва ненав'язливих запитань: Хочете покращити свої робочі практики? Готові вийти на новий рівень взаємодії з вашою командою?

Книга як носій рекламних текстів і власний канал комунікації може слугувати майданчиком для опублікування інформації про інші видання. Такий досвід має видавництво «Наш формат», яке на прикінцевих сторінках видання вміщувало чітко структуровану інформацію про інші книжки власного виробництва, а саме – рубрики «Для кого видання» і «Чому ця книжка».

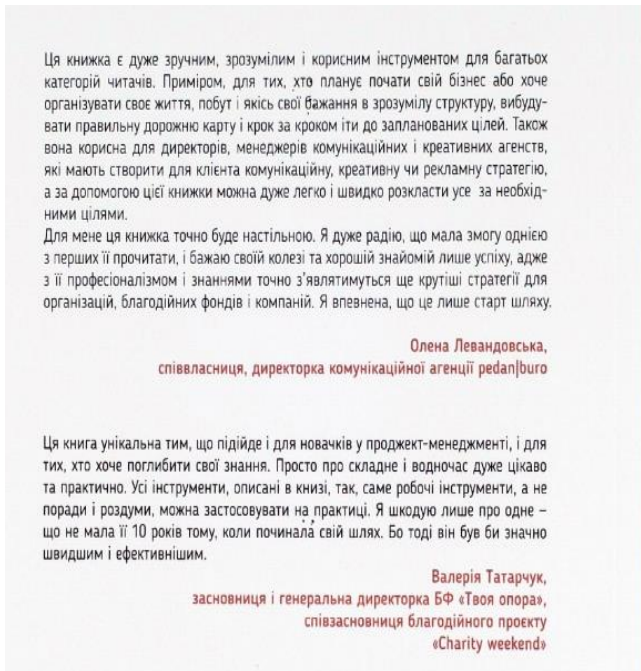

Рис. 1.1. Зворот обкладинки видання Діни Волинець «CURLY менеджмент. Як управляти проєктами, не зраджуючи собі» (Київ: Yakaboo Publishing, 2023)

Важливі проблеми дослідження критеріїв і методик вибору книги в різних читацьких спільнотах. Здобуття достовірних кількісних і якісних показників за результатами соціологічних досліджень допоможе подолати суб'єктивізм і скоригувати паратекстові складники у виданнях різних типів; ефективно позиціонувати і просувати книжку до читача.

1.5. Багатоаспектна класифікація видань

Видавнича продукція доволі різномісна. Її належність до тих чи інших видів можна визначати на підставі множини критеріїв. Вони виступають головними фасетами в багатоаспектних класифікаціях. Підстави поділу видань на види намагалися унормувати в термінологічних стандартах з видавничої справи. Вони мали типові назви «Видання. Основні види. Терміни і визначення понять» і датуються 1970, 1978, 1990, 1995, 2003. 2015 року затверджено чинний термінологічний стандарт, який визначає види видань за різними ознаками.

Більшість книжкових видань — текстові, адже в їхній основі лежить «текст — словесний, цифровий, у вигляді ієрогліфів, формул (хімічних чи математичних) або змішаний»¹. До **нетекстових за знаковою природою інформації** зараховують нотне/музичне (в яких домінує нотний запис музичних творів), картографічне (картографічні зображення переважають над текстом), образотворче / графічне видання (більшу частину обсягу якого займає зображення, що є відтворенням живописних, графічних, скульптурних, архітектурних творів, фотографій, креслеників, діаграм, схем тощо)².

Рис. 1.2. Види видань за знаковою природою інформації
Джерело: ДСТУ 3017:2015. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять. Київ, 2016. С. 3–5. (Інформація та документація).

¹ ДСТУ 3017:2015. С. 3.

² ДСТУ 3017:2015. С. 3–4.

Картографічні видання представлені здебільшого картами, що містять «зменшене, побудоване в картографічній проєкції узагальнене й виконане у певній системі умовних познач зображення поверхні Землі, іншого небесного тіла чи позаземного простору з розміщеними на них об'єктами реальної дійсності»¹, а також їхніми зібраннями — атласами. Картографічну продукцію спеціалізованих видавництв здебільшого охарактеризовано з огляду на масштаб (плани, велико-, середньо- та дрібномасштабні); територіального охоплення (населених пунктів, адміністративно-територіальних одиниць, країн і т. д.); функціонального призначення (науково-довідкові, навчальні, туристичні тощо); змісту (загальногеографічні, тематичні, комплексні) та інших ознак.

Український картограф Ростислав Сосса деталізує класифікацію тематичних карт у такий спосіб: природи (геологічні, геофізичні, рельєфу земної поверхні та дна океанів, метеорологічні та кліматичні, гідрологічні, океанологічні, ґрунтів, ботанічні, зоогеографічні, медико-географічні, загальні фізико-географічні), суспільних явищ (населення — розміщення та розселення, національного складу та етнографічні, лінгвістичні, релігійних конфесій, міграцій, трудових ресурсів; господарства — промислового, сільського, лісового, рибного, транспорту і зв'язку, торгівлі, банківської справи, економіко-географічного районування; науки і культури; обслуговування населення; політико-адміністративного поділу; історичні), природи і суспільних явищ водночас (еколого-географічні, природно-технічні)².

За потреби деталізують видове розмаїття образотворчих видань у репертуарі видавництва. Передусім їх поділяють за матеріальною конструкцією на аркушеві, альбомні й художні ілюстрації в друкованих виданнях. До основних аркушевих видань вчена зараховує естамп, який означає як «відбиток художнього зображення на папері (в деяких випадках на тканині) з дерев'яної “дошки”, металу, лінолеуму або каменю, на яких це зображення у той чи інший спосіб було раніше вирізано (вигравіровано) або

¹ ДСТУ 3017:2015. С. 3.

² Сосса Р. І. Карта // Енциклопедія сучасної України : електронна версія. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=10152 (дата звернення: 19.06.2025).

витравлено»; репродукцію, поштівку (образотворчу кратку), плакат, прикладну (промислову) графіку, що «охоплює аркушеві образотворчі видання, призначені для певного практичного застосування» (зокрема календарі, видавничі знаки, торгові марки, етикетки тощо).

Як бачимо, образотворчі видання мають різний формат, можуть бути фотонатурними чи документальними (в їхній основі — фотографія) або ж художніми: оригінальними (художник спеціально підготує для видання), репродукційними (відтвореними з творів образотворчого мистецтва, підготовлених раніше). Змальовуючи репертуар видавництва, варто враховувати історичні форми образотворчих видань, наприклад граверні відбитки.

Альбомом називають книжкове образотворче видання, тобто видання, основним матеріалом якого є зображення: художні картини (художній альбом), фотографії (фотоальбом), схеми і креслення (напр. альбом викройок), а текст виконує певну допоміжну функцію — пояснювальну, коментувальну, довідково-орієнтувальну (передмова, вступна стаття, коментарі, допоміжні покажчики). Альбоми різняться за цільовим призначенням і читачкою адресою, складом і принципом добору образотворчих матеріалів.

Типи і види нотної продукції у чинному стандарті чітко не визначено, проте у практиці книговидавництва виокремилися більш-менш стійкі форми (групи), які пов'язані між собою, в окремих випадках перетинаються, доповнюють одна одну, дають змогу відтворити структуру цього масиву видань доволі повно. За характером виконання музичних творів їх прийнято поділяти на видання сценічних творів (опер, музичних драм, оперет, музичних комедій, мюзиклів і балетів — творів, призначених для виконання в театрі); видання інструментальних творів; видання творів для окремих інструментів; видання вокально-хорових творів (вокально-симфонічних, для хору, вокальних ансамблів, для голосу з супроводом або без); змішані видання, що складаються з різних за характером виконання творів.

За характером запису (викладу) музичних творів нотні видання поділяють на такі види, як партитура, дирекційне видання,

клавір, партія; за складом музичних текстів — окреме видання одного музичного твору, збірник, зібрання музичних творів. За цільовим призначенням нотні видання поділяють на такі типи: науковий, навчальний, концертний; за читацькою адресою — видання для спеціалістів (музикознавців, композиторів, диригентів, виконавців), для учнів музичних освітніх закладів, для аматорів.

Держстандарт за знаковою природою інформації виокремлює також видання брайлівським шрифтом на рельєфно-крапковій основі, яке особи з вадами зору можуть читати самостійно, дотикаючись до випуклих ділянок на сторінці.

Беручи до уваги **ступінь аналітико-синтетичного опрацювання інформації**, розрізняють інформаційне видання і дайджест. Згідно з чинним стандартом, інформаційне видання «містить систематизовані відомості щодо опублікованих, неопублікованих і тих, які не публікують, документів (видань) або результат аналізування та узагальнення відомостей з першоджерел»¹. У межах інформаційних виокремлюють бібліографічні, які складаються з упорядкованих у певний спосіб бібліографічних записів, реферативні, в яких бібліографічні записи доповнено рефератами, та оглядові, що містять один чи кілька оглядів за підсумками аналізу й узагальнення відомостей з різних джерел².

Прикметною рисою дайджеста є «короткий виклад твору(-ів) у вигляді витягів з оригіналу чи у формі його вільного перекладу або добірку у повному чи скороченому вигляді найцікавіших творів, вибраних з інших видань»³.

Однією з важливих ознак друкованої продукції є її **періодичність** — характеристика регулярності виходу видання, що визначається кількістю його номерів або випусків за певний, строго фіксований проміжок часу. На цій підставі виокремлюють неперіодичні та серійні видання. Неперіодичним називають видання, що виходить одноразово і його продовження не передбачено⁴.

¹ ДСТУ 3017:2015. С. 8.

² Там само. С. 9.

³ Там само.

⁴ Там само. С. 5.

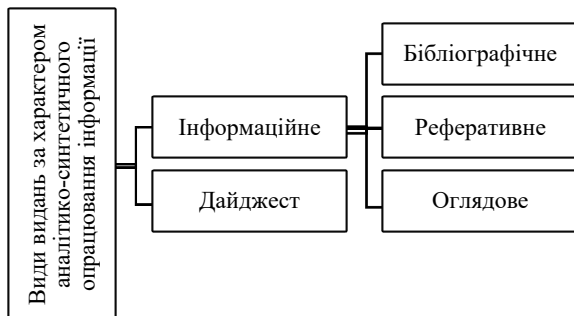

Рис. 1.3. Види друкованих видань

за аналітико-синтетичним опрацюванням інформації

Джерело: ДСТУ 3017:2015. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять. Київ, 2016. С. 5–7. (Інформація та документація).

Натомість періодичне — виходить через певні, рівні проміжки часу та має заздалегідь визначену постійну кількість нумерованих (датованих) випусків, а продовжуване — через не визначений заздалегідь часовий інтервал, у міру накопичення матеріалу та нумерованими випусками. Ці два різновиди формують вид серійних видань, що «мають однакову (спільну) назву, однотипне оформлення та не повторюються за змістом». Чинний стандарт зараховує до них також серійне видання, «що є частиною серії»¹.

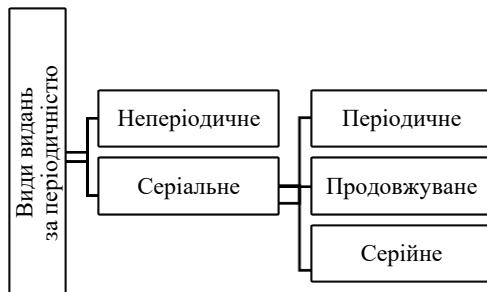

Рис. 1.4. Види видань за періодичністю

Джерело: ДСТУ 3017:2015. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять. Київ, 2016. С. 5. (Інформація та документація).

¹ Там само. С. 16.

В межах періодичних видань виокремлюють такі різновиди: газета, журнал, бюлетень, календар тощо; за прикметними рисами яких визначають щоденник, щотижневик, щомісячник, щоквартальник, щорічник тощо (періодичність), суспільно-політичний, науковий, науково-популярний, популярний, виробничо-практичний, літературно-художній тощо (цільове призначення), історичний, медичний, економічний, лінгвістичний тощо (тематична спрямованість).

Важливим критерієм поділу книжкових видань кінця ХХ–ХХІ ст. є **спосіб виготовлення**. За ним видання диференціюють на традиційні друковані (виготовлені друкуванням чи тисненням) та новітні електронні (інформацію в яких подано у формі електронних даних і для використання яких потрібні засоби обчислювальної техніки).

Різновиди електронних видань можна розглядати, беручи до уваги інші типоформувальні ознаки, які вдало систематизовано у монографії Марини Женченко «Цифрові трансформації видавничої галузі». Так, за типом подання і природою основної інформації виокремлено мономедійні (текстові, образотворчі, картографічні, нотні, звукові) та мультимедійні видання; за характером взаємодії з користувачем — детерміновані й недетерміновані (інтерактивні); за наявністю друкованого еквівалента — деривативне (електронна копія і збагачений електронний аналог) і самостійне, «що не має друкованого аналога»; за технологіями поширення — локальне (офлайнове), мережеве (онлайнове) і видання комбінованого поширення¹.

Водночас М. Женченко розмежовує електронні видання за форматом — на моноформатні (доступні в одному форматі) та мультiformатні (доступні в кількох форматах, один з яких може обрати читач), а також за залежністю від операційних систем (мобільних платформ) — платформозалежні, тобто «прив'яза-

¹ Женченко М. І. Цифрові трансформації видавничої галузі : монографія. 2-ге вид., перероб і допов. Київ, 2018. С. 283–285; ДСТУ 7157:2010. Видання електронні. Основні види та вихідні відомості. Київ, 2010. С. 3. (Інформація та документація).

ні» до однієї з них (Windows, iOS чи Android) і платформно-незалежні, «доступні для користувачів різних портативних пристроїв та операційних систем»¹.

Аналізуючи видання, зважають на **обсягові характеристики**, адже від них залежать інші параметри: інформативність, адресність, собівартість, наміри, дизайн, амбіції автора й виробника. За чинним стандартом, друковані видання розмежовують на книги (обсягом понад 48 сторінок), брошури (обсягом понад 4 сторінки, але не більше 48 сторінок) і листівки (аркушівки; аркуші), які не є кодексними і мають обсяг від 1 до 4 сторінок². Вживаючи поняття «брошура», слід зважати, що не йдеться про будь-яке видання в обкладинці, виробництво якого завершується брошурувальними процесами, а про те, що має відповідну кількість сторінок.

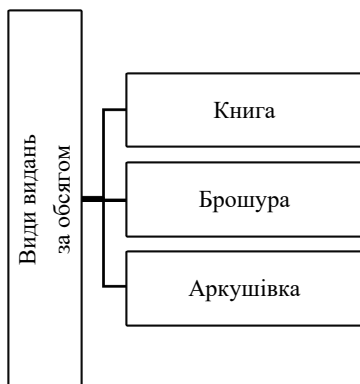

Рис. 1.5. Види друкованих видань за обсягом

Джерело: ДСТУ 3017:2015. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять. Київ, 2016. С. 18. (Інформація та документація).

Обсягові характеристики друкованих видань вказують описово («малі», «невеликі», «великі») або конкретизують кількісно із

¹ Женченко М. І. Цифрові трансформації видавничої галузі : монографія. 2-ге вид., перероб і допов. Київ, 2018. С. 286.

² ДСТУ 3017:2015. С. 18.

зазначенням числа шпальт (відбитків текстового або ілюстраційного матеріалу на сторінці), сторінок, аркушів. Так звертають увагу на трудомісткість видавничого проекту, його коштовність.

Систематизація видань за обсягом пов'язана з іншою ознакою, а саме — **матеріальною конструкцією**. На її основі виокремлюють блочне або кодексне видання у вигляді блока скріплених у корінці аркушів чи зшитків, зараховуючи до них книжкове, журнальне видання і їх алігатні версії з подвійними входами, аркушеве (випускається на одному або на кількох нескріплених аркушах паперу), комплектне, комбіноване, або мультiformатне, а також книжку-іграшку (забавку).

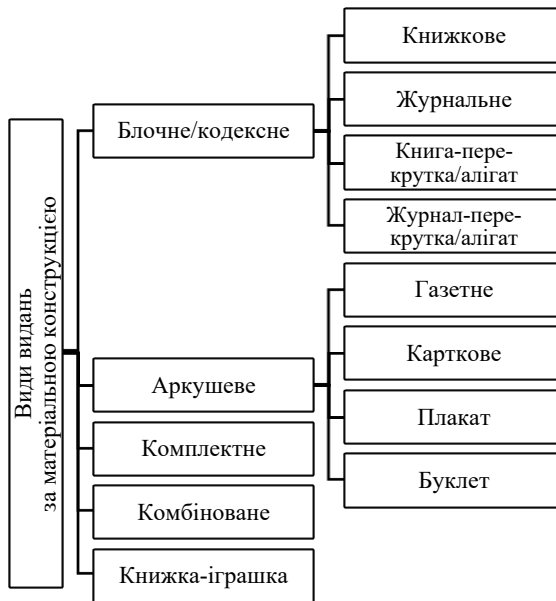

Рис. 1.6. Види друкованих видань за матеріальною конструкцією
Джерело: ДСТУ 3017:2015. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять. Київ, 2016. С. 5–7. (Інформація та документація).

Чинний стандарт розрізняє такі аркушеві видання: газетне, карткове, плакат (постер) і буклет¹. Проте, зважаючи на практику

¹ ДСТУ 3017:2015. С. 5–6.

книговидання і дослідницькі узагальнення, їхній видовий ряд можна продовжити так: афіші, оголошення, бланки, листівки (йдеться передусім про видання агітаційно-політичного, рекламно-інформаційного змісту), поштівки, закладки, репродукції, карти, плани, календарі, екслібриси, естампи, етикетки тощо.

Аркушеві і блочні видання, поєднані тематикою, цільовим призначенням або читацькою адресою, можуть видаватись як комплектне, вкладатись у теку, футляр, манжетку, обкладинку. У комбінованому виданні поєднують різні носії аудіовізуальної, аудіальної та візуальної інформації, зокрема диски, касети, платівки, плівки тощо.

Важливим складником репертуару видавництв, які зорієнтовані на наймолодших, є книжка-іграшка — «видання оригінальної конструкційної форми, призначене для розумового та естетичного розвитку дітей дошкільного й молодшого шкільного віку». Розрізняють такі їхні різновиди: книжка-вертушка, книжка-витівка, книжка-панорама, книжка-фігура, книжка-ширмочка, книжка для розфарбовування, книжка-гармошка, книжка-картинка, книжка-саморобка, книжка-діорама, книжка-кінеограф та ін.¹

Аналізуючи видання, зважають на його поліграфічне вирішення, а саме — **за конструкцією й особливостями брошурувально-палітурних робіт** з урахуванням низки підознак: конструкція і склад блоків видання, тип захисного інформаційного покриття, тип палітурки, тип обкладинки, тип фальцювання зшитків, тип комплектування блоків, тип скріплення, тип зовнішнього оздоблення. За першою з підознак виокремлюють кодекси, аркушеві видання і т. д., які вже було розглянуто, а також блоки з одних зшитків, із зшитків з вклейками, приклейками, вкладками, накідками, а також блоки зі стрічкою-закладкою. Такими елементами можуть різнитися примірники одного й того ж давнього видання.

Аналізуючи видання, уточнюють її різновид за складом друкованих одиниць: одно- чи багатотомне (багатотомник, багатотомове), зважають на кількість томів конкретних видань, тим

¹ Sołtysiewicz A. Książki zabawki jako typ książki dla dzieci // Debiuty Bibliologiczno-Informatologiczne. 2015. N 3. S. 36–40

самим звертаючи увагу на обсяг і якоюсь мірою інформативність моно- чи полівидання.

Періодичні й неперіодичні видання можуть виходити з додатками, що містять «додаткові відомості довідкового, документального або іншого характеру, які доповнюють основне видання, мають самостійне значення та розповсюджуються окремо чи разом із основним виданням»¹.

Щоб визначити вид видання й описати прикметні риси видавничих проєктів, послуговуються і такою ознакою, як **повторність випуску**. Чинний український стандарт виокремлює такі види: *перше* (видання твору, випущене вперше) і *повторне* видання (видання творів, які вже виходили друком).

Різновидами повторного видання є перевидання та передрук. *Перевидання* передбачає повторний випуск того самого видання тим самим видавцем зі змінами або без них. *Новим* називають видання книжки, яку це видавництво випустило вперше або повторно, але з нового набору або у новій редакції, або у новому художньо-технічному оформленні і поліграфічному виконанні.

Перевидання випускають як *доповнені* (містити будь-які додаткові щодо попереднього видання матеріали); *виправлені* (в якому усунено граматичні й фактологічні помилки, неточності, розкрито положення тексту попереднього видання); *перероблені* (в якому змінено значну частину тексту); *переглянуті* (до тексту внесено зміни редакційного характеру — уточнення, зміни формулювань, заміни застарілого матеріалу новим); *розширені* (текст якого тематично розширений порівняно з попереднім); стереотипні (виданим без змін)². Перевидання може бути комбінацією кількох з перелічених видів — виправленим і доповненим, переробленим і доповненим і т. д.

Повторне видання, яке випускає одне видавництво за попереднім виданням іншого, означають як передрук. Серед передруків розрізняють *репринтне* видання, яке відтворюють репродукуванням сторінок друкованого оригіналу, і *факсимільне*, яке якнайточніше повторює не лише текстовий та ілюстративний ряд

¹ ДСТУ 3017:2015. С. 16.

² Тимошик М. С. Книга для автора, редактора, видавця. С. 107

оригіналу, а також його оформлення: формат, папір (гатунок і колір), оправу тощо.

Аналізуючи книжку, зважають на порядковий номер і вид перевидання, особливо, якщо йдеться про знакові фундаментальні проекти. Прижиттєві або перші видання знаних авторів можуть стати основою для зарахування їх до Державного реєстру книжкових пам'яток.

Важливою ознакою видання є **формат**, який вказує на інформаційну ємність видання, а також типологічну природу, читацьку адресу тощо. За форматом (шириною і висотою) книжки умовно поділяють на великоформатні (205×260 мм і вище), середнього формату (від 120×165 до 170×240 мм), малоформатні (від 107×177 до 100×140 мм), мініатюрні (не більше 100×100 мм). Проте їхні параметри не є усталеними і загальноприйнятими. Так, за чинним стандартом малоформатними є видання, формат яких не менший, ніж 100×100 мм, але не більший, ніж 107×140 мм¹.

Для видань великого формату вживають також поняття «фоліант» у прямому (розміром у складений навпіл паперовий аркуш) і переносному (будь-яка книжка великого розміру) значенні слова; а для видань зменшеного формату — портативне (видання малого формату зі щільно складеним текстом, яке містить великий обсяг інформації), кишенькове (яке можна переносити в кишені), мініатюрне (менше 100×100 мм), мікро- (менше 50×60 мм). Зрідка формат видань конкретизують, вказуючи точні розміри книжок.

Характеризуючи стародруки, послуговуються типовими назвами інших форматів, визначених за часткою аркуша: ін-плано (у повний розгорнутий аркуш), ін-фоліо (згаданий вище), ін-кварто (формат $\frac{1}{4}$ аркуша, отриманий фальцюванням у два згини), ін-октаво (формат $\frac{1}{8}$ аркуша, отриманий фальцюванням у три згини), або конкретизують їх у кількісному еквіваленті: $\frac{1}{12}$ або $\frac{1}{24}$ аркуша. Можливе і градусне позначення форматів давніх книг, що теж відображає частку паперового аркуша. Так, формат книжки в $\frac{1}{2}$ частку аркуша позначали як 2° , в $\frac{1}{4}$ — 4° , в $\frac{1}{8}$ — 8° і т. д.

¹ ДСТУ 3017:2015. С. 18.

За мовною ознакою виокремлюють оригінальне видання (містить твір мовою оригіналу) і перекладне (містить твір, перекладений з мови оригіналу, іншою мовою; називають також перекладене). Щоб точніше окреслити видавничу пропозицію, зазначають, з якої мови і якою здійснено переклади, кого залучали до такої роботи, які інституції її підтримували тощо.

У репертуарі видавництв можуть бути представлені одномовні (містять текст однією мовою), рідше – дво- та багатомовні (містять текст кількома мовами) видання. Серед останніх трапляються видання з паралельним текстом, в яких «один і той самий текст твору надруковано паралельно різними мовами»¹, скажімо, оригінальною й однією або кількома в перекладі. Такий принцип викладу текстового матеріалу часто застосовують в образотворчих виданнях, розрахованих на туристів.

Видання, «випущене паралельно з іншим виданням, ідентичним за змістом та оформленням, але іншою мовою», називають паралельним². У такий спосіб в Україні випускали підручники й навчальні посібники для нацменшин, путівники, плани та карти міст, країно- або краєзнавчі друки, видання для дітей.

Мова — важлива характеристика видання і маркер його доступності для цільової аудиторії. Її фіксують здійснюючи опис видання. Така вказівка дає змогу здійснити релевантніший пошук друкованої продукції. Характеризуючи репертуар, акцентують увагу на його структурі за мовною ознакою. Її найчастіше розкривають, коли йдеться про видавничі осередки за кордоном, діаспорні організації або видавництва, які були зорієнтовані на задоволення книжкових потреб етнічних спільнот, або ж працювали на ринку видань для туристів чи навчальної літератури з вивчення іноземних мов.

За способом фінансування й матеріального забезпечення книги поділяють на власні (фінансує, постачає матеріали і розповсюджує видавництво своїм коштом), замовні (організація-замовник оплачує видавничі видатки, постачає матеріали й розповсюджує наклад), видані за кошти автора, який оплачує всі

¹ ДСТУ 3017:2015. С. 8.

² Там само.

видатки і займається реалізацією накладу, видані за рахунок організації-спонсора, яка оплачує або всі видатки, або їх частину, наприклад, компенсує збитки.

Серед власних видань виокремлюють спільні — їх випускають спільними зусиллями два або більше видавництва, кооперація яких може бути дуже різною: вони можуть поєднувати фінансові засоби (розподіляти доходи згідно з внеском кожного) або функції (одне працює з авторами, інше готує оригінал-макет, третє займається збутом і маркетингом і т. д.). Зрідка виходять авторські видання, які видає сам автор власним коштом і передає для збуту книгареві.

Видання кожного автора поділяють на прижиттєві й посмертні. Другий термін здебільшого вживають щодо видання, яке після смерті автора вийшло першим. Характеризуючи книжку, важливо, що автор переглянув і погодив текст, тобто, що це авторизоване видання. Відповідно до характеру змін, внесених в авторський текст, виокремлюють книги-переробки, книги-перекази, адаптовані книги, інсценування, скорочені видання. У них твір пристосовують до рівня потенційного читача або до спеціальної мети випуску: навчити, поставити в театрі, вмістити у доступний обсяг і т. д.

З нагоди річниці якої-небудь події у житті або діяльності певної особи, в історії установи, міста, країни випускають ювілейні видання, здебільшого в гарнішому оформленні. Меморіальне видання готують, щоб ушанувати пам'ять про особу, приурочивши його до річниці від дня її народження або смерті, а також щоб відзначити знаменну дату, пам'ятну подію (у т. ч. трагічну сторінку) в історії держави.

Серед науковців немає однастайності щодо назви критерію, який визначає **характер обігу або спосіб розповсюдження видань на його основі**. Йдеться про видання, що продають у роздріб, передплатні, що розповсюджують поштою, безплатні (у т. ч. відомчі, які керівна установа спрямовує у підпорядковані організації). Очевидно, в сучасних умовах цей перелік можна розширювати, зважаючи на урізноманітнення каналів продажу друкованої продукції, а також на фінансування їхнього випуску.

Йдеться про книги, які заборонено продавати, оскільки їх випущено на кошти з державного бюджету чи благодійних фондів.

Часом до згаданого класифікаційного переліку включають також експортне видання (призначене для реалізації на зовнішньому ринку), видання для службового користування (зазвичай марковане грифом), нумероване, видання на правах рукопису, які адресовані обмеженій (вузькій) цільовій аудиторії, та на противагу до них — бестселер, що впродовж певного проміжку часу має високий попит серед широкого кола споживачів і добре продається. Поряд з бестселером використовують також терміни «стадіселер» — книжку сталого впродовж багатьох років попиту і «лонгселер» — книжку довготривалого попиту.

Щоб зацентувати увагу на виданні, що здобуло загальне визнання, набуло великого попиту серед населення, випущене значним накладом, розраховане на широке коло читачів тощо, а саме: «масове», «популярне», «широковідоме» видання (рідше — автор). Іноді уточнюють наклади видань, або кваліфікують їх як «великі», «малі», «мільйонні», «масові» і т. п.

За характером обігу видань виокремлюють букіністичні, антикварні, рідкісні. Букіністичне видання — це рукописне або друковане видання, що надійшло у повторний товарний обіг. Букіністичні видання диференціюють на дві основні хронотопічні товарні групи: антикварні і вживані (випущені продовж останніх п'ятдесяти років). Формування їхньої споживної вартості завершується у сфері споживання, де конкретний примірник видання може набути особливих товарних властивостей. До них відносять екслібриси, автографи, маргіналії, власницькі оправи і т. п.

До масиву букіністичних видань входять манускрипти (рукописні книги), інкунабули (книги, надруковані в XV ст.), палеотипи (видання першої половини XVI ст.), стародруки (книги, видані до 1830 року), рекомплети (конволюти, алігати, підшивки), псевдовидання (літературні містифікації і видавничі підробки), архівні документи, фотографії, відбитки статей, видавничі і книготорговельні знаки тощо. Не залучають до

повторного обігу видання з непогашеними бібліотечними штампамі, з обмежувальними грифами, книги, що закликають до екстремістської діяльності, розпалюють соціальну, расову, національну, релігійну ворожнечу і т.д.

Антикварне видання – найцінніше в історико-культурному, художньому, науковому і колекційному сенсі букіністичне видання, що вирізняється своїм віком, особливими товарними властивостями, індивідуальним оцінюванням і характером споживання. Згідно з «Правилами торгівлі антикварними речами» антикварними слід вважати видання, що являють собою історичну, художню, наукову та культурну цінність, підлягають збереженню, відтворенню та охороні і створені понад 50 років тому. Але у практиці антикварно-букіністичної торгівлі, виходячи з їхньої рідкості, до антикварних відносять книги, видані до 1945 року. Для встановлення ціни продажу антикварних видань проводять історико-книгознавчий аналіз. За потреби до експертизи антикварних видань залучають висококваліфікованих фахівців (працівників бібліотек, музеїв, архівів і т.д.), які оформляють за спеціальною формою експертний висновок. При продажу антикварних книг іноземним громадянам необхідно інформувати їх про порядок вивезення антикваріату за кордон.

Рідкісне видання — видане або збережене у невеликій кількості примірників видання, що має для конкретної особи чи суспільства загалом певну цінність — наукову, літературну, історичну, етнографічну, художню та ін. Щоб книга стала рідкісною і тим самим привабливішою для бібліофілів, видавці можуть свідомо занижувати її наклад. Проте, як правило, видання стають рідкісними під впливом часу у зв'язку з тим, що більша частина примірників зачитується, стає непридатною до використання, втрачається у результаті несприятливих умов збереження, природних катаклізмів, заборон і нищення церковною та урядовою цензурою.

Тобто рідкісність видання визначається як кількісними параметрами, так і змістовими (інформаційними), видавничими, художньо-поліграфічними якостями книги, які вирізняють її з-поміж інших, роблять нетипово, незвичайною, самобутньою.

Рідкісними можуть бути як усі примірники накладу видання, так і окремі, яким властиві особливі оправи, додаткові вкладки, а також автографи, маргіналії, екслібриси тощо. Завдяки індивідуальним особливостям такі примірники називають унікальними. Це означення використовують і щодо рідкісних видань, збережених у одному чи кількох примірниках. Априорі унікальними є манускрипти.

Рідкісні книги, які мають суспільне, наукове та культурне значення, входять до складу Державного реєстру книжкових пам'яток України у рамках Державного реєстру національної культурної спадщини. При цьому враховують такі основні критерії: хронологічний (час виходу в світ, вік книги), соціально-ціннісний (унікальність і колекційність видання), кількісний (поширеність та рідкісність). Щодо книжкових пам'яток встановлено особливий режим зберігання, використання та поширення. У бібліотеках та музеях формують відділи рідкісних та цінних книг.

За зв'язками з іншими виданнями виділяють окремі (позасерійні) й серійні (в межах серій) видання. Чинний стандарт розглядає серію як «сукупність видань, об'єднаних спільністю задуму, тематики, цільовим призначенням або читацькою адресою, що мають спільну назву та однотипне оформлення»¹. На відміну від періодичних видань, випуски серії, крім загальної, мають ще й власні назви.

В основу впорядкування видань у серії може бути покладено такі ознаки: національна (регіональна) належність, хронологічні межі, типо-видові характеристики, функційне призначення, цільова аудиторія, мова видань, матеріально-конструктивні особливості тощо. Досліджуючи видавничий репертуар доречно конкретизовувати не лише назви, але й види серії. Скажімо, читач статті про видавництво «Карпати», вміщеній в УЛЕ, може подумати, що серію «Шкільна бібліотека» випускало лише це видавництво, натомість вона була міжвидавничою, що зрозуміло із статті про «Молодь».

¹ ДСТУ 3017:2015. С. 16.

Найпоширенішими в репертуарі українських видавництв є *відкриті* серії, які не розраховані на наперед визначену кількість випусків і виходять доти, доки мають успіх у читачів. *Неперіодичну* серію, вихід якої обмежено певним часом і кількістю видань, чинний стандарт кваліфікує як *закриту* або «бібліотеку»¹. Однак видавці, називаючи серію «бібліотекою», переважно не зважали на термінологічні нюанси. Особливим різновидом серії є *авторська*, до складу якої входять книжки одного автора. Частина серії зі звуженими цільовим призначенням, читацькою адресою або тематикою, яка має власну назву, називають *підсерією*.

Об'єктом аналізу може бути не лише серійне видання, а й серія або підсерія загалом. Переважно склад серій розкривають, зазначаючи назви випущених книжок, визначаючи їхню загальну кількість та імена авторів. Іноді перелічують лише авторів, зрідка уточнюючи їхній внесок у розвиток науки, культури, мистецтва; означають жанри опублікованих творів, цільове призначення та читацьку орієнтацію книг, їхню тематику, художньо-поліграфічні параметри тощо.

Якщо автор вважає за доцільне, то конкретизується і мова книжок серії. Саме ця характеристика може зробити серію унікальною в репертуарі видавництва. У серіях перекладених видань вказують імена перекладачів або редакторів.

Періодична або *продовжувана* серія складається з нумерованих або датованих випусків. Аналізуючи видання, що є елементом серії, важливо зважувати на інші випуски. Доречно звернути увагу на те, з якою метою започатковано серію, якими є її якісні характеристики, за якими принципами добирали твори, яким було редакційно-видавниче опрацювання, які складники апарату посилюють цінність серії для читача, якими є особливості внутрішнього і зовнішнього оформлення, поліграфічного виконання видань. При цьому можна орієнтуватися на окремі статті про серії в енциклопедіях.

Отже, узагальнюючи підходи до диференціації книжкових видань аналізуючи книжку можна виокремлювати її типо-видову належність зважаючи на широке коло критеріїв: за знаковою

¹ Там само.

природою інформації, способом виготовлення, періодичністю, матеріальною конструкцією, складом основного тексту, мовною ознакою, ступенем аналітико-синтетичного перероблення інформації, структурою, періодичних видань за повторністю випуску, форматом, обсягом тощо.

.

РОЗДІЛ 2

ЗОВНІШНЄ ОФОРМЛЕННЯ КНИЖКОВОГО ВИДАННЯ

2.1. Оправа: загальна характеристика і комунікативні завдання

Завдяки видавничо-поліграфічним процесам авторський твір набуває книжкової форми, яка уможливорює його поширення і використання. Художнє оформлення обумовлює зручність та ефективність роботи з книгою читача і посередника між ним та видавцем (бібліотекаря, бібліографа, книгаря тощо). Книжкова форма покликана допомогти читачеві адекватно сприйняти авторські думки, оптимально використати книгу залежно від мети звернення до неї. Саме оформлення видання передбачає надання виданню художньої форми, втілення за допомогою художніх та поліграфічних засобів його змісту в цілісній композиції. До засобів оформлення видання належать типові складальні засоби (шрифти, лінійки, орнаменти); ілюстрації, рисовані шрифти, тексти, орнаменти, створені спеціально для цього видання, а також засоби поліграфічного відтворення (папір, палітурні матеріали, фарби тощо).

Оформлення залежить від змісту видання, воно визначає стратегії і тактики читання. Читання може бути наскрізним і вибіркоvim, поглибленим і поверхневим, повним і частковим. Суттєво впливає на характер читання і приналежність книги до того чи іншого виду видання, що виокремлюється за цільовим призначенням, — наукового, навчального, виробничого, науково-популярного, дитячого, літературно-художнього тощо.

До зовнішнього оформлення видання належить оправа разом з іншими суміжними елементами, з яких починається знайомство читача із книжкою і які захищають книжковий блок, аркуші від пошкодження.

Оправа — важливий конструктивний елемент зовнішнього оформлення друкованого видання, яким покривають книжковий блок. Книжкові оправи виготовляють із м'яких або твердих матеріалів, відповідно до цього їх диференціюють на обкладинки й палітурки.

Оправа виконує комплекс взаємопов'язаних функцій. Передусім вона забезпечує конструктивну єдність елементів книги і захищає паперовий блок від механічних пошкоджень. Від типу оправи залежить довговічність та експлуатаційні характеристики видання.

На обкладинці розміщують основні відомості про видання: назву твору, ім'я автора, відомості про серію, логотип видавця тощо. У такий спосіб обкладинка виконує інформаційну функцію. За допомогою зображень, кольору, шрифту вона передає зміст, жанр, цільове і читачке призначення опублікованих творів (комунікативна функція) та формує візуальну привабливість видавничого продукту (естетична функція). Обкладинки відтворюють дизайнерські тенденції певного періоду й слугують джерелознавчою базою для дослідження історії книжкової культури. За оформленням обкладинки читачі, бібліотекарі, книгарі легко ідентифікують знайоме видання, окремі випуски серій.

Розуміння принципів побудови та оформлення палітурок і обкладинок дає змогу адекватно оцінювати якість видання при комплектуванні бібліотечних фондів, формуванні повних бібліографічних записів, організації тематичних виставок, впровадженні принципів мерчандайзингу у практику бібліотечних установ, підготовці книжкових оглядів тощо.

Оправу вивчають з погляду книгознавства, мистецтвознавства, літературознавства, товарознавства, семіотики, едіціології, рекламознавства та інших наук. Спеціальну історичну

дисципліну про історію, техніку та мистецтво оздоблення оправи називають бібліопегістикою.

Оправи відіграють важливу роль в інформуванні потенційних читачів про наповнення книжки. Вони корелюють зі змістом через заголовки, образи, символи, колір, фактуру та інші характеристики, підтримують видавничу ідентичність, задають тон сприйняття опублікованих творів й формують очікування читача.

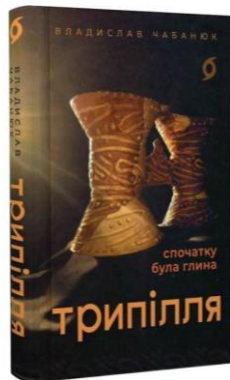

Рис. 2.1.1

Оформлення оправи
видання Владислава
Чабанюка «Трипільля:
спочатку була
глина...»

Київ: Віхола, 2025

Джерело: book-
ye.com.ua

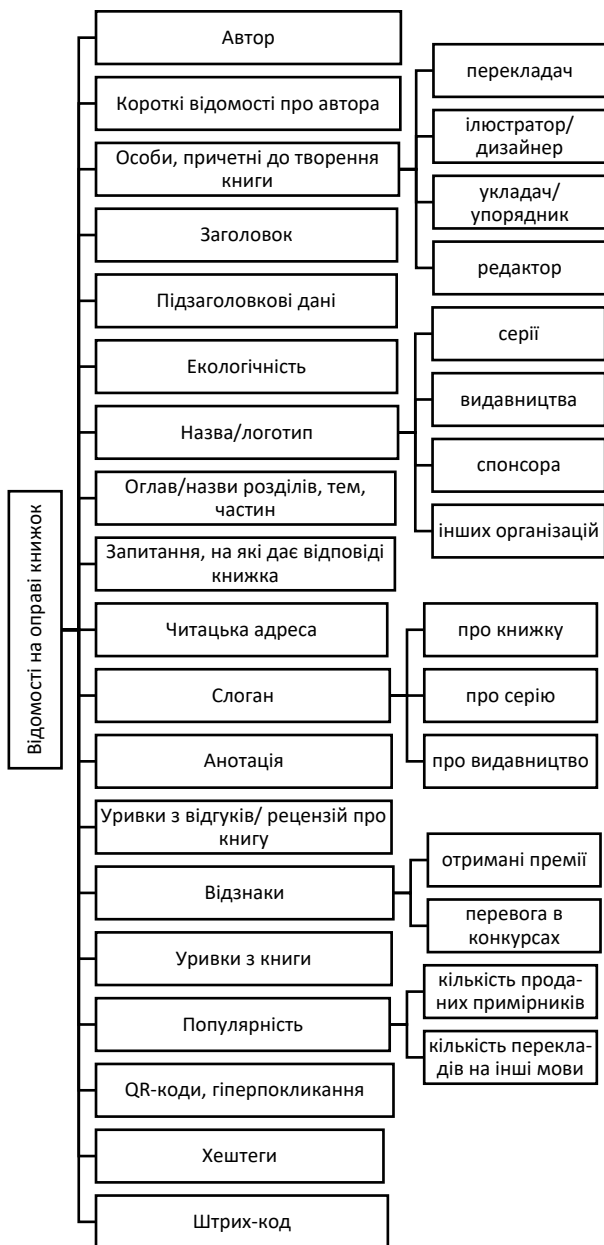
Наприклад, у центрі видання Владислава Чабанюка «Трипільля: спочатку була глина...» (рис. 2.1.1) — фрагмент керамічного виробу трипільської культури, а саме — розламана посудина з характерним орнаментом, що одразу апелює до археології, прадавньої матеріальної культури й теми походження цивілізації. Темний фон створює ефект музейної експозиції й зосереджує увагу читача на головному образі. Контраст між чорним тлом і теплими, землистими відтінками глини підкреслює ідею первинної матерії, закладену в назві та підзаголовку. Ім'я автора розміщено у верхній частині палітурки, ненав'язливо, без домінування над основним образом. Назву «Трипільля» складено масивним шрифтом теплого охристого кольору, що перегукується з тоном кераміки. Підзаголовок «Спочатку була глина» подано меншим кеглем, але достатньо читабельно. Отже, палітурка з першого погляду занурює читача в атмосферу давнини й готує до розмови про витоки української культури.

Водночас оправа може не відображати зміст видання, збивати читача з пантелику і навіть вводити в оману. Наприклад, оформлення обкладинки книжки «Незаймані слова» видавництва «Discursus» не дає розуміння про зміст видання, його тип та читацьке призначення. Назва нашттовхує на думку, що це — лексикографічна праця. З огляду на зображення можна припустити, що це — добірка ліричних творів. Проте, розгорнувши книжку, виявиться, що це збірка наукових статей про творчість українського поета і перекладача Володимира Свідзинського.

Не усіма потенційними реципієнтами зчитуються портретні зображення на оправах, які, на думку видавців, здаються легко ідентифікованими. Наприклад, далеко не кожен попри акронімічну підказку впізнає Григорія Сковороду на палітурці видання його вибраних творів під назвою «Найкраще» (видавництво «Terra Incognita», 2017; ілюстратор — Данило Мовчан). Читач, який матиме вільний доступ до полиць бібліотеки або книгарні, легко зчитає прізвище автора на корінці. Однак, побачивши книжку в виставковій чи магазинній вітрині, можна не ототожити зображення з постаттю знаного українського філософа.

Чинний стандарт «Видання. Обкладинки та палітурки. Загальні вимоги та правила оформлення» регламентує перелік вихідних відомостей, що мають бути вміщені на книжкових оправах. Серед обов'язкових — ім'я (імена) авторів, назва видання. Додатково на першій сторінці обкладинки або передній боковині палітурки рекомендовано наводити назву офіційної установи у нормативних виданнях, позначення і номер тому в багатотомних, назву серії та її логотип, номер випуску у серійних; на останній сторінці обкладинки й задній боковині палітурки — штрих-код та рекламну інформацію.

Українські видавці підсилюють ці відомості додатковими слоганами про книжку, серію, видавництво, логотипами конкурсів, на яких видання здобуло відзнаку, цитатами з книжки або з рецензій чи відгуків відомих осіб тощо (рис. 2.1.2).

Прикладом сучасної комунікаційної стратегії, що інтегрує друковану книгу в цифровий інформаційний простір, можна вважати хештеги на обкладинках книг. Їх активно практикує видавництво «Лабораторія» для уточнення теми книжки (#історія, #бізнес, #лідерство, #психологія, #саморозвиток і т. п.). Читач може використати його в дописі у соціальних мережах. Тобто в такий спосіб видавництво не лише інформує, а й «провокує» комунікацію.

В останні роки на обкладинках українських книжок з'явилася екологічна інформація, зумовлена зростанням інтересу до збереження природи, усвідомленого споживання, ощадного використання ресурсів тощо. Така тенденція змінює споживчі уподобання, а відтак — бізнес-стратегії та маркетингові пріоритети видавців. Позиціонування себе як відповідального виробника стає частиною корпоративної соціальної відповідальності та ділового іміджу бренда, підсилює конкурентні переваги і зміцнює репутаційний статус, стає одним із видавничих екотрендів.

Чимало екологічних ініціатив реалізує у своїй діяльності харківське видавництво «Ранок», зокрема використовуючи для друку книжок папір із переробленої сировини, виготовлений на Зміївській паперовій фабриці. Про це інформують споживачів через екомаркування й напис «Використано папір із вторсировини. Жодне дерево не постраждало» (рис. 2.1.3).

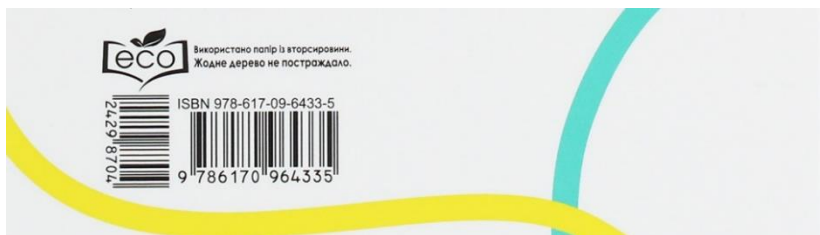

Рис. 2.1.3. Інформація про папір у виданні Браян Гелліген і Джармерш Шах «Вхідний маркетинг» (2020) видавництва «Фабула»

Часом ековідомості переносять на сторінку з випускними і надвипускними даними. Скажімо, в «Абетці» (2023, видавництво

«Ранок», керівниця проєкту М. Гончарова-Горянська) зацентовано, що папір безпечний для здоров'я, повністю переробляється, має оптимальну для зору білизну, відбілений без хлору і діоксиду титану (рис. 2.1.4).

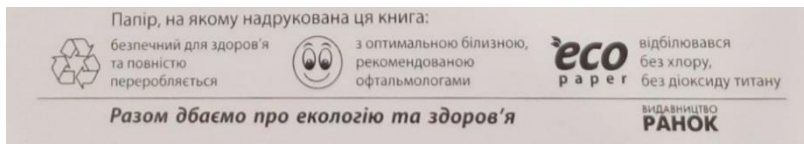

Рис. 2.1.4. Інформація про папір у книжці для дітей «Абетка» (2023) видавництва «Ранок»

Видавництво «Лабораторія» розміщує на задньому клапані обкладинки спеціальні знаки замкнутого циклу, якими підкреслює, що книжковий блок і оправу цієї книги можна переробити та повторно використати. (рис. 2.1.5). Додатково наголошується на придатності видання до багаторазового використання: «Якщо ви прочитаєте цю книжку багато разів і вона втратить товарний вигляд, будь ласка, не викидайте її. Краще віддайте на переробку чи букросинг».

Рис. 2.1.5. Екомаркування на обкладинках книг видавництва «Лабораторія»

На книжкових обкладинках інформують про благодійні ініціативи, спрямовані на охорону довкілля та захист тварин. Наприклад, купуючи видання Зої Такер і Зої Персіко «Грета і Гіганти» (2019, «КМ-Букс»), споживач робить пожертву в розмірі 3 % від її ціни на підтримку міжнародного кліматичного руху «350.org». «Видавництво Старого Лева» перераховує 10 гривень із продажу кожного примірника книжки Євгенії Завалій «Єнот, Ракета та інші герої» (2024) UAnimals — організації, яка з початком повномасштабної війни зосередила свої зусилля на порятунку тварин із зони бойових дій.

Екоінформація на обкладинках і палітурках виконує не лише просвітницьку місію, а й додає виданню споживчих переваг серед соціально відповідальних читачів, інвесторів та експертів.

2.2. Обкладинка і палітурка

За даними Книжкової палати України, у репертуарі українських видавництв за назвами домінують друки в обкладинках. Це найменш затратна, але і найменш «витривала» оправа видання. Її з'єднують із книжковим блоком клеєм або металевими скобами. Розрізняють чотири стандартні типи обкладинок: тип 1 — для покриття накиданням; тип 2 — для звичайного покриття; тип 3 — для покриття врозпуск; тип 4 — складена з окантованим корінцем. Для виготовлення обкладинки використовують головним чином папір, який додатково для зміцнення вкривають плівкою. В обкладинці видають книги, розраховані на нетривалий період використання.

Папір для обкладинок відзначається різноманіттям фактур — від імітації домотканого полотна до поверхонь, що нагадують яєчну шкаралупу. Для покриття книжкового блоку нерідко використовують крейдований папір щільністю від 270 до 400 г/м². Для підвищення зносостійкості обкладинок застосовують доступні за вартістю технології — лакування і ламінування прозорими матовими або глянцевиими плівками. Такі способи обробки не лише зміцнюють поверхню, а й підсилюють візуальну привабливість видання. Глянцеве ламінування забезпечує інтенсивну передачу кольорів і високу насиченість зображень, однак може створювати небажані світлові відблиски, що ускладнюють читання дрібного тексту. Матове покриття, навпаки, зменшує віддзеркалення, дає змогу зробити різні написи на поверхні обкладинки та загалом сприймається як більш стримане й вишукане.

У видавничій практиці для брошур і невеликих за обсягом книг використовують обкладинку для покриття накиданням (тип 1), яку скріплюють з блоком металевими скобами. Таке зовнішнє оформлення властиве методичним настановам, авторефератам дисертацій, програмам конференцій, нормативно-правовим документам,

коротким довідникам, видавничим каталогам, деяким виданням для дітей.

Рис. 2.2.1

Обкладинка (тип 1)
у виданні
Олександра
Авраменка «Було —
стало: зміни в
правописі»

Київ: Даринка, 2019

Більшим за обсягом виданням властиві обкладинки типу 3. Їх приклеюють до корінця і тонкою (шириною 5–7 мм) смужкою до першої та останньої сторінки блоку. Така обкладинка вирізняється простотою конструкції і низькою собівартістю, однак має обмежену міцність і зносостійкість, що зумовлює її використання переважно у виданнях короткого строку експлуатації.

Рис. 2.2.2

Оформлення
обкладинки типу 3
у виданні Сьюзен
Вайншенк
«100 речей, які
кожен дизайнер
повинен знати про
людей»

Київ: ArtHuss, 2024

Обкладинки із загнутими всередину клапанами є значно міцнішими порівняно зі звичайними обрізними обкладинками, оскільки додаткові згини підсилюють їхню конструкцію та зменшують зношування країв. Клапани захищають передній і задній боки обкладинки від механічних пошкоджень, загинання та швидкого стирання.

Крім захисної функції, такі обкладинки мають виразні інформаційні та комунікаційні переваги. На клапанах зручно розмішувати відомості про автора, анотацію книги, інформацію про серію або видавництво, інші рекламні тексти. Скажімо, у виданні Олівера Беркмена «Чотири тисячі тижнів. Тайм-менеджмент для смертних» (Київ: Лабораторія, 2021) читачеві запропоновано авторське пояснення Антона Мартинова, директора видавництва, яке розкриває передумови й мотивацію появи українськомовного перекладу цієї книжки (рис. 2.2.3). Перенесення тексту на клапани допомагає не перевантажити інші елементи обкладинки текстом і вдало презентувати культурний продукт.

Рис. 2.2.3

Оформлення клапана обкладинки у виданні Олівера Беркмена «Чотири тисячі тижнів. Тайм-менеджмент для смертних»

Київ: Лабораторія, 2021

Джерело:

www.yakaboo.ua

Цікаво оформлено обкладинку деяких книжок видавництва «Віхола». На передньому клапані зроблено перфорацію, вздовж якої подано напис «Відірви тут — буде закладинка :)». Читач, якщо захоче, може легко відділити смужку цупкого паперу й вкладати її між сторінками в книжці, помічаючи потрібне місце. На закладинку виносять влучну цитату-афоризм, яка акумулює головний посил опублікованого твору. Наприклад, у виданні Володимира Станчишина «Для стосунків потрібні двоє» — вислів:

«Лише навчаючись бути з собою, ми навчимося бути з іншими»; Віри Агеєвої «За лаштунками імперії...» — цитата: «Упродовж кількох днів сталося неймовірне — вдрузки зруйнувався віками плеканий міф про велич Росії та її високу цивілізаційну місію, про народ-богоносець, який осяває променями істини цілий світ, про незрівняний гуманізм російської культури» (рис. 2.2.4)

Рис. 2.2.4

Оформлення
клапана обкладинки
у виданні Віри
Агеєвої «За
лаштунками
імперії...»

Київ: Віхола, 2021

Джерело:

www.yakaboo.ua

Клапани можуть виконувати утилітарні функції. Наприклад, у виданні «Топ 1000 слів. Англійська мова» (Київ: Методика, Langenscheidt, 2011) клапан рекомендовано використовувати для прикриття і перевірки їх засвоєння. До того ж до внутрішнього боку обкладинки кріпиться буклет у два згини з порадами щодо вивчення іноземної мови.

Відсутність інформації на клапанах обкладинки також може бути концептуально вмотивованим дизайнерським рішенням. Порожній або майже порожній клапан створює паузу, підкреслює естетику книжки або стилістику серії, стимулює читача звернутися безпосередньо до тексту, не інтерпретуючи і не оцінюючи його.

Якість обкладинки залежить від типу конструкції, дизайнерських рішень, узгоджених із внутрішнім оформленням, відповідності цільовому призначенню та читачькій адресі, щільності та якості обкладинкового паперу або картону, рівня поліграфічного виконання.

Попри цупкий папір внаслідок інтенсивного використання видання в обкладинках швидко зношуються. З огляду на це, бібліотечні працівники змушені виготовляти для них нові оправы.

Більша довговічність властива твердій оправі — палітурці, що являє собою сукупність палітурної кришки, приклеєних до них форзаців, марлевих клапанів та окантувального матеріалу, а також зміцнювальних деталей. Палітурна кришка складається із боковин, вкритих суцільним шматком покривного матеріалу з тканини, паперу, пластмаси чи іншого матеріалу (суцільнопокривна) або корінець виготовляють з одного матеріалу, а боковини вкривають іншим (складена палітурна кришка).

Палітурні кришки розділені на п'ять типів: тип 5 — складена палітурна кришка з корінцем із одного матеріалу і картонними боковинами, вкритими іншим матеріалом, тип 6 — із однієї деталі (суцільнокартонна або суцільнопластмасова кришка), тип 7 — суцільнопокривна, тип 8 — складена, з накладними боковинами і накладним корінцем, тип 9 — складена, з накладними боковинами і окантувальним корінцем.

У практиці сучасного книговидавництва найчастіше використовується палітурка типу 7, боковини якої вкриті суцільним аркушем паперу, на якому легко відтворити текст і зображення різного виду (рис. 2.2.5).

Рис. 2.2.5

Видання Віталія
Туренка «Між
земним і небесним:
тексти піфагорійців»
у суцільнопаперовій
палітурній кришці

Київ: Дух і Літера,
2025

Окрім паперу, боковини палітурки можуть вкривати іншим матеріалом, зокрема тканиною. Наприклад, це властиво поетичним антологіям та збіркам видавництва «А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га» (рис. 2.2.6). Тканина працює як довготривале захисне

покриття і добре піддається тисненню і фольгуванню, виглядає вишуканіше й асоціюється із елітним виданням.

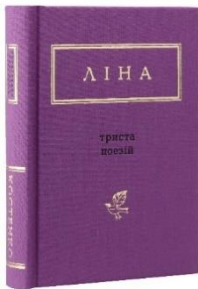

Рис. 2.2.6

Видання «Триста поезій» Ліни Костенко у суцільнотканинній палітурній кришці

Київ: А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га, 2019

Для енциклопедій, словників, зібрань творів та інших видань, призначених для інтенсивного й тривалого користування, зазвичай обирають ледерин як один із найбільш практичних палітурних матеріалів. Він відзначається високою міцністю та водостійкістю і виготовляється на тканинній або паперовій основі, яку з одного боку покривають нітроцелюлозним чи іншим полімерним шаром. Таке покриття захищає палітурку від стирання, забруднення та впливу вологи, а також сприяє збереженню форми й цілісності книжки протягом багатьох років експлуатації, що особливо важливо для видань із бібліотечних фондів.

Якщо у другій половині ХХ століття у радянському книговидаванні активно використовували ледерин і коленкор для багатонакладових друків, сьогодні асортимент міцних, естетичних і технологічно зручних матеріалах — розширився. Наприклад, видавництво «Віхола» нову серію «Подарункова класика» випускає в ефалінових палітурках зі срібним тисненням. Завдяки спеціальному просоченню, цей матеріал стійкий до зносу, вигинів, має багату палітру кольорів і добре піддається друку та витискуванню.

Палітурки з ледерину, коленкору або інших подібних матеріалів часто оздоблюють різними видами **витискування** (тиснення). Розрізняють безколірне витискування та витискування із застосуванням фольги (рис. 2.2.7). До безколірних способів належать блінтове й конгревне. Блінтове тиснення дає змогу створити на поверхні палітурної кришки заглиблені текстові або зображальні елементи без використання фарби. Конгревне тиснення, на

відміну від блінтового, формує складніший рельєф різної висоти, поєднуючи випуклі та заглиблені ділянки зображення. Відтак декоративний елемент за характером нагадує барельєф, що значно підсилює візуальний і тактильний ефект в оформленні.

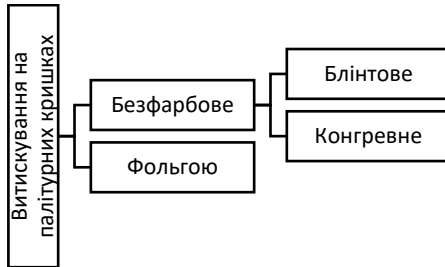

Рис. 2.2.7. Види витискування на палітурних кришках

Найпоширенішими є блінтове витискування і витискування із застосуванням фольги. Їх використовують і для відтворення вихідних відомостей, і для отримання сюжетні, тематичні, портретні, орнаментально-декоративні чи символічні ілюстрації. У заглиблені площини часом вклеюють ілюстрації, як-от овальний портрет, вміщений на палітурці дослідження Віталія Ханка про життя і творчу діяльність українського художника-графіка Опанаса Сластьона (рис. 2.2.8). Таке оформлення властиве й низці інших видань біографістики, які підготував Олександр Савчук у Харкові.

У деяких випадках витиснені текстові або зображальні елементи використовують і на папері, яким обтягують боковини палітурки. Наприклад, у виданні Ігора Лильо і Маріанни Душар «Шляхетна кухня Галичини» (Львів: Видавництво Старого Лева, 2023) текстові та декоративні елементи виконано фольговим відтисканням насиченого золотисто-помаранчевого кольору, що підкреслює статусність книги, яка оповідає про високу кухню відомих аристократичних родин Галичини наприкінці XIX — початку XX століть. Тиснення золотом фольгою традиційно асоціюється із виданнями подарункового чи колекційного сегменту.

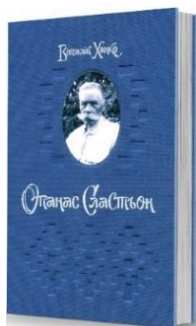

Рис. 2.2.8

Видання Віталія Ханка «Опанас Сластьон», палітурка якого оздоблення витискуванням

Харків: Видавець Савчук О. О., 2024

Конгревне відтискання на поверхні палітурної кришки складний рельєф із випнутими та заглибленими елементами, що нагадує барельєф. Наприклад, важливим візуальним акцентом на палітурці видання Олександра Аврамчука та Іллі Кабачинського «Братні кайдани: російські міфи про українську історію» (Київ: Книголав, 2025) стало випукле зображення вертикальних ланцюгів, що асоціюються з примусом, а не свободою, й корелюється зі змістом книжки.

Рис. 2.2.9

Видання Віталія Ханка «Опанас Сластьон», палітурка якого оздоблення витискуванням

Харків: Видавець Савчук О. О., 2024

Зрідка видавництва випускають книги в складених палітурках, покриваючи боковини одним видом матеріалу, а корінець — іншим (рис. 2.2.10), як-от видання Франсуази Саган «Охоронець серця» (Львів: Видавництво Старого Лева, 2018), Костянтина Родика «Сізіф XX: книжка vs політика» (Київ: Балтія-друк, 2019) або Ігоря Лильо і Маріанни Душар «Шляхетна кухня Галичини» (Львів: Видавництво Старого Лева, 2023). Інколи видавці суцільнопокривну палітурку оформляють як складену, зафарбовують корінець в інший колір.

Рис. 2.2.10

Видання Франсуази
Саган «Охоронець
серця» у складеній
палітурці (тип 5)

Львів: Видавництво
Старого Лева, 2018

Деякі книжки випускають в інтегрованих гнучких оправах, які складають з однієї деталі — цупкого картону; вони дешевші у виробництві, міцні, але гнучкі. Так оформляють книжкову продукцію «Видавництво Старого Лева», «Vivat», «Pabulum» та інші українські видавці. Зрідка палітурки пом'якшують, вкладаючи між боковинами та паперовим покриттям шар тонкого поролону. Наприклад, у виданнях Юрія Іваничука «Таємниці львівської кави» (2014) і Дарії Цвек «Солодке печиво» (2013) «Видавництва Старого Лева». Такі дарують естетичну й тактильну насолоду.

Один із способів виділити книжку з-поміж інших — зробити **вирубку**, що передбачає механічне висікання (прорізання) отворів у палітурній кришці. Вони можуть відкривати фрагмент наступного шару, зокрема форзаца, мати круглу, квадратну чи будь-яку іншу геометричну, предметну, абстрактну форму. Наприклад, фігурна вирубка у формі людського профілю (силуету голови) є ключовим елементом оформлення видання Річарда Докінза «Наука для душі: нотатки раціоналіста» (Київ: Наш формат, 2019). Через цей отвір проглядається форзац з темним тлом, відомостями про автора і назву, а також дрібними піктограмами, що асоціюються з наукою, знанням, мисленням, космосом і технологіями (рис. 2.2.11).

Вирубка пробуджує інтерес і емоційну реакцію читачів, створюючи ефект «підглядання» всередину книжки. Форма вирубки часто має символічне значення і пов'язана зі змістом книги (замкова щілина, вікно, знак тощо). Вирубка здорожчує видання, тому трапляється у видавничій практиці нечасто.

Рис. 2.2.11. Палітурка з фігурним отвором у виданні Річарда Докінза «Наука для душі: нотатки раціоналіста» (Київ: Наш формат, 2019)

Кант (край оправи, який виступає на кілька міліметрів за обріз) захищає книжковий блок від пошкоджень (рис. 2.2.12). Палітурку без кантів, краї яких збігаються з обрізами книжкового блоку, називають обрізною.

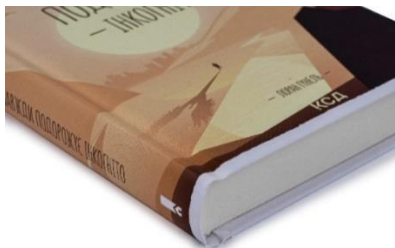

Рис. 2.2.12

Один із кантів
оправи у виданні
Лоран Гунеля «Бог
завжди подорожує
інкогніто»

Харків: КСД, 2016

У виданнях для дітей дошкільного віку гострі зовнішні кути, утворені кантами верхньої і нижньої боковини палітурної кришки, заокруглюють, щоб юні читачі не травмувалися. Так оформляють і книги для дорослих, наприклад: «Як запам'ятовувати (майже) все і завжди: приголомшливі лайфхаки для прокачки вашої пам'яті» Роба Іставея (Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2018), «Їж, пий, худни: здоров'я без дієт» Наталії Самойленко (Київ: Книголав, 2018), «Всі крапки над «І»сторією. Сторітелінг для сценаристів, письменників та блогерів» Сергія Гаврилова (Київ: Rabulum, 2019), «НепрОсті» Тараса Прохасько (Київ: Terra Incognita, 2018), збірник оповідань «Ізоляція» (Харків: Ранок, БараБука, 2021).

2.3. Форзац і нахзац

Форзацом називають подвійний, сфальцьований в один згин аркуш цупкого паперу, який скріплює книжковий блок видання з палітуркою¹. Власне, половину форзацу приклеюють до внутрішнього боку палітурки, а іншу — до першої і останньої сторінок блоку. Відповідно за місцем розташування розрізняють передній і задній форзаці. Останній також називають нахзацом.

Форзац — невід’ємний конструктивний елемент друкованого видання в палітурці. Він зміцнює корінець, захищає сторінки від пошкоджень, зберігає цілісність блоку в процесі багаторазового розгортання/згортання книжки. Чим більший формат і товщина книжкового блоку, тим цупкіший папір обирають для форзацу.

Форзац впливає на естетичне сприйняття книжки, забезпечує цілісність її зовнішнього і внутрішнього оформлення. В останні роки українські видавці все частіше обирають кольорові (зафарбовані) форзаці, які повторюють одну із барв палітурки. Переважають однотонні «полотна», як, скажімо, у виданні Пітера Сінге «П’ята дисципліна. Майстерність та практика зростання організації» (Київ: Наш формат, 2025) (рис. 2.3.1).

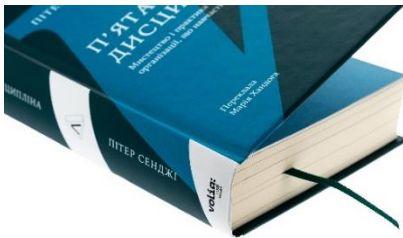

Рис. 2.3.1

Зафарбований форзац видання Пітера Сінге «П’ята дисципліна. Майстерність та практика зростання організації»

Київ: Наш формат, 2025

Рідше колір форзацу відповідає кольору шмуцтитулів чи інших структурних елементів. Такий підхід застосовано у виданні Олексія Просніцького «Як не профакапити проєкт» (Київ: Наш

¹ ДСТУ 8344:2015.

формат, 2024). Колір морської хвилі продубльовано у форзаці, капталі, лясє, заголовках, рубрикаторах, схемах, таблицях тощо.

Трапляються форзаци з ефектом омбре — плавним переходом одного кольору в інший. Так, градієнт від помаранчевого до темно-рожевого використано в оформленні і форзацу видання Чарльза Дюгігга «Суперкомунікатори: як знайти спільну мову зі скептиками, суддями і шпигунами» (Київ: Наш формат, 2025). заголовку на оправі.

Досить популярні *орнаментально-декоративні* форзаци, які оздоблюють, зазвичай, повторюваними художніми елементами, з-поміж яких домінують геометричні фігури, стилізовані рослини й тварини, символічні зображення, архітектурні деталі, різноманітні орнаменти тощо. Декоративні мотиви можуть бути натхнені етнічними мотивами, історичними стилями, природними формами або тематикою опублікованого твору. Наприклад, форзац видання Ірене Вальєхо «Подорож книжки: від папірису до кіндла» (Київ: Лабораторія, 2024) оздоблено орнаментом, який формують розташовані у шахматному порядку символічні зображення папірису.

Форзац детективу Дафни Дю Мор'є «Ребекка» (Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2021) логічно продовжує оформлення палітурки, виконаний в насиченій темно-синій гамі з активними червоними і світло-сірими акцентами. У центрі оправы — стилізовані ковані ворота, за якими «розгортаються» події художнього твору. Великі квіти, розміщені по всій площині палітурки, — додають більшої декоративності та емоційної напруги. Їх повторено на форзаці, але в білому виконанні (рис. 2.3.2).

Рис. 2.3.2

Орнаментований
форзац видання
Дафни Дю Мор'є
«Ребекка»

Харків: Клуб
сімейного дозвілля,
2021

Зображення рибок, які плавають поблизу морського дна, у книжці Кела Ньюпорта «Не турбувати: як сфокусуватися в інформаційному шумі» (Київ: Наш формат, 2018) — це приклад *тематичного* форзацу, що метафорично передає основну ідею видання про вміння сконцентруватися на роботі. Тематичні форзаці часто використовують абстрактні, стилізовані або атмосферні зображення, пов'язані з головним мотивом або ідеєю твору. Стоси книжок на форзаці видання Шона Байзелла «Сповідь книгаря» (Київ: Наш формат, 2020) — це приклад *предметного* форзацу, адже на ньому зображено конкретні об'єкти, які прямо пов'язані з темою книгарства.

Пейзажні форзаці відтворюють зображення природного середовища: ландшафтів, панорам місцевостей, міських або сільських краєвидів. Вони занурюють читача в просторовий контекст видання ще до початку ознайомлення з основним текстом. У художній літературі пейзажні форзаці можуть окреслювати місце дії або задавати настрій твору; в історичних, краєзнавчих та мандрівних виданнях — виконувати орієнтаційну функцію, візуалізуючи територію, про яку йдеться. Часто такі форзаці мають узагальнений, стилізований характер і повторюють або розвивають мотиви, закладені в оформленні палітурки, забезпечуючи композиційну цілісність книжки та посилюючи її візуально-наративний ефект. Прикладом такого форзацу може слугувати стилізований пейзаж як місце сили і збору цілющих трав для жінок-знахарок, які жили в горах Білих Карпат (Чехія) і володіли унікальними здібностями лікувати та передбачати майбутнє (рис. 2.3.3).

Рис. 2.3.3

Пейзажний форзац
видання Катержини
Тучкової
«Житковські богині»

Київ: Комора, 2024

Сюжетні форзаци ілюструють сцени з твору або пов'язані з нею події; найпоширеніші у художніх книгах, як, наприклад, у детективі Едварда Повіса Мезерса «Каїнова щелепа» (Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2024). На його форзаці зображена дошка фактів, яку використовують слідчі, щоб за допомогою фото, документів, маркерів фіксувати зв'язки між фактами, особами та подіями (рис. 2.3.4).

Рис. 2.3.4

Сюжетний форзац
видання Едварда
Повіса Мезерса
«Каїнова щелепа»

Харків: Клуб
сімейного дозвілля,
2024

Інформаційні форзаци, зазвичай, містять схеми, карти, правила, хронологічні лінії, генеалогічні дерева або інші довідкові матеріали. Їх найбільше у шкільних підручниках, але не тільки. Так, травелог Артемія Суріна «280 днів навколо світу» на форзаці містить карту, на якій позначено маршрут мандрівки автора. У репринтному виданні про Київ на форзацах вміщено плани центральної частини столиці та її околиць (рис. 2.3.5).

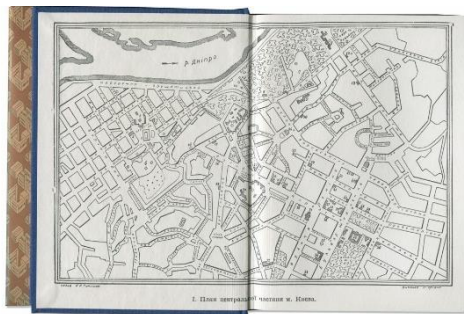

Рис. 2.3.5

Інформаційний
форзац видання
Федора Ернста
«Київ: провідник»

Харків: Видавець
Савчук О.О., 2019

У монографії Тамари Гундарової «Післячорнобильська бібліотека» (Київ: Критика, 2013) форзацами слугують світлини трагічних подій 1986-го. Старі фотографії (рис. 2.3.6) винесено на форзац видання Марії Никирси «Чернівці: документальні нариси з історії забудови міста» (Чернівці: Букрек, 2024).

Рис. 2.3.6

Інформаційний форзац
видання Марії Никирси
«Чернівці: документальні
нарис з історії забудови
міста»

Чернівці: Букрек, 2024

Портретні зображення на форзацах виконують естетичну, інтерпретаційну та інформаційну функції. У наукових та науково-популярних виданнях портретні форзаці часто мають документальний характер і виконують довідково-репрезентативну роль, тоді як у художній літературі переважають образні ілюстрації, що інтерпретують героїв твору. У перевиданні жіночого альманаху «Перший вінок» (Київ: Creative Women Publishing, 2024) на форзац винесено два овальні портрети жінки у традиційному вбранні з намистами Наталії Кобринської та Олени Пчілки, які опублікували книгу 1887 року у Львові (рис. 2.3.7). Зображення вписані в декоративні віньетки з рослинними мотивами, що нагадують графіку альбомів, листівок чи меморіальних видань XIX століття. Тлом слугує зістарений папір із рукописними написами, що підкреслює історичну дистанцію між передруками.

Рис. 2.3.7

Форзац
перевиданого
альманаху
«Перший вінок»

Київ: Creative
Women Publishing,
2024

Рекламні форзаци інформують про інші видання, серії книг, презентують логотип проєкту чи видавництва, вказують на грантодавця тощо. Вони покликані просувати продукцію того ж автора чи видавництва, привертати увагу до тематично близьких або нових видань. Такі форзаци містять зображення обкладинок, як у виданні Миколи Ільницького «Знаки доби і грані таланту» (Київ: Кліо, 2014), читацькі відгуки, як у книжці Мирослава Дочинця «Криничар» (Ужгород: Карпати, 2012).

Інтерактивні форзаци спонукають читача до активної взаємодії через ігрові, пізнавальні або творчі елементи. Вони можуть містити завдання, лабіринти, ребуси, наліпки, QR-коди, поля для нотаток або малюнків, що стимулюють увагу, мислення та уяву. Особливо поширені в книгах для дітей.

У більшості університетських підручників, наукових монографій, мовних словників використовують білий (незафарбований) форзац. Він найпоширеніший і найбюджетніший.

Видання кінця XIX — початку XX століття дійшли до нас з вишуканими мармуровими форзацами, прикрашеними химерними кольоровими завитками, утвореними в результаті змішування фарб на воді й перенесення малюнка на папір. Їх виготовляли на замовлення приватних і громадських бібліотек. Колористика могла варіюватися — від стриманих сіро-коричневих до яскравих синьо-зелених відтінків. Мармурові форзаци не лише прикрашають видання, а й додають йому художньої цінності й зовнішньої статусності.

На форзаци книжок у публічних бібліотеках кріпили екслібриси, виносили інвентарні номери, на них залишали дарчі написи, що відтворюють історію побутування конкретного примірника.

Оцінюючи форзаци книжки, важливо визначити їхню доречність для видання відповідної тематики, жанру, цільового призначення і читацького спрямування, типовість, оригінальність, виразність. Низьку поліграфічну кисть форзацу засвідчують такі дефекти: відклеювання від палітурки, зморшки, розриви на згинах, некоректне розміщення зображень тощо. Варто зважати на роль форзаців у формуванні загальної художньої концепції й забезпеченні композиційної єдності видання.

2.4. Обріз і тренди в його оформленні

Верхній, нижній та боковий некорінцевий торці книжкового блоку, які утворюються після обрізання з трьох боків, називають обрізами. Щоправда, у практиці сучасного книговидавання та книгопоширення також послуговуються терміном «зріз».

В останні роки істотно зросла кількість видань із декорованими обрізами. Декорування обрізів має давні традиції, про що свідчать видання, збережені у бібліотечних фондах. Здебільшого торці книжкового блоку прикрашали мармуровими рисунками, орнаментували, зафарбовували, торшонували, вкривали позолотою тощо. Чимало видань дійшли до нашого часу із нерозрізаними книжковими зшитками. Характеристики обрізу (первинність чи повторність, колір, вид за характером оздоблення) є одним із важливих складників опису давніх книг у каталогах.

У радянський період декоровані обрізи практично зникли з обігу. Вони трапляються в окремих ювілейних і подарункових виданнях. Скажімо, 1970 року у київському видавництві «Дніпро» випущено двотомник творів Лесі Українки. Перший том з поезіями опрацьовано у суцільнопокривну палітурку синього кольору, другий з поемами і драматичними творами — зеленого. У ті самі барви зафарбовано верхні торці книжкових блоків. Іноді такий спосіб оформлення використовували у видавництвах «Радянський письменник» і «Мистецтво».

На початку 2000-х років обрізами золотого кольору прикрашало свої книжки видавництво «Фоліо». Йдеться про літературно-художні та нормативно-правові видання із серії «Мініатюра». Фольгованими обрізами оздоблено колекційні книги: «Україна — Козацька держава» (2007) Володимира Недяка від видавництва «Емма», «Кобзар» Тараса Шевченка і «Енеїда» Івана Котляревського від видавництва «Школа» (2014). Таке оформлення традиційно практикують у виданнях «Святого Письма», додатково висікаючи в обрізі заглибини, які спрощують пошук відповідної Біблійної книги, захищаючи оправою із застібкою-блискавкою або вкладаючи у подарунковий футляр (рис. 2.4.1).

Рис. 2.4.1. Обріз з висіченням у виданні «Біблія у День вашого вінчання»
(Українське Біблійне товариство, 2021)

У 2020-х роках у репертуарах видавництва «Артбукс», «А-Би-Би-Га-Ла-Ма-Ги», «Клубу сімейного дозвілля», «Vivat», «Ранку», «Рідної мови», «Лабораторії», «Nebo BookLab Publishing», «BookChef», «Жоржа», «Видавництва Старого Лева», та інших кількість книжок із декорованими обрізами істотно зросла з огляду на популярність таких друків за кордоном.

Більшій частині сучасних видань властиві однотонні обрізи, колір яких часто дублює одну із барв, використаних на палітурці або форзаці, як у виданні Емілі Генрі «Люди, яких ми зустрічаємо у відпустці» (Київ: Артбукс, 2023) (рис. 2.4.2).

Рис. 2.4.2

Одноколірний обріз
у виданні Емілі Генрі
«Люди, яких ми
зустрічаємо у
відпустці»

Київ: Артбукс, 2023

У книжках Шарлоти Бронте «Джен Ейр» (2023, «Nebo Book-Lab Publishing»), Енні Лейбовіц «Дивокрай» (2024, «ArtHuss»), Джованні Кателі «Камю має померти» (2023, «Видавництво Старого Лева») і Тома Фелтона «По той бік чарівної палички. Магія і хаос мого дорослішання» (2023, «Лабораторія») обрізи мають той самий колір, що і назва на палітурці видання. Він може бути дуже яскравим, як-от у виданнях серії романів Minecraft від

видавництва «Артбукс», або навпаки — ахроматичним. Наприклад, чорні обрізи обрано для книг Ілларіона Павлюка «Я бачу, вас цікавить п'ятьма» (2020, «Видавництво Старого Лева») та Дани Шварц «Анатомія: історія кохання» (2023, «Жорж»).

Деякі назви випускають із обрізами різних барв: частина накладу книжки «Вижити» Анатолія Шкарпіна (Гайсин: Тут, 2022) вийшла друком з обрізом синього кольору, а частина — помаранчевого.

Предметні, сюжетні та пейзажні обрізи візуалізують зміст опублікованих творів, не лише посилюючи емоційно-естетичний вплив зовнішнього оформлення на реципієнта, а й відображаючи провідну тему, ідею, жанр книги. Наприклад, у виданні Алі Гейзелвуд «Кохання в мозку» (Харків: Віват, 2024) обріз оформлено повноколірною ілюстрацією, яка є продовженням сюжетної сцени з палітурки. На ньому у стилі коміксної графіки зображено емоційну взаємодію між головними героями, доповнену сердечками, що підкреслюють романтичну тематику книжки. Обріз апелює до молодіжної аудиторії, яка звикла до візуальної культури графічних романів і соцмереж. Водночас обріз тут не є штучною декоративною надбудовою, а органічно інтегрується в загальний дизайн видання.

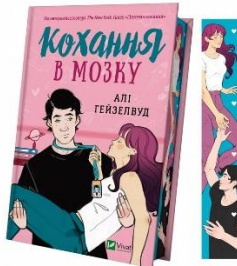

Рис. 2.4.3

Сюжетний обріз у
виданні Алі
Гейзелвуд «Кохання
в мозку»

Харків: Віват, 2024

Часом торці блоку орнаментують (рис. 2.4.4), вдаючись до рослинних, зооморфних, геометричних мотивів. Це перетворює нейтральну частину книжки на повноцінний елемент художнього оформлення, що доповнює загальну стилістику видання й розширює його візуальну мову.

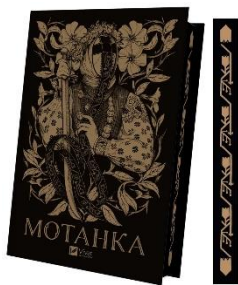

Рис. 2.4.4

Орнаментований
обріз у збірці
фантастичних
оповідань
«Мотанка»

Харків: Віват, 2024

Зрідка на обрізи виносять текстові відомості, зокрема назви творів чи імена авторів. Так оформлено видання романів «Книги Якова» Ольги Токачук («Темпора», 2020), «Остання зупинка» і «Останнє, що він мені сказав» Лорі Дейв («Артбукс», 2024 і 2023), «1984. Колгосп тварин» Джорджа Орвелла («Клуб сімейного дозвілля», 2023), мемуари «Жінка в мені» Брітні Спірс («Наш формат», 2024).

У більшій частині видань зображення на обрізах легко помітні. Ми бачимо їх, коли книжка закрита й обернена до нас зворотним до корінця боком. Проте деякі зображення в статичному стані приховані від читача. Їх можна помітити, лише змінивши кут огляду, тобто розгорнувши або зігнувши книжку. Такий фольгований обріз подвійного типу виготовлено для обмеженого накладу книги Стефана Загмайстра і Джессіки Волш «Краса» (2020) у друкарні «Huss». При згині блоку в один бік на передньому торці проявляється напис: «Краса=людина», а в інший, — «Краса=функція», які «одразу дають розуміння сенсу книги».

Зміна фактури обрізу в сучасному книгодизайні є унікальною практикою. Серед таких винятків — українське видання Роберта Пірсіґа «Дзен і мистецтво догляду мотоцикла» (Київ: КМ-Букс, 2018), де застосовано нестандартне фальцювання зошитів із використанням шлейфів, а також торшонування обрізу спеціальними інструментами. Такі техніки покликані зімітувати сліди тривалого побутування книжки, сформувати візуальний образ «зношеного» часом кодексу. Цей приклад засвідчує концептуально вмотивовану спробу осмислити матеріальне «тіло» книжки, надати йому додаткового символічного звучання.

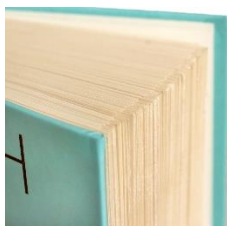

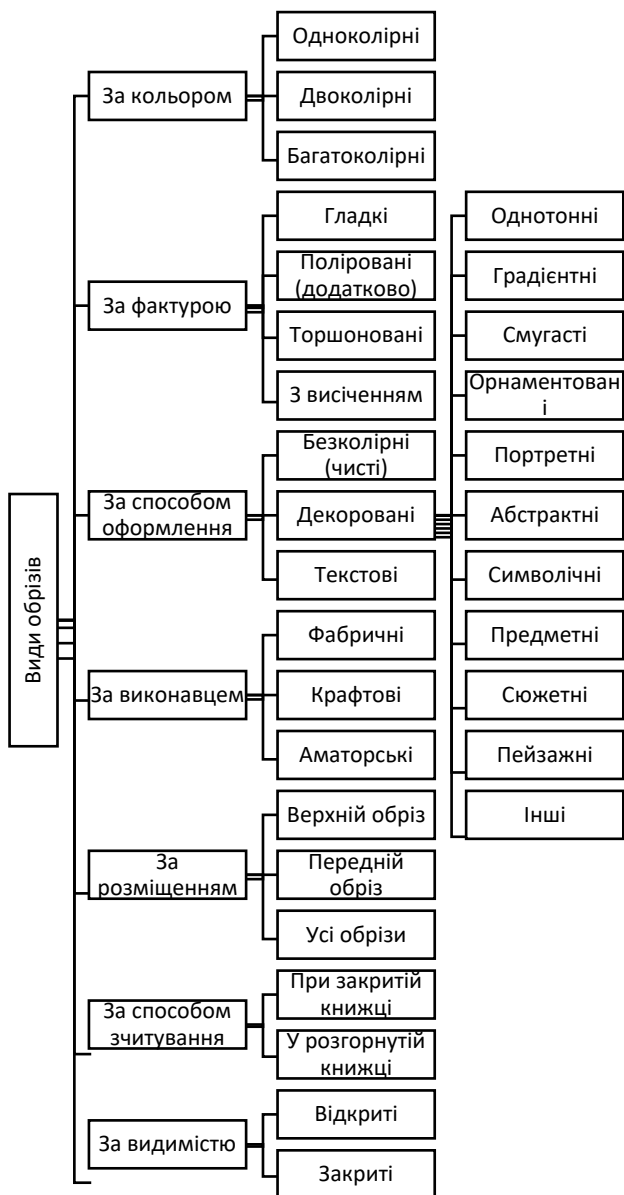
Рис. 2.4.5

Торшований
обріз у виданні
Роберта Пірсіґа
«Дзен і
мистецтво
догляду
мотоцикла»

Київ: КМ-Букс,
2018

Розмаїття книжкових обрізів сучасних українських видань ми спробували відтворити у багатоаспектній класифікації, представлених на рис. 2.4.6.

В останні роки в Україні задруковують обрізи у накладі загалом, його лімітованій (ексклюзивній) частині, а також приватно у придбаному примірникові. Такі книги вимагають нового підходу для представлення в електронних каталогах онлайн-книгарень і бібліотек та особливої викладки на книжкових полицях. Світлинами видань із «кольоровими» обрізами охоче діляться їхні власники у соціальних мережах. Це привертає увагу до дизайнерської «родзинки» в оформленні книг нових потенційних покупців і робить друки із декорованими обрізами мейнстрімними на сучасному видавничому ринку.

2.5. Суперобкладинка, манжетка, футляр

Частину видань різних видів, передусім художніх, краєзнавчих і мистецтвознавчих, додатково покривають суперобкладинкою. Суперобкладинка — додаткова обкладинка з клапанами-манжетами, що прикриває палітурну кришку або обкладинку і виступає елементом зовнішнього оформлення видання. Сьогодні її пріоритетна місія — естетична.

Рис. 2.5.1

Суперобкладинка у
виданні Федора Ернста
«Київ: провідник»

Харків: Видавець Савчук
О.О., 2019

Площа суперобкладинки більша, аніж палітурки, тому й комунікативний потенціал вищий, адже тексти і зображення можна розмістити й на клапанах. Суперобкладинка є не лише джерелом інформації про назву твору, автора, видавництво, серію та інші вихідні відомості, а й про зміст книжки, відгуки на неї лідерів думок.

Для її виготовлення також використовують прозорі і напівпрозорі матеріали, роблять так звані вирубки, через які стають видимими окремі частини палітурки.

Книжку Раяна Голідей і Стівена Генсільман «Зберігайте спокій. Щоденна інструкція з вирішення проблем» випустили з суперобкладинкою, яка після розгортання перетворюється на постер формату А 2 з написом «Зберігайте спокій і читайте українською» і логотипом видавництва «Наш формат». У складеному вигляді на клапані суперобкладинки винесено «Коротку інструкцію з розв’язання проблем», що налічує 10 пунктів-порад, серед яких: «відкидайте непотрібне», «припиніть перейматися тим, що думають люди», «розв’яжуйте проблеми, щойно вони виникають» і

т. п. У двосторонній постер формату А2 розгортається суперобкладинка фотоальбому «Decommunized: Ukrainian Soviet Mosaics» Євгена Нікіфорова (видавництво «Основи»).

У практиці сучасного книговидання, окрім суперобкладинки, застосовують **манжетку**, яка вкриває палітурку не повністю, а частково. Наприклад, у літературно-художньому виданні творів Марка Лівіна під назвою «Зелена, 19» (видавництво «Книголав», 2020) манжетка спроектована як паркан, «розгородивши» який, можна побачити, що відбувається в саду (рис. 2.6.2). Оформила книжку знана ілюстраторка, переможниця міжнародних конкурсів Євгенія Гайдамака. Манжетки у нижній частині — типовий елемент в оформленні кількох видань творів Ернеста Гемінгвея у «видавництві Старого Лева». У виданні творів Василя Стефаника манжетка має отвір у формі профілю письменника, крізь який видно тканинну основу палітурки. Книжку підготувала до друку Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника 2020 року. Чотири томи проєкту «Україна — Європа: хронологія розвитку» видавництва «Кріон» поширюють перехопленими вздовж і впоперек двома манжетками (рис. 2.5.2).

Рис. 2.5.2. Манжетки в оформленні видань

Особливо вишукані видання вкладають у футляри. Традиційно їх диференціюють на службові, які виготовляють із звичайного однотонного картону, щоб захистити від пошкоджень під час транспортування й зберігання, та функційні, які розповсюджують в комплекті з книжкою і є важливою складовою частиною її художнього вирішення. Футляри мають різну конструкцію

(повністю закривають книги, залишають для огляду їхні корінці та обрізи), форму (куба, паралелепіпеда, торбинки, скрині, колиски тощо), виготовляються для однієї або кількох книг, об'єднаних в певний спосіб (комплектне видання, факсимільне видання і додаток до нього з передмовою і коментарями, багатомове видання, книги з серії (рис. 2.5.3).

Рис. 2.5.3. Футляри в оформленні видань

Деякі видавці, зокрема «Наш формат» і «Фабула» виготовляють фірмові подарункові футляри, в які за додаткову плату можна вкласти будь-які книжки, які обрав покупець. Видавництво «Лабораторія» на замовлення клієнтів виробляє брендovanі супербкладинки й футляри.

2.6. Нетипові конструктивні елементи

До дизайну деяких книг видавці підходять особливо креативно. Вони вводять в їхню матеріальну конструкцію додаткові елементи, або ж конструюють їх нетипово з огляду на зміст книжки. Оригінально оформлено книжку Ковадонгі О'Ші «Феномен Zara» (Київ: BookChef, 2017). У виданні до темно-зеленої палітурки прикріплено ручки з войлока, які в комплексі імітують паперовий пакет, в який тривалий період пакували текстильну та іншу продукцію в магазинах транснаціональної торговельної мережі «Zara».

Книги з циклу «Новоанглійська балетна школа» (Харків: Readberry, Ранок, 2025) оздоблено зав'язаними бантами, що асоціюються із пуантами — спеціальним балетним взуттям й

перекликається зі змістом романів Анни Савас «Тримай мене» і «Залишайся поряд». Ці два видання задумано як візуально пов'язані об'єкти: схожа композиція, пастельні кольори, повторювані шрифти, стрічка як ключовий образ на площині палітурок. Їх оформлення витримано в ніжних пудрово-рожевих і світло-лілових тонах, які асоціюються з романтичністю, крихкістю, тілесністю та емоційною близькістю, що доречно для творів такого виду.

Рис. 2.6.1

Зовнішнє оформлення видання
Ковадонги О'Ші
«Феномен Zara»

Київ: BookChef, 2017

Рис. 2.6.2

Зовнішнє оформлення видань
Анни Савас «Тримай мене» і
«Залишайся поряд»

Харків: Readberry,
Ранок, 2025

Зрідка додатковим конструктивно-дизайнерським елементом друкованих видань стає еластична стрічка (гумка), яку закріплюють вздовж краю палітурки. Наприклад, книжка Наталії Самойленко «Їж, пий, худни. Здоров'я без дієт» (Київ: Книголав, 2018) оснащена гумкою контрастного зеленого кольору. Вона фіксує книжку в закритому стані, слугує закладинкою, підкреслює планерний характер, акцентує роботу над собою.

Рис. 2.6.3

Видання Наталії
Самойленко «Іж,
пий, худни. Здоров'я
без дієт», оснащене
еластичною стрічкою

Київ: Книголав, 2018

Сучасні видання комплектуються додатковими елементами, які виконують функцію стимулювання збуту. Наприклад, до палітурки книжки Гері Вайнерчука «Полювання на увагу» (Київ: наш формат», 2025) прикріплено маркер-стікер із рекомендацією від компанії «Fedorig». Її керівник підготував також додаткову передмову, яка не ввійшла у видання, а була віддрукована на аркуші крейдованого паперу й вкладена в книжку (рис. 2.6.4).

Рис. 2.6.4

Видання Наталії
Самойленко «Іж,
пий, худни. Здоров'я
без дієт», оснащене
еластичною стрічкою

Київ: Книголав, 2018

У бібліотечних фондах зберігаються манускрипти й стародруки, для яких виготовляли індивідуальні оправи на замовлення. Для цього могли використовувати дошки, які обтягували шкірою або тканиною, оздоблювали тисненими безколірними або золоченими орнаментально-декоративними зображеннями, прикрашали середниками, наріжниками та іншими металевими елементами.

Богослужбові книги, призначені для використання під час літургії, вміщували в металеві окуття, прикрашені коштовним камінням. Для кращого збереження палітурки оснащували зав'язками та металевими застібками — аграфами. До нижньої кришки кріпили металеві ніжки — пуклі, які захищали її від стирання.

2.7. Зовнішнє оформлення багаточастинних документів

Важливу роль відіграє дизайн у підготовці до друку й поширенні багаточастинних документів. Окремі випуски серій, багатотомних, комплекtnих видань оформляють типово. У такий спосіб читач, який тримав у руках один з випусків, легко розпізнає інші на полицях бібліотек або книгарень. В оформленні окремих томів багатотомного видання найбільше подібностей.

Типове розміщення текстових й ілюстративних блоків, проте різний колір доречні в оформленні серійних видань. Такий підхід вдало використовує видавництво «А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га», добираючи коленкор у різних барвах для книжок серії «Українська поетична антологія». Різняться кольори та зображення на оправах перекладених книг Террі Пратчетта авторської серії «Дискосвіт» від «Видавництва Старого Лева», оригінальних творів Дарії Озерної «Оптимістично про здоров'я» від видавництва «Yakaboo Publishing» (рис. 2.7.1), випусків серії «Класика» від видавництва «BookChef» і «Неканонічний канон» від «Віхоли».

Рис. 2.8.2

Оформлення книжок
серії «Оптимістично
про здоров'я» від
видавництва
«Yakaboo Publishing»

Книжки серії зазвичай мають інваріантні й варіативні компоненти. Важливо, щоб перші підтримували певний канон в композиційних, шрифтових рішеннях забезпечували достатню впізнаваність. Таким якорем, об'єднуювальним елементом може слугувати логотип серії або її назва. Водночас якщо їх не увиразнено на оправі або між випусками немає жодного візуальної спорідненості — важливі споживчі переваги серійності втрачаються.

Видання закритих серій, багатотомних або комплектних видань на полицях книгарень, приватних і громадських бібліотек можуть формувати цілісні композиції з огляду на те, що корінець кожного випуску є її фрагментом (пазлом). Таке оформлення оправ застосовує видавництво «А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га» в серіях книжок про Гаррі Потера та агентів компанії «Локвуд і К°»: Локвуда, Люсі, Джорджа та Голлі (рис. 2.7.2). Такі рішення привабливі для читача, однак вимагають якісного поліграфічного виконання, а саме припасування паперового аркуша до палітурних боковин. Відхилення (зсуви) у кілька міліметрів викликати муть дисонанс у сприйнятті ілюстрації споживачем.

Рис. 2.7.2. Цілісні зображення, які формують корінці книжок серії Джоан Роулінг про Гаррі Потера і серії Джонатана Страуда «Агенція "Локвуд і К°"» від видавництва «А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га»

Випуски багатотомних видань можуть різнитися лише номером тому, як у 50-томнику творів Михайла Грушевського львівського видавництва «Світ» (видається від 2022 року); номером тому і його назвою, як у 14-томному академічному зібранні тво-

рів Лесі Українки, яке готував до друку Волинський національний університет, що носить ім'я письменниці і з нагоди 150-річчя від дня її народження; номером тому й ілюстрацією (фото письменниці у різному віці), як у 10-томному зібранні творів Ольги Кобилянської від чернівецького видавництва «Букрек» (виходить друком від 2013 року).

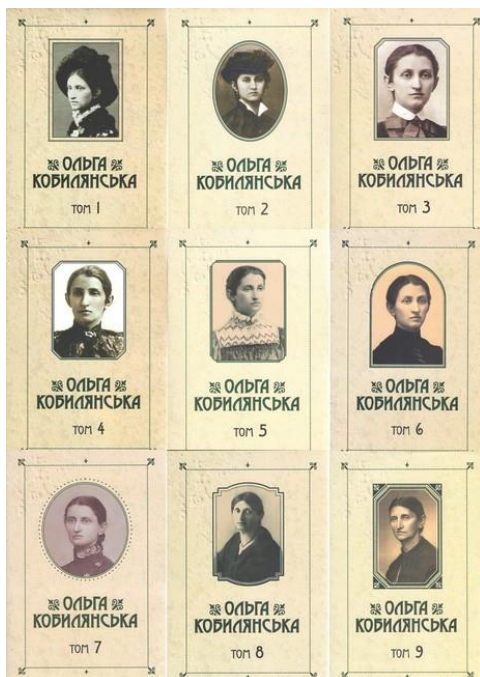

Рис. 2.8.3

Видання зібрання
творів Ольги
Кобилянської

Чернівці: Букрек,
2013–

Джерело:
[https://balka-
book.com/ua](https://balka-book.com/ua)

Інколи видаючи книжку упродовж тривалого періоду виробник не може підібрати палітурні матеріали того самого кольору чи відтінку. Через це втрачається цілісність у сприйнятті багатотомника. Так трапилось в «Енциклопедії історії України», яке готувало до друку видавництво «Наукова думка» під егідою від Інституту історії України Національної академії наук України протягом 2003–2021 років. Тон ледерину, яким покривали палітурні боковини, у 10 томі менш яскравий і вибивається серед інших на полиці, вносить певну дисгармонію.

2.8. Зовнішнє оформлення перекладених і перевиданих книг

Обкладинки сучасних перекладених книжок можуть дублювати зовнішнє оформлення оригінальних, якщо таку вимогу передбачає ліцензійна угода. Проте в більшості видань, перекладених на українську, оправи — інакші. Оформляючи їх, зважають на вподобання місцевого читача і роблять відповідні акценти. Наприклад, на палітурці британського видання Александри Шульман в центрі уваги авторка (шрифт більшого розміру, світлина), а в українському — виділено назву (рис. 2.8.1), бо головну ексредакторку британського Vogue у нас знають менше. Інакше вирішено обкладинку видання Мері Ворнер Марієн «100 ідей, що змінили фотографію», в основу якої покладено не ключові слова, а об'єktiv фотоапарата.

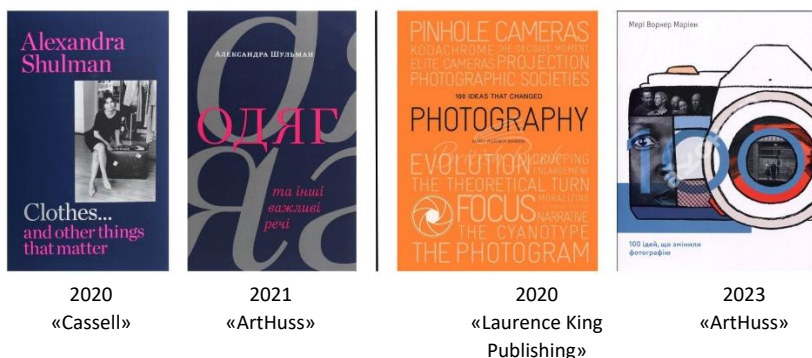

Рис. 2.8.1. Різне оформлення оправ в британських й українських виданнях одних і тих самих творів

Як видно з рис. 2.8.2, «Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля»» змінив дизайн палітурки українського видання науково-фантастичного роману Деніела Кіза «Квіти для Елджерона» на менш техногенний, аніж у видавництва «Оріон». Сьогодні в книгарнях поширюється видання в новій обкладинці, яку Оксана Волковська оформила в одній стилістиці з іншими книжками автора.

Рис. 2.8.2. Різне оформлення оправ в британських й українських виданнях твору «Квіти для Елджерона» Деніела Кіза

Перевидати книжку в новій оправі — це один із способів її осучаснити, узгіднити з найновішими трендами, обрати вдаліші засоби візуалізації її змісту. Зміни можуть торкатися виду оправы, зображення, назви та інших складників паратексту (рис. 2.8.3).

Рис. 2.8.3. Різне оформлення оправ у перевиданих книгах видавництва «Наш формат»

Як бачимо, в оновленому перевиданні книжки Вільяма Зінссера переклад заголовку й підзаголовкових даних більше відповідає оригіналу «Як писати добре: класичний посібник зі створення нехудожніх текстів» («On Writing Well: the Classic Guide to

Writing Nonfiction») й відповідно усунено чарівника, який «відповідав за магію» в першому виданні, до нової назви адаптовано текст на звороті оправи, вказано ім'я перекладача — Євгена Кожедуба. Схожих трансформацій зазнало видання «Чудовий ранок для фінансового успіху : неочевидні звички заможних» Гела Елрода, Девіда Озборна, Онорі Кордер. Щоправда, зміни торкнулися не лише назви, а й ілюстрації, яка точніше передає зміст.).

РОЗДІЛ 3

ВНУТРІШНЄ ОФОРМЛЕННЯ КНИЖЖОВОГО ВИДАННЯ

3.1. Елементи внутрішнього оформлення

Внутрішнє оформлення видання у якісних виданнях гармонує із зовнішнім, не вводячи читача в оману привабливою палітуркою, за якою заховано «прісний» книжковий блок, виготовлений із найдешевших матеріалів. До елементів внутрішнього оформлення видання зараховують:

- текстуру і тон книжкового паперу, від якого залежить читабельність тексту і чіткість відтворення ілюстрацій;
- шрифт, що використовується для складання основних і додаткових текстів і для оформлення «входу» в книгу;
- пропорції самого видання, пропорції складеної шпальти, співвідношення берегів сторінки;
- конфігурація текстового складання;
- формат рядка, точність вибору якого вирішальним чином впливає на комфортність читання книги;
- міжбуквенні, міжслівні і міжрядкові інтервали, розміри яких повинні залишатися постійними в межах однорідної частини тексту;
- засоби зорового розчленування тексту (абзацні відступи, втяжки, відбивки, ініціали, шрифтові і кольорові виокремлення, елементи рубрикації, маргіналії), що порушують монотонність викладу, акцентують увагу читача і слугують графічним аналогом авторських інтонацій та розмовних пауз;
- колонцифри, колонтитули, колонлінійки, що збагачують композицію складеної шпальти і допомагають читачеві орієнтуватися в тексті;

— ілюстрації, які не тільки мають самостійну художню цінність, інтерпретують, пояснюють і доповнюють текст, але й формують зорове ціле з масивом суцільного складання, вносячи при цьому ритмічно-організуюче начало у текстовий потік.

3.2. Книжковий блок і способи його скріплення

Найважливішим складником видання, який «доносить» до читача авторські твори, є книжковий блок, що складається із книжкових зшитків (складених у кілька згинів друкованих аркушів) або окремих книжкових аркушів, скріплених уздовж корінця та обрізаних із трьох сторін. Залежно від кількості згинів друкарського аркуша утворюються 4-, 8-, 16-, 32-сторінкові зшитки.

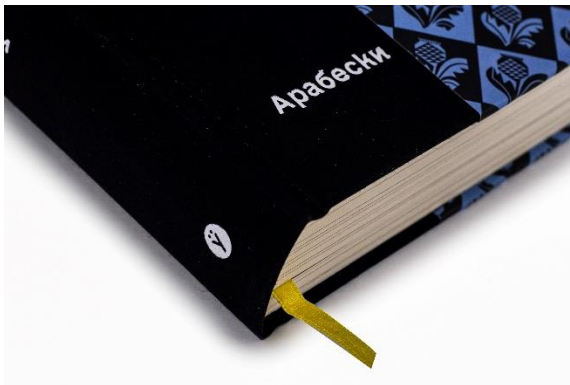

Рис. 3.2.1

Книжковий
блок

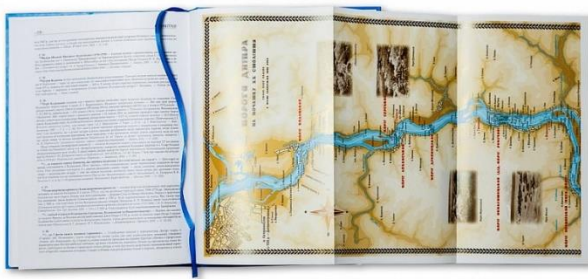
Розрізняють два види комплектування книжкових блоків: підбиранням, коли зшитки підбирають і кладуть один на одного, і вкладання, коли зшитки вкладають один в одного. Вибір виду комплектування залежить від обсягу видання і способу його скріплення.

В окремих випадках до складу книжкового блоку можуть входити вклейки, приклейки, накидки, вставки та інші деталі, які друкують іншим форматом і складають під формат книги, на іншому папері, іншим способом, іншою кількістю фарб, аніж усе видання. Вони здорожують книжку, але дають змогу поліпшити

поліграфічне відтворення ілюстраційного чи іншого матеріалу. Зображальний матеріал на папері іншої якості може формувати окремий книжковий зшиток.

Вклейкою називають дробову частку аркуша або ілюстрації, вклеєну в середину книжкового зшитка, як-от у перевиданні дослідження Дмитра Яворницького «Дніпрові пороги» О. О. Савчуком у Харкові 2023 року (рис. 3.2.2).

Рис. 3.2.2

Вклейка у
перевиданні
дослідження
Дмитра
Яворницького
«Дніпрові
пороги»

(Харків:
Видавець
Савчук О.О.,
2023)

Вклейку застосовують тоді, коли зображення необхідно подати у більшому ніж формат сторінки, розмірі, коли воно друкується іншим, ніж основний текст, способом або на інших, ніж накладовий, сортах паперу. У згаданому виданні натрапляємо на картонну вклейку, яка відтворює обкладинку оригінального видання «Дніпрових порогів» 1928 року.

Приклейка — це дробова частка аркуша або ілюстрації, що приклеюється до зовнішньої частини зшитка. На такі приклейки багате бібліофільське видання Ярослава Стешенка «Епістолярний монолог» (Дрогобич: Коло, 2020), серед них — копії трудової книжки, листів, титульної та газетної сторінок, обкладинок видань, розмір яких відповідає форматам оригінальних друків. **Стрижень** — це паперова або тканинна смужка, яку використовують при приклеюванні ілюстрації до зшитка.

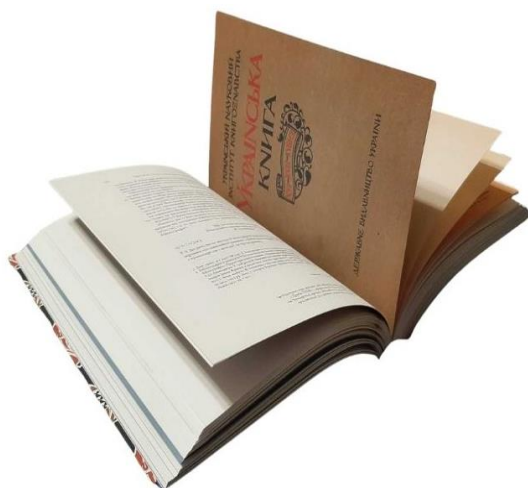

Рис. 3.2.3

Приклейка у
виданні
Ярослава
Стешенка
«Епістолярний
монолог»
Дрогобич:
Коло, 2020

Чимало у виданні наклейок з екслібрисами і фотознімками автора, його рідних, Левка Биковського, Івана Кревецького, Юрія Меженка та інших книгознавців. **Наклейками** називають деталі видання, найчастіше — ілюстрації, надруковані окремо від видання іншим способом друку, або на відміну від видання, у декілька фарб, що наклеюється на залишене для неї на сторінці місце, обкладинку, палітурну кришку.

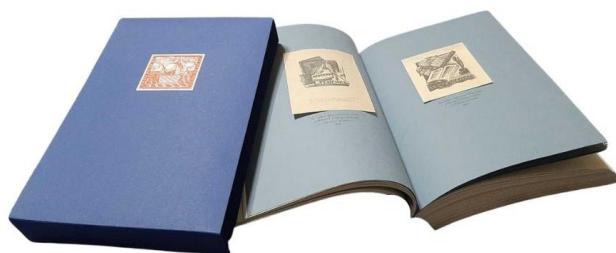

Рис. 3.2.4

Наклейки у
виданні
Ярослава
Стешенка
«Епістолярни
й монолог»
Дрогобич:
Коло, 2020

Вкладка — книжковий зшиток із чотирьох чи більше сторінок, що містить зображення чи інший матеріал, вкладається в середину книжкового зшитка і зшивається разом з ним.

Накидку навпаки накидають поверх книжкового зшитку. Їх використовують для матеріалів, які неможливо або недоцільно друкувати разом з основним текстом: кольорових ілюстрацій, карт, схем, таблиць, репродукцій, факсиміле документів. Часто вкладки і накидки виконують на папері іншої щільності, фактури чи кольору, що підвищує якість відтворення зображень та вирізняє їх з-поміж загального масиву сторінок.

Важливу роль у забезпеченні ергономічності і довговічності видання відіграє спосіб комплектування і скріплення книжкового блоку. Його формують вкладанням або підбиранням віддрукованих та сфальцьованих аркушів або зшитків у відповідній послідовності.

Вкладання передбачає комплектування книжкового блоку «аркуш в аркуш», криття обкладинкою і скріплення через корінцевий згин металевими скобами (як в учнівському зошиті). Такі видання невеликі за обсягом: книги для дітей, навчально-методичні настанови, нормативні документи, видавничі каталоги. Так скріплювали видання белетристичних і просвітницьких видань наприкінці XIX — на початку XX століття.

Комплектування блоку «зошит до зошита» відповідно до порядку їх розташування у виданні називають *підбиранням*. Щоб не помилитися у послідовності книжкових зшитків й не використати «чужий», упродовж минулого століття у їхньому лівому куті нижнього берега вдруковували норму — прізвище автора книжки, перше слово її назви, номер замовлення, й сигнатуру — номер за порядком.

Видання в обкладинці з товщиною блоку понад 5 мм можуть скріплюватись ушивкою дротом (дешевий, але не зручний для користувача варіант), клейовим (безшвейним) способом або позошитно нитками без марлі.

Безшвейне скріплення — скріплення книжкового блоку за допомогою спеціального клею або механічних засобів (замків-зажимів, спіралей тощо) на відміну від зшивання нитками або дротом. Розрізняють *безшвейне* клейове скріплення окремих аркушів, підібраних у книжковий блок; зшитків, складених із аркушів в один згин; або зшитків, отриманих після зрізання

корінцевих згинів (рис. 3.3.1). Останній спосіб є технологічно домінуючим, оскільки забезпечує рівномірну адгезію по всій поверхні корінця. Залежно від обраної технології фіксація блоку здійснюється за допомогою полімерного клею на водній основі, які формують зв'язувальний шар у процесі висихання, або термопластичних композицій, що переходять у твердий стан після охолодження. Якість такого скріплення визначається підготовкою корінця, властивостями клею та дотриманням режимів нанесення.

Рис. 3.3.1. Безшвейне клейове скріплення блоку у виданні Майка Роде
«Скетчноутинг: посібник із візуалізації ідей»
(Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016)

Скріплення книжкового блоку *замками-зажимами* властиве книгам-текам, в яких сторінки із застарілими відомостями можна легко замінити новими з актуальною інформацією. У такий спосіб випускали нормативно-правові книги-теки, зокрема видавництво «Ін Юре» з можливістю передплатити актуалізовані сторінки.

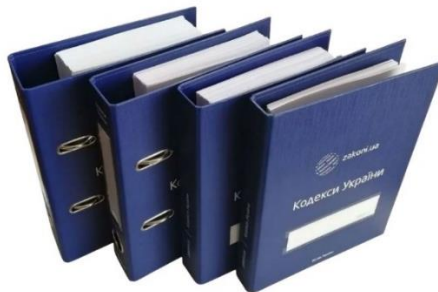

Рис. 3.2.2. Книги-теки

Зрідка перфоровані аркуші книжкового блоку скріплюють пластикою пружиною. Спосіб популярний для видань з друкованою основою, наприклад, призначених для записування кулінарних рецептів або інших нотаток, а також навчальних посібників і робочих зошитів. Спиральне скріплення використано у виданнях «Про все на світі» (рис. 3.2.3), «Правда чи ні?», «Яким буде майбутнє?», «Як це відбувається», «Динозаври» з «Дитячої полиці» видавництва «Книголав».

Книги зі спиральним скріпленням (пружина, пластикова або металева спіраль) мають низку переваг. Така книга розгортається на 180° і може лежати повністю пласко, не закриваючись самовільно. Сторінки легко гортати однією рукою й швидко повертатися до потрібного місця. Це суттєво підвищує зручність користування під час навчання, виконання вправ, роботи з інструкціями, нотами, рецептами чи кресленнями.

Рис. 3.2.3. Спиральне скріплення блоку видання Ізабел Фужер
«Хочу знати! Про все на світі» (Київ: Книголав, 2020)

Один із надійніших способів скріплення блоку — *шитво* нитками (ниткошвейне скріплення). Найбільшу міцність виданню забезпечує шитво блоків на марлі із повною їхньою обробкою, які застосовуються для видань із середніми і більшими термінами експлуатації і значною інтенсивністю використання — шкільних підручників й енциклопедичних видань. Меншу міцність видань забезпечує шитво блоків без марлі. Такий спосіб характерний для видань з тривалим терміном служби і малою інтенсивністю користування (напр., зібрання творів).

3.3. Корінець книжкового блоку. Каптал і лясе

Аркуші та зшитки скріплюються в корінці книжкового блоку. За формою розрізняють кілька видів корінця книжкового блоку: прямий і прямий з відігнутими фальцями, заокруглений і заокруглений з відігнутими фальцями. Останній забезпечує збереженість форми блоку, робить його міцним і довговічним. За потреби корінець додатково окантовують, тобто оклеюють смужкою паперу або іншого матеріалу з виходом на форзаци або першу та останню сторінки видання для того, щоб зміцнити форму корінця та блок.

Прямий (плаский) корінець характерний для більшої частини книг в обкладинці та частині палітурок (рис. 3.3.1) обмежує кут розкривання книжкового блоку. Така конструкція створює напруження в зоні корінця: сторінки чинять опір повному розгортанню, і книжка зазвичай розкривається не на повні 180°, а на менший кут. Що жорсткіший матеріал корінця або що товстіший блок, то сильніше це обмеження. Відтак читач змушений притримувати руками книжку, інакше вона закриється.

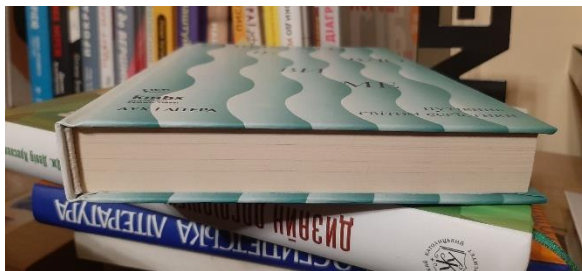

Рис. 3.3.1. Прямий корінець видання

Заокруглений корінець, притаманний багатьом палітуркам із прошитим блоком, навпаки, сприяє кращому розгортанню. Завдяки заокругленій формі зменшується внутрішнє напруження між зшитками, сторінки рівномірніше розходяться, і блок може розгортатися ширше та природніше, часто майже до 180°.

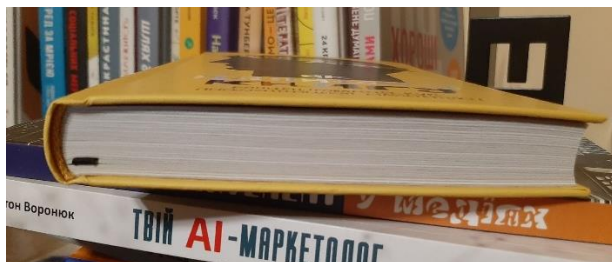

Рис. 3.3.2. Заокруглений корінець видання

Щоб зміцнити конструкцію книжкового блоку використовують **каптал** — бавовняну, шовкову, напівшовкову або виготовлену з інших матеріалів тасьму з потовщеним краєм, яку наклеюють згори і знизу до корінця.

Рис. 3.4.3. Каптал білого кольору

Каптал (разом із смужкою паперу, наклеєною на корінець) стабілізує з'єднання блока з палітуркою і зменшує його зношення при систематичному розкриванні, захищає торець корінця від пилу, убезпечує від механічних пошкоджень. В останні роки каптал добирають з огляду на один із кольорів палітурки, форзацу або інших елементів видання. У виданнях подарункового чи ювілейного типу — може бути виконаний у кілька кольорів.

До корінця книжкового блока приклеюють **лясе** — тасьму, що слугує для підвищення зручності користування виданням. Для

книжкових продуктів деяких видавництв, наприклад «Нашого формату», це — обов'язковий конструктивний елемент.

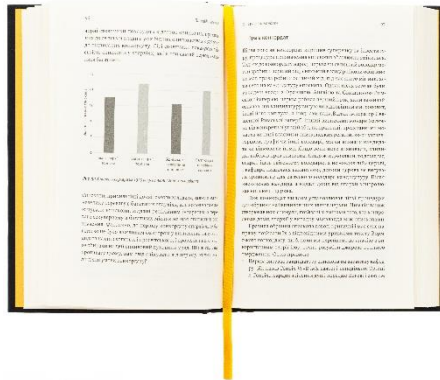

Рис. 3.4.5. Лясе, підбране в тон форзацу видання Брюса Буено де Мескіта «Винайдення влади. Королі, папи і розквіт Заходу» (Київ: Лабораторія, 2025)

Лясе може бути одно-, дво- (зокрема, у кольорах українського прапора), багатоколірним (наприклад, у кольорах веселки), орнаментованим. У деяких виданнях подають кілька лясе. Скажімо, у молитовниках вони дають змогу закласти книжку в кількох місцях, формуючи свій християнський ранішній чи вечірній ритуал у зверненнях до Бога. У «Національному атласі України» (Київ: Картографія, 2007) запроєктовано дві «вбудовані» закладки: синю і жовту, що гармонійно поєднуються із стрічками, зображеними на палітурці.

Якщо у XX столітті лясе як статусний елемент додавали в ювілейні, подарункові, бібліофільські видання, підкреслюючи їхню вишуканість і колекційність. Упродовж останнього десятиліття лясе перетворилось на доволі пересічний ергономічний та естетичний компонент, яким оснащують науково-популярні, художні, виробничо-практичні книги в палітурці. Водночас воно засвідчує турботу про комфорт читача і вказує на високий рівень поліграфічної культури.

Каптал і лясе — це не лише технічні елементи, а й маркер якості, продуманості, читацького комфорту й художньої концепції видання.

3.5. Титулатура

Сторінки книжкового блоку слугують матеріальною основою (носієм) для відтворення тексту. На початку книги розміщують титульний аркуш, який може *одинарним*, тобто складатися з основної (лицевої) титульної сторінки зі зворотом. Найістотніші для ідентифікації видання вихідні відомості розміщують на основній титульній сторінці.

Подвійні титульні аркуші диференціюють на розгорнутий та розворотний. На розгорнутому — розворот з другої і третьої сторінки оформлені як одне композиційне ціле (рис. 3.4.1). Першу сторінку подвійного титульного аркуша, яка містить певну частину вихідних чи надзаголовкових даних, видавничу марку, марку серії, епіграф, посвяту, гасло, називають *авантитулом* (*фортитулом*).

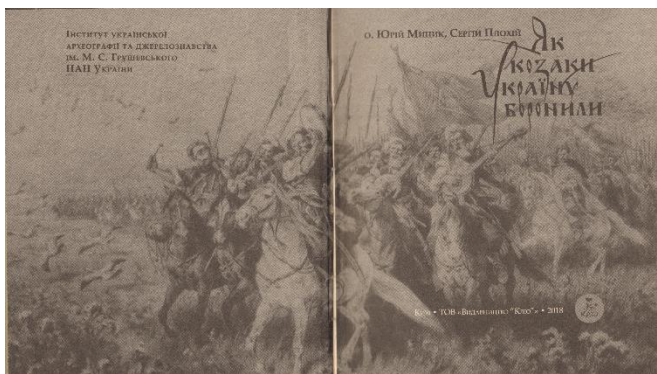

Рис. 3.4.1. Розгорнутий титульний аркуш

На розворотному титульному аркушеві друга (фронтиспіс або контритул) і третя сторінки (основна титульна сторінка) оформлені автономно (рис. 3.4.2). На *фронтиспісі* вміщують портрет автора або ілюстрацію, що передає головну ідею (зміст, тему) твору, слугує його своєрідним візуальним лейтмотивом.

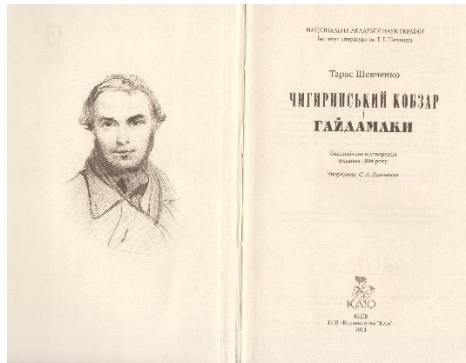

Рис. 3.4.2. Розворотний титульний аркуш, що складається з фронтиспіса та основної титульної сторінки

На *контртитулі* найчастіше розміщують вихідні відомості, що стосуються оригіналу у перекладному виданні або є загальними для усіх томів багатотомника (рис. 3.5.3) чи випусків серії.

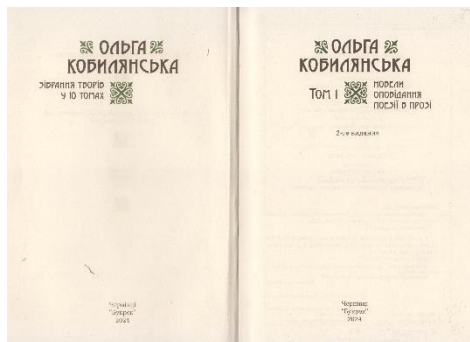

Рис. 3.5.3. Розворотний титульний аркуш, що складається з контртитлу і основної титульної сторінки

Сукупність титульних аркушів у виданні називають *титулатурою*. Оформлення титульних сторінок відіграє ключову роль у формуванні цілісного образу книжки та безпосередньо впливає на її сприйняття читачем. Саме титульна сторінка концентрує основну ідентифікаційну інформацію про видання і водночас задає візуальний та стилістичний тон усьому книжковому оформленню. Шрифтові рішення, композиція, ритм розміщення елементів,

колірні акценти й співвідношення порожнього та заповненого простору формують перше враження про характер тексту — науковий, художній, навчальний чи популярний. Узгодженість титульної сторінки з обкладинкою, форзацами та внутрішнім оформленням сприяє цілісному сприйняттю видання, тоді як стилістична невідповідність може дезорієнтувати читача. Отже, титульна сторінка є важливим комунікативним інструментом, який допомагає читачеві інтерпретувати зміст і призначення видання ще до початку читання.

У деяких книжках титульний комплекс розширюють на 8 і більше сторінок, що є свідомим видавничим і дизайнерським рішенням. Такий розлогий титул часто використовується для поетапного введення читача в текст. Послідовність титульних сторінок формує ритм початку книги, створює паузу перед основним текстом, налаштовує на його сприйняття й підкреслює значущість видання. Це характерно для художніх, подарункових, ексклюзивних видавничих проєктів.

У перекладених виданнях, факсимільних і репринтних передруках обсяг титульного комплексу зростає через необхідність подання вихідних відомостей різними мовами. Рознесення інформації на кілька аркушів дає змогу уникнути перевантаження, а також підкреслити ієрархію даних, використати різні шрифтові та графічні рішення й забезпечити візуальну цілісність книги.

Тобто титул на кілька сторінок — це не надмірність, а ознака складної структури видання, високих вимог до його інформаційної повноти та візуально-композиційної естетики.

3.5. Рубрикація в книжці

Структура видання (у тому числі авторського твору) проявляється за допомогою рубрикації — системи заголовків, які складаються шрифтом різного розміру, накреслення, кольору тощо і по-іншому (типово) розташовуються на сторінці, тим самим відображаючи взаємозв'язок і підпорядкованість композиційних частин видання. Складові частини видання можуть відокремлюватися за допомогою шмуцтитулів — окремих сторінок, які відводяться під

заголовки, іноді у супроводі зображення, епіграфа, переліку підпорядкованих рубрик. Шмуцтитули можуть друкувати на цупкішому папері, щоб читач швидше віднаходив відповідну частину у виданні.

Рис. 3.6.1. Шмуцтитул у виданні
Томаша Форро «Донбас: апартаменти
для молодят у готелі «Війна» (Київ: Дух
і Літера, 2022)

Рис. 3.6.2. Шмуцтитул у виданні
Миколи Тарасенко
«Давньоєгипетська література в
українських перекладах» (Харків:
Видавець Савчук О.О., 2024)

З цією ж метою складають початкові шпальти зі спуском та кінцеві з вільною від тексту нижньою частиною; інколи їх прикрашають орнаментально-декоративними зображеннями — буквицями, заставками та кінцівками (рис. 3.6.3).

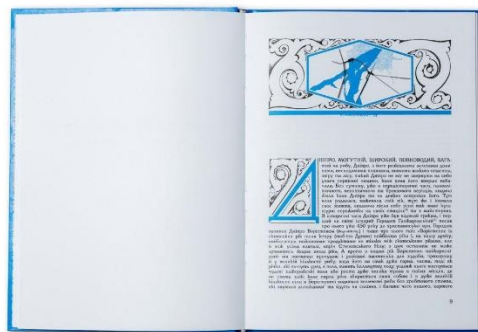

Рис. 3.6.3. Спускова шпальта із заставкою і буквицею у виданні Дмитра
Яворницького «Дніпрові пороги» (Харків: Видавець Савчук О.О., 2024)

В основі рубрикації — заголовки: назви внутрішнього підрозділу твору (частини, розділу, параграфа) або видання (частини, розділу, елементів апарату). Заголовки організовують, скеровують і полегшують читання, перериваючи текст, примушують читача зупинитися, осмислити прочитане, попереджаючи про тему подальшого тексту; готують до нього; поглиблюють розуміння твору; посилюють довідкову функцію книжки, полегшують і спрощують пошук частин твору або видання.

За ступенем змістовності, формою і складом розрізняють такі види заголовків: *літерно-тематичні, літерні, нумераційні, тематичні, нумераційно-тематичні, родо-літерно-тематичні, родо-нумераційно-тематичні, родо-нумераційні*.

Найпоширеніші нумераційно-тематичні заголовки, які складаються з цифрового номера підрозділу твору і тематичного заголовка цього підрозділу

Заголовки розташовують по-різному стосовно тексту: заверстаний впідбір з текстом, врозріз тексту, на спусковій прогалині, прихований у тексті, заверстаний «ліхтариком», «кватиркою», «шапкою», на шмуцтитулі.

Роль заголовка може виконувати зображення або прогалинний рядок, спуск або кінцева прогалина, що відокремлюють один підрозділ від іншого без будь-якого заголовку (нумераційного, тематичного) і позначають кінець одного і початок наступного підрозділу. Йдеться про так званий *німий* заголовок.

Абреже (екстензо) називають перелік основних тем або внутрішніх заголовків розділу (іншого підрозділу), розташований перед текстом після заголовка. Абреже допомагає підготувати читача до сприйняття тексту, заінтригувати його або допомогти вибрати для читання лише ту частину тексту, яка може цікавити найбільше. Іноді використовують, щоб не ділити текст на дрібні рубрики.

Рубрикація виражається різним оформленням заголовків за допомогою шрифтових та нешрифтових засобів та прийомів (змінюю гарнітури, накреслення та кегля шрифту, лініями, кольором). Завдяки цьому читач може орієнтуватися в структурі та композиції видання (твору) і сприймати співвідношення кожного заголовка і очолюваної ним рубрики (підрозділу).

Більша частина сторінок видання складається з повноформатних (рядових) **шпальт** — відбитків тексту або ілюстраційного матеріалу. Рекомендують розташовувати елементи шпальти в такий спосіб, щоб усі вони (текст, ілюстрації, заголовки тощо) гармонійно об'єднувалися в єдине художнє ціле, врівноважувалися з композицією сусідньої на розвороті шпальти, забезпечували найсприятливіші умови для того, щоб читати і розглядати окрему сторінку і загалом розворот.

3.7. Особливості шрифтового оформлення

Шрифтове оформлення текстів видань визначається гарнітурою і написанням, що пов'язане із графічними особливостями шрифту і розрізняється за шириною (вузьке, нормальне, широке) та нахилом (пряме, курсивне, похиле) вічка, насиченням (надсвітле, світле, напівгрубе, грубе, надгрубе), кеглем (розміром) вжитих шрифтів та міжрядковим інтервалом.

Читабельність шрифту визначається чіткістю рисунку шрифту, відповідним кеглем та довжиною складеного рядка, інтерліньяжем, кольором паперу, кольором і насиченістю тону друкарської фарби. *Міжрядковим інтервалом* називають міжрядкову прогалину, відстань між рядками. Збільшення міжрядкового інтервалу, з одного боку, підвищує читабельність та естетичність складовини, а, з іншого, — знижує ємність друкованого аркуша і збільшує витрати паперу.

Кегль — розмір шрифту — вимірюється у пунктах або квадратах. Він визначається відстанню між верхньою і нижньою стінками літери. Залежно від кеглю шрифти мають історично сформовані назви: діамант (4 п.), перл (5 п.), нонпарель (6 п.), міньйон (7 п.), петит (8 п.), боргес (9 п.), корпус (10 п.), цецеро (12 п.), мітель (14 п.), терція (16 п.), парангон (18 п.), текст (20 п.). Для видань різного функціонального і читачького призначення добирають ті шрифти, які легко читати, гармонійні стилістиці видання. Скажімо, для науково-популярних та наукових видань розмір шрифту повинен бути не менше 8 пунктів (додаткового — 7 пунктів); енциклопедій та словників — 7 пунктів (6 пунктів).

Шрифтове оформлення видань залежить від того, чи призначені вони для тривалого суцільного читання або ж нетривалого вибіркового (табл. 3.6.1). Серед перших виокремлюють наукові, науково-популярні, літературно-художні, навчальні, других — нормативні, довідкові, рекламні, видання для дозвілля.

Таблиця 3.6.1

Рекомендоване шрифтове оформлення видань

Кегль шрифту, пункти	Довжина рядка, мм	
	мін	макс
Видання для тривалого читання		
10, 10* і більше	68	126
9*	63	122
9	68	108
8*	50	104
8	63	90
Видання для нетривалого читання		
10, 10* і більше	63	131
9*	50	126
9	50	122
8*	41	108
8	50	108
7	45	81
6	36	72
* Зі збільшеним інтерліньяжем		

Трапляються випадки, коли заради візуального збільшення обсягу видання, тим самим надання йому в очах покупця більшої інформаційної ємності та ґрунтовності, видавцем збільшується

кегель шрифту, інтерліньяж, поля, обирається товстий папір та палітурка і т. д., проте такі маніпуляції легко помітить досвідчений читач.

Щоб спростити читання, активізувати запам'ятовування термінів або інших текстових елементів, прискорити їх пошук, акцентувати значення деяких з них в основному тексті застосовують *виокремлення літер, складів, слів, речень*, за допомогою відмінного від решти тексту їх *шрифтового оформлення*. При *нешрифтових виокремленнях* не змінюється написання, кегль або гарнітура шрифту, натомість використовуються фарба іншого кольору, звужений формат складовини (односторонні та двосторонні втяжки), застосовуються складальні лінійки для відокремлень і підкреслень у тексті, збільшуються міжлітерні прогалини (розбивка), змінюється інтерліньяж тощо.

Типові складальні засоби (шрифти, лінійки, орнаменти, полі-типажі), індивідуально-художні засоби (всі види ілюстрацій, рисованих текстів, орнаментів, прикрас, створюваних для видання), а також засоби поліграфічного відтворення (папір, палітурні матеріали, фарби, формат видання, шпальти) належать до засобів оформлення видання, втілюючи його зміст у цілісну композицію, яка найбільш придатна для виконання утилітарних (ергономічність, довговічність) та естетичних функцій книги. Вироблення цілісної художньої форми видання з відповідними просторово-конструктивними і композиційно-образними властивостями, покликаной гармонійно об'єднати в єдиний організм усі структурні елементи книги, здійснюється засобами книжкової графіки та типографіки з повним або частковим використанням методів художнього конструювання. Високий рівень художнього оформлення видання може забезпечити лише якісне поліграфічне виконання книжки.

3.7. Колір в оформленні видання

Колір віддавна використовують для виготовлення книг. У рукописах червоною фарбою — кіновар'ю — відтворювали заголовки розділів або перші літери рядків. Традиція виокремлювати ці частини тексту збереглась і сьогодні, попри те, що більшість книг виходять у монохромному виконанні: текст та ілюстрації друкують чорною фарбою.

Водночас у практиці сучасного книговидавання інколи вдаються до відтворення тексту одним, але не чорним кольором. Скажімо, у збірці «Три перстені» Богдана-Ігоря Антонича (Львів: Літопис, 2008) поезії відтворено коричневим, що як колір «землі», символ ґрунту, дерев, глини відповідає змісту творів, в яких прочитується сакральність природи. До того ж він гармоніює з ілюстративним рядом і жовтим тлом і підсилює обраний ретро-стиль ювілейного тому.

«Буквар миру» Григорія Сковороди (Харків: КСД, 2015) надруковано в синьому кольорі, який символізує небо, гармонію, спокій і мир, асоціюється з вселенською мудрістю і божественним началом. Тому твори письменника, спрямовані на філософське осмислення сенсу життя, внутрішньої свободи, духовної самодостатності та єдності людини з Богом і природою, добре сприймаються в синьому виконанні.

Білим по чорному відтворено поетичну збірку Григорія Чопика «Чорна чайка» (Львів: ЛА «Піраміда», 2005), що передає колір журби, яку Ігор Павлюк кваліфікує не як «трагічну», а «мов язичесько-християнську молитву — очищувальну»¹. Білими літерами на темному тлі подано тексти атмосферної книжки для дітей «Тринадцять історій у темряві» Галини Ткачук (Київ: Темпора, що отримала премію «Дитяча книга року ВВС-2016».

Одно- та багатофарбовий друк кольоровими (не чорними і білими) фарбами називають кольоровим. В останнє десятиліття все частіше в оформленні тексту й ілюстрацій нехудожніх

¹ Павлюк І. Білим — по чорному, або біль чорнокнижника // Слово і Час. 2007. № 2. С. 67

книжок використовують чорний і ще один додатковий (як правило, яскравий) колір (рис. 3.7.1).

Рис. 3.8.1. Колір в оформленні видання Миколи Тарасенко «Давньоєгипетська література в українських перекладах» (Харків: Видавець Савчук О.О., 2024)

Така практика із навчальних видань перейшла у науково-популярні та виробничо-практичні. Наприклад, у праці Френсін Джей «Радощі мінімалізму: як позбутися зайвого, привести життя до ладу та спростити його» (Київ: Видавнича група «КМ-БУКС», 2019) жовтим виокремлено шмуцтитuli, заголовки, буквиці, віньетки, колонлінійки, ключові фрази.

У виданні Юлії Колесник «Люди купують у людей: як побудувати бренд, маркетинг і комунікацію малого бізнесу та стартапів» (Київ, Стретович, 2025) фіолетовим складено шмуци, рубрики, буквиці, складальні лінії, маркери, тло для окремих підрозділів, колонтитули і колонцифри, елементи таблиць, схем і діаграм.

Видання Катерини Зарембо «Писати аналітику може кожен» (Київ: Віхола, 2021) цікаве тим, що її основний текст складено синім, а шмуцтитuli, рубрики, покликання, ліній, частини таблиць й ілюстрацій. Такий підхід до книжкового дизайну привчає до структурованості матеріалу ще на рівні сприйняття і багатосторінкового тексту.

Сучасні технології відкрили ширші можливості для використання кольорового друку в різних видах видань. Він зазвичай дорожчий за чорно-білий, проте привертає полегшує

навігацію в тексті, підкреслює ключові відомості, допомагає уникнути одноманітності в дизайні і зробити шпальту структурованішою і привабливішою, впливає на естетичне та емоційне бачення видавничого продукту. Вони підсилюють взаємодію читача з текстом, роблячи його більш зрозумілим, живим і виразним.

3.8. Ілюстрації: види і зачення

Ілюстраціями називають зображення у виданні, які призначені пояснювати текст, завдяки наочній образотворчій формі допомагати читачеві краще зрозуміти його зміст, доповнювати текст, передавати зміст, який важко передати у текстовому вигляді. Види ілюстрацій відображено на рис. 3.8.1.

Ілюстрації в книжці є важливим складником її змістової, художньої та комунікативної структури. Вони не лише доповнюють текст, а й формують самостійний візуальний ряд, який впливає на сприйняття, інтерпретацію та запам'ятовування інформації. Залежно від типу видання, читачької адреси й функційного призначення книги роль ілюстрацій може змінюватися — від допоміжної до рівноправної з текстом або навіть домінантної.

Насамперед ілюстрації виконують пояснювальну функцію. У навчальних, науково-популярних, довідкових і наукових виданнях вони допомагають конкретизувати складні поняття, процеси, будову об'єктів, просторові та часові зв'язки. Схеми, креслення, карти, таблиці, інфографіка значно полегшують засвоєння матеріалу, особливо для читачів із різним рівнем підготовки. У таких книгах ілюстрація є інструментом пізнання й логічного осмислення інформації.

У художній літературі ілюстрації відіграють переважно образотворчу та інтерпретаційну роль. Вони не просто відтворюють події чи персонажів, а пропонують візуальне прочитання тексту, підкреслюють його атмосферу, емоційний тон і стилістичні особливості.

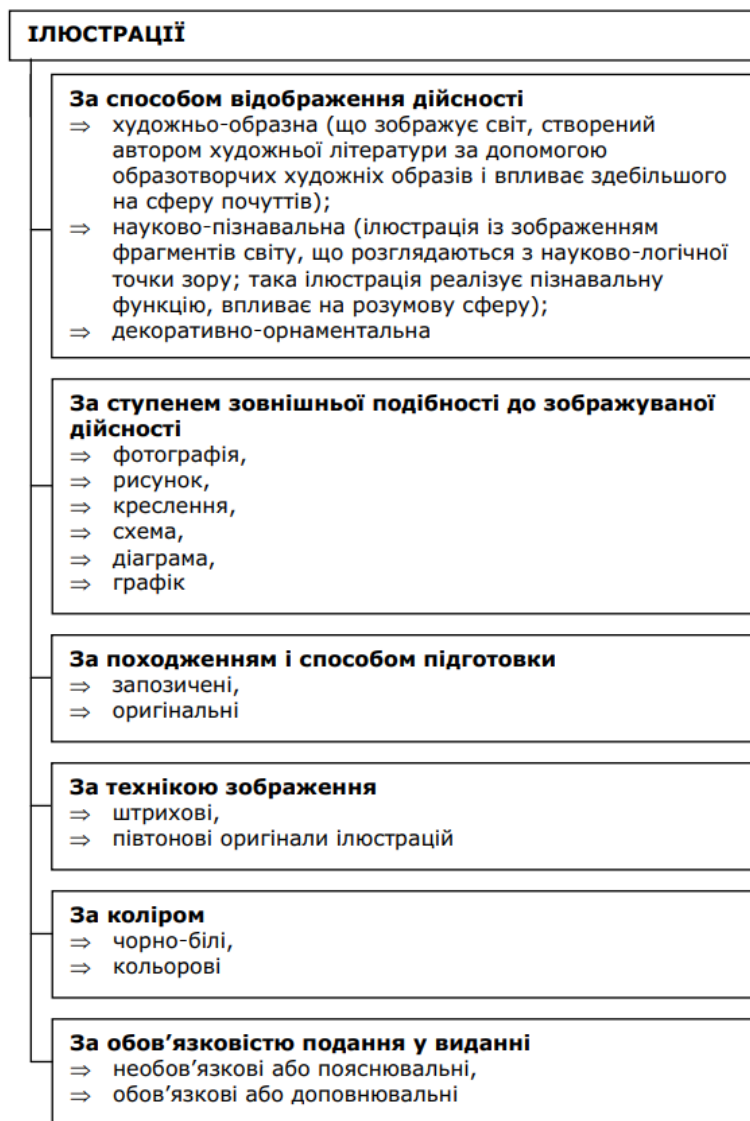

Рис. 3.8.1. Види ілюстрацій

Художня ілюстрація завжди є результатом творчої взаємодії між текстом і художником, тому може як наближати читача до авторського задуму, так і пропонувати нові смислові акценти. У дитячих виданнях ілюстрації часто виконують провідну роль, організовуючи сприйняття тексту й стимулюючи інтерес до читання.

Ілюстрації здійснюють важливі естетичні впливи, формуючи художній образ книги як цілісного об'єкта. Стиль графіки, колористика, техніка виконання, співвідношення з шрифтовим оформленням і берегами сторінки визначають загальний візуальний характер видання. Узгодженість ілюстрацій із дизайном обкладинки, форзаців і титульних сторінок посилює композиційну єдність книги.

З погляду поліграфічного виконання, ілюстрації впливають на вибір паперу, способу друку, формату й технологій оздоблення. Якість відтворення зображень є одним із важливих показників загальної якості видання. Невдало підібраний папір або друк може спотворити художній задум і знизити інформативну цінність ілюстрацій.

Ілюстраційна шпальта — це шпальта, площа якої цілком відведена під одну або декілька ілюстрацій. Проте ілюстрації можуть бути заверстані в різний спосіб. Наприклад, подаватися безпосередньо в масиві тексту як частина сторінкової композиції. У такому випадку текст обрамляє зображення з одного або кількох боків. При цьому забезпечується тісний зв'язок ілюстрації з відповідним фрагментом тексту. Вони розширюють змістові можливості книги, підсилюють її пізнавальний і емоційний потенціал та відіграють ключову роль у формуванні художньої й функційної якості видання.

3.9. Художнє оформлення і поліграфічне виконання

Поліграфічне виконання книги — це сукупність технологічних і матеріальних рішень, за допомогою яких художній задум видання втілюється у фізичну форму. Воно передбачає вибір

паперу, спосіб друку, якість фарб, точність відтворення тексту і зображень, технології оздоблення, міцність скріплення тощо.

Поліграфічне виконання тісно пов'язане з художнім оформленням книги, оскільки саме поліграфія визначає, наскільки повно і адекватно дизайнерські рішення можуть бути реалізовані на матеріальному носії. Колірна гама, контрастність ілюстрацій, фактура обкладинки, рельєф тиснення або якість ламінування безпосередньо залежать від поліграфічних можливостей і технологій. Навіть найвдаліше художнє рішення втрачає виразність у разі низької якості друку або невідповідного матеріалу.

Водночас художнє оформлення впливає на вибір поліграфічних засобів: стиль видання, його функціональне призначення й читацька адреса зумовлюють добір формату, паперу, типу палітурки та способів оздоблення. Отже, поліграфічне виконання і художнє оформлення перебувають у взаємозалежному зв'язку, формуючи цілісний образ книги, її естетизм, якість і зручність користування.

Оцінюючи якість книжки зважають наскільки якісним є поліграфічне виконання, яке залежить від використаних поліграфічних матеріалів, зокрема паперу, фарбу, друку, палітурних матеріалів, а також наскільки значними є дефекти.

До недопустимих зараховують такі дефекти книжкових видань (всього накладу або окремого примірника).

- затікання клею на краї блока, що призводить до склеювання сторінок і пошкодження їх під час розкривання;
- грубі дефекти приклеювання форзаца, що викликають його пошкодження під час розкривання видання;
- наявність брудних чи механічно пошкоджених аркушів, які порушують зручність читання чи сприймання зображення;
- грубі дефекти друкування чи тиснення на палітурці або обкладинці (пропущені елементи тексту, зображення, осипання фольги, наявність бруду та змазаного зображення);
- дефекти палітурки (обкладинки): наявність пухирців, зморшок, жолоблення, складок, механічних пошкоджень, канту меншого за 1 мм;

- відсутність стібків, неправильне розташування стібків, що ускладнює читання;
- грубі дефекти лакування чи припресування плівки: нерівний плямистий шар лаку, пухирці, зморшки, складки, відшарування чи механічне пошкодження плівки;
- неправильна форма корінця блока, яка викликає деформацію видання;
- погане відкривання видання, надриви на перших і останніх сторінках блока.

Якість поліграфічного виконання — один із показників якості видання. Дефекти різко знижуються функційність примірника. Через це ускладнюється (унеможлиблюється) його використання за призначенням.

РОЗДІЛ 4

АПАРАТ КНИЖКОВОГО ВИДАННЯ

4.1. Поняття про апарат видання

Апарат видання — це сукупність елементів видання, які пояснюють, розтлумачують зміст літературного твору, полегшують читачеві користування ним або допомагають поглибленому вивченню матеріалу, а також сприяють опрацюванню видання у статистичних, книготорговельних, бібліотечно-бібліографічних, інформаційних та наукових установах. Його також називають допоміжним або службовим текстом, зумовленим функційним і читацьким призначенням.

Як зазначає Наталія Черниш, культура книги «закладається якістю авторського (основного) тексту» й підсилюється складниками апарату, «який має в певних видах літератури та окремих типах видань неабияке, однак не пріоритетне значення»¹.

Апарат сучасного книжкового видання містить елементи, що допомагають читачеві орієнтуватися в тексті й швидко знаходити інформацію, глибше осмислювати зміст й відтак використовувати книгу ефективніше.

Розрізняють такі складники апарату:

- розпізнавальний, або ідентифікаційний апарат (вихідні відомості);
- орієнтувальний, або довідково-пошуковий (зміст, допоміжні покажчики, колонтитули, списки ілюстрацій);
- пояснювальний, або науково-допоміжний (передмова, вступна стаття, післямова, примітки і коментарі);

¹ Черниш Н. І. Основи культури видання. С. 92

– бібліографічний апарат (бібліографічні покликання, прикнижкові і пристатейні списки і покажчики).

Аналізуючи апарат, звертають увагу на його типові складники, уточнюють їхні характеристики, називають імена авторів (укладачів).

4.2. Розпізнавальний апарат

Розпізнавальний апарат дає змогу ідентифікувати видання серед інших і дізнатися про зміст книги, її призначення, час і місце видання, тобто ознайомитися з вихідними відомостями, розміщеними на оправі, перших і останніх сторінках книги.

Вихідні відомості — це сукупність даних, які характеризують видання та призначені для інформування користувачів, бібліографічного оброблення та статистичного обліку (ДСТУ 4861:2007). Серед них виокремлюють відомості про автора (авторів), назву видання, надзаголовкові та підзаголовкові дані, вихідні дані тощо.

У рукописних і стародрукованих книгах вихідні відомості виносили в колофон на останній сторінці. Він інформував про назву книжки, ім'я автора, писаря або друкаря, час і місце переписування або друкування тощо.

Сьогодні склад вихідних відомостей, їх розміщення у виданні залежать від виду і та регламентується ДСТУ 4861:2007 «Видання. Вихідні відомості», який набрав чинності 1 січня 2009 року.

Книжкова палата України систематично перевидас для суб'єктів книжкової справи методичний посібник, присвячений оформленню вихідних відомостей у виданнях різних видів, зокрема факсимільних, репринтних, комплектних, комбінованих, дитячих, малообсягових і малоформатних, поліпшених, нотних¹, а також з огляду на їхнє розміщення: на титулі, його звороті або прикінцевих сторінках.

¹ Оформлення вихідних відомостей у виданнях : метод. рек. / [уклад. Г. М. Плиса] ; Держ. наук. установа «Кн. палата України ім. Івана Федорова». Вид. 8-ме, без змін. Київ : Кн. палата України, 2020. 69 с.

На основному титулі, зазвичай, подають усталений у практиці книговидання й унормований чинним стандартом перелік вихідних відомостей:

1. Надзаголовкові дані — частина вихідних відомостей, які розташовують у верхній частині титульного аркуша над прізвищем автора і заголовком видання. До надзаголовкових даних книжкових видань можуть входити назва організації, від імені якої випускається видання; відомості про серію або підсерію, у межах якої виходить друком видання)

2. Ім'я автора — фізичної особи, творчою працею якої створено твір або твори. Після імені автора або перед ним можуть уточнювати науковий ступінь, вчене звання, духовний сан тощо. Якщо авторів менше ніж три, їхні імена рекомендовано вказувати на основному титулі, якщо авторів чотири і більше, — у верхній частині звороту титульного аркуша після слів «Автори» чи «Авторський колектив», зазначаючи назви написаних розділів або інших структурних частин. У збірнику творів із загальною назвою імена і декількох авторів зазначають вказують у змісті.

3. Назву видання, що передає його зміст. Інколи назва видання визначає лише його жанрову (напр., «Щоденник»), видову або родову приналежність («Поезія», «Драматичні твори»), особливості упорядкування («Твори», «Вибрані твори»). Основну назву книжки в певний спосіб виокремлюють (акцентують) на титульному аркуші або ставлять першою серед інших. У перекладених й багатомовних виданнях поряд з основною можуть подавати альтернативну назву.

4. Підзаголовкові дані частина вихідних відомостей, які розташовують на титульному аркуші під назвою видання над вихідними даними. До них належать відомості, що пояснюють чи доповнюють назву; про читацьку адресу; вид видання і літературний жанр; повторність видання, характер перевидання та особливості відтворювання видання; затвердження видання; про укладача; мову тексту, з якої перекладено твір, та ім'я перекладача; редакторів, художника та фотографа; автора передмови, вступної статті, коментарів; загальну кількість томів

багатотомного видання і порядковий номер тому (книги, частини) тощо.

5. Вихідні дані — відомості про рік видання, назву та місце розташування видавництва (видавничої організації), які вказують на титульному аркуші. Замість найменування видавця може подаватися його логотип.

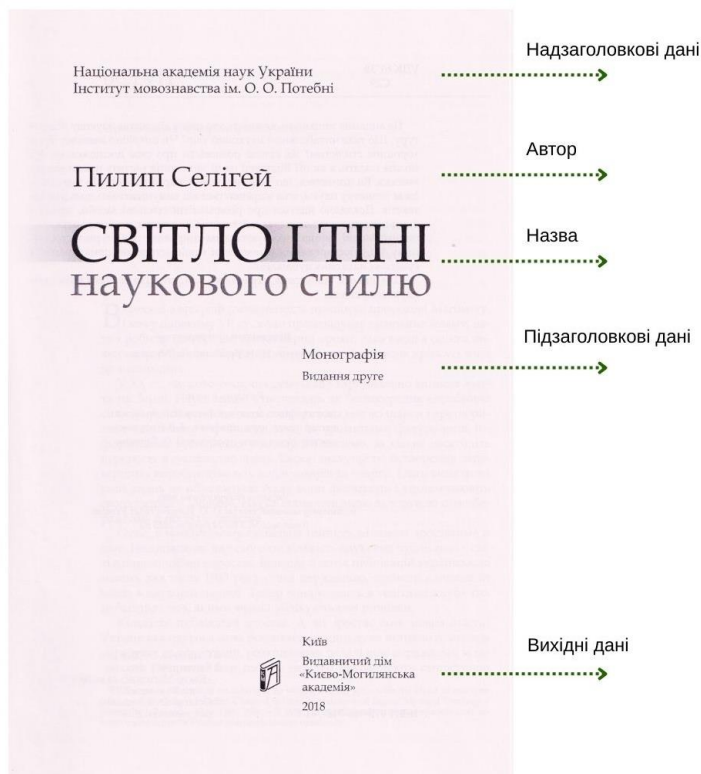

Рис. 4.2.1. Вихідні відомості на основному титулі видання Пилипа Селігея «Світло і тіні наукового стилю» (Київ: Вид. дім «Києво-Могилян. акад.», 2018)

Найменування організації-видавця не наводять, якщо воно збігається із зазначеною в надзаголовкових даних, а у виданні, яке випустило спільно кілька видавців, зазначають назву кожного.

Щоб книга не втратила актуальності в очах покупця, деякі видавці не вказують у вихідних даних рік випуску, прагнучи зберегти «свіжість» друку (рис. 4.2.2). Спробувати відшукати рік виходу у світ можна на звороті титулу або на останніх сторінках в анотованій каталожній картці або знаку охорони авторських прав. Рік важливий елемент опису даних в електронних каталогах бібліотек і книгарень, у списках використаних джерел науково-дослідницьких та інших праць.

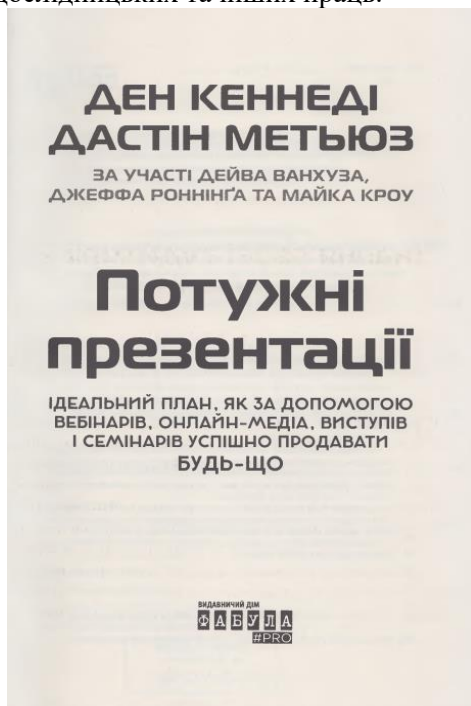

Рис. 4.2.2. Титульний аркуш видання Дена Кенеді і Дастіна Метьюза та за участі інших осіб «Потужні презентації» (Харків: Вид. дім «Фабула», 2018) без зазначення року випуску

На звороті титулу як обов'язковий стандарт рекомендує вказувати шифр зберігання видання, макет анотованої каталожної картки, міжнародні стандартні номери і знак охорони авторського права.

Шифр зберігання видання — умовне позначення, яке складається з класифікаційного індекса й авторського знака (рис. 4.2.3). Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про

припинення використання в Україні Бібліотечно-бібліографічної класифікації та впровадження Універсальної десяткової класифікації» на звороті титулу друкованих видань проставляють лише індекс останньої.

Універсальна десяткова класифікація (УДК) є однією з найдавніших класифікацій, яка застосовується в Україні. Це — ієрархічна комбінаційна класифікаційна система, розроблена у 1895–1905 роках у Міжнародному бібліографічному інституті у Брюсселі під керівництвом французьких бібліографів Поля Отле і Анрі Лафонтена на основі десяткової класифікації американського бібліотекаря Мелвіла Дьюї.

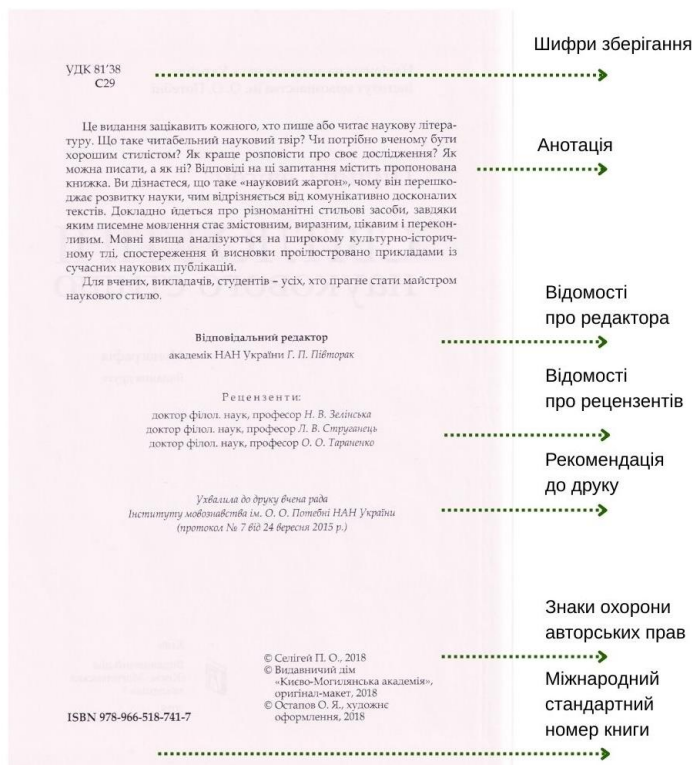

Рис. 4.2.3. Вихідні відомості на звороті титулу видання Пилипа Селігея «Світло і тіні наукового стилю» (Київ: Вид. дім «Києво-Могилян. акад.», 2018)

Сучасну назву класифікація отримала у другому виданні (1927–1932). Запровадження УДК в Україні пов'язано з директором Головної Книжкової палати Юрієм Меженком, який 1919 року видав скорочений переклад українською мовою таблиць «Міжнародної десятичної бібліографічної класифікації». 1962 року УДК введена як обов'язкова для класифікації природничої і технічної літератури у спеціалізованих радянських видавництвах, журнальних редакціях, бібліотеках.

До основного ряду УДК входять такі класи:

0. Загальний відділ;
1. Філософія. Психологія;
2. Релігія. Теологія;
3. Суспільні науки;
4. (резервний);
5. Математика та природничі науки;
6. Прикладні науки. Медицина. Техніка;
7. Мистецтво. Декоративно-прикладне мистецтво. Фотографія. Музика. Ігри. Спорт;
8. Мова. Мовознавство. Художня література. Літературознавство;
9. Географія. Біографія. Історія.

Кожен основний клас поділяється на 10 відділів, кожен відділ — на 10 деталізованих розділів і т. д. УДК складається з основної та допоміжних таблиць, алфавітно-предметного покажчика. Допоміжні таблиці, містять загальні (мови, форми, місця, часу, народів та ін.) та спеціальні (що використовуються в межах певних розділів) визначники. Індксація логічна цифрова із застосуванням арабських цифр, наприклад:

002.2 Друк в цілому. Книгознавство

017.092 Каталоги нових надходжень

Класифікаційний індекс є своєрідним «шифром» книги, через який фахівець може розгледіти не лише тематику книжкового видання, а й інші його характеристики — форму, функційне призначення, читацьку адресу, особливості викладу. Класифікаційні індекси допомагають у пошуку літератури. Їх проствавляють у посібниках поточної державної бібліографії.

Основна таблиця містить проіндексовані поняття, що в комплексі розкривають універсальний компедіум сучасного знання. Допоміжні таблиці визначників використовують для подальшої деталізації індексу й відображення типових ознак і аспектів, що можуть застосовуватися в багатьох розділах як загальні визначники і у тих розділах, для яких вони розроблені, як-от спеціальні визначники. Приєднання допоміжних індексів до основних дають змогу повніше розкрити змістові й інші особливості видання (рис. 4.2.4).

УДК використовується в бібліотеках, бібліографічних, документальних та інформаційних службах понад 130 країн світу та публікується понад 40 мовами. Від 1991 року УДК є інтелектуальною власністю Консорціуму УДК в Гаазі, що працює над її актуалізацією. В Україні переклад, видання, оновлення і розповсюдження таблиць УДК координує відділ класифікаційних систем Книжкової палати України. Установа підготувала кілька видань УДК українською мовою: перше — у 2000–2001 роках у двох книгах; друге, зі змінами та доповненнями — у 2008–2012 роках у восьми книгах, призначених для бібліотек з великим фондом документів; електронне на диску — у 2010, 2013 роках.

2017 року вийшло друком двотомне перевидання повнішої УДК, а 2020-го — скороченої версії класифікації, призначеної для розташування систематизації бібліографічних записів у каталогах публічних бібліотек. До першого тому увійшли скорочені допоміжні та основна таблиці, до другого — алфавітно-предметний покажчик. У наступні роки побачили світ науково-практичні посібники для систематизації документів, організації каталогів і картотек за таблицями УДК у дитячих та освітніх бібліотеках (2021 і 2022 роки відповідно).

1 липня 2009 року набрав чинності національний стандарт «Універсальна десяткова класифікація. Структура, правила ведення та індексування» (ДСТУ 6096:2009).

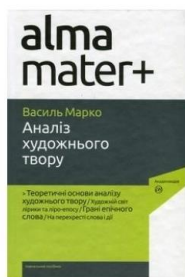
УДК 005.8(0.062)

005.8 Управління проєктами
0.062 Документи з елементарним,
популярним викладом

УДК 821.161.2-94.09"196"

821.161.2 Українська література
94.09 Історико-біографічний аспект
"196" 1960-ті роки

УДК 82-047.44(075.8)"

82 Художня література.
Літературознавство
047.44 Аналіз. Оцінка. Оцінювання
"075.8 Підручники та навчальні
посібники для університетів,
вищих навчальних закладів.

Рис. 4.2.4. Шифри зберігання видань, у яких відображено зміст, форму викладу, аспект висвітлення теми й охоплений хронологічний період, підвид видання за характером інформації і цільовою аудиторією

На сайті Консорціуму УДК доступна скорочена версія класифікації (рис. 4.2.5), до якої увійшли близько 2600 класів, що рівномірно охоплюють усі галузі знань із понад 70 тис., представлених у найповнішому варіанті схеми.

The screenshot shows the 'Universal Decimal Classification' (UDC) website. At the top, it says 'Universal Decimal Classification' and 'summary'. There is a language dropdown menu set to 'Ukrainian (Українська)'. Below the header, there are navigation links: 'НАЗАД', 'ЗНАКИ', 'ВИЗНАЧЕННЯ', '0', '1', '2', '3', '4', '5', '6', '7', '8', '9', 'АНОТАЦІЯ', 'ЕКСПОРТ', 'ПЕРЕКЛАДИ'. The main content area is divided into two columns. The left column shows a list of classes from 0 to 09, with '0' selected. The right column shows a detailed view of class '02' (Library science, library science), which includes sub-classes like '021' (Functions, significance, development of libraries), '022' (Library applications, buildings and adjacent territories, equipment), '023' (Library organization, staff, personnel), '024' (Relations with readers (service)), '025' (Administrative divisions of libraries), '026' (Specialized libraries), '027' (Universal libraries), and '027.6' (Libraries for the visually impaired).

Рис. 4.2.5. Скрин вебсайту Консорціуму УДК,
на якому доступна скорочена версія класифікації
Режим доступу: <https://udcsummary.info/php/index.php?lang=uk&pr=Y>.

У виданнях, випущених до 2017 року, як видно з рис. 4.2.6, поряд з індексом УДК проставляли індекс Бібліотечно-бібліографічної класифікації (ББК) — ієрархічної комбінаційної системи, розробленої упродовж 1958–1968 років для радянських бібліотек. До її формування було долучено також Державну наукову бібліотеку імені В. Короленка (Харків). Складалася ББК з основних і типових таблиць, алфавітно-предметного покажчика. Систему типових ділень ББК формували загальні, територіальні, етнічні, спеціальні типові ділення і плани розміщень. Перший і другий ряд ділень таблиць ББК для масових бібліотек відповідав основному (першому) ряду таблиць для наукових бібліотек і налічував 22 ділення. Індксація у ББК логічна, літерно-цифрова на основі російської абетки і арабських цифр.

Упродовж 1960–1980-х років вийшло кілька варіантів таблиць ББК для бібліотек різних типів: наукових, обласних, масових, дитячих, шкільних тощо. Роботу над оновленням класифікації проводив Науково-дослідний центр ББК Російської державної бібліотеки. У 1990-х роках ідеологічно заангажовану схему намагалися оновити, пристосувати до потреб часу. Так, перший розділ, присвячений марксизму-ленінізму трансформовано у «Загальнонаукове і міждисциплінарне знання». На основі ББК розроблено «Рубрикатор Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського».

Національна парламентська бібліотека України робила спроби пристосувати ББК до національного книжкового потоку і вона тривалий час продовжувала використовуватися в українських бібліотеках. 22 березня 2017 року. Кабінет Міністрів України ухвалив постанову № 177 «Про припинення використання в Україні Бібліотечно-бібліографічної класифікації і впровадження Універсальної десяткової класифікації». Проте деякі видавництва продовжують проставляти її індекс на звороті титулу.

Книжки, які датуються 1970–1980-ми роками на звороті титульного аркуша мають вдрукований книготорговельний індекс. Це пов'язано із запровадженням на території РС єдиної для усіх суб'єктів видавничо-книготорговельної галузі класифікації. Так, 1965 року була введена в дію «Єдина схема класифікації літератури у книготорговельній мережі» (ЄСКК), призначена поліпшити викладку книжок у магазинах, систематизувати літературу у видавничо-книготорговельних бібліографічних посібниках. 1973 року запроваджено новий варіант ЄСКК, за яким видавництва проставляли на книгах шифр-індекс у формі дробу: у чисельнику наводився власне класифікаційний індекс, а у знаменнику — відомості про те, де книга оголошувалася (анонсувалася); а книгарні розставляли літературу і укладали бібліографічні посібники. ЄСКК неодноразово доповнювалася, виправлялася, перероблялася і діяла до 1981 року. 1977 року на зміну ЄСКК

прийшла «Єдина схема класифікації літератури для книгови-
дання в СРСР» (ЄСКЛ), що використовувалася не тільки у
книжковій торгівлі, але і в роботі видавництва й книжкових палат.

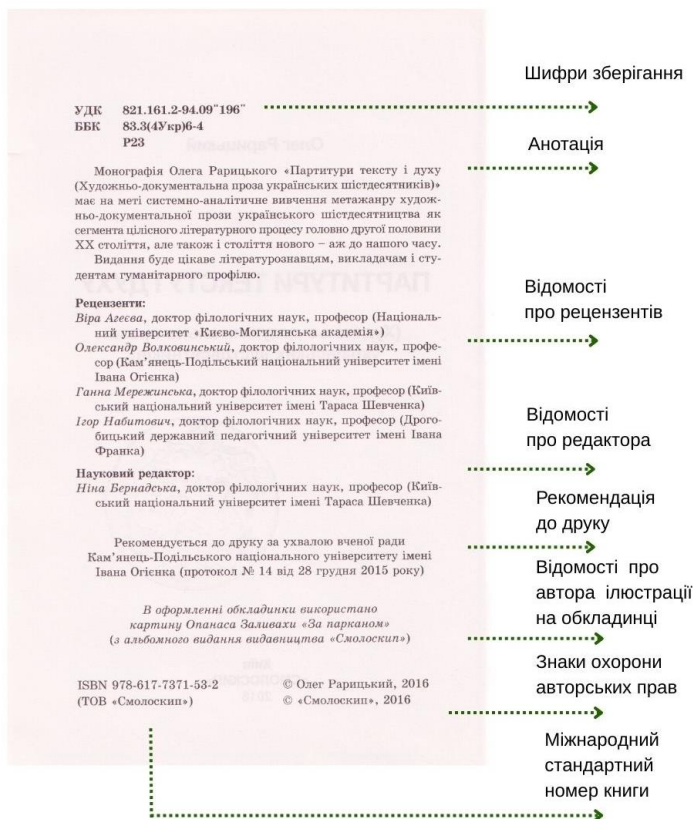

Рис. 4.2.6. Вихідні відомості на звороті титулу видання Олега Рарицького «Партитури тексту і духу: художньо-документальна проза українських шістдесятників» (Київ: Смолоскип, 2016)

1987 року введено в дію «Єдину класифікацію літератури для книгови-
дання в СРСР» (ЄКЛ), основний ряд якої складався з 50
розділів, згрупованих за 12 тематичними напрямками. ЄКЛ як
єдина інформаційно-пошукова мова галузі використовувалася у

системі зведеного тематичного планування і координації, у системі державної бібліографії, централізованої каталогізації, статистики друку, у системі книжкової торгівлі. На основі ЄКЛ сформовано «Скорочений (книготорговельний) варіант ЄКЛ», призначений для усіх книготорговельних підприємств, за винятком Будинків книги та спеціалізованих книгарень, які використовували повний варіант; розроблено рекомендації щодо її використання при викладці асортименту, при систематизації відомостей про книги у посібниках видавничо-книготорговельної бібліографії.

На шифр-індекс можна натрапити у виданнях до середини 1990-х років (рис. 4.2.7). Так, у виданні словника-довідника Сергія Головащука «Українське літературне слововживання» (Київ: Вища школа, 1995) мав вигляд дробу:

$$\Gamma = \frac{4602030000-085}{211-95} 69-95, \text{ де}$$

Γ — складник авторського знака,

4602030000 — індекс ЄКЛ,

085 — номер видання, випущеного у видавництві того року,

211 — номер видавництва,

95 — рік випуску,

69–95 — номер книги у тематичному плані видавництва 1995 року.

У деяких сучасних книжках поряд з індексом УДК вказують Digital Object Identifier (DOI) — цифровий ідентифікатор, який дає змогу отримати доступ до публікації в інтернеті навіть у разі зміни URL-адреси. DOI зазвичай складається з двох частин: у префіксі закодовано видавця або організацію, яка відповідає за публікацію, у суфіксі — книгу або статтю.

До шифру зберігання видання входить авторський знак, який застосовують у бібліотеках для спрощення розміщення книжок за алфавітом (рис. 4.2.7).

Авторський знак — умовне позначення прізвища автора видання або першого слова назви твору (за умови відсутності автора індивідуального), яке складається з першої літери прізвища (назви) і порядкового номера цього прізвища (назви), визначеного за авторськими таблицями. Їх уклала фундаторка українського бібліотекознавства Любов Хавкіна (1871–1945).

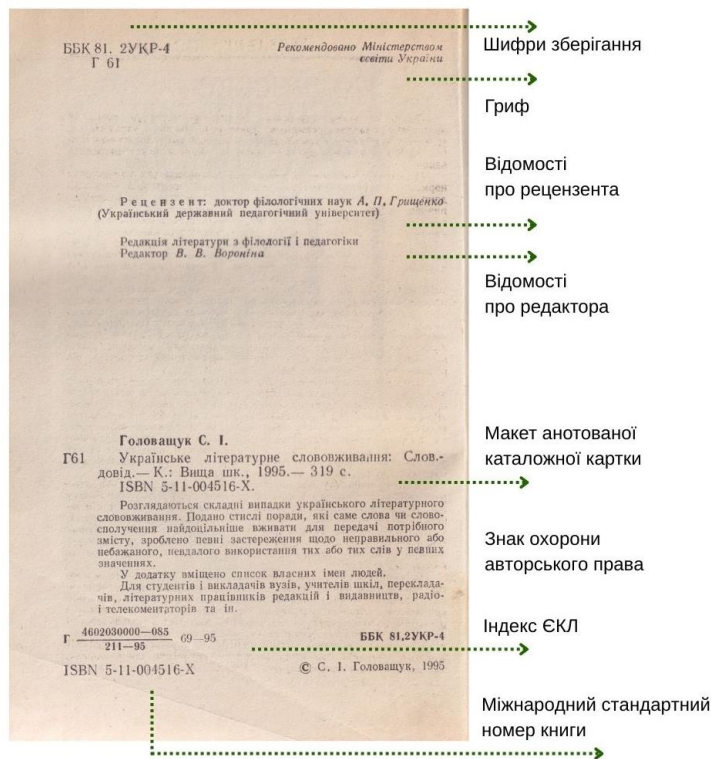

Рис. 4.2.7. Вихідні відомості на звороті титулу видання Сергія Голованчука «Українське літературне слововживання» (Київ: Вища школа, 1995)

Перше видання «Авторських таблиць» опубліковано 1916 року під назвою «Авторські таблиці Кеттера в переробці для російських бібліотек». Їх неодноразово перевидавали, як і методичний посібник щодо їх використання «Авторські таблиці (двозначні) для російської і української мов». 2023 року під егідою Книжкової палати України видано «Двозначні таблиці кирилических авторських знаків»¹ на основі зведеного алфавіту для всіх мов, що

¹ Двозначні таблиці кирилических авторських знаків на основі зведеного кирилического алфавіту : метод. рек. / [уклад.: І. А. Кириленко, В. Є. Янтарчук] ;

мають кириличні шрифти. Видання призначене для використання бібліотеками, видавництвами та іншими установами для визначення авторського знака на книжкові видання.

До основних правил складання авторського знака належать такі:

- літеру не відокремлюють від чисел прогалиною;
- після літер, написання яких нагадує числа З, І, Ї, О та Ч, ставлять дефіс (не тире), щоб уникнути помилкового зчитування авторського знака як тризначного числа. Наприклад, авторський знак у виданні Якіма Запаса «Доброписці тоді славні були: нариси з історії українського рукописного мистецтва» (Львів: Афіша, 2003) матиме такий вигляд: З-30;

- якщо першим словом заголовка є число, відтворене римськими чи арабськими цифрами, авторський знак дають за його буквеним написанням. Наприклад, в альманасі «500 років реформації. Відзначення в Україні, 1517–2017» (Київ: Пугач О. В., 2018) присвоєно авторський знак П99.

- на видання біографічних і бібліографічних творів авторський знак визначають за прізвищем персоналії, якій вони присвячені. Скажімо, авторський знак біобібліографічного покажчика «Українознавчі студії американського книгознавця й бібліотекознавця Едварда Касинця» відповідатиме шифру К28.

- дублетним примірникам присвоюють однаковий авторський знак і на полицях розташовують поруч.

Помилково прирівнювати авторський до «кеттерівського знака», який запровадив американський бібліотекознавець Чарльз Кеттер (1837–1903) наприкінці XIX ст. в США. У «Кеттерівських таблицях» літера та двозначне число позначають рубрику й категорію, до якої належить документ, а не автора чи назву.

Класифікаційні індекси та авторський знак у практиці українського книговидання належать до основних елементів вихідних відомостей. Їх вміщують у лівому верхньому куті звороту титульного аркуша, а також у макеті анотованої каталожної картки.

Таке розміщення унормовано уже згаданим неодноразово чинним стандартом «Видання. Вихідні відомості» (ДСТУ 4861:2007).

У бібліотеках авторський знак дублюють на звороті оправи або її корінці, щоб полегшити впорядкування книжок за прізвищем автора або назвою, особливо коли інші ознаки (наприклад, локальні шифри) збігаються. Так, навчальні посібники з літературознавства можуть розміщуватися на одній полиці під відповідною рубрикою за абеткою або за авторськими знаками.

Рис. 4.2.8. Авторський знак, продубльований на звороті оправи видання з фонду Львівської національної наукової бібліотеки України

Знак охорони авторського права (конвенційний знак, копірайт) — спеціальний знак, що є елементом вихідних відомостей видання та сповіщає про належність виключних авторських прав на твір його автору (іншій особі, яка набула таких прав відповідно до договору чи закону) або про наявність в особі виключної та одиначної ліцензії щодо використання твору певними способами (відтворення, повторне опублікування, переклад, перероблення,

адаптація, аранжування, уміщення творів до збірників, інші подібні зміни, розповсюдження тощо)¹.

Авторські права диференціюють на немайнові (особисті), які захищають зв'язок автора з твором, та майнові, які дають змогу отримувати прибуток від творчості. Немайнові гарантують авторові право зазначати своє справжнє ім'я чи псевдонім на творі, вимагати зберігання цілісності твору, його недоторканність тощо. Немайнові права, на відміну від майнових, не можуть бути передані (відчужені) іншим особам. Видавництва отримують майнові права за договором, але зобов'язані дотримуватися немайнових прав

Згідно з українським законодавством, твори захищаються авторським правом впродовж всього життя автора (співавторів) та 70 років після його смерті (чи смерті останнього зі співавторів).

Оформлення знака копірайта регламентує ДСТУ 8299:2015 «Знак охорони авторського права. Правила подання у виданнях» із серії «Інформація та документація», який набув чинності у липні 2017 року. Згідно з стандартом знак охорони авторського права розміщують у правому нижньому куті звороту титульного аркуша.

Знак охорони авторського права складається з вміщеної в коло латинської літери С (©), імені (найменування) власників авторських прав, року першої публікації твору:

- © Костецький П. В., 2025
- © Кіндратишин І. Н., Стецько Я. П., Ліра В. С., 2025
- © Марко С. К., Стецько Я. П., Ліра В. С. та ін., 2025
- © Остапик Ж. В., розділ 1, 2, 2025
- © Кравчишак М. М., розділ 3, 4, 2025

У знаку охорони авторського права може конкретизуватися об'єкт авторського права (переклад, ілюстрації, примітки, передмова, коментарі тощо):

¹ Знак охорони авторського права у виданнях, які містять твори науки, літератури та мистецтва : метод. рек. / Держ. наук. установа «Кн. палата України ім. Івана Федорова» ; [уклад. Г. М. Плиса ; наук. ред. Н. О. Петрової]. Вид. 5-те, допов. Київ : Кн. палата України, 2017. С. 5–6.

- © Прокопишин К. В., ілюстрації, 2025
- © Карпин Р. Д., вступна стаття, коментарі, 2025
- © Гнатів І. В., доповнення, 2025
- © Ключак І. В., обкладинка, 2025

Найменування юридичної особи як суб'єкта авторського права наводять у формі, встановленій під час державного реєстрування цієї особи:

- © ДНВП «Картографія», 2025
- © Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2023
- © Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, 2023

У перекладному виданні дублюють знак охорони авторського права на твір, зазначений в оригінальному виданні (рис. 4.2.8), наприклад:

- © 2023 by Oliver Sak
- © Karl Ferary, 2024

Знак охорони авторського права інформує про ім'я перекладача, об'єкт авторського права, а також мову, якою перекладено твір. Якщо окремі розділи або підрозділи твору перекладали різні особи, знаки охорони авторського права наводять на кожного перекладача із зазначенням відповідних частин:

- © Яцків О. В., переклад англійською мовою, 2024
- © Трут О. О., пер. нім. мовою, ч. 1–5, 2024
- © Калитко І. П., пер. нім. мовою, ч. 6–59, 2024

У цьому виданні також може бути подано знак охорони авторського права, що інформує про наявність в особи майнового права на випуск твору в перекладі:

- © ТОВ «Стретович», виключна ліцензія на видання, оригінал-макет, 2024
- © ТОВ «Видавництво «Віват»», видання українською мовою, 2019

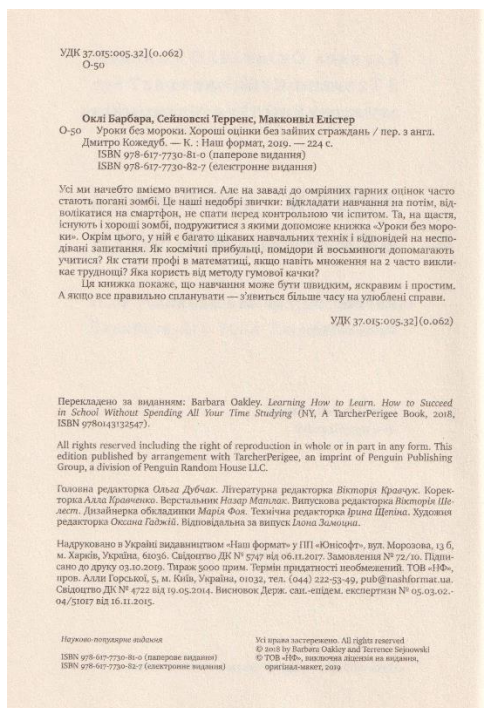

Рис. 4.2.9. Зазначення знаків охорони авторського права у нижній частині зворотного титульного аркуша перекладного видання «Уроки без морокки» Барбари Оклі й Терренс Сейновські за участю Елістера Макконвіла (Кривий Ріг, 2023)

У полівиданнях різних авторів копірайт на кожний окремий твір розміщують у нижній частині першої текстової сторінки твору (рис. 4.2.10).

Якщо видання не містить творів, які охороняє законодавство про авторське й суміжні права, знак не проставляють. Йдеться про нормативно-правові видання, джерелознавчі праці, фольклорні твори й канонічні релігійні тексти тощо. Проте авторський знак може сигналізувати про права авторів передмов, вступних статей, коментарів, приміток, укладачів, упорядників тощо.

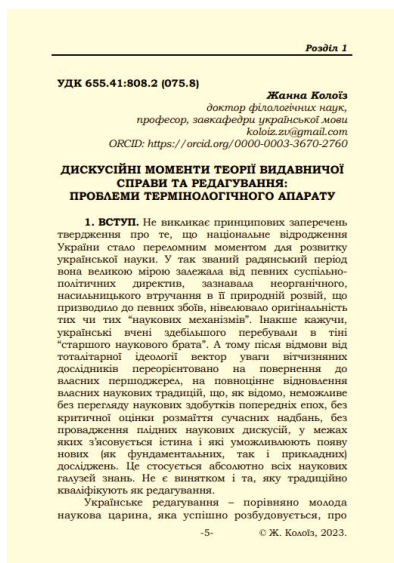

Рис. 4.2.10. Зазначення знака охорони авторського права у нижній частині першої сторінки твору, опублікованого у колективній монографії «Редакторська справа: сучасний стан і перспективи розвитку» за редакцією Жанни Колоїз (Кривий Ріг, 2023)

Макет анотованої каталожної картки — зразок каталожної картки стандартної форми з бібліографічним описом видання, який вміщується на звороті титульного аркуша видання або на його кінцевій сторінці.

Макет складається із заголовка бібліографічного запису, бібліографічного опису, анотації, авторського знака, ISBN, індекса УДК. Сьогодні його оформлення регламентує ДСТУ 4861:2007 «Видання. Вихідні відомості», де уточнено, що заголовки бібліографічного запису складають згідно з ДСТУ 7.80–2007, бібліографічний опис — згідно з ДСТУ 7.1–2006, не подаючи відомості, відсутні в елементах вихідних відомостей видання, анотацію — згідно з ДСТУ 7342:2013. На макет анотованої картки, який наводиться у виданні, також поширюється дія стандарту «Картки для каталогів і картотек. Каталогізація у

виданні. Склад, структура даних та видавниче оформлення» (ДСТУ 7.51–2003).

Згідно з чинним стандартом макет картки повинен налічувати не більше 16 рядків. Її розмір залежить від формату видання. Скажімо, у книжці форматом 60×90/16 і більше вона має бути 108 мм завширшки та 59 мм заввишки (рис. 4.2.11). У виданнях меншого формату розмір макета зменшують, але з додержанням необхідних пропорцій щодо висоти та ширини, щоб під час копіювання макет картки можна було збільшити до встановленого розміру паперового бібліотечного каталогу (125×75 мм).

Заголовок бібліографічного запису (а за його відсутності — перше слово назви) у макеті каталожної картки рекомендовано складати напівгрубим шрифтом в окремому рядку без абзацного відступу, а бібліографічний опис і авторський знак — шрифтом світлого накреслення в 10 пунктів, текст анотації — кеглем у 8 або 9 пунктів, індекс УДК — напівгрубим шрифтом у 8 пунктів. Бібліографічний опис, анотацію і міжнародні стандартні номери рекомендовано наводити з абзацу. Авторський знак розміщують на рівні другого рядка опису. Індекс УДК вирівнюють за правим краєм.

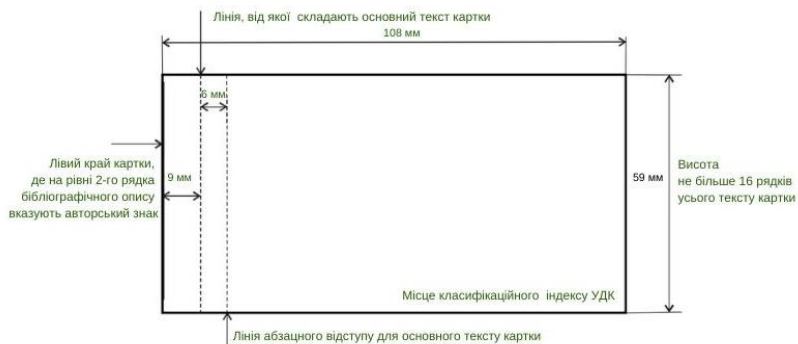

Рис. 4.2.11. Схема і розміри макета анотованої каталожної картки для видання форматом 60х90/16 і більше
Джерело: ДСТУ 4861:2007. Видання. вихідні відомості

Більшість видавців не дотримуються правил оформлення макета анотованої каталожної картки, що нівелює корисний ефект від її подання. Найчастіше порушують розміри картки через велику за кількістю друкованих знаків анотацію або через складання тексту шрифтом великого кеглю й збільшення інтервалів між рядками й абзацами. За таких умов її не вдається масштабувати до параметрів карткового каталогу в бібліотеці і можна розглядати не як сукупність елементів, а як довільний набір вихідних відомостей. Нерідко видавці нехтують правилами бібліографічного опису видання.

Недотримання вимог до оформлення макета анотованої картки не лише демонструє низьку видавничу культуру, а й ускладнює опрацювання книжки для бібліотекарів та бібліографів, погіршує її «видимість» в інформаційному просторі, утруднює рух від виробника до читача.

Стандарт унормовує розміщення макета картки у нижній частині звороту титульного аркуша. Проте якщо він переважаний вихідними відомостями, макет картки дозволено перенести на останню сторінку перед надвипускними даними — у верхній частині сторінки (рис. 4.2.12) або на другу чи на третю сторінці обкладинки.

Макет можна не подавати у подарункових виданнях, брошурах або книгах невеликого обсягу (методичні рекомендації, інструкції, освітні тощо), малоформатних, мініатюрних, а також у виданнях для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку.

Анотація — це стислий, змістовний «портрет» видання. Вона окреслює його тематичне наповнення, функціональне призначення, читацьку адресу, а також форму й окремі характерні особливості. У видавничій практиці анотацію розглядають не лише як інформативний текст для читача, а й як складник науково-допоміжного апарату видання, що забезпечує його коректну ідентифікацію та введення в інформаційний обіг.

У макеті каталожної картки анотацію розміщують на звороті титульного аркуша — після бібліографічного опису. У такому випадку її називають прикнижковою або видавничою анотацією. За змістом і формою вона тяжіє до рекомендаційної, адже має не

лише інформувати, а й зорієнтувати потенційного читача щодо доцільності звернення до видання.

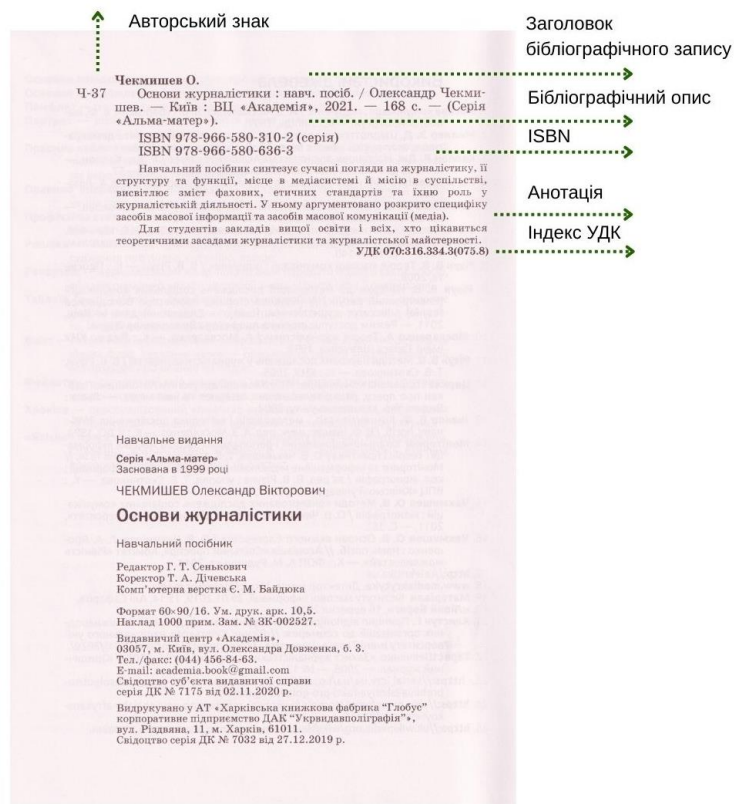

Рис. 4.2.12. Оформлення макета анотованої каталожної картки у верхній частині останньої сторінки видання Олександра Чекмишева «Основи журналістики» (Київ: Академія, 2021)

Основні вимоги до її складання та подання регламентує ДСТУ 7342:2013 «Інформація та документація. Видавнича анотація. Правила складання та подання у виданнях». У межах макета каталожної картки анотація не має перевищувати 500 друкованих знаків і зазвичай вкладається в один абзац обсягом 10–12 рядків; понад цього обсягу порушує стандартні розміри картки (108×59 мм).

Текст анотації повинен бути чітким, лаконічним і змістовно вивіреном: без другорядних деталей, надмірних пояснень чи повторів. Інформацію про читацьку адресу зазвичай виокремлюють наприкінці анотації окремим рядком.

В анотації на літературно-художнє видання рекомендують зазначати такі відомості: жанр твору; коротку характеристику автора (належність до певної країни, епохи, літературного напрямку); тему або проблематику твору, місце й час подій; згадку про інші відомі твори автора; читацьку адресу видання. Назву жанру в анотації подають у розгорнутій формі (наприклад, історичний роман, детективна повість), навіть якщо на титульній сторінці жанрове визначення скорочене.

В анотації нехудожніх видань (наукових, навчальних, довідкових, виробничо-практичних) роблять інші акценти. У ній подають відомості про автора (особливо якщо він має науковий ступінь, учене звання або є відомим фахівцем); вид видання за характером інформації (монографія, підручник, словник, інструкція тощо) відповідно до ДСТУ 3017:2015 «Інформація та документація. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять»; основну тему й специфіку змісту, акцентуючи на новизні, концептуальному задумі або загальній проблематиці, але уникаючи деталізації, притаманної розгорнутим оглядам.

Якісна анотація — це не «переказ змісту» і не рекламний текст, а точний, лаконічний і нормативно коректний опис видання, який допомагає читачеві й фахівцям у галузі книжкової справи швидко зрозуміти, що це за книжка, для кого вона і які потреби вона задовольняє. Надмірна шаблонність формулювань призводить до втрати довідково-інформаційного потенціалу анотації, яка не вирізняє книжку з-поміж сотень інших.

У наукових виданнях замість макета картки рекомендовано подавати реферат. Реферат містить короткий виклад змісту документа чи його частини, що містить основні положення, фактичні відомості, висновки, необхідні для початкового ознайомлення з документом та визначення загалом доцільності подальшої роботи з ним. До реферату висувають такі вимоги: повнота, об'єктивність, змістовність, стислість, зрозумілість і містити такі аспекти

змісту документа: предмет, тема, мета роботи; метод чи методологія проведення роботи; результати роботи і їхня новизна; галузь застосування результатів; висновки; додаткова інформація.

Міжнародний стандартний номер книги (ISBN = International Standard Book Number) — універсальний ідентифікаційний код, який проставляють на книгах і брошурах на різних носіях інформації незалежно від способу їхнього виготовлення, каналів розповсюдження, обсягу та накладів. ISBN ідентифікує неперіодичне видання, є унікальним і використовується для цього видання на різних етапах його життєвого циклу.

Управління системою ISBN на міжнародному рівні здійснює Міжнародне агентство ISBN. Його штаб-квартира базується у Великобританії (м. Лондон). Для управління системою ISBN на національному рівні в країнах створюються національні агенства ISBN. В Україні функцію національного агентства ISBN виконує Державна наукова установа «Книжкова палата України імені Івана Федорова», що в межах своєї компетенції забезпечує впровадження системи ISBN, контролює правильність її функціонування, провадить консультаційну діяльність, надає ідентифікатори видавцям, а також виробникам окремих видів аудіо-, візуальної, аудіовізуальної продукції і надає їм у користування відповідні номери ISBN.

ISBN надають книгам і брошурам, підготовку і випуск яких здійснюють видавці (самостійно або разом із закордонними партнерами, а також міжнародними організаціями, членом яких є Україна, незалежно від місця виготовлення накладу), що як суб'єкти видавничої справи внесені до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.

ISBN проставляють на звороті титульного аркуша у лівому нижньому куті акцентують шрифтом напівгрубого написання. Складається з абrevіатури ISBN і після прогалини — із 13 арабських цифр (13-та, контрольна цифра, може бути і римською цифрою X), розділених дефісами на п'ять груп:

- ідентифікатор видавничої продукції (978 або 979);
- ідентифікатор групи (позначає країну або мовну групу) (ім'я України — 966 та 617);

— ідентифікатор видавництва (видавничої організації), який встановлює Книжкова палата України: видавництвам, що мають більший обсяг книжкової продукції, видаються ідентифікатори з меншою кількістю знаків, а малим видавництвам навпаки — призначають довгі ідентифікатори (до семи знаків;

— порядковий ідентифікатор книжки (номер книжки у випуску видавництва) призначає самостійно видавництво для своїх книжок; може містити від 1 до 6 знаків;

— контрольна цифра для перевірки правильності написання цифрової частини ISBN.

У повторних виданнях без змін (у змісті, в оформленні) зберігається ISBN попереднього видання. Нумерації не підлягають альбоми, книжки-картинки, автореферати дисертацій, окремі видання нормативно-технічних документів, патентів, преїскурантів, навчальних програм та планів, програм заходів, календарних планів, а також календарі не книжкового характеру, видання карткової форми, рекламні видання, товаросупроводжувальні документи, аркушеві видання.

Від початку запровадження ISBN він призначався для ідентифікації друкованих видань (кожної книги або брошури, видань з однією й тією самою назвою, що відрізняється поліграфічним виконанням (форматом, палітуркою, ілюстраціями тощо), *книг-перекруток* (алігатів), книжок-іграшок, збірників нормативних документів тощо), однак з розвитком інформаційних технологій ISBN стали проставляти і на електронних виданнях, окремих видах аудіовізуальної продукції.

Водночас Міжнародна стандартна нумерація в системі ISBN не поширюється на: періодичні видання (журнали, газети, номеровані щорічники) — їм присвоюють особливий *Міжнародний стандартний номер серіального видання ISSN* (англ. International Standard Serial Number), що використовується для ідентифікації друкованого або електронного періодичного видання; ноти — для них був затверджений *Міжнародний стандартний номер нотного видання ISMN* (англ. International Standard Music Number), який проставляється на друкованих нотних виданнях на різних носіях інформації; конспекти лекцій, навчальні програми

та плани, видання в картковій формі; картографічні видання (крім атласів); автореферати дисертацій, матеріали конференцій (з'їздів, симпозіумів), які видають періодично під однією назвою; образотворчі видання, що виходять без титульної сторінки і тексту (зокрема, альбоми та книжки-іграшки без тексту) та деякі інші види друків.

Влітку 2022 року на заміну ДСТУ 3814:2013 було ухвалено стандарт ДСТУ ISO 2108:2022 «Інформація та документація. Міжнародний стандартний номер книги (ISBN)», ідентичний ISO 2108:2017 і чинний від 1 лютого 2023 року.

ISBN є основою штрихового коду для миттєвого автоматизованого зчитування. Штриховий код книжкового видання, сформований на основі ISBN, розташовується горизонтально в нижній частині останньої сторінки обкладинки, суперобкладинки або задньої сторони палітурки. Наявність штрихового коду на виданні є обов'язковою.

ISBN є ключем для пошуку необхідних видань в автоматизованих системах на національному та міжнародному рівнях. Використання ISBN дає змогу об'єднати в єдину систему видання, книгорозповсюдження та інформаційне обслуговування. Він замінює довгі бібліографічні описи, уможливує швидке укладання та постійну актуалізацію книготорговельних каталогів і бібліографічних баз даних. Зокрема, у Книжковій палаті України ISBN слугує для державної бібліографічної реєстрації видань, а також для створення державних бібліографічних покажчиків, бази даних національної бібліографії, предметних покажчиків і довідників. У бібліотечній практиці ISBN використовують під час каталогізування видань, створення бібліографічних баз даних, пошуку і замовлення книжок, ведення обліку (статистики) книгообміну.

Міжнародний стандартний номер нотного видання (ISMN = International Standard Music Number) — універсальний ідентифікаційний код, який проставляється на нотних виданнях незалежно від способу їх виготовлення, розповсюдження, тиражу та обсягу. ISMN супроводжує видання, починаючи з моменту їх виготовлення.

ISMN однозначно й безпомилково ідентифікує лише одне нотне видання одного конкретного видавця, є неповторним і використовується тільки для цього видання. На основі ISMN формують штриховий код символіки EAN-13 для нотного видання.

Міжнародний стандартний номер нотного видання складається з аббревіатури ISMN (незалежно від мови видання) і тринадцяти цифр. Для позначення цифрової частини ISMN застосовуються арабські цифри від 0 до 9. Цифрова частина ISMN складається з чотирьох груп цифр, дві з яких містять різну кількість цифрових знаків, відокремлених одна від одної дефісом або проміжком, а остання група — фіксовану (сталу). Цифрова частина відокремлюється від аббревіатури ISMN проміжком. Чотири групи цифр ISMN розміщуються в такій послідовності: 979-0 префікс для нотних видань, в якому: 979 — префікс GS1(EAN•UCC), 0 — розпізнавальний елемент, ідентифікатор видавця, порядковий ідентифікатор нотного видання, контрольна цифра.

Міжнародний стандартний номер серіального видання (ISSN = International Standard Serial Number) — це універсальний ідентифікаційний код, який проставляється на серіальних виданнях (періодичних, продовжуваних) незалежно від способу їх виготовлення, розповсюдження, тиражу та обсягу, інших продовжуваних ресурсах.

ISSN призначений для ідентифікації всіх продовжуваних ресурсів незалежно від носія (друкованого чи електронного): газет, журналів, щорічників, колекцій, а також вебсайтів (окремих видів), баз даних (окремих видів), блогів (окремих видів) тощо.

Міжнародний стандартний номер серіального видання складається з аббревіатури ISSN (незалежно від мови видання) й восьми цифр. Для позначення цифрової частини ISSN застосовують арабські цифри від 0 до 9. Цифрова частина ISSN складається з двох груп цифр, які містять однакову кількість цифрових знаків, відокремлених одна від одної дефісом. Цифрова частина відокремлюється від аббревіатури ISSN проміжком. Дві групи цифр ISSN розміщуються в такій послідовності: перша група — містить чотири цифри; друга група — містить цифри,

остання з яких є контрольною; для позначення контрольної цифри може використовуватися римська цифра X, якою позначають число 10.

ISSN ідентичний глобальному номеру товарної позиції GTIN структури EAN/UCC-13. 977 — префікс GS1 для серіального видання. ISSN може бути представлений у вигляді штрихового коду символіки EAN-13. Для зазначення додаткової інформації про видання використовується «розширення»: двохрозрядна версія штрихового коду, що призначена для кодування додаткової цифрової інформації (add-on) і розміщується праворуч від основного штрихового коду. У «розширенні» у вигляді візуально-прочитуваних цифр над штриховим кодом може бути зазначена інформація щодо порядкового номера окремого випуску серіального видання та ін. ISSN є обов'язковим елементом вихідних відомостей серіального видання. ISSN супроводжує видання, починаючи з моменту їх виготовлення і дає змогу об'єднати в єдину систему видання, розповсюдження та інформаційне обслуговування.

Порядок надання міжнародних стандартних номерів для видавничої продукції унормовує ДСТУ ISO 3297:2018 (ISO 3297:2017, IDT) «Інформація та документація. Міжнародний стандартний серіальний номер (ISSN)», чинний від 1 січня 2019 року.

Надвипускні дані — частина вихідних відомостей, що розміщується у верхній частині останньої сторінки видання, перед випускними даними і повторює основні відомості з титульної сторінки (про серію, автора, назву видання, підзаголовкові дані, а також може містити додаткові відомості (вони є факультативними) про редакційно-видавничих фахівців, що брали участь у додрукарській підготовці.

У надвипускних даних вказують такі відомості про видання:

- вид видання за цільовим призначенням відповідно до чинного ДСТУ 3017:2015 «Видання. Основні види. Терміни та визначення понять»;
- назву серії (підсерії) та номер її випуску;

- прізвище, ім'я та по батькові автора у повній формі (якщо авторів четверо і більше, то рекомендовано вказувати тільки перших трьох, долучаючи до них слова «та ін.»);
- назву видання;
- підзаголовкові дані;
- прізвище, ім'я та по батькові укладача в повній формі (якщо укладачів четверо і більше, то вказують тільки перших трьох, долучаючи до них слова «та ін.»);
- відомості про мову основного тексту видання (крім україномовних видань);
- наявність паралельного видання іншою мовою, окремо виданого додатка тощо.

Чинний стандарт вимагає надвипускні дані подавати лише у зазначеній послідовності.

У перекладних виданнях ім'я автора подають мовою оригіналу в розгорнутому, максимально повному вигляді. У разі, якщо в традиції відповідної мови не використовується по батькові, зазначають лише повне власне ім'я. Коли твір опубліковано під авторським псевдонімом, справжнє ім'я — за згодою автора — наводять у надвипускних даних у круглих дужках після псевдоніма. За таким самим принципом подають і світські імена духовних осіб. Імена та прізвища автора, перекладача, упорядника або укладача виокремлюють типографічними засобами — напівгробим шрифтом, курсивом, іншим кеглем тощо.

Після прізвищ укладачів можуть подавати відомості про осіб, які брали участь у редакційно-видавничій підготовці видання, з пояснювальними термінами, що відображають їхню роль у цьому процесі, наприклад: «редактор», «відповідальний за випуск», «комп'ютерне складання», «комп'ютерне опрацювання» «коректор» та ін. Ці відомості, згідно із ДСТУ 4861:2007 «Інформація та документація. Видання. Вихідні відомості», є факультативними.

Надвипускні дані особливо цінне джерело достовірної інформації для бібліотекарів і бібліографів про вид видання та осіб, причетних до його створення, адже полегшують їх каталогізування, бібліографування, рекомендування читачам, експонування тощо.

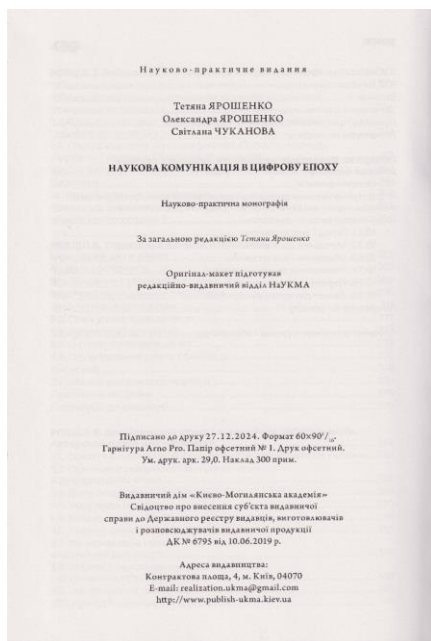

Рис. 4.2.13. Оформлення надвипускних і випускних даних видання «Наукова комунікація в цифрову епоху» Тетяни та Ярослава Ярошенко, Світлани Чуканової (Київ: ВД «Києво-Могилянська академія, 2024)

Випускні дані — частина вихідних відомостей, які розміщують на останній сторінці видання після надвипускних даних. Згідно з чинним стандартом випускні дані повинні містити такі відомості:

- формат видання;
- обсяг видання в умовних друкованих аркушах;
- наклад;
- номер замовлення виготовлювача видавничої продукції;
- найменування (ім'я) видавця (у повній формі, тобто із зазначенням перед його назвою організаційно-правової форми господарювання) та відомості про розташування (юридичну адресу);
- відомості про внесення видавця до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції;

- найменування (ім'я) (також у повній формі) та відомості про розташування виготовлювача видавничої продукції (друкарні, поліграфічного підрозділу тощо);
- відомості про внесення виготовлювача видавничої продукції до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції.

Всі елементи випускних даних чинний стандарт рекомендує наводити упідбір у зазначеній вище послідовності, а найменування (ім'я) видавця та виготовлювача видавничої продукції, відомості про їхнє розташування (юридичні адреси) та внесення до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції — з нового рядка. Проте видавці оформляють їх на власний розсуд, орієнтуючись на смакові вподобання.

Випускні дані з останньої сторінки видання дозволено переносити на зворот титульного аркуша — перед ISBN і знаком охорони авторського права.

У виданнях, які вийшли друком до 2007 року спектр випускних відомостей значно ширший. У них вказано, коли рукопис здано до набору і підписано до друку, вид і номер паперу, гарнітура шрифту основного тексту, основний спосіб друку, обсяг видання в обліково-видавничих аркушах, що регламентував попередній стандарт, затверджений 1986 року (ГОСТ 7.4–86. Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу. Издания. Выходные сведения).

Під час книгознавчого аналізу зважають на повноту поданих вихідних відомостей, їх узгодженість із чинними стандартами, та іншими елементами видання, точність і достовірність інформації, шрифтове та композиційне оформлення (місце розташування, логічність групування, читабельність, використання засобів увиразнення), придатність для ідентифікації.

4.3. Довідково-пошуковий апарат

Елементи орієнтувального (довідково-пошукового) апарату видання полегшують і пришвидшують пошук у виданні різноманітних компонентів. Йдеться про зміст, колонтитули, покажчики, переліки тощо.

Зміст визначають як послідовний перелік заголовків частин, розділів, підрозділів або назв творів із зазначенням номерів початкових сторінок, на яких їх розміщено [ДСТУ 8444:2015].

Зміст важливий структурний елемент книги, який виконує інформаційну, довідкову, навігаційну та інші корисні функції. Він розкриває зміст видання, глибину висвітлення матеріалу, охоплення різних тем і поглядів, а також допомагає зрозуміти логіку викладу інформації. Якісно підготовлений й оформлений зміст демонструє змістовну насиченість книжки й доводить читачеві її інформаційну цінність, допомагає ухвалити рішення про релевантність поданого матеріалу його запитам. Для автора, редактора й видавця важливо забезпечити виконання змістом рекламної функції, продемонструвати сильні сторони продукту.

Залежно від виду і наповнення видання добирають доречний і ефективний вид змісту, різновиди якого відображено на рис. 4.3.1. У практиці книговидавання використовують передтекстовий (на початку книжки) і затекстовий зміст (наприкінці видання). Перший — найпоширеніший сьогодні варіант — подають, щоб ознайомити споживача зі структурою видання перед «використанням». Рекомендують для навчальних, наукових, науково-популярних книг, де читачеві важливо відразу зрозуміти, про що видання і як воно структуроване.

Змісти друкованих видань розрізняють також з огляду на відображені у них види заголовків — тематичні, нумераційні, літерні, нумераційно-тематичні, родо-нумераційно-тематичні, родо-нумераційні та інші.

Деякі книжки потребують не одного, а кількох змістів. Скажімо у виданнях, що містять тексти різними мовами, з огляду на потенційне коло читачів, вміщують паралельні українськомовний, англійськомовний чи інший «Змісти».

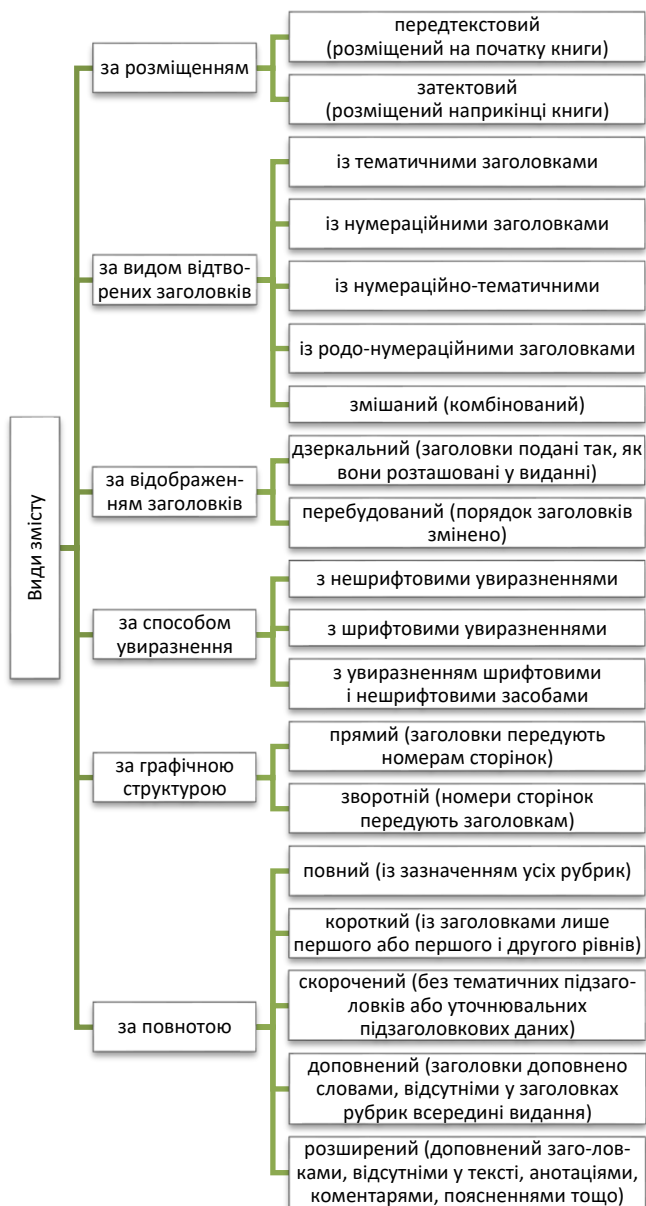

Рис. 4.3.1. Види змісту

У збірнику доповідей їх добирають, зважаючи на визначені мови міжнародної конференції й залучених дослідників. У наукових монографіях «Зміст» може подаватися у перекладі на іншу мову в повному обсязі або ж у скороченій версії. Перший підхід орієнтований на міжнародну наукову комунікацію та зручність для іншомовного читача, тоді як другий зумовлений прагненням до компактності та зосередження уваги на ключових структурних елементах дослідження. Наприклад, у праці Сергія Омельчука «Сучасна українська лінгводидактика: норми в термінології і мовна практика фахівців» (Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2019) «Зміст» повністю дублюють англійською, а в праці Віктора Козловського «Кантова антропологія: джерела, констеляції, моделі» (Київ: Дух і Літера, 2023) — лише окремі частини, розділи і підрозділи.

У виданнях з детальною рубрикацією можуть публікуватися два змісти: передтекстовий оглядового характеру із заголовками першого рівня і затекстовий — всеохопний — із заголовками усіх рівнів. Такий принцип використано у праці Джона В. Кресвелла і Дж. Девіда Кресвелла «Дизайн дослідження: підходи на основі якісних, кількісних і змішаних методів» (Львів: Вид-во Українського католицького університету, 2022). Короткий зміст на початку видання та детальний (охоплює не лише назви розділів і підрозділів, а й заголовки схем, таблиць і прикладів) зміст наприкінці забезпечує максимальну інформативність і функційність книжкового апарату (рис. 4.3.2). Така побудова структури змісту суттєво підвищує зручність користування виданням, полегшує навігацію в тексті та сприяє швидкому пошуку необхідної інформації, формуючи позитивний досвід взаємодії читача з книгою.

Короткий і повний змісти не завжди розмежовуються основним текстом видання: інколи їх подають послідовно, один за одним, щоб забезпечити логічний перехід від загального огляду структури книги до детального ознайомлення з її наповненням. Саме такий підхід реалізовано у виданні «Креативний особистий брендинг» Юргена Саленбахера (Харків: Фабула, 2024). На 10-й сторінці подано короткий зміст, що охоплює лише заголовки

першого рівня й має промовисту підназву «К[реативний] О[реативний] Б[рендинг] у двох словах». Цей стислий навігаційний блок дає змогу читачеві швидко схопити загальну концепцію книги та оцінити її відповідність власним запитам.

Зміст		277
КОРОТКИЙ ЗМІСТ	5	
ПЕРЕДМОВА	7	
Мета	7	
Аудиторія	7	
Формат	8	
Схематичний план розділів	9	
ДОПОМІЖНА ВЕБСТОРІНКА	13	
ПОДЯКИ	14	
ПРО АВТОРІВ	15	
Частина I. ПОПЕРЕДНІ МІРКУВАННЯ		
РОЗДІЛ 1. ВИБІР ПІДХОДУ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ	19	
Три підходи до дослідження	19	
Три компоненти в підході	20	
» Схема 1.1. Рамки для дослідження – взаємопов'язаність світоглядів, дизайнів і методів дослідження	21	
Філософські світогляди	21	
Постпозитивістський світогляд	22	
» Таблиця 1.1. Чотири світогляди	22	
Конструктивістський світогляд	23	
Трансформаційний світогляд	24	
Прагматичний світогляд	26	
Дизайни дослідження	27	
Кількісні дизайни	27	
» Таблиця 1.2. Альтернативні дизайни дослідження	28	
Якісні дизайни	28	
Змішані дизайни	30	
Методи дослідження	31	
» Таблиця 1.3. Кількісні, змішані та якісні методи	32	
Підходи до дослідження як світогляди, дизайни та методи	33	
» Таблиця 1.4. Якісні, кількісні та змішані підходи	34	
Критерії вибору підходу до дослідження	35	
Проблема та питання дослідження	35	
Власний досвід	36	
Аудиторія	36	
ПІДСУМКИ	36	
Письмові вправи	37	
Для додаткового читання	37	

Рис. 4.3.2

Детальний зміст наприкінці видання Джона В. Кресвелла і Дж. Девіда Кресвелла «Дизайн дослідження: підходи на основі якісних, кількісних і змішаних методів»

Львів: Вид-во Українського католицького університету, 2022

За коротким змістом одразу подано повний, який детально розкриває структуру кожного розділу, зокрема через перелік завдань, інструментів і практичних прикладів (рис. 4.3.3).. Такий зміст виконує не лише орієнтаційну, а й прикладну функцію, полегшуючи пошук конкретних технік і методик у процесі роботи з книгою.

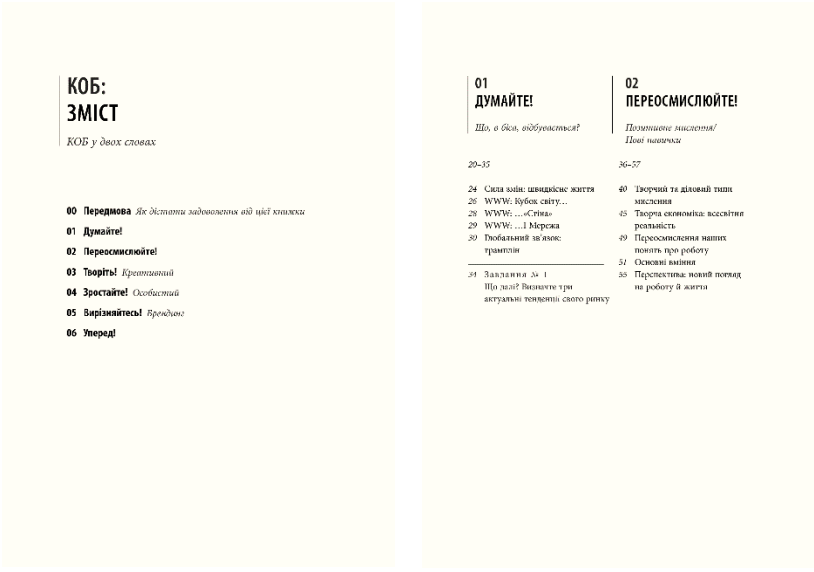

Рис. 4.3.3. Короткий і повний зміст у виданні Юргена Саленбахера «Креативний особистий брендинг» Харків: Фабула, 2024

Щоб зміст видання був максимально зрозумілим і корисним для читача, важливо продумати його оформлення. Йдеться про відображення ієрархічної структури книжки за допомогою різноманітних візуальних засобів: відступів, маркувань (виокремлення тлом), шрифтів різного кольору, накреслення, насичення, регістру й розміру. Такі елементи допомагають читачеві швидко читувати логіку побудови тексту, чітко розрізняти рівні заголовків і легко орієнтуватися в структурі матеріалу. Графічний дизайн змісту впливає на його ефективність.

Наприклад, чіткою ієрархічною структурою та візуальною стриманістю вирізняється графічне оформлення «Змісту» у виданні «Як написати книгу: концентрований курс письменницької майстерності» (Київ: Stretovych, 2025). Важливу роль у його побудові відіграють відступи та інтервали, які розмежовують змістовні блоки і підкреслюють ієрархію структурних частин. Рівні заголовків легко читуються завдяки шрифтовому контрасту між ними. Колірні акценти використано помірковано —

вони не відвертають увагу від змісту, а лише увиразнюють родо-нумераційні заголовки тем. Нумерація сторінок винесена вправо та вирівняна по вертикалі, що створює чітку «лінію навігації».

З М І С Т	
ПЕРЕДМОВА ЧОМУ ЦЕ НАЙКРАЩА КНИЖКА З ПИСЬМЕННОЇ МАЙСТЕРНОСТІ	11
Тема 1. ЯК ПОЧАТИ ПИСАТИ (Ольга Купрія)	15
1. Прокляття частот сторінки (підкач (ап) 17	
2. Мовища першого речення 20	
3. Міф про натхнення 22	
4. Страхи великої форми 24	
Тема 2. ПСИХОЛОГІЯ ТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ (Пієко Дерев)	29
1. Здалим Вобик 31	
2. Уморо сенс 34	
3. Збір матеріалу. Референс 35	
4. Складання плану й сінкспосу 36	
5. Чаритна 37	
6. Редагування 38	
Тема 3. ВИБІР ЖАНРУ (Ростислав Семків)	43
1. Що таке жанр 45	
2. Тематика романів 47	
3. Моделі жанру й сінкспору роботи над ними 48	
Тема 4. СТРУКТУРА КНИЖКИ (Ростислав Семків)	53
1. Книжка починається з персонажем, але ви починаєте з плану 55	
2. Компоненти базової сінкспору моделі 56	
3. Як працює новела 57	
4. Сінкспору ліній в тексті 58	
5. Мікросінкспору вашого сінкспору 59	
Тема 5. НАРАТОР (Анатолій Дністровий)	63
1. Що такий наратор 65	
2. Варіанти вибору оповідача 66	
3. Трансмісіонно наратив: тотальний оповідач 71	
4. Зміна наратора в одному творі 73	

Рис. 4.3.4

Зміст видання
«Як написати книгу:
концентрований курс
письменницької
майстерності»

Київ: Stretovych, 2025

У графічному дизайні змісту використовують пунктирні, штрихові, суцільні лінії або інші нетипові елементи, щоб поєднати назву розділу з номером сторінки. Пунктирна лінія візуально пов'язує заголовки із відповідним номером сторінки, допомагаючи читачеві швидко зчитувати інформацію по горизонталі. Око легко «ковзає» від назви розділу до цифри, не втрачаючи рядка, що особливо важливо в щільно складених змістах. До того ж пунктир вирівнює праве поле змісту, створюючи рівну вертикаль номерів сторінок, й заповнює порожній простір між заголовком і номером сторінки, за потреби збалансовуючи композицію сторінки.

Використання пунктирних ліній у змістах має сталу видавничу традицію. Проте сьогодні дизайнери експериментують й

заміняють їх іншими елементами. Наприклад, у книжці Джозефа Мерфі «Сила підсвідомості: як спосіб мислення змінює життя» (Харків: КСД, 2022) між текстом заголовків і номерами сторінок вставлено стрілки, що посилює динаміку сприйняття змісту і додає візуальної ідентичності видання.

ВСТУП. Чи отримувеш ти від життя все можливе?	➡	5
ПЕРЕДСЛОВО. Як ця книжка може творити дива у твоєму житті	➡	7
РОЗДІЛ I. Скарбниця всередині тебе	➡	16
РОЗДІЛ II. Як працює твоя психіка	➡	29
РОЗДІЛ III. Чудодійна сила твоєї підсвідомості	➡	49
РОЗДІЛ IV. Приклади духовного зцілення з часів давнини	➡	61
РОЗДІЛ V. Приклади успішного знахарства із сучасної доби	➡	75
РОЗДІЛ VI. Практичні шляхи оздоровлення душі	➡	86
РОЗДІЛ VII. Підсвідомість прагне до життя	➡	104
РОЗДІЛ VIII. Як досягти бажаних наслідків	➡	112
РОЗДІЛ IX. Як використати силу підсвідомості для власного збагачення	➡	122
РОЗДІЛ X. Твоє право на багатство	➡	131
РОЗДІЛ XI. Співпраця твоєї підсвідомості заради досягнення успіху	➡	143
РОЗДІЛ XII. Як підсвідомість використовують науковці	➡	158
РОЗДІЛ XIII. Твоя підсвідомість і чудеса сну	➡	170
РОЗДІЛ XIV. Твоя підсвідомість і шлюб	➡	180
РОЗДІЛ XV. Твоя підсвідомість і твоє щастя	➡	194
РОЗДІЛ XVI. Твоя підсвідомість і гармонійні взаємини з іншими	➡	204
РОЗДІЛ XVII. Як прощати інших у підсвідомості	➡	219
РОЗДІЛ XVIII. Як твоя підсвідомість поборює психологічне витіснення	➡	234
РОЗДІЛ IX. Як позбутися страху за допомогою підсвідомості	➡	248
РОЗДІЛ XX. Як назавжди зберегти молодість духа	➡	264
ПРИМІТКИ	➡	281

Рис. 4.3.5

Оформлення «Змісту» у виданні Джозефа Мерфі «Сила підсвідомості: як спосіб мислення змінює життя»

У виданнях із багаторівневою рубрикацією, заголовки нижчого рівня розміщують упідбір із зазначенням сторінок або без них, особливо якщо їх дуже багато і їм відповідає невеликий за обсягом текст як у монографії Олени Галети «Від антології до онтології: антологія як спосіб репрезентації української літератури кінця XIX — початку XXI століття» (Київ: Смолоскип, 2015).

ЗМІСТ	
Літературні антології: маргінес чи фронтір? [вступ]	11
Розділ I: Метод і словник	27
1.1. Історії теорії: між поетикою, риторикою й інтерпретацією	29
Гуманістика як нагода запитувати – "Підручне" знання: мистецтво і мастацтво – Пошук парадигми – Теоретичний перебір в епоху парадокси – Від теорії до інтерпретації – Теоретичні перебори в епоху парадокси – Від теорії до інтерпретації – Теоретичні перебори в епоху парадокси – Термінологічний глосарій: підстави перекладу	
1.2. Ексцентричне літературознавство: від теорії літератури до літературної антропології	43
Антропос-топос-тропос: координати літературної антропології – Література як робота уяви – Література як документ – Реторична антропологія? І "спільні місця" літературного досвіду – "Небезпечне вчення" Кліффорда Гірша – "Ризикове мислення" Ганса Ульріха Гумбрехта – Позамістистичне знання – Антропологія чи гуманістика: від людини до людини	
1.3. Конфигурація колекції: культурні передумови й міждисциплінарний контекст	59
Колекціонування самих себе – Метонімічна природа колекціонування – Колекція: від античності до романтизму – Суб'єктивний образ об'єктивного світу – Колекціонування як культурна практика – Пристрасть, праця і творчість – Статистика науки (про) колекціонування – Колекціонування як рушій романного сюжету	
1.4. Колекціонер серед культурних постатей модернізму: за Вальтером Беняміном та Сьюзен Зонтаг	79
Принципи констеляції і намічальні речі – Діалект і чуттєвість – Колекціонер і його близькі – Визвольна сила колекціонування – Спогад супроти історії – Читання письма – (Супротвівний) сюжет: Сьюзен Зонтаг – Колекціонер як літературний герой і культурний діалект	
1.5. Антологія: колекція як спосіб літературної (само)ідентифікації	97
У пошуках ключової метафори – Тексти "другого ступеня" – Література як означуване – Термінологічна скромність і "розквіт калінікарства" – Антологія як літературно-антропологічний проект – Лий опору й точки опору	

Рис. 4.3.6

Оформлення
«Змісту» у виданні
Олени Галети «Від
антології до онтології:
антологія як спосіб
репрезентації
української
літератури кінця
XIX — початку
XXI століття»

Київ: Смолоскип,
2015

У «Змісті» деяких видань номери сторінок вказують не праворуч на одному вертикальному рівні з назвою структурної частини, а в інший спосіб, що може ускладнити орієнтування в книжці. Наприклад, в оновленій серії «Альма-матер» видавництва «Академвидав» і «Академія» колонцифри наведено з лівого боку сторінки (рис. 4.3.7). За графічною структурою такий зміст називають зворотним, адже у ньому номери сторінок передують заголовкам. Інколи номери сторінок подають посередині і вони розмежовують різномовні частини у змісті з паралельним текстом. Наприклад, у виданні Гігеля Казовського «Книжкова графіка митців Культур-Ліги» (Київ: Дух і Літера, 2011) вони розліляють українськомовну й англійськомовну частини змісту.

Зміст	
	1. Теоретичні основи аналізу художнього твору
/7/	1.1. Від осягнення краси твору до розуміння його змісту
/9/	1.2. Аналіз художнього твору як феномену літератури
/16/	1.3. Концептуально-стильовий метод аналізу творів літератури
/25/	1.4. Зміст і форма художнього твору
/25/	Основи складники художнього твору
/28/	Єдність (взаємодія) змісту і форми
/29/	Закономірності взаємодії змісту і форми художнього твору
/31/	Діалектика жанротворення
/36/	1.5. Напрями дослідження художнього твору
/37/	Сутність і мета аналізу художнього твору
/37/	Принципи, види (методи), способи і прийоми аналізу художнього твору
/43/	Декодування художнього твору
/45/	Інтерпретація художнього твору
/46/	Технологія аналізу художнього твору

Рис. 4.3.7

Оформлення «Змісту» у виданні Василя Марка «Аналіз художнього твору»

Київ: Академвидав, 2015

Традиційним для книг є *дзеркальний* зміст, у якому послідовність наведених заголовків відповідає порядку їх розміщення в тексті видання. Проте інколи його перебудовують, щоб посилити довідково-пошуковий потенціал. Перебудовані змісти властиві художнім книгам, зокрема збірникам ліричних і ліро-епічних творів письменників. Їх формують за абеткою назв, цитуючи перші рядки творів. Такий «Зміст» притаманний виданням творів класиків художньої літератури, зокрема «Кобзаря» Тараса Шевченка, деяким науковим працям, наприклад Олександра Бороня «Ніже тії коми...» (Київ: Критика, 2022).

У деяких виданнях трапляється розширений зміст, до якого свідомо вводять додаткові заголовки, відсутні в основному тексті книги. Скажімо, у виданні Оксани Забужко «Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій» (Київ: Комора, 2018)

окрім «Змісту», що віддзеркалює назви розділів, після «Прологу» вміщено «Дорожню мапу: розділ за розділом» — своєрідну інтелектуальну інструкцію до складного й багат шарового тексту (рис. 4.3.8). Вона допомагає зрозуміти глибші сенси, вплетені в кожен розділ товстезного видання.

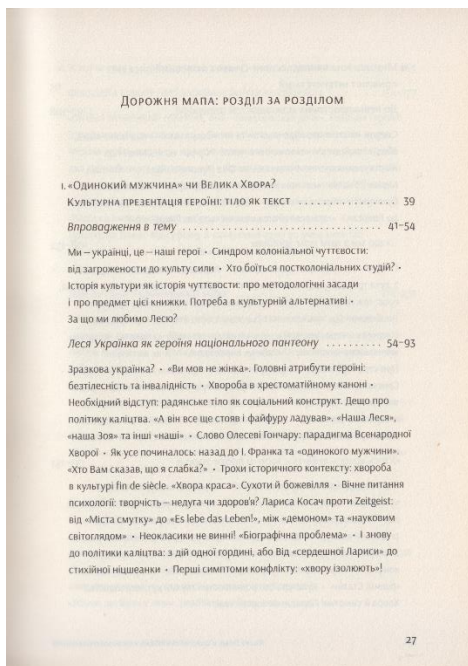

Рис. 4.3.8

Розширений зміст у виданні Оксани Забужко «Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій»

Київ: Комора,
2018

Доповнені й розширені змісти покликані детальніше розкрити змістовне наповнення розділів і підрозділів. Вони допомагають швидко знаходити потрібні інформаційні блоки без суцільного перечитування тексту. Водночас розходження між заголовками в основному тексті й у «Змісті» можуть утруднювати роботу з книжкою Скажімо, у виданні Джона Бергера «Чарівні слова: що казати і писати, аби досягти свого» (Київ: Наш формат, 2024) більшість рубрик-директив, що спонукають читача до певних дій у межах відповідних розділів, переформульовано у питальні речення. Наприклад, рубрику «Перетворюємо минуле на

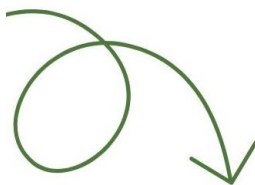
теперішнє» трансформовано у пункт «Чому теперішній час переконливіший за минулий», а деяким фрагментам без заголовку в основному тексті у «Змісті» дано назву (рис. 4.3.9).

Зміст	
<i>Вступ</i>	9
Слова, які змінили світ · Сила слів «тому що» · Нова наука про мову · Шість типів чарівних слів · Усі ми — письменники й спієри	
<i>Розділ 1</i> Ідентифікуйте і вкажіть на силу	23
Коли іменники переконливіші за дієслова · Правильний спосіб казати «ні» · Коли «не» краще за «не могу» · Як бути креативнішими · Почніть говорити із собою · Коли вживати «ти» · Чаруємо	
<i>Розділ 2</i> Покажіть упевненість у собі	48
Чому Доналд Трамп такий переконливий (хай там які ви про нього думки) · Як говорити сильно · Чому люди обирають упевнених фінансових радників, навіть якщо вони помиляються · Коли вагання шкодять · Чому теперішній час переконливіший за минулий · Коли висловити сумнів · Чаруємо	
<i>Розділ 3</i> Ставте правильні запитання	71
Чому хороший спосіб показати себе розумним — це попросити поради · Рецепти чудового побачення · Які запитання буде правильно поставити · Коли ухвалитися · Як уникати припущень · Тридцять шість запитань, які призводять до кохання · Як створити зв'язок із будь-ким · Чаруємо	

Рис. 4.3.9

Оформлення змісту в книжці
Джона Бергера «Чарівні слова:
що казати і писати, аби
досягти свого»

Київ: Наш формат, 2024

Заголовки підрозділів першого
розділу в основному тексті:

- Перетворюємо дію на ідентичність
- Змінити "не могу" на "не"
- Перетворіть "варто" на "міг би"
- Поговоріть із собою
- Знайте, коли вжити слово "ти"
- Чаруємо

Схожий прийом видавництво «Наш формат» використовувало неодноразово, зокрема у книжках Йона Бергера «Заразливий: психологія вірусного маркетингу» і Майкла Воткінса «Час пішов: підкори посаду за 90 днів» (2017), як і «Yakaboo Publishing» у виданні Бети Комсток і Тали Раз «Вперед за мрією: відвага, креативність і сила змін» (2019). «Зміст» останнього розширено констативами й спонуками, що слугують своєрідною фабулою кожної з частин. Наприклад, після назви п'ятої частини

«Створення нової операційної системи» наведено абзац-заклик: «Поширюйте новий спосіб мислення, розповсюджуйте ідеї знизу — вгору та ззовні — всередину, шукаючи у компанії відданих агентів змін, які приймуть цей наратив як власний». А наприкінці змісту подано висновок: «Побачивши кращий шлях ви зобов'язані ним піти. Це бойовий клич творця змін».

У «Зміст» видання можуть уводити зображення, тематично та смислово суголосні наповненню відповідних структурних частин книги. Такі *ілюстровані* змісти найчастіше застосовують у виданнях, орієнтованих на широке коло читачів, зокрема в дитячих енциклопедіях, шкільних підручниках, туристичних путівниках, популярних довідниках, кулінарних книгах.

Оформлення «Змісту», поданого у виданні Марка Кістлера «Ви зможете малювати за 30 днів» (Київ: Моноліт-Bizz, 2021), вирізняється мінімалістичною графікою, що повністю підпорядкована логіці навчального матеріалу. У композиції сторінки домінує вільний простір, на якому кожен елемент легко зчитується й не конкурує з іншими (рис. 4.3.10). Безпосередньо в структуру змісту інтегровано лаконічні лінійні ілюстрації. Тобто кожен урок супроводжується невеликою графічною піктограмою (сфера, куб, комбіновані форми тощо), яка візуально репрезентує тему розділу й виконує функцію іконічного маркера. Ілюстрації стилістично уніфіковані, виконані в чорно-білій гамі та не відволікають від тексту, а навпаки — підсилюють його смислове сприйняття.

Оформлення «Змісту» чітко передає ієрархію елементів: слова «Урок 1», «Урок 2» тощо подано дрібнішим шрифтом як структурні позначки, тоді як назви тем («Сфера», «Куб», «Комбіновані фігури») виділено напівгрубим накресленням. Нумерація сторінок винесена вправо та вирівняна по вертикалі, що забезпечує швидку орієнтацію й зручний пошук потрібного розділу. Загалом такий дизайн «Змісту» поєднує навігаційну чіткість, візуальну стриманість і дидактичну доцільність.

Зміст		
	Вступ	11
	Урок 1 Сфера	23
	Урок 2 Сфери, що перекривають одна одну	31
	Урок 3 Сфери: проснутий рівень	37
	Урок 4 Куб	57
	Урок 5 Порожністі куби	69
	Урок 6 Комбіновані фігури	81

Рис. 4.3.10

Оформлення змісту в книжці
Марка Кістлера «Ви зможете
малювати за 30 днів»

Київ: Моноліт-Bizz, 2021

Інакше оформлено ілюстрований зміст атласу Джефрі Паркера «Історія світу» (Київ: Картографія, 2008), у якому для кожної історичної епохи дібрано зображення, що є найбільш упізнаваними, характерними або символічними для відповідного періоду. Такі візуальні образи дають змогу читачеві легко ідентифікувати історичну добу ще на етапі ознайомлення зі «Змістом», наприклад «Стародавній світ» — за зображенням статуї єгипетського фараона Рамзеса II (рис. 4.3.11). Тобто ілюстрація слугує своєрідним візуальним маркером історичного часу, доповнюючи текстову навігацію та поглиблюючи сприйняття структури видання.

Ілюстрований «Зміст» розширює функції традиційного текстового навігаційного апарату, поєднуючи довідково-пошукову, орієнтаційну та мотиваційну функції. Він активізує зорове сприйняття інформації, скорочує когнітивне навантаження на читача та підвищує зручність користування виданням.

Водночас використання ілюстрацій у «Змісті» посилює естетичну цінність книги й формує її візуальну ідентичність, що набуває особливого значення в умовах конкурентного

книжкового ринку. Важливо, якщо він інтегрований у загальну комунікаційну стратегію видання.

Зміст	
ПЕРЕДАВА	9
РОЗВИТОК ЦИВІЛІЗАЦІЙ, 3500 - 1500 рр. до н.е.	20
1. Розвиток цивілізацій	34
ПЕРЕДНІ АЗІЯ ТА ЄГИПЕТ, 3000 - 500 рр. до н.е.	22
1. Рання Імперія Месопотамії (Месопотамія)	36
2. Єгипет: Давня держава, бл. 2665 - 2190 рр. до н.е.	36
3. Давня та Імперія, бл. 1500 - 1100 рр. до н.е.	36
ПІВНІЧНА І ПІВДЕННА АМЕРИКА до 1800 р.	24
1. Народи Індіанців і Південної Америки, 500 р. до н.е. - 1300 р. н.е.	40
2. Класичний період у Мезоамеріці, 300 - 800 рр. н.е.	40
ДОІСТОРИЧНА АФРИКА, АВСТРАЛІЯ І ОКЕАНІЯ до 1500 р.	26
1. Перші поселення Полінезії та Меланезії	34
2. Африка протистояла класичного та західного світу	34
ПІВДЕННА І ПІВДІНО-СХІДНА АЗІЯ до 500 р.	28
1. Висхідні цивілізації Парматта і Меланезії-Даро, бл. 2500 - 1750 рр. до н.е.	34
2. Утворення Імперії Маур'їа	34
3. Імперія Гуга-Вангага, 300 - 500 рр. н.е.	34
4. Доісторичні поселення у Південно-Східній Азії	34
РАННЯ ЄВРОПА, 6500-1000 рр. до н.е.	30
1. Перші поселення релігійно-політичного характеру, бл. 4000 р. до н.е.	34
2. Завоювання Єгипту і Євразії	34
ПЕРШІ РЕЛІГІЙНІ І СОЦІАЛІ АЗІ, 10 000 - 3000 рр. до н.е.	18
1. Сторонній Імперія Схід, 12 000 - 3100 рр. до н.е.	34
2. Релігійно у стародавньому Китаї	34
ГРЕЦЬКИЙ СВІТ, 750 - 300 рр. до н.е.	32
1. Премія колонізації Середземномор'я, 750 - 550 рр. до н.е.	34
2. Пелопоннеська війна, 431 - 404 рр. до н.е.	34
СВІТОВІ РЕЛІГІЇ, бл. 700 р. до н.е. - 600 р. н.е.	34
1. Поширення релігій	34
РИМ, 264 р. до н.е. - 565 р. н.е.	36
1. Римська Імперія, 31 р. до н.е. - бл. 250 р. н.е.	36
2. Римська Імперія, 305 - 565 рр. н.е.	36
КИТАЙ: ПЕРШІ ІМПЕРІЇ до 589 р. н.е.	38
1. Імперія Китаю на час династії Хань	38
2. Населення Китаю, 2 р. н.е.	38
ЗМІНИ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ, 300 - 600 рр. н.е.	40
1. Завоювання стародавнього світу	40
ЧАСТИНА ПЕРША	
Стародавній світ	
ПОХОДЖЕННЯ ЛЮДИН	12
1. Походження людини, її розселення на Землі	12
2. Еволюція людини	12
РОЗСЕЛЕННЯ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ	14
1. Схід та західноафриканський період, бл. 18 000 р. до н.е.	14
2. Розселення Нової Європи	14
ВИНИКНЕННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА, 10 000 - 3000 рр. до н.е.	16
1. Початок сільськогосподарських культур рослин і тварин, бл. 4000 р. до н.е.	16
2. Завоювання Єгипту і Євразії	16
ПЕРШІ РЕЛІГІЙНІ І СОЦІАЛІ АЗІ, 10 000 - 3000 рр. до н.е.	18
1. Сторонній Імперія Схід, 12 000 - 3100 рр. до н.е.	18
2. Релігійно у стародавньому Китаї	18
ГРЕЦЬКИЙ СВІТ, 750 - 300 рр. до н.е.	32
1. Премія колонізації Середземномор'я, 750 - 550 рр. до н.е.	32
2. Пелопоннеська війна, 431 - 404 рр. до н.е.	32
СВІТОВІ РЕЛІГІЇ, бл. 700 р. до н.е. - 600 р. н.е.	34
1. Поширення релігій	34
РИМ, 264 р. до н.е. - 565 р. н.е.	36
1. Римська Імперія, 31 р. до н.е. - бл. 250 р. н.е.	36
2. Римська Імперія, 305 - 565 рр. н.е.	36
КИТАЙ: ПЕРШІ ІМПЕРІЇ до 589 р. н.е.	38
1. Імперія Китаю на час династії Хань	38
2. Населення Китаю, 2 р. н.е.	38
ЗМІНИ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ, 300 - 600 рр. н.е.	40
1. Завоювання стародавнього світу	40
ЧАСТИНА ДРУГА	
Роздіблений світ	
ПОШИРЕННЯ ХРИСТИАНСТВА до 1500 р.	44
1. Рання християнські церкви	44
2. Християнство у середньовічній Європі	44

Рис. 4.3.11

Ілюстрований «Зміст» атласу Джефрі Паркера «Історія світу»

Київ: Картографія, 2008

«Зміст» у виданні «Скарбниця потрібна й позиточна»: українські монастирські літописи, житія, повчання ченцям, чуда та інше» (Київ: Либідь, 2012) проілюстровано портретами авторів відповідних історико-літературних пам'яток, настоятелів монастирів, видавців; репродукціями рукописних і друкованих праць, архітектурними зображеннями.

У «Змісті» видання Віталія Мітченка «Естетика українського рукописного шрифту» (Київ: Грамота, 2007) продубльовано зображення, винесені на шмуктитули або в спускові прогалини. Цікаво, що сам «Зміст» розміщено на контритулі й оформлено в нетиповий спосіб (рис. 4.3.13).

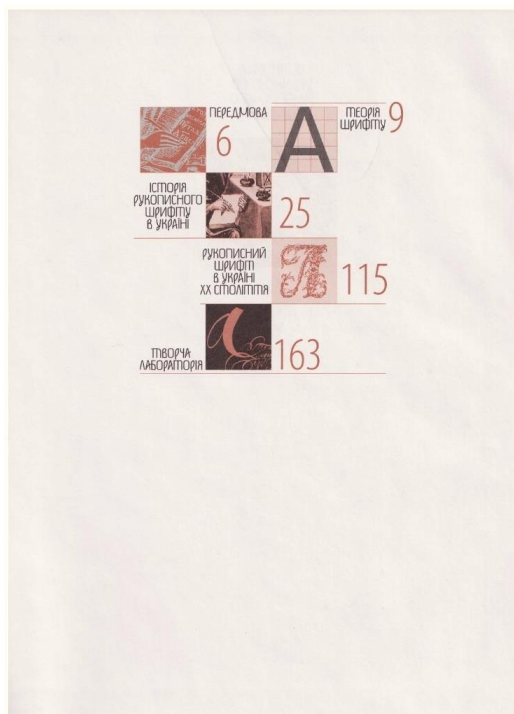

Рис. 4.3.13

Оформлення «Змісту»
на контртитутлі видання
Віталія Мітченка
«Естетика українського
рукописного шрифту»

Київ: Грамота, 2007

У «Змісті» окремим розділам або темам може надаватися власне колірне маркування, яке надалі послідовно використовується в оформленні відповідних частин книги — у заголовках, обрамленні, тлі сторінок, ілюстраціях, текстових виокремленнях тощо. Такий прийом підсилює візуальну ідентифікацію розділів і сприяє кращій орієнтації читача в структурі видання. Саме за цим принципом побудовано дизайн тематичних блоків у книжці Графічний дизайн з людським обличчям Наталії Удріс-Бородавко (Київ : ArtHuss, 2023).

Зокрема, жовтогарячу барву використано для маркування сторінок першого розділу у «Змісті», а також для формування вертикальних акцентів на шмуцтитутлі та інших сторінках. Цей колір слугує засобом виокремлення підзаголовків і супроводжує пагінацію впродовж усього книжкового блоку у вигляді виразного

графічного символу квадрата. Така цілісна колірна система перетворює «Зміст» не лише на навігаційний інструмент, а й на важливий елемент загальної дизайнерської концепції видання.

Рис. 4.3.14. Кольоровий код в оформленні книжки Наталії Удріс-Бородавко «Графічний дизайн з людським обличчям» (Київ: ArtHuss, 2023)

Як видно з рис. 4.3.14, у «Змісті» можуть вказувати сторінкові діапазони — тобто не лише сторінку початку розділу, а діапазон сторінок, на яких міститься певний фрагмент або розділ тексту. Також навпроти одного заголовку можуть фігурувати покликання на різні сторінки. Дві пари цифр зазначено у «Змісті» до фундаментального двотомовика Михайла Драгана «Українські деревляні церкви» (Харків: Видавець Савчук О. О., 2014), що зумовлено потребою відобразити подвійну пагінацію: першодруку 1937 року й перевидання. У 14-томному зібранні літературної спадщини Лесі Українки зазначено сторінку, де починається твір, і сторінку, де подаються коментарі до нього (рис. 4.3.15). Такий самий принцип використано у зібранні творів Пантелеймона Куліша.

ЗМІСТ	
Від редакційної колегії	7
Передмова	11
ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ	
Блакитна троянда	39 357
Прощання	115 425
Одержима	123 428
Вавилонський полон	145 448
На руйнах	184 457
Осінь казки	180 469
Три хвилини	217 478
В катакомбах	240 489
В дому роботи, в країні неволі	263 500
ДОДАТОК	
Голубая роза	273 505
[Матеріали до драми Лесі Українки «Блакитна троянда»]	351 506
Коментарі та примітки	357
Номери сторінок, на яких починаються коментарі до відповідних творів, подано курсивом у стовпці праворуч.	

Рис. 4.3.15

Оформлення «Змісту»

у «Повному академічному
зібранні творів» Лесі
Українки

Луцьк, 2021

У «Змісті» до зібрання творів Тараса Шевченка у 12-ти томах (Київ: Наукова думка, 2003–2014) подано три групи сторінок, що спрямовують читача до різних структурних компонентів видання. Зокрема, зазначено сторінки, на яких розміщено основний текст твору, його текстологічні варіанти, а також наукові коментарі (рис. 4.3.16).

ЗМІСТ			
ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ			
1841	Сторинок	Видатки	Печатки
Никита Гайдай	11		449
Пісня караульного у творі з драми «Невеста»	22		454
1843			
Назар Стодоля. Малороссійська дия Тараса Шевченка	23		455
ПОВІСТІ			
1852-1853	57	348	463
Найвища			
1853	121	368	481
Варнак			
Кматиня	152	380	495
1854-1855			
Музикант	178	387	509
1855			
Насчастий	240	410	540
Капітанша	290	424	551
ТВОРЧІ ЗАГОЛОВКИ. ПЛАНИ			
1847-1850			
Из ничего почти барин	343	441	572
ВАРИАНТИ	345		
КОММЕНТАРИ			443
Незавдані твори			573
АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК ІМЕН І НАЗВ			575
АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ			582
АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК ТВОРІВ			588

Рис. 4.3.16

Оформлення «Змісту»
у повному зібранні
творів Тараса
Шевченка

Київ: Наукова думка,
2001–2014

«Зміст» — важливий елемент довідково-пошукової системи друкованого видання, проте без нього обходяться художні твори, не розділені на частини і призначені для наскрізного читання, видання без заголовків або з німими заголовками, довідкові видання, в яких статті систематизовано за абеткою.

Важливо, де розміщено «Зміст» у книзі. Традиційно його подають на наступному аркуші після титульної сторінки або наприкінці видання — перед сторінками з надвипускними та випускними даними. Незручно, коли доводиться гортати кілька сторінок із рекламно-інформаційними матеріалами, перш ніж дістатися змісту. Наприклад, у виданні Віктора Франкла «Людина в пошуках справжнього сенсу: психолог у концтаборі»

(Харків: КСД, 2025) «Зміст» розміщено лише на восьмій сторінці — після довідки про автора (с. 5) та схвальних відгуків про книгу (с. 6–7), що ускладнює його швидке виявлення.

Під час книгознавчого аналізу «Зміст» оцінюють з огляду на його відповідність загальній концепції видання, цільовому призначенню та читацькій аудиторії. Передусім звертають увагу на його наявність, розміщення (чи легко знайти без зайвого гортання сторінок), повноту, точність, структурованість, оформлення; роблять висновок про інформативність і зручність. Тобто «Зміст» оцінюють як важливий композиційний і навігаційний складник, що формує перше враження про книжку й впливає на процес її ефективної експлуатації.

Цінну довідково-пошукову роль у друкованій книжці відіграє **покажчик** — упорядкований перелік найменувань або позначень тих чи інших об'єктів тексту, згадуваних на сторінках основного твору або апарату, який містить покликання на сторінки видання, де про них йдеться.

Основним елементом покажчика є рубрика, що складається із таких компонентів (рис. 4.3.17):

- заголовок, що репрезентує ключове слово або словосполучення, наведене у тексті (передусім основному) або сформульоване на основі його змісту;
- підзаголовок, що конкретизує або уточнює заголовок, за потреби дає змогу відобразити підпорядкованість понять і згрупувати їх за змістом;
- адресне посилання на номер сторінки, параграфа, бібліографічного запису або інше цифрове/словесне формулювання, яке спрямовує користувача до відповідного місця у тексті видання, де йдеться про об'єкт пошуку;
- перехресні посилання (див., див. також), що переадресовують читача до іншої рубрики.

Проста рубрика допоміжного покажчика складається тільки із заголовка, складна багатокomпонентна — із заголовка, одного чи

кількох підзаголовків, анотована — доповнюється уточнювальними відомостями.

Рис. 4.3.17. Комбінований покажчик із простими і складними рубриками у виданні Роберта Чалдіні «Переконання: революційний метод впливу на людей» (Харків: КСД, 2017)

З огляду на структуру рубрик покажчики поділяють на «глухі» (або прості), «гніздові» (або розгорнуті), анотовані (з короткими довідками про об'єкти пошуку), коментовані (поєднані з коментарями або примітками, що стосуються об'єктів пошуку), білінгвальні (у якому рубрики дублюються ще однією мовою). Останні

властиві передусім перекладеним книжкам і дають змогу не лише зробити пошук точнішим, а й розширювати лексичний запас у фаховій мові читача. Так, у квадратних дужках «Показника» праці Сидні І. Лендау «Словники. Мистецтво та ремесло лексикографії» (Київ: К.І.С., 2012) подано англійські терміни та прізвища за оригіналом. У бібліографічному довідникові «Два століття сковородіяни», який уклав Леонід Ушкалов (Харків: Акта, 2002), предметний показчик (як і переднє слово) вміщено українською та англійською мовами.

Вибір допоміжних показчиків залежить від тематики, структури, обсягу, читацької адреси та цільового призначення книжки. У ній може подаватися один показчик, що об'єднує різні об'єкти пошуку, тобто багатооб'єктний чи комбінований, або кілька показчиків з однотипними об'єктами, означеними у назві. Як видно з рис. 4.3.17, за об'єктом пошуку чи за змістом показчики поділяють на:

- іменні показчики, містять переліки власних імен, тобто прізвищ з ініціалами або повними іменами, а також іншими позначеннями імен, зокрема псевдонімами;
- предметні показчики, що містять переліки згаданих у тексті термінів, понять, фактів, явищ тощо;
- географічні показчики, що містять переліки назв географічних об'єктів, які можуть доповнюватися поясненнями, що розкривають рід об'єкта (річка, озеро, гора тощо) або його місцезнаходження (район, область, країна тощо);
- показчики назв підприємств, установ та інших організацій;
- показчики заголовків видань та інших документів, перших рядків творів та цитат;
- показчики ілюстрацій, карт, діаграм, схем, таблиць;
- показчики символів, скорочень, аббревіатур, одиниць виміру та інших спеціальних позначень.

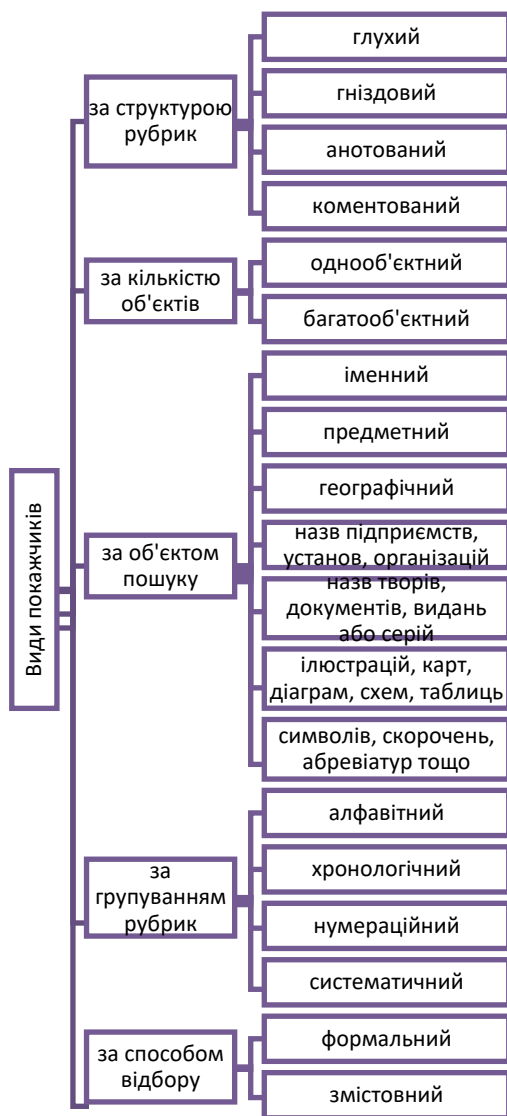

Рис. 4.3.18. Види допоміжних показчиків, виокремлені за різними ознаками

Спектр показчиків, представлених у книжках, може виходити за межі наведених різновидів й у їхніх назвах фігурують поняття «перелік», «список» і т. ін. Наприклад, у книжці Бланки Єржабкової «Шкільна справа та шкільна політика в рейхскомісаріаті «Україна», 1941–1944: у світлі німецьких документів» (Київ: Наукова думка, 2008), окрім іменного й географічного показчиків, подано «Список документів і схем», «Джерела документів і схем», «Список архівних матеріалів [конкретних фондів у п'яти архівах]».

Деякі показчики зумовлені тематикою видань. Так, окрім іменного й географічного, у довіднику Романа Яціва «Мала хронологія мистецьких подій і пам'ятних дат ХХ століття. Україна — світ» (Львів: Априорі, 2021) вміщено «Показчик мистецьких об'єднань та організацій» і «Показчик періодичних і продовжуваних видань»; у бібліографічному показчику «Викопні хребетні України» (Суми: Університетська книга, 2015) — предметно-тематичний і стратиграфічний; у дослідженні Андрія Даниленка «Від Біблії до Шекспіра: Пантелеймон Куліш і формування української літературної мови» (Київ: Критика, 2023) — показчик словоформ, а також предметний, літературних творів, перекладів і періодичних видань, топонімів, імен.

Більша частина показчиків алфавітні, адже рубрики у них для зручності читача згруповані за абеткою. Проте для забезпечення належного довідково-пошукового користувацького ефекту книжки оснащують показчиками, вибудованими у хронологічній або числовій послідовності, в ієрархічному (систематичному) порядку. Так, у бібліографічному довіднику Лариси Головатой «Українське видавництво у Кракові–Львові, 1939–1945» (Київ: Критика, 2010), побудованому за типологічно-тематичним принципом, наведено хронологічний показчик видань, а також вміщено показчики імен, географічних назв і книжкових серій, додано список скорочень та ілюстрацій.

Натомість у науково-допоміжному бібліографічному показчику «Спецфонд Книжкової палати України, 1917–1921 рр.» (Київ: КПУ, 2003) з огляду на хронологічно-алфавітний принцип групування вміщено систематичний показчик творів, показчик

назв творів друку, імен, місць видань творів, а також друкарень, видавництв, видавничих товариств та організацій, видавців. Власне, книгознавчу літературу часто оснащують покажчиками авторів, перекладачів, упорядників, ілюстраторів, редакторів, видавців, друкарів, граверів та інших осіб, згаданих в описах книжок, покажчиками філіграней та провенієнцій.

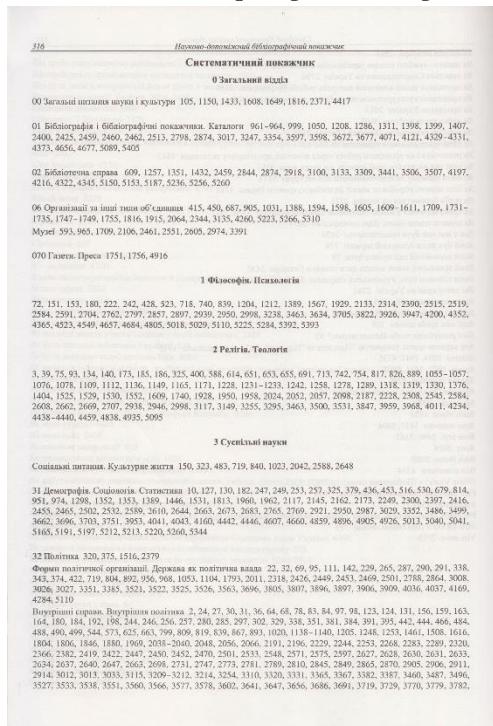

Рис. 4.3.19

Систематичний
покажчик у виданні
«Спецфонд Книжкової
палати України (1917–
1921 рр.)»

Київ: Книжкова палата
України, 2003

У збірнику документів і матеріалів «Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914)» (Київ: Кліо, 2015) представлено впорядковані за абеткою «Покажчик українськомовних рукописних та друківаних творів, що розглядалися цензурними органами», «Анотований покажчик імен», «Покажчик географічних назв», «Перелік використаних архівних фондів та публікацій документів» і систематизованим у нумераційному порядку «Перелік документів».

За принципом відбору адресних покликів розрізняють формальні покажчики, які фіксують усі випадки вживання слів і словосполучень у тексті видання, і змістовні покажчики, що пов'язані з усвідомленим покликанням на ті фрагменти текстів, що містять дефініцію поняття, висвітлюють властивості, встановлюють співвідношення або характеризують його з певного погляду. Скажімо, у предметних покажчиках шкільних підручників зазначають номер лише тієї сторінки, де подано визначення терміну або доведення закону, схарактеризовано властивості предмета чи явища.

Допоміжні покажчики можуть укладатися до всього видання, його частини або вибірково з огляду на певний змістовий аспект. Скажімо, у праці Наталії Заболотної «Видання друкарні Унівського Успенського монастиря у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: дослідження, науковий каталог» (Київ: НБУВ, 2024) довідково-пошукові матеріали стосуються саме каталожної частини, а іменний та географічний покажчик укладено лише на основі провенієнцій, виявлених у збережених друках. У «Покажчику імен та назв творів» зібрання творів (серія листів) Пантелеймона Куліша (Київ: Критика, 2005–2009) сторінки, що покликаються на основний текст, мають пряме накреслення, а на коментар — виокремлені курсивом. Назви творів, згадані лише в коментарі, до покажчика не внесено.

Сьогодні видавництва часто заощаджують на покажчиках, але не «Критика». Її видання зазвичай доукомплектовують довідковими переліками різних видів. Наприклад, зібрання творів Пантелеймона Куліша оснащено покажчиками імен та назв творів, неповних імен, географічних назв, альманахів, збірників, періодичних і продовжуваних видань, покажчиком листів за адресатами, переліком умовних скорочень і списком ілюстрацій.

Варто відзначити вступний супровід покажчиків, як-от у праці Володимира Кулика «Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки» (Київ: Критика, 2010). Автор визначає пріоритети в упорядкуванні покажчиків медій та медійних організацій, предметів й імен. Наведемо фрагмент:

«З іменами все просто: їх наведено всі, котрі зустрічаються в основному тексті (тобто не в передмові й не в переліках джерел та літератури), окрім тих, що стоять у квадратних дужках і є частиною бібліографічних посилань. Ці

обмеження можуть здатися комусь невинуватими, але мені хотілося зробити іменний покажчик якомога коротшим і зосередженим на тих іменах, які я згадую в посутній розмові, а не наводжу, так би мовити, задля довідки. Імена чужинців подано також в оригінальному написанні, що полегшить ідентифікацію осіб, уживані в книжці транскрибовані форми імен яких відрізняються від більш чи менш усталених в українському мововжитку, а також пошук їхніх праць у списку літератури. З огляду на специфіку книжки, другим логічним покажчиком є медійний, до якого теж увійшли всі згадані медії та медійні організації (і навіть кілька державних органів, що регулюють діяльність тих організацій), але теж лише з основного тексту, а не з переліку джерел, залучення якого зробило би цей покажчик набагато довшим і, сказати б, технічнішим.

Третім і головним покажчиком є предметний, і саме в ньому виявилось моє прагнення забезпечити якнайкращу навігацію — навіть ціною систематичної класифікації. Тут, по-перше, доводилося вибирати практично з усієї множини українських та зукраїнізованих іменників, чи не кожен із яких (навіть так, позірно «безневинні», як *народ*, *стосунки* або *утворення*), у цій книжці міг стати предметом розгляду й навіть терміном. Як показує обсяг покажчика, я вибрав дуже багато, проте деякі, з одного боку, не надто термінологічні в цьому тексті, а з другого, надто поширені в ньому слова (зокрема ті, що складають назву книжки) вирішив не залучати. По-друге, деякі слова цікавили мене й, припускаю, цікавитимуть більшість читачів лише в певних значеннях, тож я не бачу сенсу подавати випадки інакшого вживання й просто зазначаю, про які значення йдеться. ... По-третє, виділені в багатьох випадках підкатегорії основних гасел теж мають на меті допомогти шукати їхні найважливіші, як мені здається, для цього тексту значення, а не охопити й структурувати їх усі. Тому нерідко я подаю лише одну таку підкатегорію, вказуючи решту випадків уживання при основному гаслі, поєдную під одним гаслом терміни з різних теорій (...) або ж ставлю на одному рівні загальні поняття та конкретні предмети (...). По-четверте, інколи мені не вдалося розмежувати випадки вживання одного слова у різних значеннях (...), оскільки багато випадків уживання цього слова або навіть окремих важливих для мене підкатегорій (...) поєднують обидва значення»

Книжку Володимира Кулика «Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки» доповнено списком вміщених у ній таблиць, малюнків та ілюстрацій.

Преамбули до допоміжних покажчиків можуть подаватися у підрядкових примітках, щоб пояснити засади його побудови, особливості оформлення, значення виокремлень. Так її оформлено в покажчику імен до дослідження Олександра Бороня «Ніже тії коми... Студії над Шевченковою творчістю» (Київ: Критика, 2022), щоб окреслити принципи внесення осіб до різних розділів залежно від кириличного та латинкового написання, а також позначення сторінок римськими і арабськими цифрами (рис. 4.3.20).

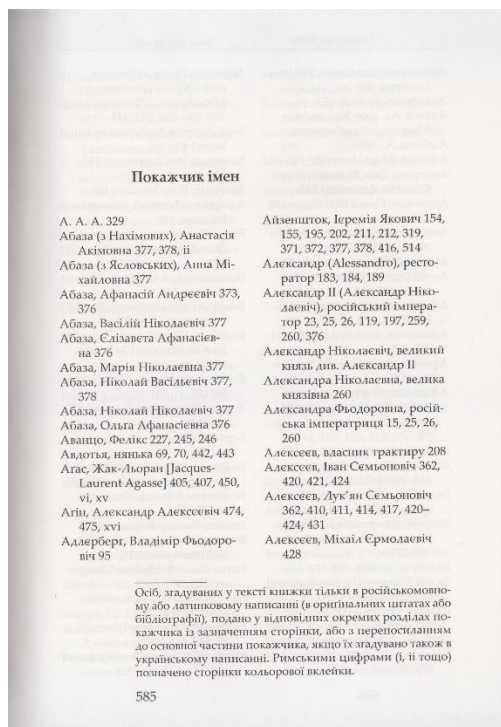

Рис. 4.3.20

Преамбула до
покажчика імен у
виданні Олександра
Бороня «Ніже тії коми...
Студії над Шевченковою
творчістю»

Київ: Критика, 2022

Допоміжні покажчики рекомендують уміщувати у наукових, довідкових, навчальних виданнях для закладів вищої освіти обсягом понад 15 обл.-вид. аркушів, а також у бібліографічних покажчиках та інших книгах, що можуть використовуватися з метою отримання довідки, читатися не наскрізно, а вибірково (фрагментарно). Різні види друків, як зазначено у «Методичних рекомендаціях щодо вибору, складання та редагування допоміжних покажчиків до видань» (Київ: Книжкова палата України, 2012), потребують неоднакових покажчиків, які відображено на рис. 4.3.21.

Рис. 4.3.21. Показники, рекомендовані для видань різних видів

Важливим навігаційним елементом друкованих видань є списки ілюстрацій, карт і таблиць, особливо коли їх багато та коли вони можуть становити самостійний інтерес для читача. Ними часто оснащують сучасні закордонні книжки. В українських друках такі переліки подають рідше, хоча вони можуть допомогти сконцентруватися користувачеві власне на ілюстративному або табличному матеріалі. Такі списки можуть подаватися у порядку наведення, або диференціюватися з огляду на розміщення, зміст, техніку створення. У «Нарисах з історії української енциклопедичної справи» Наталії Черниш (Львів: Піраміда, 2018) список ілюстрацій згруповано за розділами, кожен із яких висвітлює різний історичний період. У текстологічному дослідженні Олеся Федорука «Роман Куліша «Чорна рада»: історія тексту» (Київ: Критика, 2019) спершу перелічено ілюстрації, наведені на вклейці, а відтак — наведені в тексті. Навчальний посібник Ірини Мілясевич «Історія формування краєзнавчих бібліографічних ресурсів в Україні» (Рівне, 2013) пропонує список ілюстрацій, систематизований за такими рубриками: портрети бібліографів, репродукції видань, зокрема титульних аркушів, фото бібліотек.

«Перелік ілюстрацій» до книжки «Анатомія вчительського професіоналізму» Володимира Арешонкова та Ігоря Смагіна (Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2023) оснащений покликаннями, які вказують на джерело візуального матеріалу.

У процесі книгознавчого аналізу треба звернути увагу не лише на наявність і доцільність допоміжних покажчиків, їх види, відповідність тематиці, виду, жанру видання. Доречно відзначити репрезентативність покажчиків, охоплення всього видання чи окремих частин, визначити принципи відбору об'єктів пошуку та їх групування, наявність перехресних покликань. Потрібно наголосити, чи художньо-технічне оформлення впливає на зручність використання покажчиків. Варто підкреслити додаткові споживчі характеристики, зокрема анутовання, двомовність, супровід преамбулою.

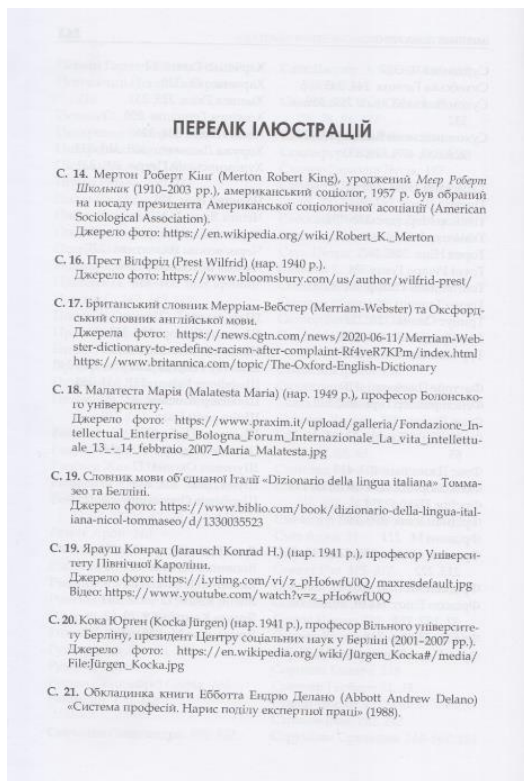

Рис. 4.3.22

Оформлення
«Переліку
ілюстрацій» в
книжці «Анатомія
вчительського
професіоналізму
» Володимира
Арешонкова та
Ігоря Смагіна

Київ: ВД «Києво-
Могилянська
академія», 2023

Колонтитул — це заголовкові дані, винесені за основний текст і відбиті від нього, що інформують читача про прізвище автора твору і назву видання, назву окремих частин видання.

Залежно від виду видання обирають найдоречніший різновид колонтитула (рис. 4.3.23). За колонтитулом зручно орієнтуватися у словниках, довідниках, енциклопедіях, підручниках, поради- ках і виданнях інших видів. Такий пошуковий елемент спрощує орієнтування у полівиданнях (читач відразу бачить, який твір і якого автора він вивчає) і у моновидаваннях (користувач, не звертаючись до змісту, розуміє на якому розділі або підрозділі він зупинився).

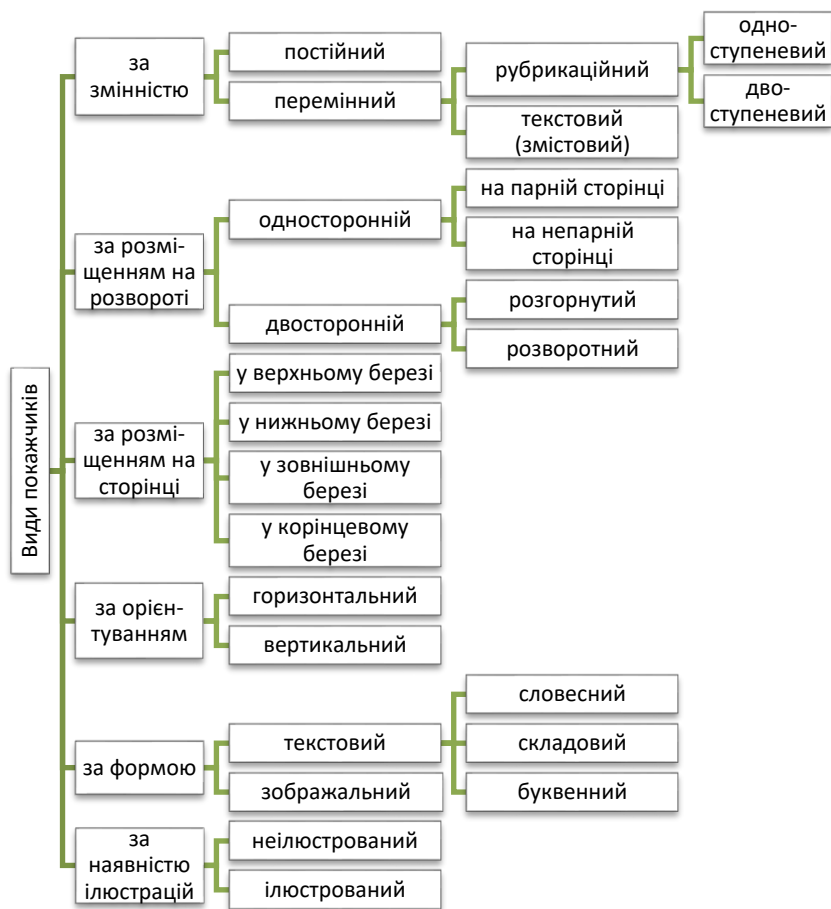

Рис. 4.3.23. Види колонтитулів

Колонтитули переважно дублюють назви внутрішнього підрозділу твору (частини, розділу, параграфа) або видання (частини, розділу, елементів апарату). Відповідно як і заголовки за ступенем змістовності, формою і складом колонтитули можуть бути літерно-тематичними, літерними, нумераційними, нумераційно-тематичними, родо-літерно-тематичними, родо-нумераційними, родо-нумераційно-тематичними або тематичними.

Зрідка трапляються текстові колонтитули, які формулюють не

дублюючи заголовки, а узагальнюючи зміст твору, опублікованого на конкретній сторінці. У таких випадках зазвичай обирають перемінний (плавний) колонтитул, який змінюється від сторінки до сторінки. Робота над таким колонтитулом потребує чималих зусиль, адже на сторінці автор може порушувати кілька питань, проблематику яких слід сформулювати коротко, ясно і влучно.

До складу колонтитулу входять колонлінійка, яка відокремлює його від основного тексту, колонцифра — порядковий номер сторінки, елементи декору, зображення, які відображають зміст видання чи його частини і є легко впізнаваними для користувача.

Орієнтувальну функцію виконують не постійні, а перемінні колонтитули, текст яких змінюється з початком нової структурної частини видання. У постійний (нерухомий) виносять колонтитул з назвою видання або з прізвищем автора і назвою видання. Він не виконує пошукову функцію, а слугує елементом оформлення книжкового розвороту, який, щоправда, зменшує площу шпальти. Інколи це спосіб «наростити» обсяг книжки, візуально зробити її «інформативнішим» і презентабельнішим. Очевидно, завдання колонтитулів у виданні Джені Сінсеро «Не нюнь: просто, трясця йому, зроби це!» (рис. 4.3.24).

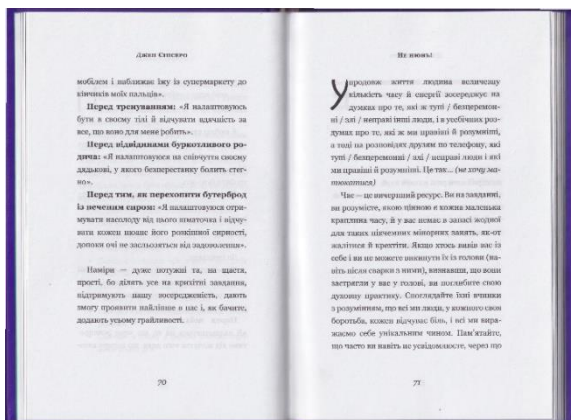

Рис. 4.3.24. Розгорнутий колонтитул у виданні Джені Сінсеро «Не нюнь: просто, трясця йому, зроби це!» (Київ: Bookshef, 2019)

Статичний колонтитул корисний для читача, який одночасно працює з кількома схожими за оформленням і форматом виданнями або їхніми копіями. Певний довідковий потенціал має нерухомий колонтитул розгорнутої книжки, предствленої на виставковій експозиції.

Текст перемінного колонтитулу змінюється або з кожною сторінкою (як у словниках), або з початком кожного нового розділу або підрозділах. Власне рубрикаційний колонтитул повторює у повному або скороченому вигляді на лівій та правій сторінках розвороту заголовки однієї значущості (йдеться про одноступеневий колонтитул) або заголовки різного підпорядкування (двоступеневий колонтитул).

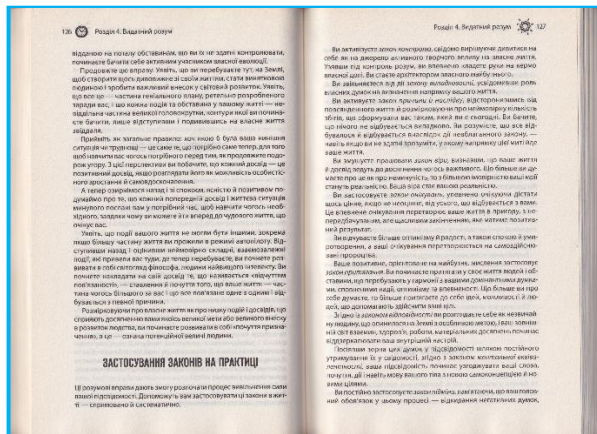

Рис. 4.3.25. Одноступеневий колонтитул у виданні Брайана Трейсі «Максимум успішності: стратегії і навички для розкриття прихованого потенціалу» (Харків: КСД, 2018)

Двоступеневий колонтитул, що відтворює у межах розвороту назви розділу і підрозділу, теми і параграфа, розділу і твору (рис. 4.3.26). Він може повторювати родову, нумераційну й тематичну частини заголовків або містити лише одну з них.

Одноступеневий колонтитул може бути одно- і двостороннім, тобто подаватися лише на одній або на двох сторінках книжкового розвороту. Скажімо, у виданні «Спринт: вирішуйте складні завдання і тестуйте нові ідеї за п'ять днів» Джейка

Кнаппа, Джона Зерацкі та Брейдена Ковіца (Київ: Yakaboo Publishing, 2019) номери і назви розділів подано лише на непарній сторінці (рис. 4.3.27).

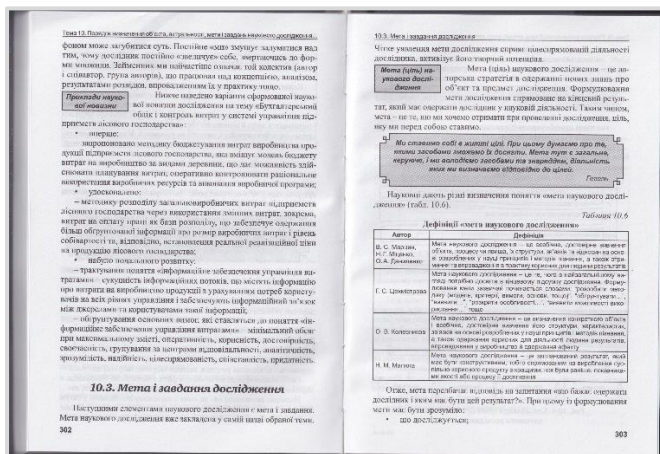

Рис. 4.3.26. Двоступеневий колонтитул у виданні Максима Корягіна і Марії Чік «Основи наукових досліджень» (Київ: Алерта, 2017)

Рубрикаційний колонтитул, в якому частини одного заголовку поділені між лівою і правою шпальтами — у лівому колонтитулі вміщена перша частина заголовку (напр., родо-нумераційна), а в правому — друга частина (напр., тематична) можна назвати розгорнутим (рис. 4.3.28). Так можуть оформляти статичні колонтитули, розподіляючи між сторінками ім'я автора і назву твору (рис. 4.3.29).

Колонтитули найчастіше подають у довідкових, навчальних, наукових і науково-популярних виданнях. Найчастіше його розміщують вгорі сторінки. Такий спосіб вважають найзручнішим для читача, але найзатратнішим (забирає щонайменше два рядки шпальти, збільшує обсяг книги і необхідні на її виготовлення ресурси, здорожчує примірник).

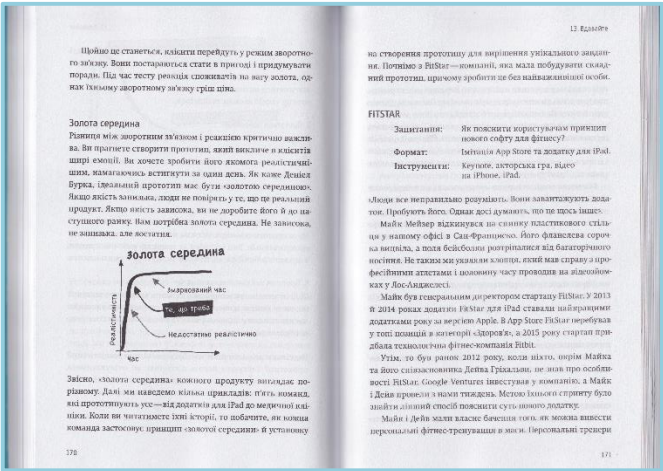

Рис. 4.3.27. Односторінковий рубрикаційний колонтитул у виданні «Спринт: вирішуйте складні завдання і тестуйте нові ідеї за п'ять днів» Джейка Кнаппа, Джона Зерацкі та Брейдена Ковіца (Київ: Yakaboo Publishing, 2019)

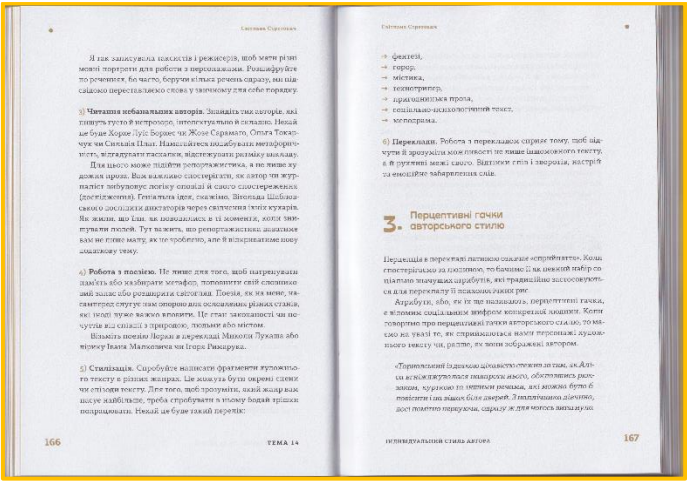

Рис. 4.3.30. Оформлення колонтитулів у верхньому і нижньому полі розвороту у виданні «Як написати книгу: концентрований курс письменницької майстерності» (Київ: Stretovych, 2025)

Перекладені видання виходять друком з паралельними білігвальними колонтитулами. Наприклад, у виданні Сари Ніши Адамс «Список для читання» (Київ: Рідна мова, 2024) колонтитул на парній сторінці відтворює оригінальну назву твору англійською мовою, а на непарній — перекладену українською.

У книжках для дітей функцію колонтитулів виконують відповідні ілюстрації. Наприклад, у виданні «Я і світ навколо мене» Елеонори Барзотті (Київ: Пегас, 2021) верхня частина кожної сторінки містить змістовне зображення, що допомагає легко ідентифікувати один із розділів: «Космос», «Планета Земля», «Тваринний світ», «Тіло людини» (рис. 4.3.32).

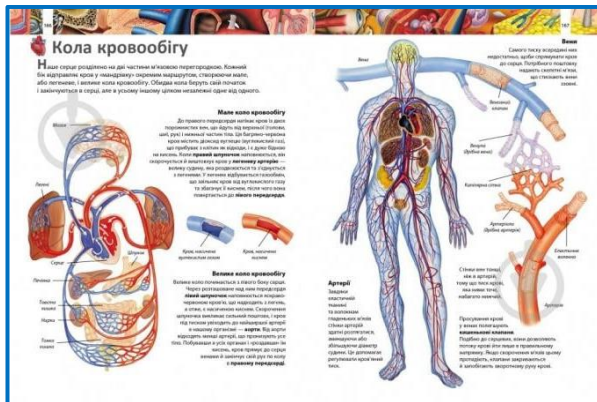

Рис. 4.3.33. Тематичні ілюстрації як основа зображального колонтитула у виданні «Я і світ навколо мене» Елеонори Барзотті (Київ: Пегас, 2021)

Оцінюючи колонтитули, зважають на їхній вид (що саме винесено у колонтитул: назву розділу, підрозділу, прізвище автора, назву твору тощо), розміщення і як воно впливає на обсяг видання, чи забезпечує добру видимість і швидкий пошук потрібного фрагменту тексту, доцільність у виданні відповідного виду. Беруть до уваги графічне оформлення колонтитулів: розмір, гарнітуру, накреслення шрифту, колір; гармонійне поєднання із колонцифрами, колонлініями, піктограмами чи іншими зображеннями; узгодженість колонтитулів із загальним стилем оформлення книги. Відстежують, чи не трапляються помилки у

складанні колонтитулів. Скажімо, у українськомовному варіанті видання Стаськи Падалки «В очікування копірайтера» (Київ: Rabulum, 2017) вкрався лівий колонтитул з російськомовної версії.

4.4. Науково-допоміжний апарат

Допомогти читачеві краще розібратися у змісті твору, опублікованого у виданні покликаний пояснювальний (науково-допоміжний) апарат. Він може складатись із передмови, вступної статті, післямови, коментарів, приміток. Інколи у видання вносять тексти «Замість передмови», «Замість післямови» та інші. Однак видозміна назв не змінює призначення цих елементів.

Передмова вказує читачеві, на що слід звертати увагу при користуванні книгою, готує його до засвоєння основного тексту й розміщується перед ним. Вона може містити відомості про значимість теми видання, його призначення і можливості використання, про особливості змісту і форми твору або видання, джерела твору, критерії відбору матеріалу, принципи побудови твору і книги, невирішені і невисвітлені проблеми і теми, відмінність від книг на таку ж або близькі теми.

Держстандарт «Видання інформаційні: загальні вимоги» (ДСТУ 4826:2007) встановлює, що передмова має окреслювати основні завдання видання, характер і мету випуску, визначати його цільову аудиторію, описувати порядок випуску (періодичність, поділ на серії), зміни порівняно з попередніми випусками, принципи добору та структурування матеріалу, дані про довідково-пошуковий апарат, а також принципи поширення видання. У передмові можуть бути подані настанови для користувачів; інакше їх подають у кожному томі або випуску бібліографічного чи реферативного видання [ДСТУ, с. 5].

На обов'язковий характер передмови у структурі навчальної книжки вказують автори посібника «На допомогу авторам навчальної літератури». Вони вважають за доцільне поділяти передмову на орієнтувальну та інструктивно-методичну частини. Перша окреслює роль і значення предмета, його цілі та завдання, зв'язки з іншими дисциплінами, а також вимоги до знань і вмінь

студентів. Тут зазначають, якій програмі відповідає видання, його особливості та відмінності від попередніх, структуру книги, систему рубрикації та виокремлень, характер ілюстрацій, методичні поради для самостійної роботи тощо. У шкільних підручниках часто подають і таблицю сигналів-символів¹.

Наприклад, важливою частиною передмови до підручника української мови для 8 класу (автори — Інна Літвінова, Олена Якименко; Харків: Ранок, 2024) є «навігатор» підручника — опис системи умовних позначок і рубрик, які допомагають швидко орієнтуватися в матеріалі. Роз'яснено значення піктограм, образних для різних типів завдань (повторення, робота в групі, завдання на вибір), і правила оформлення теоретичних блоків, пам'яток та інструкцій. Окремо відзначено наявність електронного інтерактивного додатка, доступного за посиланнями або QR-кодами, що робить підручник більш сучасним і зручним у користуванні (рис. 4.4.1).

Рис. 4.4.1

Розшифрування
сигналів-символів у
підручнику
«Українська мова»
для 8 класу Інни
Літвінової, Олени
Якименко

Харків: Ранок, 2024

¹ На допомогу авторам навчальної літератури, с. 23–25

Ця передмова має назву звертання «Любі восьмикласники та восьмикласниці», створюючи дружню атмосферу на етапі знайомства школярів із книгою. Автори окреслюють головну тему курсу — вивчення синтаксису, — та підкреслюють, що матеріал подано доступно й доповнено вправами для розвитку мовних навичок. Наголошується на роботі з текстами різних стилів і жанрів, а також на тематичній єдності вправ у межах кожного розділу, що має підтримувати інтерес учнів.

Головна мета інструктивно-методичної частини передмови — дати читачеві стислі систематизовані поради, як ефективно працювати з книгою. Вона допомагає реалізувати принцип «вчити — вчитись» і містить відомості про терміни вивчення предмета та передбачені види занять, перелік попередніх знань, які важливі як підґрунтя для успішного вивчення та засвоєння матеріалу книжки, поради щодо контролю засвоєння матеріалу, організації самостійної роботи й застосування технічних засобів навчання¹. У нових виданнях йдеться передусім про сучасні цифрові та мультимедійні засоби навчання.

Наприклад, передмова до навчально-методичного посібника з дисципліни «Документознавство» Галини Швецової-Водки і Марини Костенко (Київ: Кондор, 2021) окреслює місце курсу у системі підготовки бакалаврів за спеціальністю «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» й підкреслює його роль як теоретичної основи для інших дисциплін. У ній визначено мету навчання, коло загальних і фахових компетентностей, яких мають набути студенти, та зв'язок курсу з практичною діяльністю в бібліотеках, архівах й інших установах. Автори наголошують на значному обсязі самостійної роботи (понад 73 % курсу), що потребує відповідного навчально-методичного забезпечення. Текст також містить характеристику структури посібника, обґрунтовується насичення списку рекомендованих джерел, переважно публікаціями з електронним доступом.

У передмові до підручника для 9 класу Олександра Авраменка (Київ: Грамота, 2022) теж рекомендовано використовувати інтернет-

¹ Там само. С. 26

ресурси та експрес-уроки як доповнення до традиційного навчання, а також ознайомлено з сигналами-символами, що слугують орієнтирами під час виконання різних завдань (рис. 4.4.2).

Передмова наголошує на зв'язку між уже вивченим матеріалом (звуки, слова, їхні особливості) та новими темами — синтаксисом і пунктуацією у складному реченні, підкреслює важливість правильного вживання розділових знаків для точного й виразного передавання думок і емоцій. Особливу увагу приділено формату підручника: поєднанню доступного пояснення граматичних явищ із сучасним, візуально насиченим викладом, який властивий освітнім системам провідних країн.

Рис. 4.4.2

Передмова у
підручнику
«Українська мова»
для 9 класу
Олександра
Авраменка

Київ: Грамота, 2022

У передмові також пояснено тематичний принцип добору матеріалу, коли граматичні теми вивчаються на прикладах із конкретних сфер життя (пори року, подорожі, сучасна музика тощо), та наголошено на рубриці «Культура слова», яка допомагає уникати типових мовних помилок і збагачує мовлення.

Видання може містити кілька передмов, тоді рекомендовано розміщувати їх у такій послідовності: передмова видавництва, передмова редактора, передмова перекладача або автора до перекладеного видання, передмова автора до оригінального видання (рис. 4.4.3). У передруках авторські передмови подають у зворотному порядку, як, наприклад, у виданні Оксани Забужко «Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій» (Київ: Комора, 2018). В останній (до третього видання) авторка зауважує, що у 2018 році «ця книжка читається по-іншому, аніж десять років тому або навіть у 2014-му: історія на наших очах переставляє акценти в межах того самого смислового поля, мов кеглі в боулінгу, — і війна «демократії з хамократією», конспективно окреслена на цих сторінках на матеріалі минулого століття, щодня й щогодини пишеться далі — пікселями й кров'ю». Йдеться про суспільний фокус на зовнішні загрози, а не «внутрішні питоми суперечності», які однак варто, на думку Забужко, «тримати в умі». Авторка згадує про вихід у світ повного зібрання творів Лесі Українки і «спокусу негайно повиправляти скрізь, де можна, посилання на листи», та все ж висновує, що «потреби що-небудь усерйоз, концептуально [...] змінювати все ще не виникло» [Забужко 2018, с. 6–7].

Перекладені нон-фікшн видання, кількість яких особливо зросла в останнє десятиліття, засвідчують особливо увагу до передмов фахівців, які творять книги. Як правило, автори прагнуть одразу дати зрозуміти, для кого призначена книга — студентів, викладачів, практиків, дослідників і т. д. Це допомагає читачеві зорієнтуватися, чи релевантна книга його потребам. Передмова пояснює, чому автор узявся за цю тему, якою є логіка побудови книги, які частини вона містить і як їх читати. Особливо це важливо для підручників, методичних посібників і дослідницьких праць. Автори часто акцентують на використаних

методах, обраному аспекті, вжитих термінах, відмінності від інших підходів й досліджень.

ЗМІСТ	
Передмова до третього видання	6
Передмова до другого видання	9
Пролог	17
Розділ I «Одиноким мужчина» чи Велика Хвора? Культурна презентація героїні: тіло як текст	39
Розділ II Міфологічна пригода жінки-Орфея і любовний дискурс: конфлікт інтерпретацій	95
Розділ III Історія ереси – I. Містичний шлюб і «релігія любови»	153
Розділ IV Історія ереси – II. У пошуках Абсолюту. Фауст-мужчина і Фауст-жінка	233
Розділ V Лидарі під заборолом: народники чи шляхта? (До генези української інтелігенції)	311
Розділ VI «Тайна імени». Історія ордену: символ віри	365
Розділ VII Історія ордену: фінал. Герб лілеї. Notre Dame Dolorosa і її помста	419
Розділ VIII Наша Славна Жирондистка: релігійна альтернатива в секулярну добу. Вступ до історії ханократії	525
Post Scriptum	639
Епілог	641
Показчик імен	647

Рис. 4.4.3

Порядок розміщення
передмов у виданні
Оксани Забужко «Notre
Dame d'Ukraine:
Українка в конфлікті
міфологій»

Київ: Комора, 2018

Детальні передмови у закордонних виданнях — це не просто формальність, а спосіб зав'язати діалог з читачем, допомогти йому в роботі з книжкою. Передмови часто містять подяки науковим установам, колегам, консультантам, родині — це частина етики західного академічного середовища, де важливо визнавати інтелектуальну співпрацю.

Так, передмова до книги Джона і Девіда Кресвеллів «Дизайн дослідження» чітко окреслює мету книги, цільову аудиторію, особливості викладу матеріалу та новизну авторського підходу. Автор одразу налагоджує контакт із читачем, використовуючи доступну мову, але не спрощуючи змісту. Передмова допомагає зрозуміти, як побудована книга і заохочує до глибшого занурення у тему. У передмові виокремлено рубрики «Мета», «Аудиторія»,

«Формат», «Систематичний план розділів», щоб робить текст більш структурованим, зручним для сприйняття та швидкого орієнтування читача. Це важливо і в наукових, і в навчальних, і навіть у деяких художніх виданнях.

У практичному посібнику «Розробляємо ціннісні пропозиції: як створити продукти та послуги, яких хочуть клієнти» (автори — Александер Остервальдер, Ів Пінье, грег Бернарда; Київ: Наш формат, 2024) немає типової аналітичної передмови, а наведено емоційно-мотиваційні інтродукції, щоб зацікавити читача-практика. На першому розвороті конкретизовано, для кого книжка: тих, хто «переймається створенням справжньої цінності», «розчарований непродуктивними нарадами і командами з невдалою організацією», «брав участь у сміливих і зовні блискучих проектах, які завершуються провалом», «відчував розчарування від провалу гарної ідеї» (рис. 4.4.4). Інший розворот детально висвітлює завдання видання, зокрема його зосередженість на цінності експериментування, залученні досвіду й умінь команди, зниженні бізнес-ризиків — темах, критично важливих для підприємців (рис. 4.4.5).

Вам сподобається ця книжка, якщо ви...

...переймається створенням справжньої цінності

Якщо ви відчуваєте, що...

- немає хороших допоміжних інструментів, які допомогли б створювати цінність для ваших клієнтів і вашого бізнесу;
- можливо, ви виконуєте повільно поставлені завдання, тому відкладаєте несприятелістю завтра наступний крок;
- вам важко проговорити, чого насправді хочуть клієнти;
- інформації та даних, які ви отримувате від (потенційних) клієнтів, недостатньо, і тому ви не знаєте, як краще організувати роботу;
- складно мати за мить продукт і його характеристики та опрацювати на глибинному розумінні цінності, потрібної клієнту;
- вам не вистачає загального бачення того, як усі елементи повинні складатися в єдине ціле.

10

...розчаровані непродуктивними нарадами й командами з невдалою організацією

- Вам довелося поспівачувати з командою професіоналів, які...**
- не мали спільної мови й загального розуміння того, як створювати цінність для клієнта;
 - застрягли в непродуктивних нарадах і безприцельних розмовах;
 - використовували безглузді методи та інструменти;
 - зосереджувалися переважно на технічних, продуктових і інших особливостях, а не на клієнтах;
 - проводили зусилля, щоб не давати потрібного результату;
 - працювали непродуктивно.

Рис. 4.4.3

Вступні тексти у виданні «Розробляємо ціннісні пропозиції: як створити продукти та послуги, яких хочуть клієнти»

Київ: Наш формат, 2024

«Передмова» у такому стилі позиціонує автора як експерта, який знає проблеми цільової аудиторії й має перевірений інструментарій для їх розв’язання. Такі тексти у передмові відіграють важливу роль у формуванні споживчих очікувань, окреслюють практичну цінність видання, заохочують до читання.

Ця книжка допоможе вам...

Рис. 4.4.5

Вступні тексти у виданні «Розробляємо ціннісні пропозиції: як створити продукти та послуги, яких хочуть клієнти»

Київ: Наш формат, 2024

Для орієнтування читача у змісті та логіці побудови видання у «Короткій історії мистецтва» Сьюзі Годж (Львів: ВСЛ, 2024) уведено орієнтувальну інструкцію «Як користуватися книжкою»,

в якій візуалізовано типову структуру статей у розділах «Напрями» і «Роботи» (рис. 4.4.6). Йдеться про знані мистецькі твори, ключові дати, важливі факти, біографічні дані про митця, покликання внизу сторінки, які скеровують до змістовно пов'язаних розділу або підрозділу.

Рис. 4.4.6

Інструктивний
матеріал у
«Короткій історії
мистецтва»
Сьюзі Годж

Львів: ВСЛ, 2024

За допомогою схеми унаочнено побудову видання «Посібника The Financial Times зі стратегії для соціальних медіа» Мартіна

Томаса (Харків: Фабула, 2020). Подана в передмові схема візуалізує логіку структурування матеріалу, окреслює послідовність розгортання тем і слугує інструментом попереднього ознайомлення читача з авторською концепцією змісту.

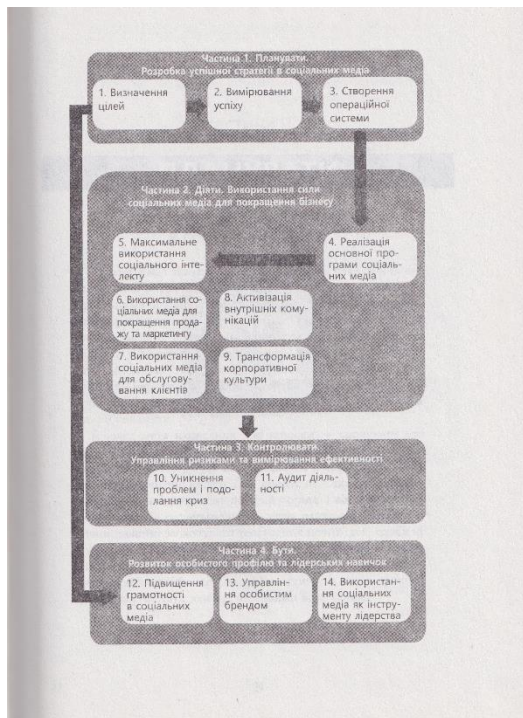

Рис. 4.4.6

Схема у передмові до видання «Посібника The Financial Times зі стратегії для соціальних медіа» Мартіна Томаса

Харків: Фабула, 2020

Передмова до повного зібрання творів Михайла Грушевського (Львів: Світ, 2002—) виконує функцію програмного документа, що окреслює мету, концепцію й етапи реалізації видавничого проєкту. У ній наголошено на прагненні зібрати й опублікувати усі опубліковані і неопубліковані тексти вченого — від наукових праць до листування й архівних матеріалів. Автори передмови обґрунтовують доцільність першочергового видання менш відомих, рідко видаваних творів — статей, рецензій, заміток тощо. Текст також засвідчує співпрацю з міжнародними

науковими інституціями та критично осмислює попередні видання, підкреслюючи необхідність академічного підходу до опрацювання спадщини Грушевського. Завершується передмова анонсуванням структурної моделі повного зібрання — за серіями, томами, хронологією та змістовним наповненням.

У передмові зазначено, що для зручності користування й дотримання наукової логіки передбачено поділ усього масиву творів Михайла Грушевського на десять тематичних груп, кожна з яких утворить окрему серію повного зібрання творів. Це дасть змогу читачам і дослідникам легко орієнтуватися у спадщині вченого, відповідно до напрямів його діяльності. Усі тексти іншими мовами подаватимуться в українському перекладі, а при наявності україномовного оригіналу — саме він буде основою для друку.

Головне завдання передмови — познайомити читача з особливостями книги, її метою, призначенням, побудовою, складом матеріалу, місцем, яке вона займе в ряду раніше випущених близьких по темі книг, її відмінністю від них. Передмова покликана попередити читача про те, що за книга перед ним, чого від неї можна очікувати і чого не слід очікувати, як краще з нею працювати, тобто, підготувати читача до читання книги.

Скажімо, передмова до книги Девіда Рока «Твій мозок в роботі: як припинити відволікатися і працювати продуктивніше» (Київ: Наш формат, 2019) акцентує на корисному ефекту від читання тексту для різних читачів:

Поради в цій книжці — дієві інструменти, які ґрунтуються на справжній науці й допомагають людям бути більш ефективними професійно. Якщо ви звичайний працівник, описані на цих сторінках історії допоможуть вам не згоріти на роботі. Якщо керівник, навчать правильно делегувати обов'язки й успішно оцінювати ті чи ті завдання. А якщо великий бос, у цій книжці знайдете знання, що допоможуть вам створити таку організацію, у якій працівники пишатимуться своєю роботою, уважніше й винахідливіше підходитимуть до її виконання і будуть непорушними частинами цілого.

Навчитися жити з усвідомленням принципів роботи свого мозку — чудовий спосіб зміцнити свій розум і навести лад у професійному житті. Навчившись керувати потоками енергії та інформації, ви зможете стати продуктивнішими й досягнути більшого. Девід Рок добре вміє змусити мозок працювати. Ми маємо бути вдячними йому за те, що поділився з нами своїми ідеями, та ще й не без гумору.

Результативний вплив на читача з огляду на його фах чи рід занять — типова складова для передмови сучасної нон-фикшин літератури.

Зосередження на візуальному складнику властиве для передмови видання «Англіцизми і протиангліцизми: 100 історій слів у соціоконтексті» (Львів: Свічадо, 2023), яку підготувала одна із співавторок Галина Помилуйко-Недашківська. Її підзаголовок «убранство, що оголює суть», позаяк йдеться про мову використаних червоного і крицевого сірого кольорів, образи на обкладинці, зображення-колажі кожного англіцизма. Водночас у передмові висвітлено задум і структуру видання й наголошено (виокремлено грубим шрифтом), що «ця книга — не дослідження чужої мови, а насамперед утвердження краси своєї».

У полівиданнях передмова збирає докупи твори різних авторів, виконує роль об'єднувального та організаційного елемента, який надає всім різномірним текстам спільну рамку. Скажімо у путівнику світом есеїстики «Спіймати невловиме» (Київ: Дух і Літера, 2024) уміщено передмову Тетени Терен — натовді виконавчої директорки Українського ПЕН та ініціаторки фестивалю «Дню есеїстики». Її текст розповідає, як постав фестиваль і як задумувалась і створювалась книжка, «хто і як [у ній] говорить. Інша передмова — це «Есей (для) управління» Олександра Саврука — директора Києво-Могилянської бізнес-школи, яка є співзасновником Премії імені Шевельова і пропонує здобувачам МВА спеціальний курс з написання есеїв.

У межах передмови «Енциклопедії копірайтингу» Стаськи Падалки вміщено 10 коротких застережень та пояснень від авторки, які окреслюють межі авторської відповідальності, пояснюють принципи добору матеріалу, фіксують суб'єктивність інтерпретації та формують модель взаємодії між авторкою і читачем.

Для книгознавця передмова — це джерело з історії видавничої культури в контексті певного хронологічного періоду. Вона дає цінний матеріал для з'ясування передумов творення книжки, поглядів автора на архітектуру чи інші аспекти видання, сприйняття твору сучасниками і т. д.

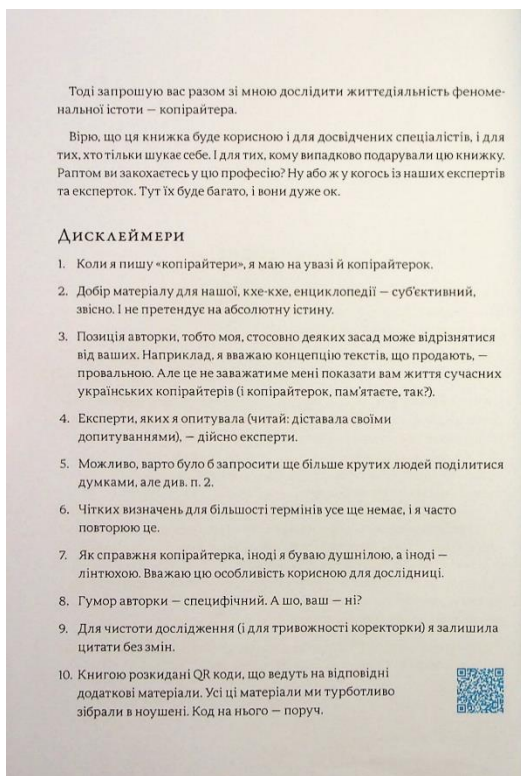

Рис. 4.4.7

Дисклеймери у
передмові до
«Енциклопедії
копірайтингу» Стаська
Падалки

Київ: Stretovych, 2025

Передмова допомагає ухвалити рішення, чи книжку варто замовляти, рекомендувати читачам, презентувати на виставках, вводити до тематичних оглядів, бібліографічних посібників, позаяк може містити огляд змісту, структури, мети випуску видання і його актуальності. Відтак бібліотекар може вирішити, куди скерувати книжку (у фонди якого відділу), який класифікаційний індекс присвоїти і до яких предметних рубрик зарахувати.

Вступна стаття — це оригінальний літературний матеріал, розміщений перед основним текстом видання з метою допомогти читачеві глибше зрозуміти зміст, правильно його засвоїти, отримати необхідні попередні відомості.

Вступна стаття є самостійним і змістовно вагогим елементом апарату друкованої книжки, що виконує насамперед інтерпретаційну, контекстуальну та аналітичну функції. Вона вводить читача в проблемне поле видання, пояснює його наукові, культурні або історичні передумови та формує рамку розуміння основного тексту. На відміну від суто орієнтувальних завдань передмови, вступна стаття часто має власну аргументацію, внутрішню логіку та може читатися як окремий науковий або публіцистичний текст. Саме тому текст Миколи Ільницького «Від «дочасного світла» до «сурм останнього дня»» до зібрання творів Богдана-Ігоря Антонича (Львів: Літопис, 2009) варто трактувати як вступну статтю, а не передмову.

Принципова відмінність вступної статті від передмови полягає в їхньому функційному навантаженні. Передмова зазвичай має комунікативно-орієнтаційний характер: вона пояснює, для кого призначена книжка, з якою метою створена, як нею користуватися, іноді — за яких обставин вона постала. Вступна ж стаття не стільки «знайомить» із книгою, скільки інтерпретує її зміст, окреслює проблематику, традиції та наукові або культурні контексти, без яких повноцінне читання було б утрудненим.

Зазвичай автором вступної статті не є автор основного тексту. Досить часто вступні статті пишуть наукові редактори, упорядники, перекладачі або запрошені фахівці, чий авторитет і компетентність підсилюють видання. У такому разі вступна стаття виконує також функцію легітимації тексту, засвідчуючи його наукову або культурну значущість і пояснюючи причини повторного видання, перекладу чи введення твору в новий контекст.

Найчастіше вступні статті подаються у наукових (академічних), критичних та коментованих виданнях, а також у збірниках джерел, перекладах класичних творів, антологіях і репринтах. Вони покликані заповнити «дистанцію» між текстом і сучасним читачем,

особливо якщо йдеться про історично віддалені, концептуально складні або культурно специфічні тексти.

У художніх виданнях вступна стаття зазвичай з'являється у випадках, коли твір потребує історико-літературної інтерпретації, наприклад, у зібраннях творів класиків. Така стаття пояснює місце твору в творчості автора, історію його створення, рецепцію читачами, критиками й ширшою культурною спільнотою в різні історичні періоди та в різних соціокультурних контекстах.

Типова структура вступної статті є досить сталою, хоча може варіюватися залежно від виду видання. Зазвичай вона починається з окреслення історичного, культурного або наукового контексту, у межах якого постав основний текст. Відтак характеризується автор, твір або твори. Важливим структурним елементом вступної статті може бути аналіз або інтерпретація ключових тем і ідей, які розгортатимуться в книзі. На цьому етапі автор вступної статті може окреслювати наукові дискусії, різні підходи до тлумачення матеріалу, пояснювати терміни, методи чи концепції. У такий спосіб вступна стаття виконує роль «інтелектуального містка» між текстом і читачем, допомагаючи їм «порозумітися».

Важливим компонентом вступної статті є також пояснення принципів добору й подання матеріалу, особливо в упорядкованих або збірникових виданнях. Тут може йтися про джерельну базу, критерії відбору текстів, особливості перекладу, редакторські рішення або відмінності цього видання від попередніх. Цей блок зближує вступну статтю з передмовою та коментарями.

На відміну від передмови, вступна стаття зазвичай не містить особистих звернень до читача, емоційних оцінок або побутових деталей історії створення книжки. Її стиль є стриманішим, аналітичним, іноді — академічним. Вступна стаття вводить поняття, пояснює контексти, інтерпретаційні рамки, налаштовує на осмислене, аналітичне читання.

Отже, вступна стаття як елемент апарату друкованої книжки виконує поглиблювальну й пояснювальну функцію, відрізняючись від передмови рівнем аналітичності, авторством і завданнями. Її наявність свідчить про орієнтацію видання на вдумливе, контекстуалізоване читання і про прагнення видавця забезпечити не лише доступ до тексту, а й умови для його осмислення.

Наприклад, вступні статті містить кожен зі п'яти томів зібрання творів Миколи Хвильового (Київ: Смолоскип, 2018–2023). Перший поетичний том супроводжено двома вступними текстами: упорядник Ростислав Мельников подає узагальнений портрет митця, тоді як Олег Соловей пропонує літературознавчий аналіз його творчої еволюції. Другий том «Етюди» присвячено малим прозовим формам і вибраним матеріалам з епістолярної спадщини письменника. Вступна стаття Віри Агеєвої зосереджується на тематичних домінантах і художніх особливостях новелістичного письма Миколи Хвильового, окреслюючи його ключові мотиви. До третього тому «Осінь» увійшли повісті, новели й оповідання і ґрунтовна літературознавча розвідка Юрія Безхутрого, в якій систематизовано провідні смислові і поетикальні риси прози автора. Четвертий том охоплює художню прозу 1927–1930-х років, епістолярні матеріали, авторську передмову до «Вибраних творів» 1932 року. Видання відкриває аналітична стаття Вікторії Зенгви, що пропонує сучасне прочитання цього періоду творчості письменника. П'ятий том присвячено публіцистиці: памфлетам, статтям і виступам автора і нещодавно виявленим художнім текстам 1921–1922 років. Його супроводжує передмова упорядника Ростислава Мельникова, що окреслює контекст і значення зібраних матеріалів.

У книгознавчому аналізі вступну статтю оцінюють не як літературознавчий текст сам по собі, а як елемент апарату книги, тобто з позиції функції, доречності та відповідності виданню; звертають увагу, наскільки вступна стаття «працює» з текстом

книги, а не існує автономно, чи не вступає в суперечність з ним, які співвідноситься з передмовою; звертають увагу на співвідношення обсягу вступної статті й основного тексту, чи вона не є надмірно розлогою і «перекриває» текст, або надто стислою і не виконує покладені на неї функції; характеризують структурну організацію; з'ясовують, хто є автором вступної статті, чи корелює його факх із темою книги і чи є його участь обґрунтованою; висновують, чи вступна стаття підсилює видання, підвищує його наукову, освітню або культурну цінність, чи відповідає концепції книги.

Післямова подає додаткові відомості про автора або його твір, з якими доцільніше знайомитися після прочитання, тому розміщується за основним текстом.

Післямова є важливим елементом апарату друкованої книжки, який розміщують після основного тексту й виконує функції рефлексії, інтерпретації, узагальнення та коментування прочитаного. На відміну від вступних елементів, що готують читача до сприйняття тексту, післямова звернена до читача, який уже пройшов шлях читання і потребує осмислення, підсумку або додаткового пояснення. Якщо передмова часто має настановчий або пояснювальний характер («як читати», «чому написано»), то післямова — рефлексивний («що це означає», «як це можна зрозуміти», «які висновки випливають»). У цьому сенсі післямова є діалогом не «перед текстом», а «після тексту».

Наприклад, передмова у виданні Мартіна Томаса «Посібник The Financial Times зі стратегії для соціальних медіа» (Харків: Фабула, 2020) окреслює соціальні медіа як повсюдний чинник сучасного професійного й приватного життя, що змінює комунікацію, медіаландшафт, поведінку споживачів і управлінські практики. Автор підкреслює подвійність явища: з одного боку — нові можливості (кращий клієнтський досвід, посилення лояльності, мережеві ефекти, трансформація корпоративної культури), з іншого — зростання ризиків (репутаційні кризи, витік

конфіденційної інформації, «онлайн-розкутість», непередбачувані наслідки дописів працівників, проблеми приватності). Через це передмова формує центральну тезу книги: організаціям потрібен стратегічний, а не ситуативний чи «модний» підхід до соціальних медіа, а також системи планування, навчання й управління ризиками, бо «присутність у соцмережах» сама по собі не гарантує результатів.

Передмова виконує виразну орієнтаційно-інструктивну функцію: пояснює, як змінилася дискусія від «чому це важливо?» до «як робити це ефективно?», обґрунтовує компетентність автора (досвід досліджень і семінарів для керівників) і підводить до концепції, що ключовий бар'єр часто є культурним, а не технологічним (повільні процеси затвердження, ієрархії, страх ризику). Наприкінці розкрито структуру книжки: чотири частини (планувати — діяти — контролювати — бути), схарактеризовано їхній зміст і типові елементи (кейси, поради, джерела, інтерв'ю), що задає спосіб роботи з виданням як із практичним посібником зі стратегії, процесів і лідерства в соціальних медіа.

Післямова у «Посібнику The Financial Times зі стратегії для соціальних медіа» присвячена осмисленню еволюції соціальних медіа від утопічних очікувань початкового етапу до зрілої, прагматичної фази їх використання в бізнесі та суспільстві. Автор підсумовує ключові зміни у впливі соціальних платформ на комунікацію, медіа, політику й економіку, звертаючи увагу на негативні наслідки — дезінформацію, маніпуляції, «ехо-камери» та зростання регуляторного тиску. Спираючись на модель «технологічного циклу надочікувань» компанії Gartner, післямова інтерпретує соціальні медіа як технологію, що пройшла фазу надмірних ілюзій і наблизилася до «плато продуктивності», де визначальними стають не ентузіазм і модність, а стратегічне, відповідальне й усвідомлене застосування. Водночас автор формулює програмний заклик до переосмислення ролі цифрових

технологій у стратегічному мисленні, наголошуючи на необхідності поєднання інновацій із класичними принципами управління, відповідальності та професійної цифрової грамотності, незалежно від віку чи покоління.

Важливою ознакою післямови є варіативність авторства. Її готує автор твору, упорядник, перекладач, редактор або запрошений фахівець. Авторська післямова зазвичай має характер саморефлексії: у ній пояснюються творчі рішення, реакція на рецепцію твору, зміни поглядів або мотиви написання. Натомість післямова стороннього автора частіше виконує аналітичну або критичну функцію, інтерпретуючи опублікований твір.

Типова структура післямови не є жорстко фіксованою, однак зазвичай включає кілька змістових блоків. Перший з них — узагальнювально-рефлекторний, у якому окреслюється загальний смисл прочитаного або його основні ідеї. Другий блок часто має аналітичний характер і може містити інтерпретацію, оцінку або порівняння з іншими творами. Третій, факультативний, блок присвячений контекстуалізації: історії створення тексту, його рецепції, впливу або актуальності для сучасного читача.

За стилем післямова може коливатися від строго академічної до публіцистичної. Проте на відміну від передмови, у ній зазвичай менше прямої апеляції до читача і більше узагальненого аналітичного мовлення. Водночас післямова допускає певну свободу інтонації, особливо в художніх виданнях, де вона може виконувати роль інтелектуального або емоційного «післяслова». Післямова доречна у виданнях різних видів, проте трапляється найчастіше у перевиданнях класичних творів, перекладених науково-популярних виданнях, серійних публікаціях.

Отже, післямова — важливий інструмент смислового завершення книги. Вона фіксує підсумковий погляд на текст, допомагає читачеві інтегрувати прочитане у власний досвід і водночас демонструє редакторську або авторську стратегію подання

матеріалу. Наявність післямови свідчить про прагнення видавця не лише подати текст, а й допомогти осмислити його, що є важливою рисою якісної книги.

У книгознавчому аналізі післямову оцінюють за її відповідністю цільовому призначенню видання, зв'язком з основним текстом, авторством і композиційною логікою, а також за узгодженістю з іншими елементами апарату книги та коректністю інформаційного наповнення.

Для повноцінного сприйняття і розуміння твору письменника минулого залучають різні види **коментарів і приміток** (рис. 4.4.8). Вони дають змогу вповні досягнути авторський твір загалом або окремі його частини, не звертаючись до додаткових джерел, а ґрунтуючись на текстах, доступних у тому ж томі. Щоправда, до деяких текстів коментарі становлять окрему книжку. Так, 2022 році у видавництві «Навчальна книга — Богдан» вийшло друком зібрання творів Томаса Еліота у двох томах: перший містить поезії, другий — коментарі британського дослідника, професора Бостонського й Оксфордського університетів Крістофера Рікса і редактора, теж письменника, Джіма Макк'ю.

Коментар — частина апарату видання, де для найбільш повного і глибокого розуміння твору може подаватися його широке тлумачення з історико-літературного, історико-текстологічного, видавничого боку або тлумачення окремих фрагментів твору. Стислі доповнення до основного тексту або роз'яснення до окремих його фрагментів, що мають довідковий характер і, на відміну від коментарів, не містять тлумачення цих фрагментів, називають примітками. У сучасній книговидавничій практиці коментарі і примітки можуть не розмежовуватися, тобто подаватися у складі однієї структурної частини книжки.

Позатекстові коментарі й примітки розташовують за основним текстом або всіх творів видання, посторінкові —

зазвичай, внизу шпальти під основним текстом (їх ще називають підрядковими). Із текстом твору вони пов'язані цифровим номером або астериском. Посторінкові коментарі й примітки стосуються окремих фрагментів тексту, на відміну від загальних коментарів до твору або видання загалом. В останні роки зросла кількість видань із примітками й коментарями на зовнішніх берегах книжкового розвороту, складеними у кілька стовпців внизу сторінки, врізаними в шпальту або використаними для її обрамлення (рис. 4.4.8).

Рис. 4.4.8

Оформлення
коментарів у
трактаті Ричарда
де Барі про любов
до книг
«Філобіблон»

Львів:

Апріорі, 2024

У другому виданні твору Оксани Забужко «Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій» (Київ: Факт, 2007) наведено коментарі, які можуть мати кілька речень або простягатися на кілька сторінок. Часто вставні зауваги й письменницькі рефлексії заверстано як врізки. Від основного тексту їх відмежовано лініями й додатково виокремлено рубленим шрифтом. Як зазначала авторка, їй доводилося «перебивати хід думки заштриховуванням тих «білих плям», які траплялися «по дорозі»» і без коментарів «загрожували перетворитися на розриті ями для читачького розуміння» [Забужко, 2007, с. 12–13]. У наступному перевиданні усі коментарі складено як підрядкові й відкреслено суцільною горизонтальною лінією або пунктиром, якщо виноска переноситься з однієї сторінки на іншу.

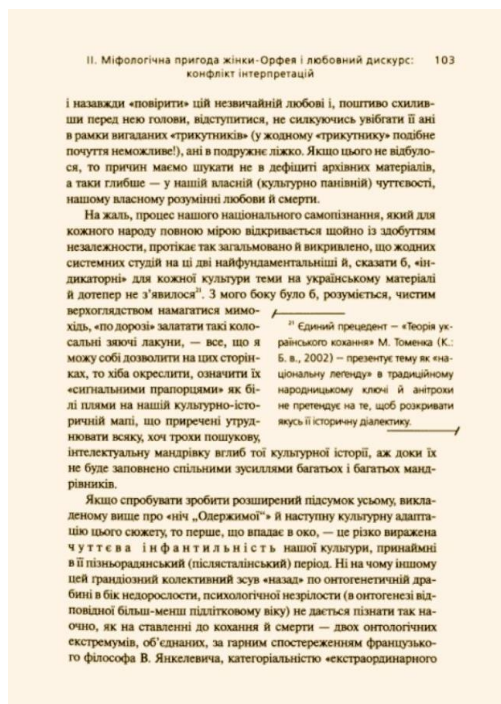

Рис. 4.4.9

Оформлення
посторінкових
коментарів у
виданні Оксани
Забужко «Notre
Dame d'Ukraine:
Українка в конфлікті
міфологій»

Київ: Факт, 2007

Коментарі й примітки, які створив автор твору та які розглядають як складник апарату видання і водночас як невід'ємну частину основного тексту твору (як у виданні Оксани Забужко), називають авторськими. Натомість, коментарі й примітки, які на замовлення видавництва уклав фахівець, що добре знається на змісті твору або творчості автора, редактор, перекладач, упорядник означають як видавничі.

За змістом коментарі диференціюють на різні види. Чинний держстандарт, розрізняють такі коментарі: текстологічний (подає історію тексту), історико-літературний (розкриває задум, ідейний зміст та художні особливості твору), лінгвістичний або мовний (роз'яснює значення певних специфічних термінів, мовних зворотів чи вживання слів), історико-текстологічний (наводить відомості з історії створення та вивчення тексту твору), реальний (пояснює реалії матеріального та духовного життя суспільства, відображеного у творі, — факти, історичні події, імена тощо), редакційно-видавничий (пояснює принципи вибору тексту для видання, способи підготування його до друку) [ДСТУ]. Фахівці вирізняють також критичний коментар, в якому аналізується твір або творчість автора з критичного боку, може наводитися огляд критичної літератури з приводу певного твору або творчості його автора, а також бібліографічний, в основі якого огляд стисло схарактеризованих рукописних і друкованих першоджерел тексту опублікованого твору, а також літератури про автора і твір.

За оцінками Василя Губарця, в едиційно-текстологічній практиці поступово закріпилися чотири види коментарів, які й понині визначають суть важливої й конче необхідної групи супровідних матеріалів¹.

¹ Губарець В. видавнича справа і текстологія: проблема редакторської підготовки. Київ: Ун-т «Україна», 2012. С. 229.

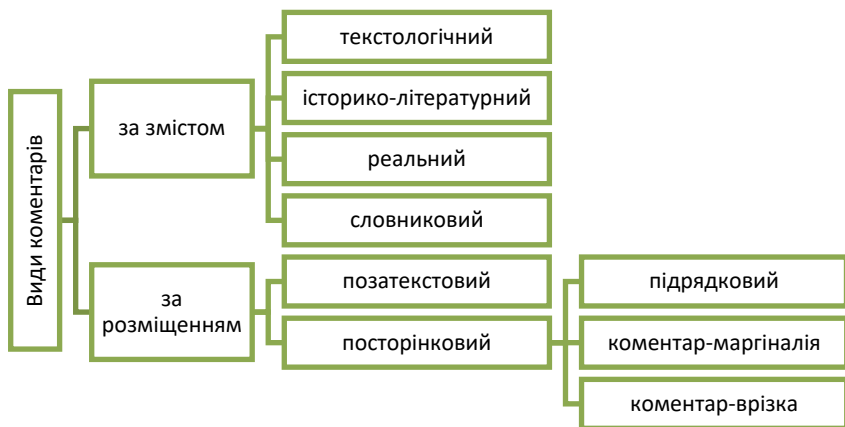

Рис. 4.4.10. Основні види коментарів

Текстологічний коментар містить перелік джерел тексту, короткий огляд його історії, обґрунтування прийнятих атрибуцій і датувань, відомості про різні редакції й варіанти основного тексту, відхилення від нього, внесені зміни. Коментар покликаний розкрити мотиви вибору для опублікування того чи іншого варіанта тексту, обґрунтувати, чому саме його потрібно вважати найавтентичнішим, пояснити виправлення, доповнення, поточнення тощо.

Грунтовними коментарями оснащено повне зібрання творів Тараса Шевченка у 12 томах (Київ: Наукова думка, 2001–2003). Як інформують їх упорядники, у текстологічній частині коментаря до кожного твору наведено перелік усіх джерел тексту зі стислою характеристикою, подано довідку про джерело опублікованого тексту та про внесені зміни, виправлення й кон'єктури, купюри й лакуни і їх джерела, обґрунтовано датування твору та пояснено підстави для цього.

Наприклад, коментар до поезії «Не завидуй багатому...» зазначає, що за основу тексту взято чистовий автограф у рукописній збірці «Три літа», який зберігається в Інституті літератури і вважається остаточною авторською редакцією. Уточнено дату в автографі (4 жовтня 1845 р., Миргород), яка й прийнята як офіційна дата створення твору. Вказано, що автограф з'явився пізніше, а первісна (попередня) версія твору не збереглася, але саме вона, ймовірно, стала джерелом для пізнішого переписування в збірку. Зазначено, що вперше твір було опубліковано в журналі «Основа» 1861 року, але зі зміненними через цензуру 19–20 рядками й спотвореною графічною композицією. Перелічено рукописні списки твору, які походять від тексту першодруку, що свідчить про вплив редагованої (неавтентичної) версії на подальше тиражування. Вказано, що на сторінках книжок опубліковано твір вперше опубліковано 1867 року в Санкт-Петербурзі та Львові, що вказує на початок його повноцінної літературної рецепції. Тобто цей текстологічний коментар засвідчує достовірність тексту поданого твору, відтворює історичну реконструкцію та обґрунтовує редагування.

Історико-літературний коментар розкриває роль підготовленого до друку видання у творчому становленні автора, місце і роль в історико-літературному процесі; містить матеріали про ставлення автора до свого твору, про те, як сприймали та оцінювали твір сучасники автора і наступні покоління читачів, як автор сприймав ставлення читачів і критиків до свого твору тощо.

Скажімо, у згаданому повному зібранні творів Тараса Шевченка в історико-літературних коментарях розкрито суспільні, культурні, історичні, фольклорні, автобіографічні джерела творів; схарактеризовано їх місце в літературному процесі й творчості Кобзаря. Так, коментар до поезії Тараса Шевченка «Не завидуй багатому...» вказує на її автобіографічне підґрунтя: імпульсом до написання стала невдала спроба поета посвататися

до Феодосії Кошиць восени 1845 року. Вірш розгортає тему марності гонитви за багатством і суспільними почестями, протиставляючи їм духовні цінності. Коментар також підкреслює ідейну спорідненість твору з філософією Григорія Сковороди, зокрема мотивами з «Саду божественних пісень».

Коментар до п'єси «Назар Стодоля» акцентує її значення як першої завершеної драматичної спроби Тараса Шевченка, що засвідчила його обізнаність з театральними традиціями та національною історією. Твір вирізняється поєднанням побутової мелодрами з історичним тлом — часом визвольної боротьби XVII століття, що надає йому ідейної глибини. У центрі п'єси — гострий конфлікт між моральними принципами, прагненням до гідності та матеріальним зиском. Коментар також зосереджує увагу на типажах персонажів, народнопоетичних мотивах і стилістичних впливах європейської драми. Водночас уточнюється помилкове датування подій у першодруці — замість XVI століття дія розгортається в середині XVII-го, що підтверджують згадки про історичних осіб і реалії доби.

Реальний (реально-історичний) коментар пояснює історичні імена, факти, події, звичаї, традиції, предмети побуту, аспекти домашнього укладу, щоб читач зміг повноцінно сприйняти і зрозуміти твір письменника минулого.

Так, реальний коментар до драми «Назар Стодоля» у повному зібранні творів спрямований на роз'яснення історичних, побутових, мовних, фольклорних та культурних реалій твору. Він дає читачеві можливість глибше зрозуміти текст, окреслює значення термінів (як-от «сотник», «хорунжий», «кір'єя», «шипотинник»), розшифровує біблійні алюзії, етнографічні деталі та анахронізми. Особливу увагу коментатори приділяють відсилкам до української історії XVII–XVIII ст., народних обрядів (наприклад, сватання), фольклорних джерел, навчання у

Києво-Могилянській колегії. Коментарі також коригують неточності першодруків і пояснюють походження або символічне значення окремих висловів, вказуючи на багатий інтертекстуальний пласт драми. Такий тип коментаря не лише інформує, а й виводить твір Шевченка у ширший історико-культурний контекст.

Словникові позатекстові коментарі та (або) примітки мають форму побудованого за алфавітним принципом словника із заголовковими словами — іменами чи предметами. Вони пояснюють архаїзми, неологізми, діалектизми, професіоналізми, інші слова і вирази, які не кожен потенційний читач може зрозуміти правильно. У зібранні творів Ольги Кобилянської (Чернівці: Букрек, 2024) такий коментар має назву «Пояснення слів». Він побудований з абеткою, не пов'язаний із основним текстом відсиленнями, охоплює архаїзми і діалектизми на зразок аграфа, бадати, банувати, бесаги, борше, бюрко, вакації, велон, відказувати, готар, гражда і т.п. Слова і вирази, наведені в тексті польською, німецькою чи іншою іноземною мовою перекладено у посторінкових примітках. Авторські і редакторські підрядкові примітки марковано відповідними ремарками: «Прим. О. Кобилянської» або «Ред.».

Часто автори, редактори чи упорядники творів формують комбіновані коментарі. Наприклад, перший том вже згаданого зібрання творів Ольги Кобилянської супроводжується коментарем, в якому подано відомості про дату написання, історію виникнення творчого задуму та його реалізацію, оцінку новел, оповідань чи поезії в прозі тогочасною критикою, наявність автографа, першодрук і пізніші основні передруки, переклади творів іншими мовами, а також називається джерело, за яким друкується художній текст. Такий алгоритм їхньої побудови окреслено в преамбулі [Кобилянська, т. 1, с. 436].

Преамбула — це вступ, що передує позатекстовим коментарям і розкриває текстологічні та історико-літературні питання

щодо усіх або більшості опублікованих творів. Її зміст залежить від тематичного спрямування видання, його цільового і читацького призначення, а також наявності інших складників науково-допоміжного апарату. Скажімо, у зібранні творів Богдана-Ігоря Антонича (Львів: Літопис, 2008) преамбула повідомляє історію оригінальних прижиттєвих і посмертних видань творів, їх випуск на еміграції та в УРСР і в незалежній Україні, перелік книжок перекладеними творами письменника на словацьку, англійську, польську та інші мови), відомості про архів письменника у Львівській національній науковій бібліотеці України ім. В. Стефаника, структуру підготовленого зібрання творів, принцип їх розташування, джерела більшості відібраних текстів, побудова коментарів, правописні особливості, найхарактерніші приклади виправлень, бібліографічні покажчики, використані при підготовці видання.

Оцінювання коментарів і приміток у межах книгознавчого аналізу — це важливий етап вивчення науково-допоміжного апарату видання. Такий аналіз дає змогу зрозуміти якість підготовки тексту, його доступність для потенційного читача, джерельну базу.

Коментарі та примітки оцінюють з огляду на вид видання. У наукових книгах, включаючи академічні літературно-художні видання, цінна вичерпна текстологічна інформація: джерела, варіанти, автографи, редагування, цензурні втручання, виправлення, лакуни, кон'єктури. Варто звернути увагу чи пропонують коментарі нові інтерпретації, чи мають типову структуру, чи ґрунтуються коментарі на перевірених джерелах.

У науково-популярних виданнях варто звертати увагу, чи достатньо пояснень для повного розуміння тексту для широкої (нефахової) аудиторії. Коментарі та примітки мають бути функційно виправданими, релевантними, інформативними, ясними, стислими, прив'язаними до конкретних фрагментів тексту; не пояснювати очевидне і не перевантажувати текст зайвими відомостями.

4.5. Бібліографічний апарат

Бібліографічний апарат видання транслює *бібліографічну інформацію* — відомості про документ, необхідні для його ідентифікації, коректного опису та цільового використання. Він забезпечує встановлення авторства, назви, часу й місця видання, а також типо-видових характеристик документа, що є важливими для орієнтації читача в інформаційному просторі. Зростання популярності цифрових медіа та інтернет-контенту актуалізує поширення бібліографічної інформації про онлайн-ресурси, яка часто містить ідентифікатори цифрових об'єктів (DOI) або URL-адреси.

Більшість друкованих видань, передусім функційного спрямування, містять бібліографічну інформацію «про себе», зафіксовану в макеті анотованої каталожної картки (її ще називають афінною), та про інші зацитовані, розглянуті, згадані, порекомендовані документи, яку означають як *латентну*.

Однією з форм бібліографічної інформації є бібліографічний запис, що дає розгорнуту характеристику документа і складається з бібліографічного опису, анотації, реферату або інших відомостей, необхідних для ідентифікації та пошуку носія інформації (рис. 4.5.1).

Оформлення бібліографічних записів регламентують ДСТУ 7.1:2006 «Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання», ДСТУ 7.80:2007 «Бібліографічний запис. Заголовок. Загальні вимоги та правила складання», ДСТУ 8302:2015 «Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання», які мають рекомендаційний характер. Їхні вимоги враховують, описуючи документи передусім в оригінальних українських книгах.

Водночас зростає частка видань, особливо перекладених, в яких бібліографічні переліки складено одним із міжнародних стилів: APA (American Psychological Association) style, MLA

(Modern Language Association) style, Chicago/Turabianstyle, Harvard style, ACS (American Chemical Society) style, AIP (American Institute of Physics) style, IEEE (Institute of Electrical and Electronics Engineers) style, Vancouver style, OSCOLA, APS (American Physics Society) style, Springer MathPhys Style.

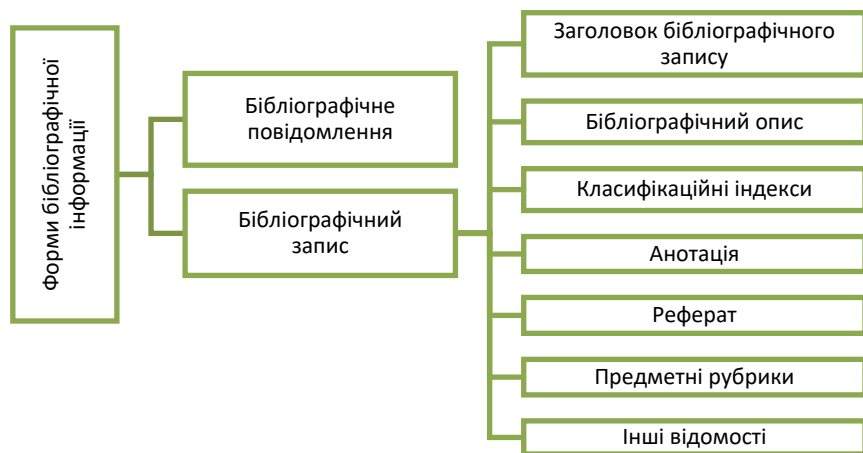

Рис. 4.5.1. Форми бібліографічної інформації

До бібліографічного опису поряд з обов'язковими елементами нерідко вводять факультативні, вибір яких зумовлений потребами підвищенням інформативності. До таких елементів можуть належать відомості про редактора, дизайнера, автора передмови або вступної статті, уточнення виду документа, наявність коментарів, приміток, відомості про ціну, наклад, формат, ілюстрації тощо. Їх включення дає змогу відобразити специфіку видання, окреслити його місце в корпусі використаних джерел і полегшити пошук та перевірку інформації, що є особливо важливим у наукових виданнях.

Існують різні погляди на структуру бібліографічного апарату видання. Передусім до нього зараховують *бібліографічні*

покликання та бібліографічні списки, які так чи інакше відображають використані або рекомендовані з теми документи. Деякі фахівці розширюють цей перелік бібліографічними покажчиками, бібліографічними повідомленнями та бібліографічними оглядами (рис. 4.5.2). Основні складники бібліографічного апарату

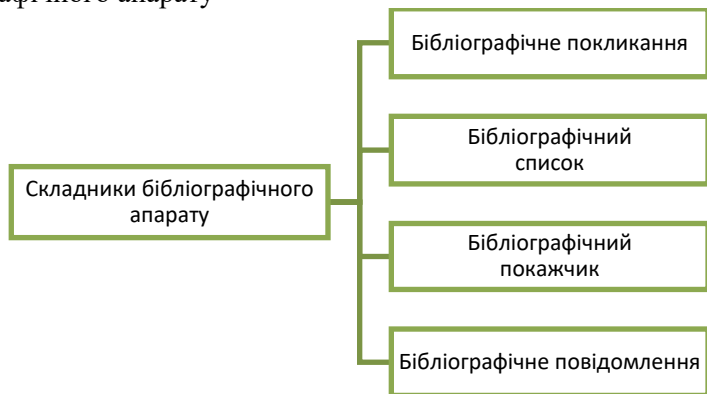

Рис. 4.5.2. Основні складники бібліографічного апарату

В одному виданні можуть бути представлені усі або майже всі бібліографічні складники. Так, у праці Галини Ковальчук «Український науковий інститут книгознавства (1922–1936)» (Київ: Академперіодика, 2015) використано посторінкові бібліографічні покликання. Наприкінці видання вміщено «Хронологічний покажчик видань УНІК» та «Алфавітний покажчик змісту «Бібліологічних вістей»», а також «Список джерел і літератури про УНІК», у структурі якого виокремлено архівні документи, опубліковані документи, публікації, «спеціально присвячені УНІК, але й ті, в яких УНІК (у т. ч. його діячі або журнал «Бібліологічні вісті») лише згадуються». А в підрозділі «Журнал «Бібліологічні вісті» подано бібліографічний огляд публікацій (рис. 4.5.3).

Бібліографічні матеріали мають особливу цінність для кваліфікованого читача, адже демонструють джерельну основу викладу, дають змогу перевірити достовірність поданої інформації і

служують орієнтиром для подальших досліджень, підказуючи, які документи варто опрацювати глибше. Завдяки цьому текст набуває більшої наукової ваги та довіри, а сама книга вписується у ширший інтелектуальний дискурс.

Рекомендаційні бібліографічні матеріали — також важливий складник науково-популярних, виробничо-практичних і навчальних видань, адже сприяють самоосвіті. Власне, для допитливих читачів список виконує роль інформаційного порадирика, спрямовуючи до додаткового контенту.

Прикро, коли видання виходять без бібліографічного апарату, зокрема відомостей про цитовані джерела. Наприклад, науково-популярну працю Юрія Терещенка «Довге ХІХ століття: спротив асиміляції» (Київ: Темпора, 2022) вирішено зробити легшим для сприйняття і не перевантажувати бібліографічними відомостями. Деякі праці згадано в основному тексті, але без формалізованих покликань, окремі ж цитати не містять вказівки на джерело і читач не бачить, які праці стали підґрунтям для висновків автора і які першоджерела можна залучити до власних досліджень.

Часом бібліографічні відомості опиняються наприкінці книги ніби «поза кадром» — без жодних сигналів у тексті. Через це читачі часто проходять повз корисні джерела, навіть не підозрюючи про їх існування. Наприклад, у книжці Лори Вандеркам «Я знаю, як їй усе вдається: тайм-менеджмент успішних жінок» (Київ: Книголав, 2018) у розділі «Примітки» наведено бібліографічні відомості з указанням сторінок, яких вони стосуються, однак у тексті розділів відсутні будь-які позначки, що скеровували б читача до цих матеріалів. Отже, застосовано зворотний порядок покликань: рух відбувається не від основного тексту до приміток, а навпаки — від бібліографічної характеристики до тексту (рис. 4.5.4)

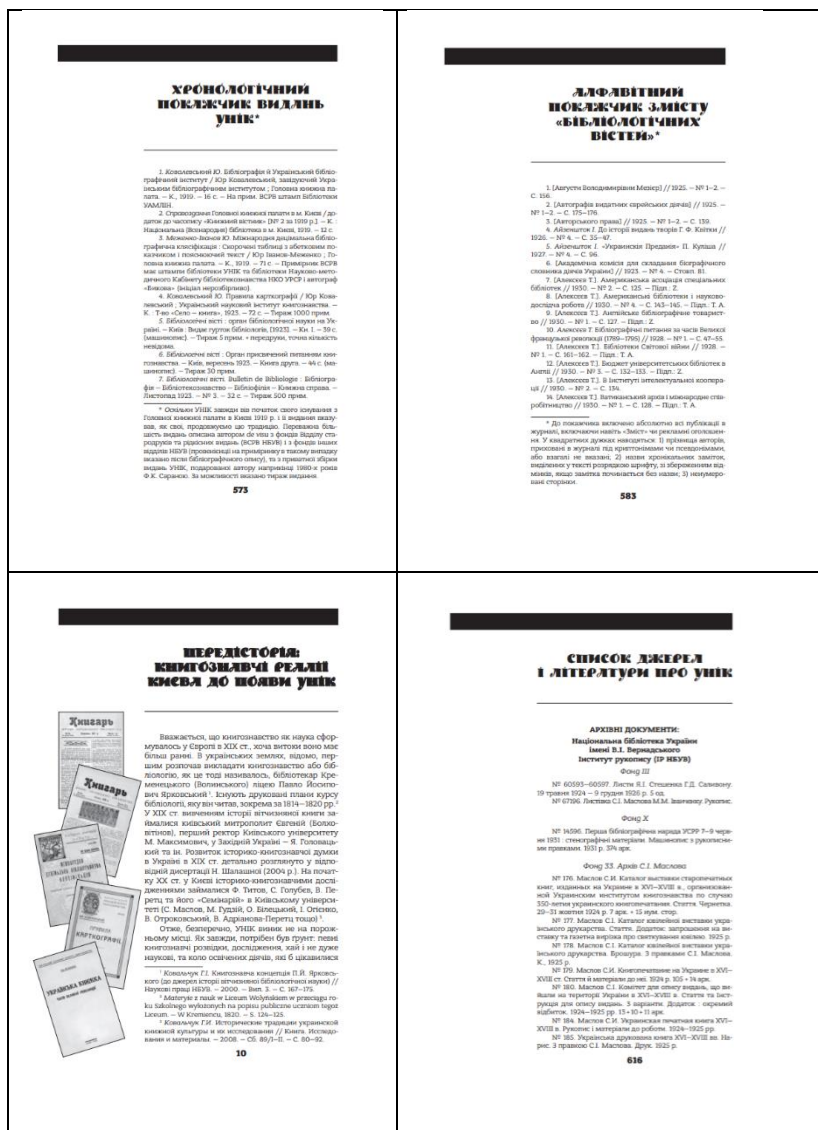

Рис. 4.5.3. Складники бібліографічного апарату монографії Галини Ковальчук «Український науковий інститут книгознавства (1922–1936)» (Київ: Академперіодика, 2015)

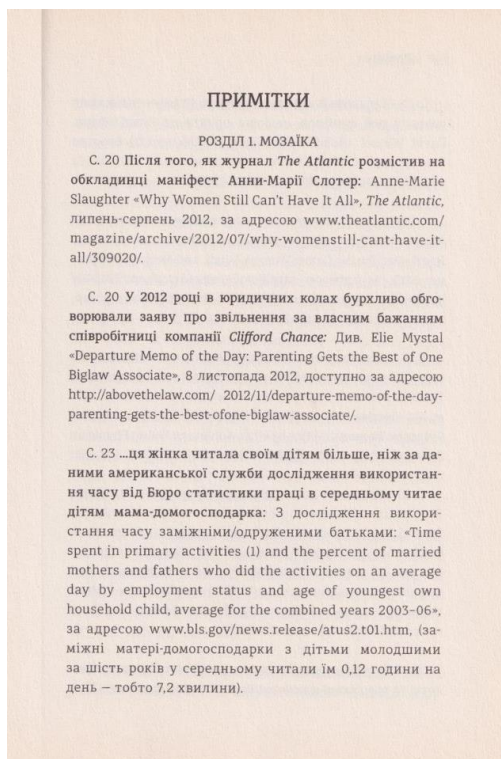

Рис. 4.5.4

Оформлення
бібліографічних
приміток у виданні
Лори Вандеркам «Я
знаю, як їй усе
вдається: тайм-
менеджмент
успішних жінок»

Київ: Книголав, 2018

Добір складників бібліографічного апарату залежить від функційного призначення і тематичного спрямування книги, читацької аудиторії, уподобань автора. Наприклад, у монографіях, присвячених одному діячеві (вченому, письменнику, митцю), ювілейних збірниках на пошану, публікують персональні бібліографічні матеріали з працями конкретної особи та/або публікаціями про неї. Підручники, довідники, оглядові праці можуть супроводжуватися галузевими бібліографічними списками. У монографіях вміщують літературу з конкретної теми або проблеми, щоб зорієнтувати читача в джерелах з певного питання. У більшості навчальних і виробничо-практичних видань доречні рекомендаційні списки, у наукових — покликання на використані джерела.

Бібліографічні покликання містять сукупність бібліографічних відомостей про цитований, розглянутий або згаданий у тексті видання документ. Вони дають змогу з'ясувати, за якими публікаціями цитовано текст або за якими джерелами наведено фактичні дані, а за потреби — відшукати їх у бібліотеці, архіві чи книгарні. У видавничій практиці склалась система бібліографічних покликань різних видів (рис. 4.5.5).

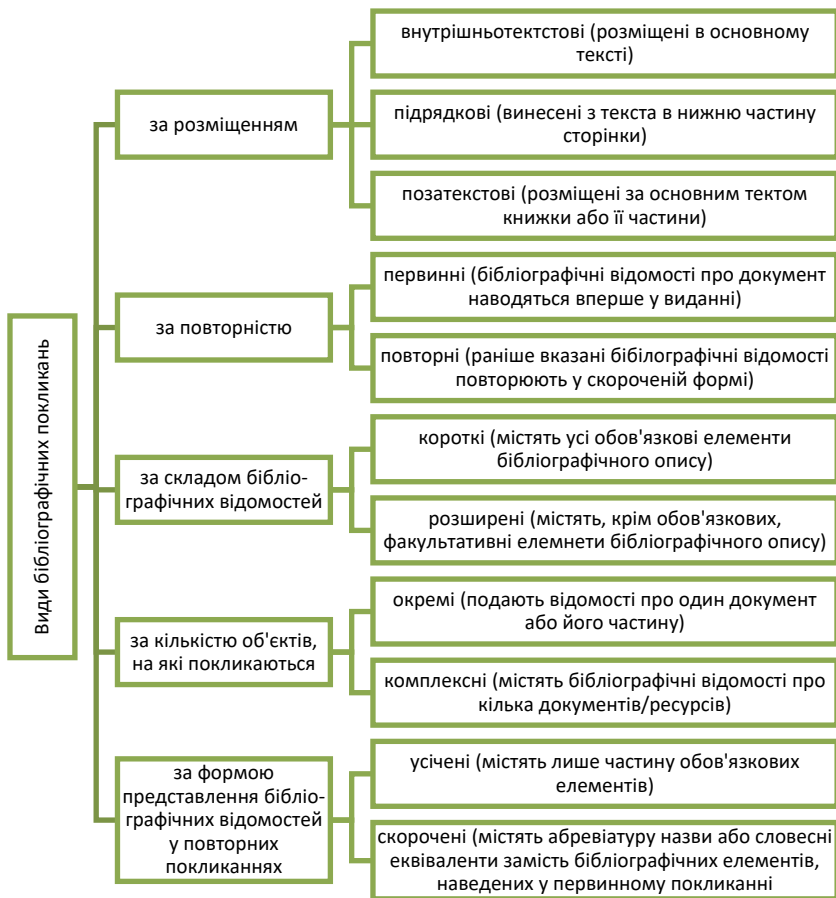

Рис. 4.5.5. Види бібліографічних покликань

Внутрішньотекстові бібліографічні покликання подають в основному тексті відразу після цитати чи згадки про джерело, часто у дужках (рис. 4.5.6). Вони містять ті ідентифікаційні відомості про об'єкт покликання, які не вказано в тексті. Читач одразу бачить, про яке видання йдеться, і не відволікається на пошук бібліографічного запису внизу сторінки або в списку наприкінці книжки.

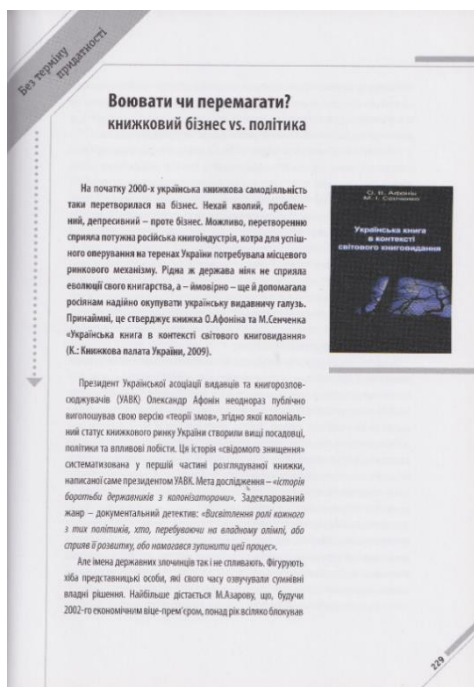

Рис. 4.5.6

Оформлення
внутрішньотекстового
покликання у виданні
Костянтина Родика
«Сізіф XX: книжка vs
політика»

Київ: Балтія-
Друк, 2019

Бібліографічні відомості про згаданий, проаналізований, уведений в художній, науковий, публіцистичних чи інший дискурс документ, можуть оформляти в різний спосіб. Так, вихідні відомості про видання, зрецензовані на сторінках книжки Тетяни Трохименко «Окололітературне: усе, що ви хотіли знати про українську літературу», оформлено врізкою, відкресленою верхньою і нижньою лініями (рис. 4.5.7).

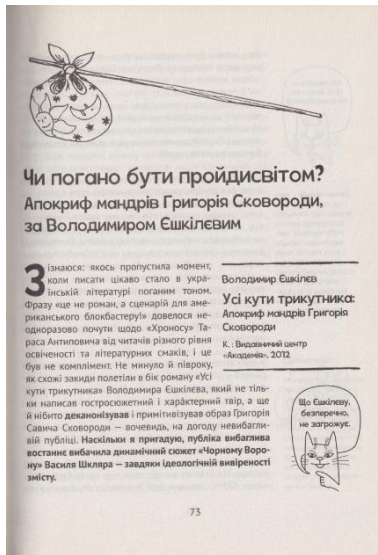

Рис. 4.5.7

Виокремлення
бібліографічного
покликання на берегах
видання Тетяни
Трофименко
«Окололітературне: усе,
що ви хотіли знати про
українську літературу»

Харків: Віват, 2019

Перенасичення сторінок внутрішньотекстовими покликаннями утруднює сприйняття матеріалу, заважає «схопити» авторську думку, змушує «обходити» громіздкі дужкові конструкції. Щоб цього уникнути, бібліографічну інформацію про джерела презентують у підрядкових примітках або позатекстових списках.

Підрядкове бібліографічне покликання розміщують у нижній частині шпальти під рядками основного тексту. Воно зазвичай містить більше бібліографічних відомостей, ніж внутрішньотекстове, проте може не інформувати про відповідальну організацію, видавництво, серію тощо. За потреби наводять максимально розгорнутий бібліографічний опис, особливо тоді, коли документ є об'єктом спеціального дослідження, наприклад історико-книгознавчого.

Повний опис документа або розширені відомості про нього подають при першому згадуванні джерела, у т. зв. первинних покликаннях. Якщо одне й те саме джерело згадують кілька разів у межах розділу чи видання, використовують усічений або скорочений варіант покликань. Перший передбачає зазначення

лише прізвища автора та/або ключового слово з назви, а також конкретної сторінки; другий — використання абревіатур. Якщо підряд покликаються на той самий документ, зазвичай, просто зазначають: «Там само». Такий підхід робить бібліографічний апарат компактнішим, не перевантажує сторінку та водночас зберігає точність відсилання до потрібного джерела.

Для підрядкових покликань використовують суцільну нумерацію в межах усього видання загалом, кожної частини, розділу і навіть сторінки. Зрідка, окрім цифр, покликання маркують астерисками (*).

Окрім бібліографічного опису, до підрядкового покликання можна долучити пояснення, розкрити контекст, додати варіанти видань, написати коментар. Підрядкові покликання легше відшукати, ніж внутрішньотекстові, якщо після прочитання книжки виникає така потреба.

За задумом автора чи дизайнера бібліографічні покликання можуть виноситися на береги. Такі маргіналії-покликання розміщено ліворуч від основного тексту у виданні «Дороговкази лідеру. Думки Митрополита Андрея Шептицького», яке побачило світ у видавництві Українського католицького університету 2019 року (рис. 4.5.8). У посмертному альбомі-монографії історика українського мистецтва Володимира Яцюка «Тарас Шевченко і світ фотографії» покликання заверстано на зовнішніх берегах (Київ: Критика, 2019). Покликання-маргіналії гармонійніше виглядають у книгах квадратного, поперечного або збільшеного повздовжнього формату.

Якщо в авторському тексті багато покликань, у т.ч. повторних, видавці організовують їх у нумерований перелік, який розміщують після основного тексту твору чи всього видання. Йдеться про позатекстові бібліографічні покликання або *список позатекстових покликань*, який містить відомості про цитовані документи, тобто ті, на які в основному тексті подано покликання. Найчастіше їх систематизують за абеткою або за порядком згадування в основному тексті, групуючи за розділами. Відтак читач змушений відволікатися від основного тексту у

пошуках бібліографічних описів джерел наприкінці розділу або книжки. Такі відступи уповільнюють процес сприйняття інформації, особливо коли після цитати чи твердження в тексті стоїть лише знак виноски (1) або номер у квадратних дужках: [1], [2, с. 9–10], [15, с. 7].

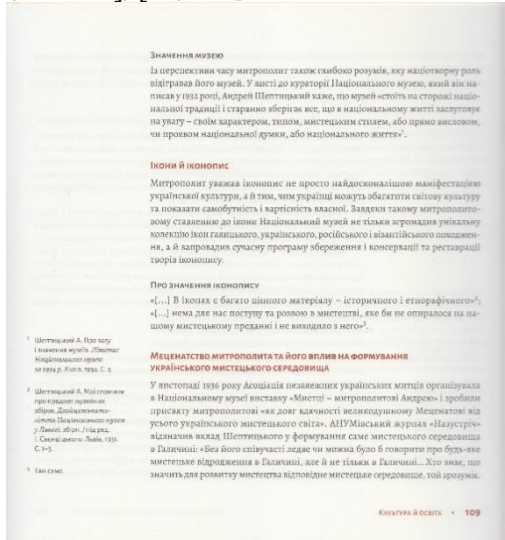

Рис. 4.5.8

Бібліографічні
покликання на берегах
видання «Дороговкази
лідери. Думки
Митрополита Андрея
Шептицького»

Львів: УКУ, 2019

Зручнішим є варіант, коли до покликання додатково вводять деякі ключові вихідні відомості: прізвище автора, скорочену назву книги, номер тому та рік видання, необхідні для швидкої ідентифікації видання. Наприклад: [Кольченко, с. 17], [Батіг, 2020, 123], [ЕБСУ, 2001]. Тоді наприкінці роботи список літератури містить бібліографічні описи документів, які відповідають цим скороченим згадкам.

Саме такий спосіб оформлення покликань останнім часом все частіше використовують в українських наукових виданнях, наприклад у дослідженні Олени Галети «Від антології до онтології: антологія як спосіб репрезентації української літератури кінця XIX — початку XXI століття», опублікованому в київському видавництві «Смолоскип» 2015 року (рис. 4.5.9).

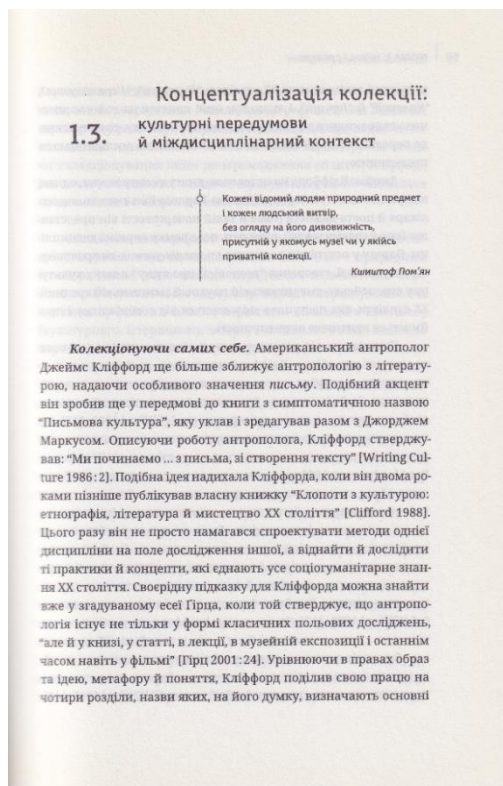

Рис. 4.5.9

Оформлення бібліографічних покликань на «Список використаної літератури» у виданні Олени Галети «Від антології до онтології: антологія як спосіб репрезентації української літератури кінця XIX — початку XXI століття»

Київ: Смолоскип, 2015

Часто бібліографічні покликання входять до окремої структурної частини видання поряд з реальними, словниковими і текстологічними коментарями або примітками. Залежно від авторського задуму, типу книги та редакційної політики вона може мати різні назви, зокрема «Бібліографія», «Примітки», «Примітки і пояснення» тощо, а також відрізнятися обсягом і ступенем деталізації бібліографічних відомостей.

Структурований перелік позатекстових бібліографічних покликань на джерела мало чим відрізняється від прикнижкового бібліографічного списку. Щоправда, під одним номером можуть подаватися відомості про кілька документів, у т. ч. у супроводі коментарів. Деякі з них можуть повторюватися у скороченій

формі або в формі сталих виразів на зразок «Там само». Основна ж відмінність полягає в тому, що прикнижковий список охоплює не лише джерела, на які є поклики, але й рекомендовані документи, пов'язані з темою книжки.

Власне **бібліографічний список** трактують як «бібліографічний посібник, що складається із сукупності бібліографічних записів, обмежений за обсягом, з простою структурою, без допоміжних показників»¹. Фахівці вважають, що список може налічувати від 2–3 до 50–60 або більше бібліографічних записів².

Він містить тематично підібраний, систематизований перелік бібліографічних записів про цитовану, використану чи рекомендовану літературу. Бібліографічні списки у виданнях диференціюють на прикнижкові, які є несамоїтною частиною видання, пов'язаною з основним текстом, і внутрішньокнижкові, опубліковані як самостійний матеріал, не пов'язаний відсиленнями з текстом інших творів, опублікованих у тій самій книжці.

Прикнижкові бібліографічні посібники у наукових виданнях найчастіше називають «Список використаних джерел», «Список використаних джерел та літератури», «Використана література» тощо. Їх систематизують за порядком першого згадування праць, абетковим, предметно-тематичним (систематичним), типовим, топографічним, хронологічним або іншим принципом, зважаючи на зміст, цільове і читачьке призначення книжки.

Наприклад, у книжці Сергія Омелячука «Сучасна українська лінгводидактика: норми в термінології і мовна практика фахівців» (Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2019) вміщено використану «Літературу», впорядковану за абеткою, та бібліографічний список «Основні наукові й навчально-методичні праці С. Омелячука» із рубриками, що відповідають таким видам

¹ Короткий термінологічний словник із бібліографознавства та соціальної інформатики / [Швецова-Водка Г.М., Сілкова Г.В., Черепуха Л.О. та ін.]. Київ : Кн. палата України, 1998.

² Підготовка та редагування бібліографічних посібників у виданнях : метод. рекомендації / уклад.: П. М. Сенько, О. М. Устіннікова. Київ : Кн. палата України, 2016. С. 7.

видань: дисертації, автореферати дисертації, монографії, словники, навчальні програми, підручники, навчальні посібники, електронні програмні засоби, робочі зошити, методичні рекомендації, есеї, нариси, огляди та статті. У межах рубрик використано алфавітну систематизацію і лише статті згруповано за роками опублікування.

Список основних публікацій, як і відомості про себе, автор Юрія Скіра у дослідженні «Покликані монахи Студійського уставу та голокост» (Київ: Дух і літера, 2019) виніс в окремий додаток, упорядкувавши за типовими рубриками: фахові українські видання, фахові закордонні видання, упорядкування, основні конференції, семінари, літні школи, щоправда, не зазначаючи в останній назви оприлюднених доповідей або опублікованих матеріалів.

Для відтворення кола зацитованих і пропрацьованих документів у книжці використано підрядкові бібліографічні покликання та «Список використаних джерел та літератури». Рубрики останнього, з одного боку, відтворюють традиційний поділ на опубліковані й неопубліковані, а з іншого, — змістовні особливості дослідження й включають, поряд з іншими, церковні шематизми та спогади.

У книжці «Жовтий» Мішеля Пастуро (Київ: Лабораторія, 2025) у «Бібліографії» джерела систематизовано за тематичним принципом «Праці із загальним висвітленням теми», «Античність і Середньовіччя», «Новий і Новітній часи», «Філологічні та термінологічні проблеми», «Історія фарбування і фарбарів», «Історія пігментів», «Історія одягу», «Філософія та історія науки», «Історія і теорія мистецтва», «Історія жовтого кольору»

У «Посібнику The Financial Times зі стратегії для соціальних медіа» Мартіна Томаса (Харків: Фабула, 2020) бібліографічні покликання на залучені джерела оформлено як підрядкові примітки, а рекомендовані праці наведено після кожного з розділів під рубрикою «Для подальшого читання» (рис. 4.5.10).

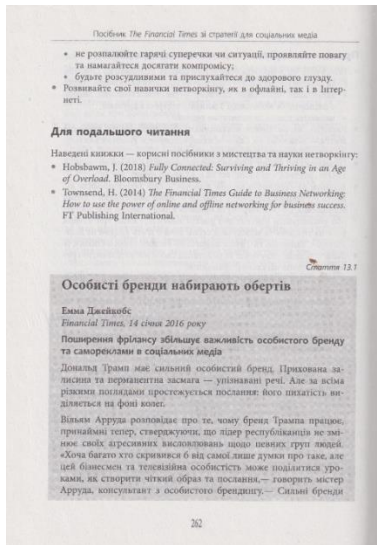

Рис. 4.5.10

Оформлення
рекомендаційних
списків у виданні
Мартіна Томаса
«Посібник The Financial
Times зі стратегії для
соціальних медіа»

Харків: Фабула, 2020

«Рекомендована література» підібрана у виданні Анжели Дакворт «Крок за кроком» (Київ: Наш формат, 2018). Анотований «Список літератури типу 1: п'ятнадцять незамінних книг» презентує читачам автор книжки Деніела Пінка «Драйв: дивовижна правда про те, що нас мотивує» (Харків: КСД, 2016). В «Енциклопедії копірайтингу» (Київ: Stretovych, 2025) Стаська Падалка підбрала видання для списку «Що почитати копірайтеру», щоправда, зазначаючи лише автора і назву твору. У виданні Юрген Саленбахер «Креативний особистий брендинг» (Харків: Фабула, 2024) вміщено анотований список рекомендованих книжок під назвою «Що ще почитати». Автори посібника «Дизайн дослідження: підходи на основі якісних, кількісних і змішаних методів» — Джон В. Кресвелл, Дж. Девід Кресвелл — наводять анотовані списки до кожного з розділів (рис. 4.5.11).

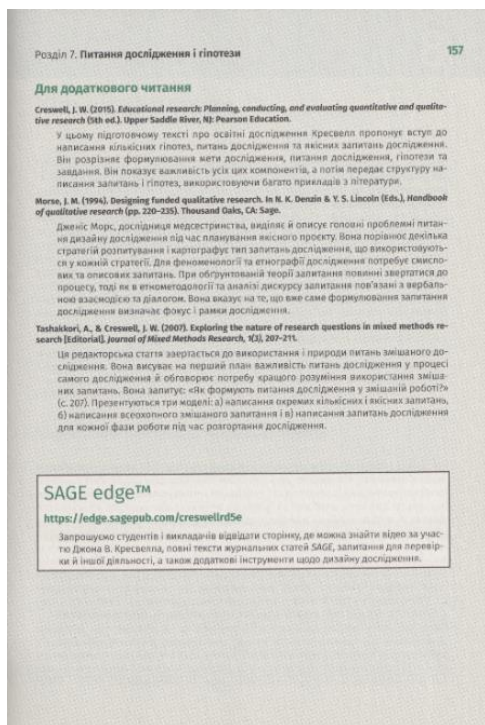

Рис. 4.5.11

Оформлення
рекомендаційного
списку у виданні
Джона В. і Дж.
Девіда Кресвеллів
«Дизайн
дослідження:
підходи на основі
якісних, кількісних і
змішаних методів»

Львів: УКУ, 2023

У виданні Олександра Бороня «Поет і його проза: генеза, семантика і рецепція Шевченкової творчості» (Київ: Критика, 2015) подано «Бібліографію вміщених праць», що відображає розвідки автора за 2008–2014 роки, зібрані під обкладинкою названої книжки. В іншому виданні того ж автора «Ніже тії коми...» (Київ: Критика, 2022) схожу функцію виконує розділ «Першодруки вміщених праць» з бібліографічними описами статей, опублікованими в періодиці (рис. 4.5.12).

Пристатейні бібліографічні списки характерні передусім для енциклопедій, збірників наукових праць, хрестоматій або антологій. Наприклад, такими переліками доповнені гасла в енциклопедичному словнику «Українська славістична фольклористика, XIX — початок XXI століття» (Київ: Вид-во Інституту

мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського, 2019). У біографічних статтях вони складаються із двох частин: праці фахівця і література про нього.

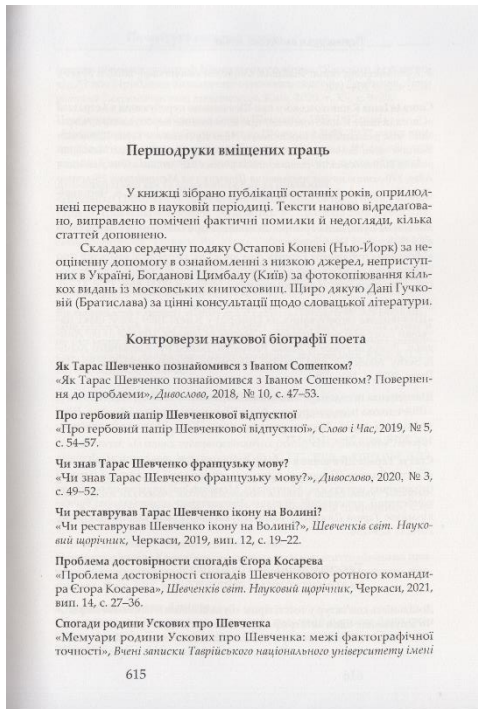

Рис. 4.5.12

Бібліографія
першодруків вміщених
праць у виданні
Олександра Борона
«Ніже тії коми...»

Київ: Критика, 2022

Бібліографічна інформація у виданнях може бути представлена *внутрішньокнижковими списками і покажчиками*, які розглядають як самостійні бібліографічні посібники за темою видання, не пов'язані знаками, номерами чи іншими способами з текстом публікацій. Вони покликані акумулювати бібліографічні відомості про споріднені за тематикою публікації і допомагати глибше пізнати порушені в них питання.

Наприклад, до відомої праці американського літературного критика Гарольда Блума «Західний канон: книги та вчення століть» (Харків: Фоліо, 2024) додано список «канонічних»

текстів, структурований за епохами й етносами, тож служить своєрідним «путівником» для викладачів, студентів, бібліотекарів, дослідників. У виданні «Пригоди української літератури» Ростислава Семківа (Київ: Темпора, 2023) вміщено покажчик «Джерела історії. Що читати далі?», який відображає «найбільш важливі [праці], що містять непересічні ідеї та вдосталь цікавої інформації для поглибленого вивчення абсолютно побіжно викладеного в цій книзі матеріалу» [с. 681]. У ньому відображено загальні праці, повні зібрання творів і вибрані джерела (загалом 57 позицій).

У згаданій монографії Олени Галети «Від антології до онтології: антологія як спосіб репрезентації української літератури кінця XIX — початку XXI століття» (Київ: Смолоскип, 2015), окрім списку використаної літератури вміщено масив антологій, які в змісті означені як літературні.

У праці Ярослава Ісаєвича «Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми» (Львів, 2002) подано ґрунтовний бібліографічний перелік, що охоплює понад 900 публікацій, присвячених історії рукописної та друкованої книги. До нього ввійшли праці з різних аспектів книжкової справи — від становлення рукописної традиції до розвитку друкарства видавничої діяльності у XX столітті. Такий обсяг і тематична широта бібліографії засвідчують високий рівень опрацювання джерельної бази й роблять видання цінним орієнтиром для подальших з історії книжкової культури.

Дослідження Алли Миколаєнко ««Смолоскип» (1967–2017). Від Америки до України» (Київ: Смолоскип, 2018) збагачено «Бібліографічним каталогом видань «Смолоскипа», 1967–2015) і переліком «Лауреати конкурсу видавництва «Смолоскип»». Вони дають змогу простежити динаміку жанрів, пріоритети тем, географію авторів, гендерні пропорції у репертуарі тощо.

У книжці Костянтина Родика «Сізіф XX: книжка vs політика» (Київ: Балтія-Друк, 2019) опубліковано списки переможців за результатами Всеукраїнського рейтингу «Книжка року» від 1999 до 2018 року в різних номінаціях. Вони документують кращі продукти й успішні практики українського книговидання, цінні

для книгознавців, літературознавців, дослідників видавничого процесу, культурологів й ширше коло зацікавлених читачів.

Внутрішньокнижкові бібліографічні списки та покажчики, як правило, визначаються змістом книги та **служують** джерелом додаткової інформації для читача й забезпечують більш повне ознайомлення з темою.

Стають звичними у книжках списки інтернет-ресурсів, оскільки саме в мережі зосереджено величезний масив актуальної й оперативної інформації. Так, у популярному виданні «Відредатоване життя» Анни Ньютон (Харків: Віват, 2021) додаткові матеріали репрезентовано під назвою «Ресурси», що, окрім книжок, охоплюють корисні сайти, подкасти, програми і застосунки.

Дедалі частіше інформація про онлайн-документи подається не у формі довгого рядка його URL-адреси, а OR-коду, що після наведення камери смартфона забезпечує миттєвий перехід до інтернет-джерела. Так, покликання на програми у формі OR-коду подано на берегах навчального посібника «Штучний інтелект у медіях» (Київ: Морфеус, 2025), проте інформацію про інші ресурси оформлено у підрядковій зоні сторінки.

У виданні Нелі Малюти «Основи продажів: ефективна комунікація з покупцями» (Київ: Наш формат, 2024) подано перелік цифрових сервісів автоматизації та оптимізації бізнес-процесів. Кожна позиція супроводжується стислим поясненням, що саме автоматизує або оптимізує відповідний інструмент (робота з текстами, комунікація з клієнтами, організація зустрічей, застосування штучного інтелекту тощо). QR-коди поряд із кожною позицією забезпечуючи перехід до зовнішніх ресурсів без перевантаження тексту повними URL-адресами (рис. 4.5.13).

У цій книжці QR-коди є також елементом розширеного бібліографічного апарату, адаптованого до цифрового середовища. Вони фактично замінюють традиційні бібліографічні покликання, виконуючи роль електронних провідників до рекомендованих джерел. Їх розміщення на полях спонукає читача поглибити знання. Скажімо, у розділі «Презентація» авторка підкреслює значення сторітелінгу як інструменту ефективної комунікації

та пропонує для опанування цієї навички додаткові джерела — книжки Марка Лівіна «Сторітелінг для очей, вух і серця» та Вілла Сторра «Наука сторітелінгу: чому історії впливають на нас і як ними впливати на інших».

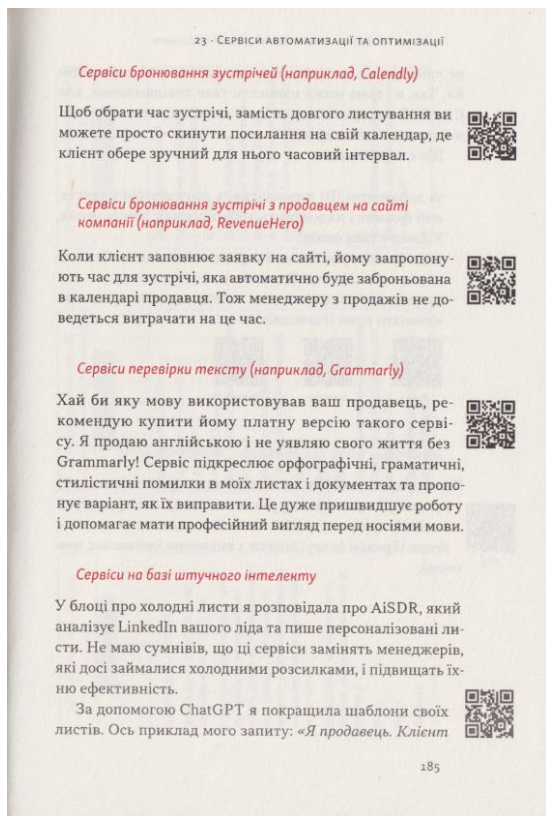

Рис. 4.5.13

Перелік
цифрових
сервісів для
автоматизації та
оптимізації
роботи у
виданні Нелі
Малюти
«Основи
продажів:
ефективна
комунікація з
покупцями»

Київ: Наш
формат, 2024

У науково-популярному нарисі Вадима Місокого і Тамари Гусейнової «Українське радіо: історія буремного століття» (Київ: Лабораторія, 2025) після деяких глав наведено OR-код, за яким можна перейти на плейлист у ютубі, в основі якого відео відповідної тематики (рис. 4.5.14).

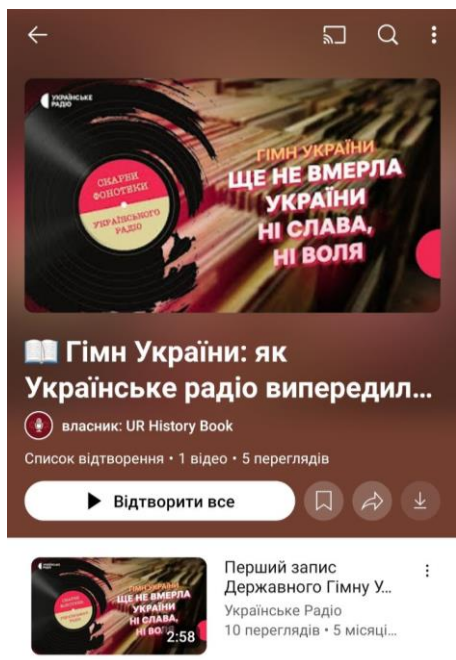

Рис. 4.5.14

Плейлист на ютубі, до якого можна перейти через OR-код після підрозділу «Гімн України: як Українське радіо випередило Верховну Раду» у виданні Вадима Місокого і Тамари Гусейнової «Українське радіо: історія буремного століття»

Київ: Лабораторія, 2025

На сторінках колективної монографії «Літературно-джазові імпровазації» (Київ: Срібне слово, 2019) можна отримати доступ до окремих альбомів джазових виконавців, що створює відповідну змістові атмосферу для сприйняття тексту. До додаткових аудіо- і відеофайлів за посередництва кодів скеровують читачів видання Дмитра Бабюка «Кам'янець — соборна столиця України : історія міста Кам'янця-Подільського в період Перших визвольних змагань за незалежність, 1917–1920» (Кам'янець-Подільський: О. В. Сисин: Абетка, 2019).

У виданні Олексія Зарецького «Алла Горська. Мисткиня у просторі тоталітаризму» (Київ: Прометеус, 2024) під заголовком «Список використаних джерел та літератури» не знаходимо жодного бібліографічного запису, а OR-код, за яким переходимо до документа на гугл-диску і можемо ознайомитися з переліком із 270 позицій. Це допомагає заощадити на обсязі, але викликає певний дискомфорт, позаяк більшість читачів друкованої книжки

все ж очікують на список безпосередньо у виданні, аби відразу перевіряти джерела, не користуючись додатковими пристроями. До того ж паперове видання з QR-кодом залишається у бібліотеках на роки чи десятиліття, а сам код може перестати працювати й читач втратить доступ до документа, який автор задумував як частину бібліографічного апарату книжки. Тому сьогодні доречніше поєднувати друковану бібліографію (хоча б скорочену) із QR-кодами на повні матеріали онлайн, забезпечуючи доступ до них через стабільні сервіси з довгостроковими ідентифікаторами, наприклад DOI.

Бібліографічне повідомлення зазвичай містить мінімум даних про документ, його частину чи групу документів і призначене для того, щоб поінформувати про його існування, заохотити до прочитання та придбання.

Таке повідомлення може містити лише деякі вихідні відомості про видання або бібліографічний опис, оформлений за чинним українським стандартом чи одним із міжнародних стилів. Бібліографічне повідомлення може доповнюватися анотацією, рефератом, предметною рубрикою, OR-кодом, іншими характеристиками, зображенням обкладинки або книжкових розворотів.

На вибір книжок, анонси яких уміщують у конкретному виданні, насамперед впливають його тематична спрямованість і цільове призначення книги, жанр, тип і читацька адреса. До анонсів зазвичай добирають видання, що концептуально пов'язані зі змістом основного тексту, доповнюють або розширюють порушену проблематику. Важливими чинниками є також відповідність віковим характеристикам аудиторії і її професійним інтересам.

Анонси можуть відображати товарну політику видавництва, його спеціалізацію, наявність серій або тематичних лінійок у репертуарі. На добір книжок впливають також авторські рекомендації, партнерські домовленості, маркетингові стратегії просування видавничої продукції та орієнтування на підтримку сформованих читацьких зацікавлень.

Наприклад, у навчальному посібнику «Культурна спадщина України: інноваційні підходи та сталий розвиток» (Львів: Вид-во

Львівської політехніки, 2022) колективу авторів — Поліни Вербицької, Ірини Гнідик, Оксани Годованської, Юлії Курдини та Андрія Салюка — анонсовано тематично близькі видання з історії державності та культури України, історії музейної справи та охорони культурних цінностей, а також збірник життєписів номінантів звання *doctor honoris* Львівської політехніки. Такий добір анонсованих видань спрямований на формування у читача цілісного уявлення про сферу культурної спадщини.

У бібліографічних повідомленнях зазначено авторів кожної книжки, їхні назви, вид за характером інформації, вихідні дані, обсяг і формат, вид оправи, ISBN, анотацію. Така структура анонсів не лише виконує інформаційну й орієнтаційну функції, а й допомагає читачеві оцінити змістову релевантність видання та свідомо обрати джерела для подальшого вивчення.

Видавництво «Наш формат» на останніх сторінках своїх друків теж пропонує читачам добірку інших книжок — із зазначенням авторів, тематики та особливостей, короткою характеристикою й поясненням, для кого вони створені та чому варті уваги. Книжки теж обирають не випадково, а з огляду на інтереси читачів. Скажімо, у виданні «Сповідь книгаря» Шонна Байтелла (Київ: Наш формат, 2020) вміщено повідомлення про «Щоденник книгаря» цього ж автора, опублікований на рік раніше (4.5.15).

У книжках часто презентують бібліографічну інформацію про інші випуски серії. Такі повідомлення можуть переростати в рекламні бібліографічні переліки. Наприклад, у виданні Пола Коннертона «Як суспільства пам'ятають» (Київ: Ніка-Центр, 2013) на прикінцевих сторінках представлено бібліографічні описи 30 книжок, які побачили світ у трьох серіях: «Зміна парадигми», «Ідеї та Історії», «*Viae Humanae*». У монографії Алли Миколаєнко ««Смолоскип» (1967–2017). Від Америки до України» (Київ: Смолоскип, 2018) наведено скупі відомості (автор і назва) про дев'ять видань, згрупованих у три блоки: вибрані твори, книжки про рух опору 1960–1990 років, лауреати конкурсу видавництва «Смолоскип». Детальніші відомості про книжки серії «Історична думка» презентує «Видавництво

Жупанського», розкривачи зміст, акцентуючи на ілюстрованості, обсягові, особливостях зовнішнього оформлення (рис. 4.5.17).

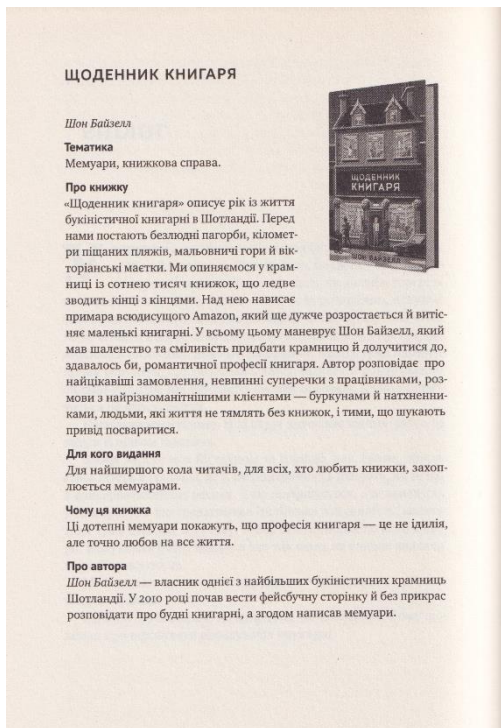

Рис. 4.5.15

Бібліографічне
повідомлення
наприкінці видання
Шонна Байтелла
«Сповідь книгаря»

Київ: Наш формат, 2020

У виданні Бруно Ферреро «365 історій для душі» видавництва «Свічадо» опубліковано два переліки: малих ілюстрованих збірок серії «Короткі історії для душі» та книг з методичними матеріалами для вчителів і катехитів авторської серії «Притчі та оповідання» письменника. Його ж позасерійні друки анонсовано короткими анотаціями у супроводі обкладинкових зображень, як і художні видання світової класики.

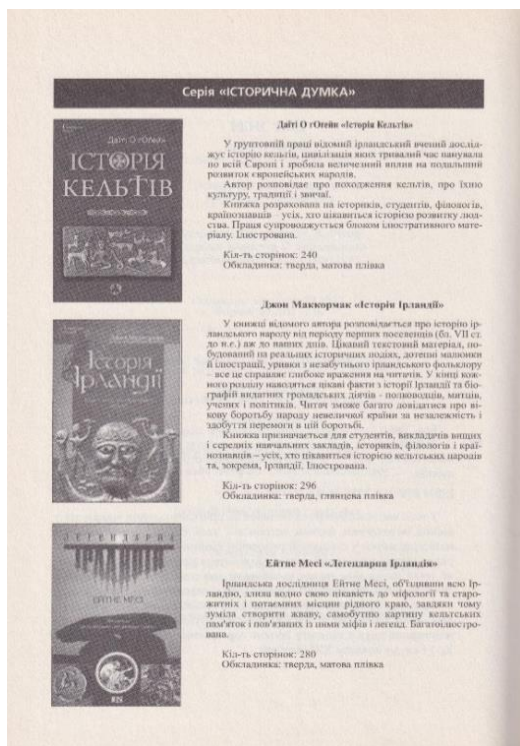

Рис. 4.5.16

Бібліографічні
повідомлення про
видання серії
«Історична думка» у
книжці «Забуті
науки»

Київ: Видавництво
Жупанського, 2016

Видавничі анонси покликані сформувати у читача інтерес до інших книжок того ж «виробника», близьких за тематикою або стилем, зорієнтувати в репертуарі, ознайомити із новинками та серіями, дати стисло характеристику змісту і форми тощо. Для видавців такі бібліографічні повідомлення виконують роль вмонтованої в книжку реклами, що стимулює попит й активізує продажі. Їх можна зараховувати до іміджево-презентаційного блоку.

Відомості про бібліографічний апарат зазначають у повному описі видань у посібниках державної та науково-допоміжної бібліографії, зокрема:

— «Літописах книг», які періодично випускає Книжкова палата України:

Сенченко М. І. Середовище наукових знань: стратегія цифрової трансформації / Микола Іванович Сенченко, Леонід Йосипович Костенко, Вікторія Олександрівна Копанєва ; М-во культури та інформ. політики України, Держ. наук. установа «Кн. палата України ім. Івана Федорова». — Київ : Ліра-К, 2022. — 75 с. : іл. ; 20 см. — **Бібліогр.: с. 72–75 та в підрядк. прим.** — 300 пр. — ISBN 978-617-520- 218-0.

Грушевський М. С. Нарис історії українського народу / Михайло Грушевський ; [упоряд., передм. І. Б. Гирича, В. Кавунника]. — Харків : Кн. клуб «Клуб сімейн. дозвілля», 2021. — 574, [1] с. ; 22 см. — **Бібліогр. в кінці розд. та в прим.: с. 547–567.** — Імен. покажч.: с. 568–575. — 3000 пр. — ISBN 978-617- 12-8878-2 (у паліт.).

Кіпіані В. Т. Дисиденти : [зб. інтерв'ю] / Вахтанг Кіпіані. — Харків : Vivat, 2021. — 348, [2] с. : іл., портр. ; 21 см. — (Серія «Історія і політика», ISBN 978- 966-942-843-1). — **Бібліогр. в тексті.** — Інтерв'ю з: В. Овсієнко, Б. Гаяускас, К. Мятік, М. Джемільєв, Л. Лук'яненко, Л. Плющ, М. Горинь, Н. Світлична, І. Гель, Й. Зісельс та ін. — 1100 пр. — ISBN 978-966-982-338-0 (у паліт.).

— *Українська книга в Галичині, на Буковині, Закарпатті, Волині та в еміграції* — багатомне видання, підготоване у Львівській національній науковій бібліотеці України імені В. Стефаника

Бабій Олесь. Микола Євшан (Федюшка): (Життя і творчість): В десятиліття його смерті, 1919–1929 / Др. Ол. Бабій. — Львів: Накладом Української Видавничої Спілки у Львові. Друк. А. Салевич і С-ка, Тернопіль, 1929. — 68 с.: фото: Микола Євшан (Федюшка). — **Бібліографія творів М. Євшана та літератури про нього: с. 63–68.** — У тексті на с. 5 зазначено, що бібліографічні відомості подав Володимир Дорошенко.

[Коструба Теофіл]. Іван Нечуй-Левицький. Гориславська ніч або рибалка Панас Круть; Запорожці: (Гене́за, оцінка, зміст) / Написав Т. Кос. — Львів: Накладня Української Книгарні й Антикварні. Друк. А. Салевич і С-ка Тернопіль, [1929]. — 21, [3] с. — (Літературно-Критична Бібліотека; Чис. 16). — **Бібліографія: с. [22].** — На с. [23–24] перелік видань серії „Літературно-Критична Бібліотека» (26 назв). — На с. 4 обкл. реклама Української Книгарні й Антикварні у Львові. — Датується за дж.: Urzędowy wykaz druków ... 1929, Nr. 19, st. 1193.

Оцінювання бібліографічного апарату книжки варто з огляду на те, чи відповідає його склад виду і меті книжки, які потреби задовольняє, наскільки він релевантний і повний, як упорядкований (абетково, тематично, хронологічно), чи зручний у користуванні. Доцільно зважити, чи подано достатній обсяг джерел для розкриття теми, яка частка у списку сучасних, іноземних, архівних джерел, електронних ресурсів, наскільки коректно, однотипно й зрозуміло оформлено первинні і повторні бібліографічні покликання.

РОЗДІЛ 5

ВИДАННЯ ТВОРІВ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

5.1. Загальна характеристика літературно-художнього видання

5.1.1. Актуальність видань творів художньої літератури

Видання творів художньої літератури виконують особливу роль в культурному, соціальному та комунікативному просторі суспільства. Попри стрімкий розвиток цифрових медіа, художня книга зберігає значення універсального засобу осмислення дійсності, формування ціннісних орієнтирів і підтримання культурної тяглості. Видання художньої літератури реагують на виклики часу, відображають суспільні трансформації та слугують важливим комунікативним каналом діалогу між автором, читачем і спільнотою.

Насамперед художня література виконує світоглядну та інтерпретаційну функції, допомагаючи людині осмислити складні соціальні, історичні й особистісні процеси. Через художній образ, метафору й наративні стратегії письменники реагують на актуальні події, травматичний досвід, моральні дилеми й питання ідентичності. Відповідно видання художньої літератури стають підґрунтям для рефлексування та емоційного переживання.

Художня література сприяє розвитку емпатії, критичного мислення, мовної культури та естетичного смаку. Особливо це важливо в періоди суспільних криз, коли книга може виконувати

компенсаторну й терапевтичну функцію, допомагаючи читачеві впоратися з тривогою, невизначеністю або втратою.

Не менш значущою є роль художньої літератури у збереженні й оновленні національної культурної традиції. Сучасні видання класичних творів у нових перекладах, із коментарями та актуалізованим оформленням сприяють переосмисленню літературної спадщини й залученню нових поколінь читачів. Художня книга залишається важливим інструментом культурної комунікації, що поєднує інтелектуальне, емоційне й естетичне начало та зберігає свою цінність у сучасному інформаційному середовищі.

Видавці дедалі частіше орієнтуються на конкретні читацькі спільноти, пропонуючи тексти, що відповідають їхнім інтересам, досвіду та очікуванням. Це виявляється як у доборі авторів і жанрів, так і в оформленні видань, маркетингових стратегіях та способах комунікації з аудиторією. Художня книга стає не лише текстом, а й культурним продуктом, інтегрованим у ширший соціальний контекст.

Літературно-художня книга важливий складник видавничого репертуару. Від 2000 року в Україні кількість назв видань художніх творів зросла від 986 до 3358; а питома вага – від 12,7 до 23,2%. За даними Книжкової палати України, 2021 року перед повномасштабним вторгненням вийшло друком 4157 літературно-художніх книг загальним накладом 3599,7 тис. прим. Сумарний наклад цього розділу книговидання 2024 року дорівнював 4522,8 тис. прим., тобто становив 13,3% всього річного накладу¹.

Художні книги видають для різних категорій читачів: від дітей і підлітків до дорослих з різним рівнем освіти та культурними запитамі. Вони можуть задовольняти бажання відпочити та втекти від реальності, викликати сильні емоції або навпаки – спонукати до роздумів. Для частини аудиторії художня література – це джерело натхнення, життєвої мудрості чи нових поглядів на світ, а для науковців і студентів – ще й цінний матеріал для вивчення і дослідження.

¹ Друк України // Книжкова палата України імені Івана Федорова : офіц. вебсайт. URL: http://www.ukrbook.net/statistika_.html#neperiod

За результатами досліджень Українського інституту книги 2024 року, 40% респондентів читали українську класику, по третині опитаних – твори сучасних українських (34%) і закордонних (32%) авторів, закордонну класику (34%)¹.

Популярність української класики зумовлена пошуком ідентичності, прагненням зрозуміти себе та пізнати історію літератури, бажанням знайти відповіді на сучасні виклики крізь призму минулого та відволіктися від реальності, а також як акт спротиву проти російського впливу, прагненням читати українське замість російського. Відтак видавництва перевипускають класику, організовуючи її в серії – готові читацькі добірки, що полегшують навігацію в сучасному книжковому потоці й сприяють послідовному ознайомленню з кращими художніми текстами.

Однією з найпомітніших ініціатив в українському книговиданні стала серія *«Неканонічний канон»* (заснована 2022 року) видавництва «Віхола», зосереджена переважно на літературі XX століття. Її концепція полягає у поверненні в активний культурний обіг творів, які тривалий час залишалися відомими насамперед філологам, але були малознаними серед широкої читацької аудиторії. Вже опубліковано твори понад 30 письменників, зокрема Євгена Плужника, Валер'яна Підмогильного, Гео Шкурупія, Осипа Турянського, Євгена Плужника, Ірини Вільде, Андрія Лаговського, Олени Пчілки. Важливу роль у формуванні цієї серії відіграють вступні передмови знаних літературознавців, які пояснюють принципи добору текстів і обґрунтовують їхню актуальність у сучасному культурному контексті.

«Yaka школа» (2022) — це серія книг від видавництва «Yakaboo Publishing», до якої увійшли класичні твори української літератури середини XIX — початку XX століття, рекомендовані навчальною програмою для обов'язкового та додаткового читання.

¹ Шуренкова А., Прочуханова О. Аналітичний звіт за результатами всеукраїнського соціологічного дослідження рівня читання дітей та дорослих у 2024 році : на замовлення Українського інституту книги ; виконавець: ТОВ «Інфо Санієнс». Київ, 2024. С. 22. URL: https://drive.google.com/file/d/1Jrd2OmblQepBKiwNny4-fQ_Q7_zt6QKz/view

Серія «Альтернатива» (2023) видавництва «Vivat» позиціонується як протипага шкільним виданням із програмними текстами та зосереджується на публікації менш відомих, але знакових творів. Кожному виданню передують ґрунтовна текстологічна робота з першоджерелами. Серію курує знана літературознавиця Ярина Цимбал.

Молоде харківське видавництво «Ще одну сторінку» започаткувало серію «Рядки з тіні», покликану привернути увагу до таких імен, як Олена Пчілка, Людмила Черняхівська-Старицька, Ганна Барвінок, Грицько Григоренко, Василь Королів-Старий, а також серії української та зарубіжної класики.

Серія «Відомі та незвідані» (2023) видавництва «РМ» поєднує перевидання класичних текстів Тараса Шевченка, Ольги Кобилянської, Миколи Хвильового, Івана Нечуя-Левицького та інших письменників із їх сучасною інтерпретацією в передмовях.

Серії українських класиків видають «Клуб сімейного дозвілля», «Фоліо», «Видавництво Старого Лева», «А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га», «Смолоскип», «Апріорі», «BookChef», «Ранок», «Своє», «Центр навчальної літератури», «Прометей», «Атена» тощо. Позасерійну художню книгу продукує значно ширше коло видавців. Так, сучасних українських авторів видає «Наш формат», «#книголав», «Лабораторія», «Темпора», «Stretovych», «Дух і Літера», «Білка» з Києва, «Meridian Czernowitz» із Чернівців, «Локальна історія» та «Урбіно» зі Львова, «Богдан» і «Сумна вівця» з Тернополя, «Discursus» із Брустур на Івано-Франківщині і не тільки. У репертуарі цих видавництв також представлено художні книги закордонних письменників. Їх активно друкує «Вавилонська бібліотека», «Видавництво Жупанського», «Жорж», «Основи», «Комора», «Грушка», «Фабула».

До найпопулярніших і найобговорюваніших книг 2025 року зараховують твори Ілларіона Павлюка «Книга Еміля», Євгенії Кузнецової «Вівці цілі», Артура Дроня «Гемінґвей нічого не знає», а також перекладені світові бестселери, як-от «Макова війна» Ребекки Кван, «Піранезі» Сюзанни Кларк, а також книги Стівена Кінґа та Колліна Гувера, фентезі та Young Adult від Сюзанни Коллінз («Світанок перед Жнивами») і Стефані Гарбер.

За результатами опитування «Читання під час війни» (січень-лютий 2025 року), в якому взяло участь 160 бібліотек, найбільше — у Полтавській, Дніпропетровській та Харківській областях, особливим попитом серед читачів користуються книги таких сучасних авторів: Світлани Талан, Андрія Кокотюхи, Василя Шкляра, Люко Дашвар, Володимира Лиса, Тамари Горіха Зерня, Макса Кідрука, Іларіона Павлюка, Євгенії Кузнецової, Марії Матіос, Ольга Саліпи, Дарини Гнатко, Юрію Винничука, Оксани Забужко¹.

Орієнтуватися в сучасному літературному процесі допомагають книжкові конкурси та літературні премії. Вони є корисним орієнтиром для бібліотекарів під час добору видань до фонду, формування тематичних виставок і надання рекомендацій користувачам. Літературні відзнаки стимулюють читачький інтерес до творчості окремих авторів і часто слугують відправною точкою для першого знайомства з їхніми творами.

Серед найвідоміших українських літературних премій: Національна премія імені Тараса Шевченка, найвища державна нагорода, а також премії для дітей та юнацтва (Лесі Українки), для есеїстів (Юрія Шевельова) та престижна «Книга року ВВС»; існують також численні регіональні, галузеві та авторські премії, що відзначають поезію, прозу, переклади, критики тощо.

Бібліотекарям доступні різноманітні книжкові рейтинги, які ранжують книги за їхньою популярністю, якістю чи продажами, допомагаючи читачам орієнтуватися, які книги є вартими уваги, спираючись на відгуки інших, експертні думки або алгоритми сайтів на кшталт GoodReads та книгарень, які показують ТОП-списки бестселерів.

Один із найдавніших — Всеукраїнський рейтинг «Книжка року» від 1999 року щорічно визначає найкращі видання поточного року за різними номінаціями, зокрема «Хрестоматія» (класична література). Перелік книжкових лауреатів за перші двадцять років

¹ Читання під час війни: бібліотечні реалії та виклики / БФ «Бібліотечна країна». 2025. URL: <https://drive.google.com/file/d/1mgKty6iuJNBBN-uuieRSxK6SENmL3xumm/view>

діяльності наведено у виданні «Сізіф ХХ: книжка vs політика¹» Костянтина Родика, куратора рейтингу.

Від 2018 року оприлюднюються переліки найкращих українських книжок за версією Українського ПЕН. Це — культурна і правозахисна громадська організація, що об'єднує українських журналістів, письменників, драматургів, науковців, видавців, перекладачів, правозахисників, культурних менеджерів, фотографів, ілюстраторів. Переліки групують за жанрово-тематичним принципом: художня література (проза, поезія, драматургія), перекладна література, нонфікшн, есеїстика, біографіка, дитячі та підліткові видання, мистецькі й гуманітарні праці. Така структура демонструє не лише жанрове розмаїття, а й різні стратегії осмислення сучасного досвіду — війни, пам'яті, ідентичності, приватного й колективного життя, культури та історії.

Також Український ПЕН відзначає літературну діяльність різними преміями та стипендіями, зокрема Премією імені Юрія Шевельова (за есеїстику), Премією імені Георгія Гонгадзе (за журналістику), Drahomán Prize (за переклади) та Стипендійним фондом для підтримки створення книжок, а також організовує присудження Премії імені Василя Стуса.

Український ПЕН упродовж останніх років ініціював кілька масштабних добірок, покликаних систематизувати літературні здобутки в Україні. Першим таким проєктом став список «*Від Сковороди до сьогодні: 100 знакових творів українською мовою*» (2019), підготовлений спільно з онлайн-журналом «The Ukrainians». Його завдання — продемонструвати жанрове й тематичне розмаїття української літератури, актуалізувати твори, які з різних причин залишалися маловідомими або забутими, а також привернути увагу фахівців до текстів, що потребують перевидання й представлення у фондах бібліотек.

Продовженням цієї ініціативи став перелік «*Від Куліша до сьогодні: 100 знакових романів і повістей українською мовою*» (2021), також створений у партнерстві з «The Ukrainians». Цей список зосереджено на великій прозі й спрямовано на популяризацію українських письменників в Україні та за її межами. Він

¹ Родик К. Сізіф ХХ : книжка vs. політика. Київ : Балтія-Друк, 2019. 351 с.

заохочує молодшу аудиторію до читання складних і об'ємних текстів й привертає до них увагу бібліотекарів та інших фахівців книжкової справи.

Найновішим проектом став перелік *«100 книжок, які допоможуть зрозуміти Україну»* (2025), підготовлений у партнерстві з медіа «Сенсор». До нього увійшли книжки, видані після 1991 року, написані в різних жанрах на широке коло тем, кожна з них у свій спосіб репрезентує українську ідентичність. Значну частку списку становлять книжки художньої прози, поетичних збірок та книжки для дітей.

З огляду на два перші канонічні списки від експертів Українського ПЕН-клубу, літературознавець Ростислав Семків уклав власний, втричі довший перелік *«Українська класика та інші вартісні твори: 300+ книг на 30 років читання»* і опублікував його у виданні *«Як читати українських класиків і кайфувати від того»*¹.

Названі літературні списки можуть слугувати орієнтиром для бібліотечного комплектування, рекомендаційної бібліографії, видавничих політик та освітніх практик, а також сприяють актуалізації творів української класичної літератури.

¹ Семків Р. Як читати українських класиків і кайфувати від цього. Київ : Stretovych, 2024. 296 с.

5.1.2. Твір художньої літератури як основа літературно-художнього видання. Зміст та форма твору

Літературно-художнє видання трактують як видання, що містить твір (твори) художньої літератури¹. Літературний твір визначають як складну семіотичну структуру, у якій поєднуються матеріальні знаки (слова, текст) та образні значення, унаслідок чого постає первинний художній світ — в уяві автора — і вторинний художній світ, сформований у свідомості реципієнта².

Дослідники наголошують, що на відміну від інших типів текстів, художній твір розповідає не про безпосередню реальність, а про умовний, вигаданий світ. Подія, покладена в основу художнього твору, існує насамперед в уяві автора або оповідача, а згодом — у читачькій уяві, і не має статусу об'єктивного факту. Навіть тоді, коли художній текст спирається на реальні події, історичні факти чи біографічні обставини, вони переосмислюються й стають частиною художнього світу, а не точним відтворенням дійсності³.

За усталеною традицією в художньому творі розрізняють **зміст і форму**. Вони існують у нерозривній єдності й утворюють цілісний художній організм: зміст не може постати без відповідної форми, а форма не має сенсу без наповнення.

Зміст твору визначають як життєвий матеріал, який автор переосмислює у художній формі, проблеми, порушені на його основі, та ідеї, які він утверджує⁴. Зміст художнього твору зазвичай визначається трьома взаємопов'язаними складниками: темою, проблемою та ідеєю.

Знаний український літературознавець Анатолій Ткаченко розглядає **тему** як «основне коло зображення та вираження в художньому творі»⁵. Вона окреслює коло подій, ситуацій і

¹ ДСТУ 3017:2015. С. 10

² Білоус П. В. Теорія літератури : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2013. С. 97

³ Галич О. А., Назарець В. М., Васильєв Є. М. Теорія літератури : підручник Київ : Либідь, 2001. С. 116

⁴ Марко В. П. Аналіз художнього твору : навч. посіб. 2-ге вид., випр. Київ : Академвидав, 2015. С. 26.

⁵ Ткаченко А. О. Мистецтво слова : основи літературознавства : підручник. Вид 3-тє, випр. і допов. Київ : Ліра-К, 2025. С. 170.

життєвих явищ, узятих автором для художнього зображення та тісно пов'язана з проблемою, що формується на основі зображеного матеріалу й потребує інтерпретації. Саме з теми випливає **проблематика** — низка питань, які автор порушує «перед собою, персонажами, добою, буттям, читачами»¹. Це можуть бути етичні, психологічні, соціальні, політичні, історичні, національні, культурні, онтологічні або інші проблеми.

Ідея тлумачать як «емоційно-інтелектуальну, пафосну спрямованість художнього твору», його смислове ядро й основу авторського задуму². У самому творі ідея виявляється через систему художніх образів, а в свідомості читача чи критика осмислюється логічно — як узагальнена основна думка.

Змістові компоненти художнього твору найчастіше доповнюють **фабулу**³. Це — «послідовна оповідь про події, викладені у творі»⁴. Така послідовність може вибудовуватися за різними принципами: логічним, психологічним, хронологічним або причинно-наслідковим. Відтак фабулу більше пов'язують зі змістом твору, а сюжет — з його формою як способом внутрішньої і зовнішньої організації.

Сюжет розуміють як художнє розгортання цієї подієвої основи у художньому часопросторі. Він організує перебіг подій передусім в епічних і драматичних творах, а також, з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей, у ліричних. До основних стадій розгортання сюжету зараховують експозицію (знайомство з героями та обставинами), зав'язку (подію, що дає поштовх розвитку конфлікту), розвиток дії і спад дії (ретардацію), кульмінацію (момент найвищого напруження в розвитку дії), розв'язку (вирішення конфлікту або завершення основних подій).

¹ Там само. С. 172.

² Поліщук Н. Поетика художнього твору: теорія і практика літературознавчого аналізу : посібник. Львів : ПАІС, 2023. С. 18.

³ У більш розширеному трактуванні змістові компоненти твору розширюють за рахунок тенденції (об'єктивно наявне у творі образне розкриття авторського ставлення до означуваного), пафосу (емоційно-оцінним ставленням автора), конфлікту (зовнішньо-подієве зіткнення характерів та обставин), колізії (ситуаціями внутрішніх борін і противенств)

⁴ Ткаченко А. О. Мистецтво слова : основи літературознавства : підручник. Вид 3-тє, випр. і допов. Київ : Ліра-К, 2025. С. 193.

Пролог — це початковий епізод твору, у якому окреслюються авторські наміри й мета, подається короткий виклад майбутніх подій або зображується подія, що передує основній дії. Епілог, навпаки, є завершальною частиною твору: він віддалений від основної дії в часі й інформує читача про подальшу долю персонажів.

Окрім композиції сюжету, в художньому творі виокремлюють позасюжетні елементи:

- ліричний відступ (авторське відхилення від викладу подій для їх коментування, висловлення якихось загальних роздумів, повчань, моралізаторства тощо);

- авторський відступ ліричного, історичного, філософського, публіцистичного, статистичного, проблемного чи іншого характеру, який може бути вкладеним в уста персонажа, розповідача; вмонтованим документом, цитатою, цифровими даними, таблицею тощо.

- вставний епізод (новела, сцена тощо), які прямо не пов'язані з основними подіями, але увиразнюють ідею твору, поглиблюють психологічні характеристики персонажів і т.д.;

- пейзаж (відтворення краєвиду словесними засобами);

- портрет (опис в найзагальніших або найдокладніших рисах персонажа, його зовнішності);

- інтер'єр (опис замкненого простору, що оточує персонажів);

- художня деталь (характерна, значуща подробиця);

- обрамлення (об'єднання однією рамкою кількох фабул).

Деякі літературознавці до позасюжетних елементів відносять також назву (заголовок), епіграф та присвяту. Антолій Ткаченко перелічені вище елементи називає позафабульними чинниками композиції¹.

Знання про структуру художнього твору, його зміст і форму є вагомим підґрунтям для щоденної професійної роботи бібліотекаря. Розуміння теми, проблематики, ідейного спрямування твору, особливостей сюжету допомагають у підготовці тематичних виставок, проведенні бібліографічних оглядів, організації літературних читань і книжкових клубів.

¹ Там само. С. 205–228.

5.1.3. Роди та жанри художньої літератури

Роди і жанри літератури становлять одну з базових систем координат, у межах якої осмислюється художній твір як явище культури, мистецтва слова й об'єкт книговидавничої практики. Поділ літератури на роди — епос, лірику та драму — дає змогу узагальнено окреслити спосіб художнього відображення дійсності, характер авторської присутності в тексті та форму організації мовлення, тоді як жанрова система конкретизує ці ознаки, фіксуючи історично сформовані моделі творів, їхню тематику, композицію і стильові особливості.

Для книгознавства розуміння родо-жанрової належності тексту є принципово важливим, адже саме вона впливає на тип видання, принципи добору текстів, редакторську підготовку, побудову науково-допоміжного апарату та рекомендацію книжки користувачеві.

Епос (грец. *έπος* — слово, розповідь, історія) — один з родів художньої літератури, що характеризується розповідно-описовою (епічною) формою, широтою зображення подій і характерів¹.

Його характерними ознаками вважають:

- подієвість, що зумовлює сюжетність творів;
- наявність персонажів, які перебувають у різних взаєминах між собою;
- часо-просторова площина, в межах якої розгортаються події і функціонують персонажі;
- оповідна перспектива – позиція оповідача, з якої подається розповідь про ті чи інші події творів;
- об'єктивність викладу подій².

Жанрова структура епосу не є сталою: вона постійно розширюється й ускладнюється. За масштабом зображуваних подій і глибиною розкриття характерів розрізняють великі, середні та малі епічні жанри. Провідною формою великого епосу є *роман*, у якому широко охоплені життєві події, глибоко

¹ Іванисенко В. П. Епос // Українська літературна енциклопедія : [в 5 т.]. Київ : Гол. ред. УРЕ ім. М. П. Бажана, 1990. Т. 2. С. 155.

² Поліщук Н. Поетика художнього твору: теорія і практика літературознавчого аналізу : посібник. Львів : ПАІС, 2023. С. 223.

розкривається історія формування характерів багатьох персонажів. З огляду на тематику розрізняють історичний, психологічний, філософський, індустріальний, урбаністичний, сатиричний, біографічний, пригодницький, детективний та інші жанрові різновиди романів. Особливим різновидом великої епічної форми є *роман-епос*, в якому широко і всебічно відтворено епохальний перелом у житті цілого народу (часом багатьох народів), відображені події, що мають вирішальне значення для багатьох поколінь.

До середніх жанрів епосу належить *повість*, що зосереджується на життєвому шляху одного героя, розкриваючи його у взаємодії з іншими людьми та обставинами. Цей жанр посідав важливе місце в українській класичній літературі XIX — початку XX століття.

Малі епічні форми — *оповідання та новела* — характеризуються стислим обсягом і концентрованою сюжетною дією, яка зазвичай охоплює один або кілька ключових епізодів із життя персонажів.

Окреме місце серед оповідних жанрів посідає *нарис*, що ґрунтується на змалюванні реальних фактів і подій. *Есе* поєднує ознаки художнього письма і публіцистики, а інколи й науково-популярного викладу. Зазвичай есе має невеликий обсяг і не подає вичерпного аналізу проблеми; радше суб'єктивно її тлумачить. Невеликий твір художньо-публіцистичного характеру, написаний на злободенну тему, що розкривається в гумористичному плані, називають *фейлетоном*. Виразно полемічний і викривальний характер має памфлет. Він спрямований проти чітко окресленого об'єкта критики (особи, ідеї, суспільного явища) і вирізняється жорсткою тональністю, емоційною напругою та пафосом осуду. Основною функцією памфлету є публічне викриття й дискредитація.

Міф відтворює уявлення первісної, архаїчної свідомості про навколишній світ, його походження та систему взаємозв'язків значущих елементів світобудови. *Легенда* містить розповідь на фантастичну тему, в її основі лежить реальні історичні особи чи події. Характерними ознаками *казки* є художня вигадка і

розважальність, викінчений і динамічний сюжет, гіперболізація фізичних та духовних рис персонажів, перемога добра над злом, оптимістичний і щасливий кінець. Повчальний характер мають *притчі* та *параболи*. Окрему групу становлять жанри, в яких поєднуються суто епічні форми з ліричними і ліро-епічними.

Лірика (від грец. *λύρα* — музичний інструмент, у супроводі якого виконувалась мелічна поезія) — один з родів художньої літератури, що об'єднує переважно невеликі обсягом віршові твори, для яких характерний т. зв. ліричний сюжет суб'єктивного переживання.

Ліричним творам властиві:

- аподієвість — відсутність відтворення зовнішніх подій;
- суб'єктивність вираження думок і переживань/почуттів;
- емоційно-експресивна (інтенсивна) образність;
- наявність ліричного суб'єкта (ліричного Я)¹.

Поділ на ліричні жанри ґрунтується передусім на почуттях, переживаннях, настроях і роздумах ліричного героя, його внутрішньому світові. У ліриці зовнішні події відступають на другий план, поступаючись суб'єктивному емоційному досвіду, який і визначає жанрову специфіку твору. Відтак лірика представлена широким спектром жанрів.

Ода — це вірш урочистого, піднесеного характеру, у якому оспівується визначна історична подія, ідея або постать видатної особи. Для оди характерні високий стиль, пафос, риторичність і спрямованість на формування почуття захоплення та величі.

Елегія — жанр ліричної поезії медитативного або емоційно-сумного забарвлення, тісно пов'язаний з особистими переживаннями поета. Елегійний вірш пройнятий настроями смутку, задумливості, ностальгії, часто поєднанням печалі й тихої радості. Типовими мотивами елегії є самотність, кохання, спогади про минуле, а також філософські роздуми про швидкоплинність життя і неминучість смерті.

¹ Поліщук Н. Поетика художнього твору: теорія і практика літературознавчого аналізу : посібник. Львів : ПАІС, 2023. С. 224.

Епіграма походить від давніх ритуальних написів на предметах культу й пам'ятниках. Згодом вона сформувалася як короткий, лаконічний вірш, що може мати характер опису, повчання, похвали або дошкульної насмішки. У вузькому значенні епіграма — це дотепний або сатиричний поетичний твір, побудований на логічному парадоксі, коли фінал різко переосмислює початкову думку.

Епітафія є різновидом епіграми й пов'язана з поховальною культурою. Для неї характерні звертання до читача, моралізаторські та філософські узагальнення. Епітафії могли мати як скорботно-елегійний, так і сатиричний характер. Поряд із ними існували автоепітафії — реальні або стилізовані написи від імені самого автора.

Сатира як ліричний жанр виражає критичне ставлення поета до негативних явищ суспільного життя. Вона спрямована на викриття людських вад, соціальних суперечностей і моральних перекручень, поєднуючи художню образність із виразною суспільною позицією.

Мадригал — це невеликий за обсягом вірш компліментарного, напівжартівливого характеру, зазвичай адресований жінці. Йому властиві витонченість, легка іронія та емоційна гра.

Послання — ліричний вірш у формі безпосереднього звернення до конкретної особи або групи осіб. За змістом послання можуть бути дружніми, філософськими, політичними чи програмними, поєднуючи особисте начало з узагальненням.

Гімн — урочистий твір програмного характеру, спрямований на прославлення ідеї, спільноти, держави.

За тематичним принципом лірику традиційно поділяють на пейзажну, інтимну (любовну й еротичну), громадянську, політичну, релігійну та філософську, що відображає багатоманітність внутрішнього світу людини і способи його художнього осмислення.

Із послабленням жорстких жанрових канонів і зростанням ролі ліричного героя особливого значення набуває цикл віршів, у якому окремі тексти поєднані спільними мотивами, настроями або ідейною концепцією.

Драма (грец. δράμα — дія) — один із родів художньої літератури, вихідним принципом якої є відтворення зовнішнього світу через дію персонажів. Як узагальнює Надія Поліщук, драмі властиві:

- конфліктність ситуації, що визначає динаміку розвитку дії — основи сюжетності;
- наявність персонажів — дійових осіб;
- відсутність оповідності та описовості;
- моно- або діалогічність викладу;
- мінімалізація авторської присутності, зведена до ремарок;
- сценічне втілення¹.

Жанрова система драматичного роду літератури традиційно охоплює трагедію, комедію та власне драму. Вони відрізняються характером конфлікту, емоційною тональністю та способом його розв'язання.

Трагедія зосереджується на гострому конфлікті між особистими прагненнями героя і надособистісними законами життя — долею, історією, моральними або суспільними вимогами. Цей конфлікт розгортається як у зовнішніх зіткненнях з іншими персонажами, так і у внутрішній боротьбі самого героя. Персонаж трагедії страждає, усвідомлює неминучість вибору, а фінал найчастіше завершується загибеллю героя. Одним із найдавніших різновидів цього жанру є трагедія фатуму, у якій доля постає як непереборна сила.

Комедія — це жанр драми, у якому конфлікти, характери й ситуації подано в смішній або іронічній формі. Домінантною жанровою ознакою комедії є сміх, що виникає з комічних суперечностей між персонажами, їхніми вчинками, мовленням і життєвими обставинами. На відміну від трагедії, конфлікт у комедії зазвичай має щасливе або примирливе розв'язання. Серед жанрових різновидів комедії виокремлюють *водевіль* — легку одноактну п'єсу з дотепним сюжетом, піснями й танцями, а також *фарс*, для якого характерні груба комічність, перебільшення,

¹ Поліщук Н. Поетика художнього твору: теорія і практика літературознавчого аналізу : посібник. Львів : ПАІС, 2023. С. 224.

клоунада, зображення приватного життя без прикрас і використання типових масок-персонажів.

Власне драма займає проміжне місце між трагедією і комедією. Вона зображує переважно приватне життя людини, але не з метою висміювання, як у комедії, і не доводить конфлікт до фатальної катастрофи, як у трагедії. У драмі показано складні стосунки особистості й суспільства, психологічні та моральні суперечності. Конфлікти тут напружені, але не абсолютні, а персонажі — типові, а не виняткові.

Серед різновидів драми особливе місце посідає *трагікомедія*, у якій трагічне й комічне поєднуються, взаємно підсилюючи одне одного. *Трагіфарс* доводить сміхове начало до гротеску й сатири та зосереджується на темах абсурдності буття й дегуманізації людини. *Мелодрама* вирізняється загостреною емоційністю, чітким протиставленням добра і зла, схематичними персонажами, складною інтригою та виразною моралізаторською настановою. *Монодрама* — це жанр драми одного актора, у якому внутрішній світ персонажа розкривається через монолог і розрахований на камерне сприйняття. *Драма-феєрія* поєднує драматичну дію з елементами міфу, фольклору й чарівного, акцентуючи на ліричному началі та взаємодії людини з природою.

До літературно-художніх видань також зараховують видання, що містять **документально-художні, художньо-публіцистичні, мемуарні** твори. Вони спираються на реальні історичні факти і мають ознаки художньої літератури, публіцистики та документалістики.

Мемуари (від франц. *mémoires* — спогади) презентують особистий погляд автора на пережиті події або власний життєвий шлях, поданий у художній формі. Письменник не лише відтворює факти, а й осмислює їх через призму власного досвіду, поєднуючи пам'ять, емоції та роздуми з реальними документами своєї доби. У центрі мемуарів — суб'єктивне бачення минулого, співвіднесення особистих переживань із характером людей, соціальними обставинами та психологічними мотивами вчинків. Спогади завжди спрямовані назад у часі й потребують певної часової дистанції, без якої події важко оцінити зважено й цілісно.

Мемуарна література вирізняється чітко сформованою та ієрархічно вибудованою жанровою системою, що охоплює різні за обсягом, складністю й художнім рівнем форми фіксації особистого досвіду. Найпростішими жанровими різновидами мемуарів є *некрологи, письменницькі записники та нотатки*, які мають фрагментарний характер і спрямовані на безпосереднє збереження окремих фактів, вражень або спостережень. Такі тексти зазвичай не передбачають глибокого узагальнення, але виконують важливу документальну та пам'яттєву функцію.

Складнішими за композицією й змістом є *щоденники та літературні портрети*, у яких події та постаті осмислюються в динаміці часу, крізь призму особистого досвіду автора. Ці форми поєднують документальність із елементами психологічного аналізу та художнього узагальнення, що зближує їх із власне літературними жанрами.

Значна частина мемуарної прози створюється шляхом переосмислення й адаптації жанрових моделей художньої літератури. Найчастіше для цього використовують форми *оповідання, повісті та роману*, які дозволяють вибудувати цілісну оповідь про події минулого, впорядкувати матеріал і надати йому сюжетної завершеності. Рідше мемуарний зміст реалізується в жанрах *нарису та есе*, де акцент робиться на аналітичності, роздумі та авторській рефлексії. Така жанрова різноманітність засвідчує гнучкість мемуарної літератури й її здатність поєднувати документальність, суб'єктивність і художність.

Особливим міждодовим жанровим утворенням, що поєднує риси документальної та художньої літератури, є ***художня біографія***. Її сутність полягає у творчому відтворенні життєвого шляху реальної історичної постаті на основі достовірних фактів, подій і документів епохи. Водночас автор прагне глибоко проникнути у внутрішній світ героя, осмислити його духовні пошуки, психологічні мотиви вчинків і соціальний контекст діяльності. Такий спосіб біографічної оповіді передбачає поєднання наукової достовірності з художнім осмисленням, коли творчий домисел не суперечить фактам, а впливає з їх логіки й допомагає повніше розкрити особистість та її життєву історію.

Усвідомлення родових ознак епосу, лірики й драми, а також жанрового розмаїття всередині кожного з них дає змогу глибше зрозуміти природу літературно-художніх книг. Урахування жанрової специфіки дає змогу коректно оцінити видання, ефективно поповнювати фонди, укладати повні бібліографічні записи, забезпечувати результативну комунікацію із читачем.

5.2. Види літературно-художніх видань

Однією з ключових типологічних характеристик літературно-художнього видання є склад основного, тобто авторського, тексту. Саме він визначає змістову цілісність книги та спрямований на задоволення читацького інтересу до конкретного художнього твору, окремого етапу творчості письменника або ж до всього його літературного доробку. Залежно від цього видання може репрезентувати один твір, добірку текстів певного періоду, жанрово або тематично об'єднаний корпус, усі або вибрані твори автора.

Чинний ДСТУ 3017:2015 «Видання. Основні види. Терміни та визначення понять» за складом основного тексту виокремлює *«моновидання»* як окреме видання одного твору, та *полівидання*, диференціюючи їх на збірник, вибрані твори та зібрання творів, що містять більше одного твору, організованих в різний спосіб. Полівидання, що містить усі або значну частину творів одного чи кількох авторів, називають зібранням творів. Традиційно серед них виокремлюють (неповне) зібрання творів і повне зібрання творів. Окремі дослідники вибрані твори розглядають як вид зібрання творів, складеного з основних і найкращих творів автора, розглядають вибрані твори.

5.2.1. Видання окремого твору

Як **окреме видання** зазвичай випускають великі та середні епічні жанри, зокрема роман, епопею, повість, поему. Деякі моновидання вирізняються настільки великим обсягом, що виходять друком у кількох частинах, книгах або томах. Так, український

роман-епосея Анатолія Дімарова «І будуть люди», у якому змальовано життя українського села на Полтавщині на тлі бурхливих подій початку ХХ століття, видавництво «Фоліо» опублікувало у чотирьох частинах (2024). У трьох книгах також вийшов роман Ірини Вільде «Сестри Річинські» (Київ: Віхола, 2023).

Моновидання як окреме видання літературно-художнього твору не має усталених різновидів. У науковій літературі іноді пропонують розрізняти моновидання повного тексту і моновидання скороченого або адаптованого варіанта твору. Однак така диференціація є дискусійною, адже повнота чи скороченість тексту є характеристикою самого твору, а не типу видання. Відтак ці ознаки можуть бути притаманні творам, опублікованим у різних видах і формах книжкових видань.

Як моновидання можна також розглядати публікації окремого літературного твору, здійснені паралельно кількома мовами. Найяскравішим прикладом такого підходу є численні видання «Заповіту» Тараса Шевченка в багатомовних перекладах. Уперше твір у перекладі 13 мовами було опубліковано 1957 року в Києві у видавництві АН Української РСР. Згодом з'явилися значно розширені видання: у 1960 і 1961 роках — з перекладами 43 мовами (упорядник Дмитро Красицький), у 1964 році — з перекладами 55 мовами (упорядники Дмитро Красицький і Катерина Дорошенко). Найповніше полілінгвальне видання «Заповіту» побачило світ 1989 року й охопило 150 мов; його упорядником, автором вступної статті та приміток став Борис Хоменко (подав довідкові відомості про перекладачів, обставини появи перекладів, згадав інших інтерпретаторів твору відповідною мовою).

До 210-річчя від дня народження Кобзаря у 2014 та 2024 роках у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка було видано книжку «“Заповіт” Тараса Шевченка мовами світу», що містить 107 перекладів цього твору 94 мовами.

Віршовані твори об'єднують в полівидання, а саме — поетичні збірки. Проте вид видання не є жорстко узалежненим від жанру опублікованих творів. Він може визначатися авторським задумом, видавничою концепцією, параметрами серії, читацьким попитом тощо.

Один і той самий твір може публікуватися на сторінках моно- і полівидання. Наприклад, повість «Тіні забутих предків» Михайла Коцюбинського неодноразово виходила друком окремим виданням. В останні роки — це видання, проілюстроване кадрами з фільму і випущене у видавництві «Фоліо» 2024 року, або видання із збереженням мови останньої прижиттєвої публікації повісті та ілюстраціями Дарії Луцишин 2023 року в «Дискурсусі» на Івано-Франківщині. Уривок з повісті «Іванко та Чугайстир» (2016) з ілюстраціями Миколи Стороженка опублікувало видавництво «Веселка» для дітей молодшого шкільного віку.

Також повість «Тіні забутих предків» опубліковано на сторінках збірань вибраних творів, підготованих до друку в різному складі у київському видавництві «Знання» в серії «Класна література; № 11» (2018), «Апріорі» (2019), «Центрі навчальної літератури» (2020), «Клубі сімейного дозвілля» (2022), видавництві «Yakaboo Publishing» (2023), «Фоліо» у серіях «Подарункова класика» (2023) і «Подарункові мініатюрні книжки» (2025).

Повість друкували разом із новелою «Intermezzo» у тернопільському видавництві «Богдан» в серії «Світовид. Серія третя. Література XIX століття» (2023), повістю «Дорогою ціною» у харківському видавництві «Vivat» в серії «Шкільна бібліотека» (2017), з обома названими творами у київському «Кондорі» (2023).

У бібліотечній практиці різні видання одного й того самого твору не слід розглядати як тотожні. Навіть за умови збереження авторства та назви, кожне видання є результатом конкретних текстологічних, видавничих і дизайнерських рішень, що впливають на зміст, форму й сприйняття твору читачем. Тому для бібліотекаря важливо зважати не лише на факт наявності твору у фонді, а й на специфіку його конкретних видань.

Насамперед відмінності між виданнями зумовлюються *текстологічною основою*. Твір може публікуватися за різними редакціями тексту — авторською, пізнішою, канонічною або відновленою на підставі рукописів чи прижиттєвих публікацій. Окремі видання можуть зазнавати свідомих або вимушених змін, пов'язаних із цензурними обмеженнями чи ідеологічними наративами певного історичного періоду. Для бібліотекаря ці аспекти мають

принципове значення, особливо у випадках прочитання твору з дослідницькою метою.

Важливим чинником диференціації є наявність і характер *науково-допоміжного апарату*. Різні видання одного твору можуть супроводжуватися передмовами, післямовами, коментарями, примітками, словниками, які істотно розширюють інтерпретаційні можливості тексту. У такому разі твір постає не лише як об'єкт читання, а й як предмет наукового осмислення, що зумовлює інший рівень його позиціонування та рекомендації різним категоріям користувачів.

Суттєві відмінності між виданнями пов'язані також із *цільовою аудиторією*, на яку вони орієнтовані. Один і той самий твір може бути виданий для дітей, підлітків, широкого кола читачів або фахівців, що відображається у складності мови, обсязі пояснень, характері коментарів, а також у поліграфічному оформленні. У цьому контексті бібліотекар виконує роль посередника, який співвідносить потреби конкретного читача з характеристиками певного видання. Скажімо, для людини похилого віку можна запропонувати видання, складене шрифтом більшого кеглю.

Окремої уваги заслуговує *візуалізація тексту* видання. Наявність зображень, їхній стиль, колірність можуть суттєво впливати на сприйняття твору, особливо у дитячих виданнях. Ілюстрації не лише слугують окрасою видання, а й інтерпретують вміщений опублікований твір. Скажімо, читачеві доступні видання «Енеїди» Івана Котляревського з ілюстраціями Василя Корнієнка (Київ: Вік, 1909), Адальберта Штірлена (Берлін: Видавництво Ольги Дякової, 1922), Сергія Пожарського (Москва: Українське державне видавництво, 1944), Анатолія Базилевича (Київ: Дніпро, 1968; Харків: Фоліо, 2005, 2023), Олександра Данченка (Київ: Дніпро, 1969), Івана Будза (Харків: Книга, 2008), Оксани Тернавської (Київ: Видавець Корбуш, 2011), Олени Зеркалій (Харків: Ранок, 2022).

Ще одним аспектом є *правописна норма*, використана у виданні. Твори можуть перевидаватися з дотриманням різних редакцій правопису, зі збереженням архаїчних мовних форм або, навпаки, з їх осучасненням. Наприклад, у книжці Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків» від видавництва «Дискурс» (2023)

збережено мову останньої прижиттєвої публікації повісті 1913 року. Для бібліотекаря важливо запропонувати видання, релевантне цілям читання, наприклад для проведення мовознавчих досліджень.

Відмінності між виданнями одного й того ж твору зумовлює також видавнича концепція серії, а також формат книжки, тип папітурки, якість паперу та інші складники художнього оформлення й поліграфічного виконання. Усі ці параметри впливають не лише на зовнішній вигляд видання, а й на спосіб його сприйняття читачем, зручність користування та тривалість побутування у бібліотечному фонді.

У бібліотеці такі видання виконують різні комунікативні завдання: одні орієнтовані на повсякденне дозвілське читання, інші — на навчальну або наукову роботу. Відтак, співіснуючи в бібліотечному фонді, вони не дублюють одне одного, а доповнюють, забезпечуючи різні читацькі потреби та способи взаємодії з текстом.

Відмінності між виданнями зумовлює також видавнича концепція серії, формат, тип папітурки, якість паперу та інші складники художнього оформлення і поліграфічного виконання. У бібліотечному фонді такі видання реалізують різні комунікативні завдання.

Не менш важливим є історико-культурний контекст видання твору, адже кожна публікація віддзеркалює рівень поліграфічних технологій, редакторські практики, дизайнерські рішення та читацькі очікування конкретного періоду. Наприклад, сучасні видання художніх творів дедалі частіше оснащують QR-кодами, які скеровують читача до аудіоверсій, екранізацій, відеоматеріалів про автора, додаткових довідкових матеріалів, інтерактивних квестів або віртуальних подорожей місцями, описаними в книзі.

Видання перекладеного твору можуть різнитися текстами перекладу. Наприклад, у фонді Львівської національної бібліотеки України імені В. Стефаника трагедія «Гамлет, принц данський» Вільяма Шекспіра представлена різними українськими перекладами. Серед найдавніших пам'яток — переклади Михайла Старицького (Львів, 1882) і Пантелеймона Куліша (Львів, 1899), видані з передмовою та поясненнями Івана Франка. У

фонді збережено також сценічну версію трагедії в перекладі Михайла Рудницького (Львів, 1943).

Поруч із класичними перекладами в бібліотеці доступні сучасні інтерпретації трагедії «Гамлет, принц данський». Особливе місце посідає переклад Юрія Андруховича (видання 2014 і 2017 років), візуалізований ілюстраціями Владислава Єрка, а також переказ для дітей та юнацтва Дзвінки Федорців від львівського видавництва «Апріорі» 2023 року. Крім окремих видань, «Гамлет» представлений і в складі багатотомних зібрань творів Шекспіра (1964, 1984, 2008), що дає змогу співвіднести цей текст з іншими творами драматурга.

Отже, різні видання одного твору дають бібліотекареві змогу гнучко реагувати на читацькі потреби, забезпечуючи точнішу й кориснішу рекомендацію. Уміння розрізняти й пояснювати відмінності між виданнями є важливою складовою професійної майстерності бібліотекаря. Такий підхід сприяє підвищенню якості бібліотечного обслуговування й оптимальному використанню документного фонду.

5.2.2. Авторські та колективні збірники

Одним із усталених різновидів літературно-художнього видання є **збірник** — це полівидання, що містить твори одного автора (колективу співавторів) або різних авторів. До його складу можуть входити твори різних родів і жанрів художньої літератури — епічні, ліричні, драматичні, а також малі та надмалі жанрові форми (вірші, новели, есеї, фрагменти тощо). У більшості випадків збірник репрезентує не весь творчий доробок, а лише його окрему частину; винятком є дебютні видання.

Формування збірок художніх творів ґрунтується на різних критеріях добору, зумовлених концепцією видання, його цільовим призначенням та читацькою адресою. Найпоширенішим є *авторський критерій*, за яким збірники поділяють на авторські (твори одного письменника) та колективні (твори різних авторів) (рис. 6.1).

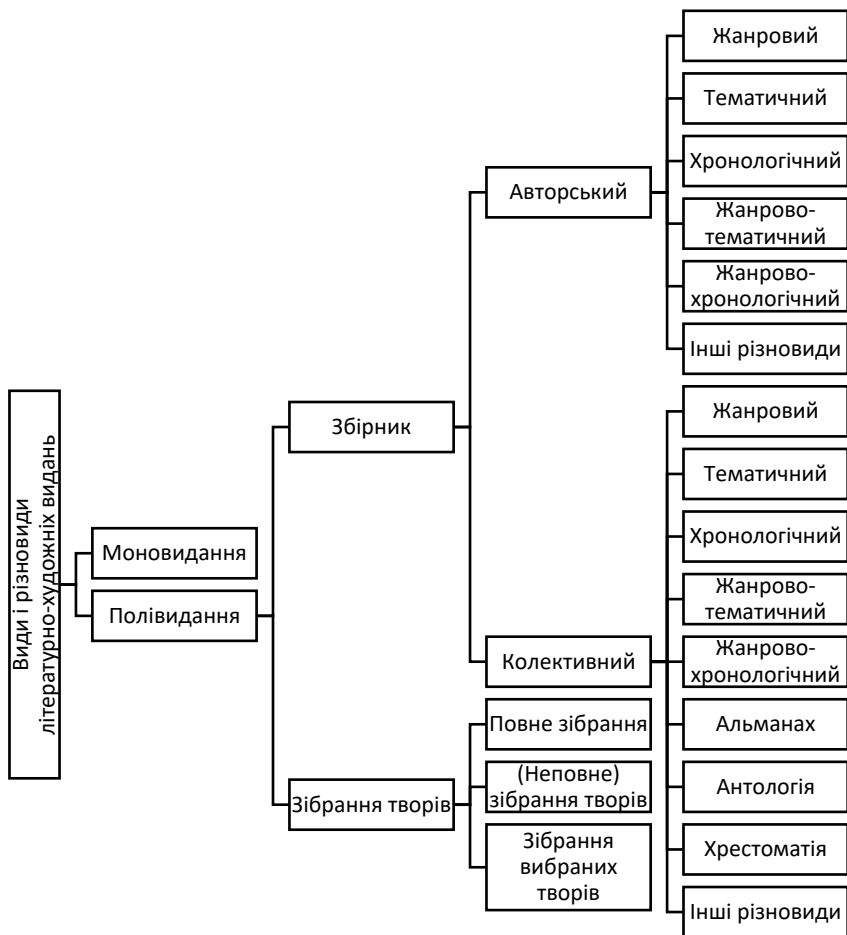

Рис. 6.1. Види і різновиди літературно-художніх видань

Скажімо, у чернівецькому видавництві «Meridian Czernowitz» побачили світ авторська збірка поезій «Тампліери» (2016) і збірка ліричних історій про розвиток бізнесу, дружбу і вірність менеджерів середньої ланки «Гімн демократичної молоді» (2023) одного з найпопулярніших українських літераторів Сергія Жадана. Водночас твори письменника опубліковано в колективних виданнях: «Антологія української поезії XX століття: від Тичини до Жадана» (Київ: «А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га», 2017), антологіях «25 есе про головне» (Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2020), «Воєнний стан» (Чернівці: Meridian Czernowitz, 2023) та «Українська сучасна проза: 25 найкращих оповідань» (Київ: Stretovych, 2025).

Важливу роль у формуванні збірників відіграють *родо-жанрові критерії*. На сторінках збірників можуть поєднуватися твори певного літературного роду (лірика, епос, драма) або жанру (новели, казки, вірші, есеї, драми тощо). Наприклад, «Meridian Czernowitz» підготував до друку збірки оповідань «Біг Маг» (2023) і «Арабески» (2024) Сергія Жадана. За жанровим принципом сформовано збірку українського поета, що поліг на війні, Максима Кривцова (позивний — Далі) «Вірші з бійниці» (Київ: Наш формат, 2023, 2024). «Гемінгвей нічого не знає» Артура Дроня — це книга короткої воєнної прози солдата про власний фронтовий досвід (Львів: Видавництво Старого Лева», 2025).

Не менш значущими є *тематичний* або *проблемно-смысловий* підходи, коли добір текстів підпорядковують спільній темі, мотиву чи ідеї (кохання, війна, пам'ять, ідентичність, екзистенційні пошуки), що забезпечує внутрішню цілісність і концептуальну єдність збірника. Скажімо, у збірці Сергія Жадана «30 віршів про любов і залізницю» (Львів: Видавництво Старого Лева, 2023) зібрано поезії, що прямо чи опосередковано пов'язані із залізницею. Йдеться про авторський *жанрово-тематичний* збірник.

Тематичний критерій широко застосовується у книготворенні для дітей. Так, у книжці Григорія Фальковича «Про котів та про собак» (Львів: Видавництво Старого Лева, 2025) твори об'єднано мотивами взаємодії людини й домашніх тварин (котів і собак), поданими в дотепній, легко впізнаваній для дитини формі; у

збірці Любові Пшеничної «Хвальковитий опеньок» (Рівне: Волинські обереги, 2025) — лісовою, «грибною» тематикою, що поєднує пізнавальні й казково-образні елементи. Добір творів до збірників здійснено з урахуванням вікового та жанрового критерію. Як бачимо, поширеними є також *адресно-функційні* підходи, коли збірник формують з урахуванням віку, рівня підготовки чи інтересів читачів (програмні твори, позашкільне читання, колекційні видання).

Окрему групу критеріїв становлять *хронологічні* та *історико-культурні ознаки*, за якими твори об'єднують відповідно до певного періоду творчості автора, етапу літературного процесу або конкретного історичного контексту. Наприклад, збірка Сергія Жадана «Псалом авіації» (2021) охоплює вірші, написані упродовж 2020 року, «Список кораблів» (2021) — у 2018–2019 роках, «Тампільєри» (2016) — у 2015–2016 роках. Тобто йдеться про *жанрово-хронологічні* збірники.

Поєднання кількох критеріїв — жанрового, тематичного, хронологічного, адресного — дає змогу створювати багатовимірні збірники, які відповідають видавничому задумові й читацькому попиту. Збірники можуть містити і найрепрезентативніші твори, і повний корпус авторських текстів, що відповідають обраному критерію. Прикладом останнього може слугувати збірка «Жадан. Усі вірші: 1993–2023» (Чернівці: Meridian Czernowitz, 2024).

Колективний збірник — це збірник творів різних індивідуальних авторів. Різноманіття колективних збірників пояснюється насамперед різними підходами до відбору та поєднання творів. На відміну від авторських видань, де визначальними зазвичай є *жанр, тема або період творчості письменника*, колективні збірники формуються за ширшим колом критеріїв, зокрема належністю до *однієї національної літератури, певного мистецького угруповання або літературного об'єднання, учасників (лауреатів) конкурсів* тощо. Такі видання можуть ґрунтуватися на поєднанні кількох взаємодоповнювальних принципів:

— *мова, жанр, темпоральність*, наприклад «Серед розбитих надгробків: антологія сучасної їдишської поезії» (Київ: Дух і літера, 2024);

– жанр і хронологічний період, зокрема «Молодість. Любовна проза 20-х років» (Київ: Темпора, 2023);

– вид і гендер, наприклад «Шалені тексти. Мала проза українських письменниць» (Київ: Віхола, 2023);

– вік авторів і літературна школа, зокрема «Смаколики для Борушка: антологія творів учнів Дитячої літературної школи "Кошлатий Борушко"» (Чернігів: Десна Поліграф, 2021);

– жанр і територія побутування, наприклад «Казки Буковини» (Тернопіль: Богдан, 2004) або книга про інший регіон із 40-томної серії українських народних казок «Золота пектораль»;

– жанр, джерельна основа, хронологічний період, творення в межах / поза межами національної культурної спільноти, як у книзі «Часопис "Лис Микита". Сатира, гумор, карикатура, 1948–1985» із «Антології сатири і гумору української діаспори».

У видавничій практиці поступово виокремилися три класичні різновиди колективних збірників — антологія, альманах і хрестоматія, кожен із яких має власну логіку добору матеріалу, цільове та читацьке призначення.

Збірник, що містить вибрані, переважно віршовані, літературно-художні твори (чи уривки з них) авторів тієї чи іншої національної літератури певного жанру, літературного напрямку чи періоду її розвитку, називають **антологією**¹.

Антологія з грецької *ανθολογία* перекладається буквально як збирання квітів, трактат про квіти, від *ἄνθος* — квітка і *λόγος* — слово, вчення. У переносному, метафоричному сенсі йдеться про «збирання найкращого». Отже, антологія — це не випадкова сукупність творів, а добір «кращого з кращого», зібраного за певним принципом. Тобто антологію можна порівняти із «букетом» літературних текстів, які формують певну цілісність.

До антології відбирають твори різних авторів одного жанру (сонет, новела, оповідання і т. д.), роду (поезія) однієї або багатьох літератур різних регіонів та країн, літератури певної епохи, певного напрямку і т. д. До видання зазвичай потрапляють лише найкращі, найхарактерніші або найбільш показові твори, що пройшли ретельний відбір упорядника. Це зручний спосіб для

¹ ДСТУ 3017:2015. С. 7.

читача ознайомитися з кращими взірцями літератури певного виду, напряду, течії, народу, материка.

Прототипом першої антології вважають збірку епіграм «Вінок» давньогрецького поета Мелеагра із Гадари (кінця II — початку I століття до н. е.). Містить твори 47 поетів. Перша «Антологія руська» українських поетів вийшла друком 1881 року у Львові. У ній вміщено твори Івана Котляревського, Маркіяна Шашкевича, Тараса Шевченка, Леоніда Глібова, Євгена Гребінки, Юрія Федьковича, Степана Руданського, Івана Франка та ще 34 авторів.

Упродовж 1900–1902 років у Києві вийшла друком тритомна антологія «Вік», яку уклали Василь Доманицький та Сергій Єфремов. До книжки ввійшли поезії 50 авторів, які твори упродовж 1798–1898 років (том 1), і прозові твори Григорія Квітки-Основ'яненка, Пантелеймона Куліша, Олекси Стороженка та інших українських письменників. Окрім художніх текстів, антологія містить біографічні довідки про авторів та їхні портрети.

Чимало антологій, які побачили світ на початку XX століття, було перевидано в незалежній Україні. Наприклад, антологію «Акорди», яку упорядкував і зредагував Іван Франко, представивши творчість 88 поетів. Вперше опубліковану 1903 року накладом Українсько-Руської Видавничої Спілки антологію «української лірики від смерті Шевченка» перевидано як репринт з передмовою і примітками Миколи Ільницького 1992 і 2005 року у «Веселці», 2008 року у Видавничому домі «Особистості».

Поетичну антологію «од початку до наших днів» під назвою «Українська муза», випущену вперше під редакцією Олекси Коваленка 1908 року в окремих випусках, перевидано 1993 року в київському видавництві «Обереги», 1973 року Видавництвом Українського католицького університету імені Св. Климента, 2019 року за підтримки Всеукраїнської правозахисної організації «Меморіал» імені Василя Стуса.

В радянський час видано антології «Українська радянська новела» (Київ: Держвидав, 1951), «Антологія українського оповідання» у 4 томах (Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1960), «Антологія української поезії» у 4 томах (Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1957) та в 6 томах

(Київ: Дніпро, 1984–1986), «Українська балада» (Київ: Радянський письменник, 1964), «Український сонет» (Київ: Радянський письменник, 1976) та ін.

Чимало антологій побачило світ в діаспорі, наприклад, антологія української поезії присвяченої УПА і революційно-визвольній боротьбі 1942–1967 років під назвою «Слово і зброя» (упорядник і автор біографічних даних Леонід Полтава; Торонто: Видання Товариства к. вояків УПА, 1968).

1959 року в Парижі з ініціативи і коштом Єжи Гедройця вийшла друком антологія творів українських поетів та прозаїків 1920–1930-х років «Розстріляне відродження: поезія – проза – драма – есей», впорядкована Юрієм Лавріненком. Від 2002 року книжку передруковує «Смолоскип». 2025 року побачило світ восьме перевидання з післямовою Євгена Сверстюка. Антології під однойменною назвою випускали й інші видавництва, зокрема «Просвіта» (2001, 2005; редактор і автор передмови – Михайло Наєнко), харківське «Фоліо» (2016, 2019, 2023), донецьке «БАО» (2007, 2009).

Як антологія може позиціонуватися книжкова серія. Скажімо, видавництво «А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га» 2012 року започаткувало серію «Українська поетична антологія», в межах якої вийшли твори Ліни Костенко, Івана Драча, Івана Малковича, Василя Симоненка, Ігоря Калинця, Олександра Ірванця, Віктора Неборака, Олега Лишеги та інших письменників-класиків і сучасників. У межах серії випущено «Антологію української поезії ХХ століття: від Тичини до Жадана» (2016; 6-те вид., змін., допов. — 2022), останнє видання якої містить QR-код з посиланням на 40 музичних композицій на вміщені вірші, а також антологію «Так ніхто не кохав», за посередництва якої читачі зможуть «дослідити романтичні почуття через призму різних епох, соціальних станів, стилів і насолодитися багатогранним талантом українських митців — від вишуканих і несподіваних образів Лесі Українки до емоційної глибини Тараса Шевченка чи чуттєвої ніжності Володимира Сосюри» (з анотації).

Грунтовний аналіз літературної антології як метажанру подано в монографії львівської літературознавиці Олени Галети

«Від антології до онтології: антологія як спосіб репрезентації української літератури кінця XIX — початку XXI століття» (Київ: Смолоскип, 2015), у якій антологія розглядається як динамічний інструмент репрезентації та переосмислення українського літературного процесу від кінця XIX до початку XXI століття.

Альманах (араб. *المناخ* — астрономічний календар; есп.-араб. *al-manāḵ* — час, міра) — це збірник, що містить літературно-художні твори різних авторів одного напрямку, регіону, об'єднані за певною тематичною, жанровою чи стильовою ознакою, які, зазвичай, публікують уперше¹.

Українські альманахи з'явилися в 30–40-х роках XIX ст., зокрема «Украинский альманах», «Одесский альманах», «Утренняя звезда», «Русалка Дністровая», «Киевлянин», «Ластівка», «Молодик», «Вінок русинам на обжинки». Історію їх видання та інших колективних друку висвітлено у передмові Івана Бойка (укладача) до бібліографічного покажчика «Українські літературні альманахи і збірники XIX — початку XX століття» (Київ: Наукова думка, 1967), який презентує зміст понад 200 відібраних видань.

Серед основних функцій альманахів виокремлюють: інформаційну (подають відомості про важливі релігійні та народні свята, вагомі історичні та суспільні події в житті країни чи певного краю, публікації з різних галузей знань і т. ін.); естетичну (розвивають у читача уявлення про красу слова, художній смак); організаторську (репрезентують творчу практику певного літературного кола (школи, угруповання); апробаційну (стають першим місцем публікування твору)².

Сучасні українські альманахи демонструють надзвичайну жанрову й тематичну різноманітність, що відображає як актуальний літературний процес, так і ширший культурний контекст. Поряд із регіональними літературними альманахами, зокрема «Рівне літературне», «Літературна Жмеринщина», виходять друком альманахи, пов'язані з діяльністю літературних об'єднань, фестивалів і творчих спільнот, наприклад: «Вітрила над обрієм»

¹ ДСТУ 3017:2015. С. 7.

² Левицька О. С. Альманах // Велика українська енциклопедія.
<https://vue.gov.ua/Альманах>

(твори членів творчого об'єднання «Парус» у Кропивницькому; 2022) або «Шодуарівська альтанка» твори учасників одноіменного літературного фестивалю (Житомир: Бук-Друк, 2023). Вони слугують платформою для презентації локальних авторів, фіксують стан регіонального письменства, сприяють формуванню літературного середовища у межах певних територій.

Окрему групу становлять тематичні альманахи. Видання на кшталт «Творити в часи війни» (Хмельницький: Стасюк Л. С., 2024), «На олтар перемоги» (Житомир: Бук-Друк, 2024), «Звитяжна Київщина: хроніка героїзму» (Біла Церква, 2024) фіксують досвід війни, героїзм, травматичну пам'ять і процеси осмислення сучасної історії. «Альманах, 2022» — це збірка творів, до якої увійшли роботи переможців і фіналістів Конкурсу військової поезії пам'яті Гліба Бабіча й Конкурсу воєнної короткої прози від видавництва «Білка» (Київ, 2024). Книга містить 76 поетичних і прозових творів, об'єднаних темою проживання воєнної реальності в період 2014–2024 років, від військових і цивільних авторів.

Серед альманахів представлені не лише нові видання, а й передруки. Наприклад, видавництво «Creative Women Publishing» за підтримки Фонду ім. Гайнріха Бюлля, Бюро Київ — Україна та ГО «Дівчата» дало друге життя альманаху «Перший вінок». Вперше його надруковано у Львові 1887 року. Книжка охопила 49 творів 17 письменниць (11 — із Галичини і 6 — із Наддніпрянщини), зокрема Наталії Кобринської, Лесі Українки, Олени Пчілки, Уляни Кравченко, Людмили Старицької.

Перевидана восени 2024 року книжка додруковувалась кількома накладками з огляду на споживчий попит. Вона має подвійну пагінацію, одна з яких охоплює нові тексти (подяку, передмови, вступну статтю) і тексти оригіналу; друга — відповідає пагінації видання 1887 року. Доповнила видання збірка есеїв «Ті, що творили “Перший вінок”» (2024), що розкриває «цікаві залаштунки, настрої, обставини видавничої історії альманаху» і представляє кожен із сімнадцяти авторок альманаху.

З огляду на популярність перевидання «Першого вінка» видавництво «Смолоскип» випустило «Другий вінок: альманах феміністичної поезії» (2025), позиціонуючи його як «книжку

сучасної поезії про наш час, наш біль, нашу війну, нашу любов — і силу жінок». Альманах охоплює 100 віршів від 50 сучасних «жінок і про жінок».

Хрестоматія як різновид колективного збірника, що має дидактичне спрямування. Власне, чинний стандарт визначає хрестоматію як «навчальний посібник, що містить літературно-художні, історичні, музичні та інші твори чи уривки з них, які є предметом вивчення у навчальній дисципліні»¹. Її головною перевагою є цілеспрямований відбір текстів, які репрезентують найбільш показові твори національної літератури, історичного періоду чи літературного напрямку. Завдяки цьому читач отримує узагальнене й водночас системне уявлення про предмет без необхідності звертатися до значної кількості окремих видань.

Підбірка різних текстів у межах одного видання створює умови для порівняльного читання. Читач має змогу зіставляти авторів, стилі, підходи, теми й мотиви, простежувати еволюцію ідей або художніх форм. Такий підхід є особливо цінним у навчанні, оскільки сприяє розвитку критичного мислення та цілісного бачення предмета.

Тексти у хрестоматіях зазвичай супроводжуються вступними статтями, коментарями, поясненнями, запитаннями або завданнями, що сприяє формуванню навичок осмисленого й аналітичного читання. Наявність допоміжного апарату полегшує роботу з текстом, особливо під час позааудиторної навчальної роботи.

Через хрестоматії юні читачі часто вперше знайомляться з ключовими текстами та іменами, які згодом стають основою їхнього літературного й інтелектуального досвіду. У цьому сенсі хрестоматія виконує не лише інформаційну, а й світоглядну та виховну функцію.

Особливо цінними з огляду на переломний культурний і суспільний контекст були хрестоматії з української літератури, що з'явилися наприкінці 1980-х — на початку 1990-х років. У них вперше після тривалого замовчування масово з'явилися твори письменників «розстріляного відродження», репресованих авторів, митців еміграції та діаспори. Наприклад, «Дніпрова хвиля:

¹ ДСТУ 3017:2015. С. 14.

хрестоматія нововведених творів до шкільних програм» (Київ: Радянська школа, 1990), «Українське слово: хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ століття» (у 3 кн.; Київ: Рось, 1994).

У ситуації гострого дефіциту нових підручників хрестоматії фактично виконували функцію базового навчального корпусу текстів для шкіл, університетів і самоосвіти. Вони забезпечували швидкий доступ до автентичних творів, супроводжувалися вступними статтями, коментарями, критичними матеріалами й у такий спосіб формували нову культуру читання й інтерпретації.

У 2000-х роках хрестоматії виходили друком у межах навчальних комплектів з української та зарубіжної літератури різних колективів авторів і видавництв, частина з яких уже припинила діяльність: «Генеza» (Київ), «Перун» (Ірпінь), «Ранок», «Талант», «Інтелект України» (Харків), «Навчальна книга – Богдан» та «Підручники і посібники» (Тернопіль), «Дніпрокнига» (Дніпро), БАО (Донецьк).

Сьогодні видають хрестоматії для обов'язкових і вибіркового курсів «Нової української школи». Наприклад, хрестоматія «А ми нашу славу Україну, гей, гей, розвеселимо...» (Оксана Хмель; Кам'янець-Подільський: Абетка, 2025) відображає художні твори українських авторів, етнографічний і краєзнавчий матеріал з предмета «Наша слава Україна», покликана сформувати у молодших школярів емоційно-ціннісне ставлення до української культури, історії та традицій. Хрестоматія спрямована не лише на розвиток читацьких навичок, а й на засвоєння базових уявлень про національне відродження, громадянську ідентичність і лідерство, адаптованих до вікових особливостей учнів 3–4 класів.

5.2.3. Зібрання творів

Як уже зазначалось, зібранням творів називають полівидання, що містить усі або значну частину творів одного чи кількох авторів. У практиці сучасного книговидання воно представлено повним, неповним і вибраним зібранням творів.

Повне зібрання творів охоплює все або майже все написане автором, виходить посмертно і є своєрідним підсумком його творчої діяльності. Воно покликане максимально повно відтворити літературну спадщину письменника, виявлену й атрибутовану на момент підготовки видання до друку (рис. 6.2). Такі зібрання охоплюють усі відомі художні та нехудожні тексти автора: завершені твори, фрагменти, чернетки, плани, різні редакції і варіанти, листи, щоденники, нотатки, ділові документи, а також матеріали, пов'язані з творчим процесом. Повні зібрання творів переважно втілюються у формі академічних чи наукових проєктів (типів) і оснащуються розлогим науково-допоміжним і довідково-пошуковим апаратом.

Характерною ознакою повних зібрань творів є розділи «*Dubia*» (від лат. *dubia* — «сумнівні»), в межах яких подають твори, які можуть належати письменнику, але їхнє авторство не доведене остаточно (відсутні автограф, свідчення чи незаперечні докази). Їх не включають до основного корпусу робіт, щоб не вводити читача в оману та чітко розмежувати достовірні твори від потенційно приписаних, що вимагають верифікації.

Тексти зазвичай впорядковують за хронологічним або жанрово-хронологічним принципом, які вважають найбільш адекватними для реконструкції творчої еволюції автора. Відхід від цього принципу додатково аргументується в передмові.

Над підготовкою таких видань зазвичай працюють цілі команди фахівців — літературознавці, текстологи, редактори, архівісти. Їхній вихід у світ нерідко стає можливим завдяки державній підтримці, зокрема в межах «Національної програми випуску соціально значущих видань „Українська книга“», за підтримки Українського інституту книги, а також за участі благодійних фондів і громадських організацій.

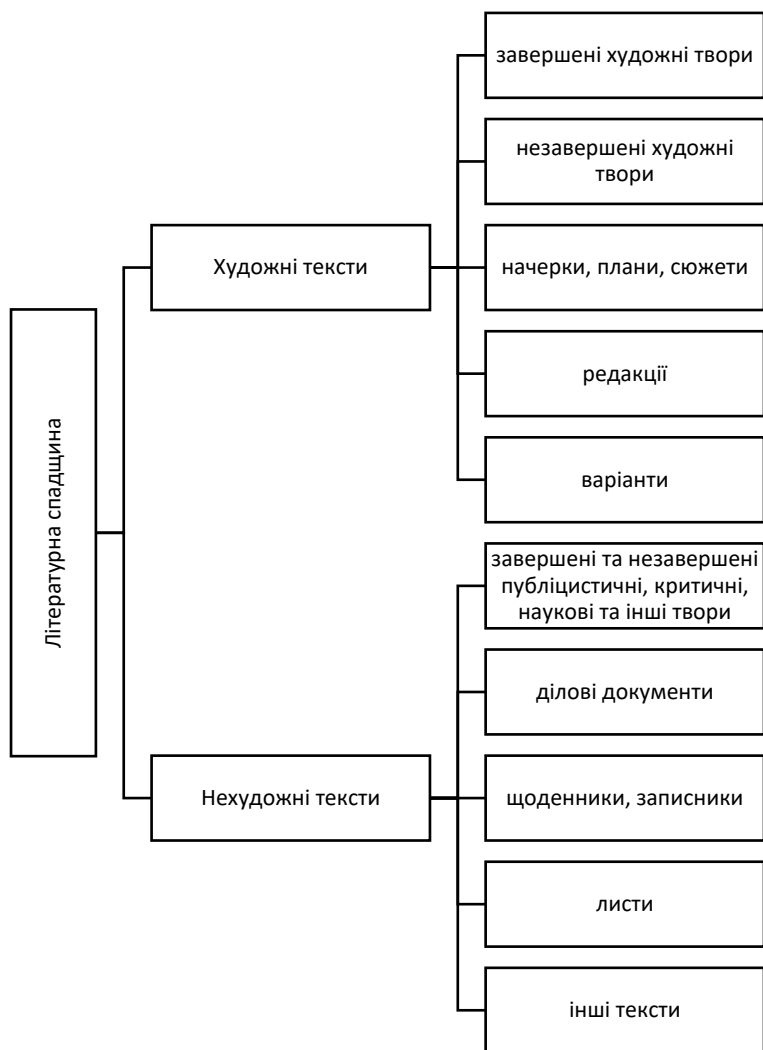

Рис. 6.2. Потенційний склад повних зібрань творів письменників

Текстологія як спеціальна історико-літературна дисципліна й водночас сфера редакційно-видавничої практики ґрунтується на порівняльному історико-літературному аналізі всіх джерел тексту твору. До них належать авторські рукописи, чернетки, начерки, плани, прижиттєві й посмертні видання, публікації в періодиці, а також матеріали, пов'язані з історією створення та видання твору: листи, щоденники, спогади, цензурні документи, редакторські правки тощо. Метою такого аналізу є з'ясування авторського задуму, шляхів його реалізації та ступеня втручання сторонніх осіб у текст.

Головним завданням текстологічної роботи є донести до читача твір в первісному, задуманому автором вигляді, тобто той його варіант, який максимально точно відтворює останню авторську волю. Для цього текстолог зіставляє всі відомі джерела тексту, встановлює основний, або авторитетний, текст, і саме його бере за основу видання, вносячи уточнення й виправлення з інших джерел. Джерелами тексту класичного твору можуть слугувати автографи, чистові тексти, чернетки, начерки, плани, списки, копії, видавничі оригінали, фотокопії, факсиміле й авторські коректури, прижиттєві та посмертні видання. Найавторитетніші з-поміж них ті, які власноруч створив або схвалив автор: перевірів, виправив, підписав, тобто авторизував.

Текстові відмінності між джерелами поділяють на редакції (суттєві зміни задуму або композиції), варіанти (часткові авторські правки), різночитання (відмінності у словах, формах, пунктуації) та спотворення, що виникають унаслідок сторонніх втручань. Усунення таких втручань є обов'язком текстолога. Особливо складно це зробити, якщо автор самостійно змінив текст внаслідок автоцензури через страх заборони.

Текстологічна робота «видима» для читача насамперед через науково-допоміжний апарат видання — передмову, коментарі, примітки, розділи з варіантами та редакціями. Саме вони засвідчують наукову достовірність опублікованого тексту й роблять процес його встановлення прозорим.

Мета повного зібрання творів полягає у фіксації всього відомого на певний момент творчого доробку письменника.

Водночас «повнота» такого видання є відносною, адже вона відображає рівень і стан літературознавчих досліджень конкретної історичної доби. Нові архівні знахідки, уточнення авторства та перегляд текстологічних підходів можуть з часом суттєво розширити уявлення про спадщину письменника і спонукати до опублікування нового зібрання творів.

Наприклад, історія опублікування творчої спадщини Лесі Українки — це низка спроб наблизитися до максимально повного представлення її письменницького доробку. Упродовж XX ст. реалізовано різні проекти видання зібрання творів: семитомне (Харків, Київ: Книгоспілка, 1923–1925), дванадцятитомне (Київ: Книгоспілка, 1927–1930; Нью-Йорк: G. Tyszczenko, A. Bilous Publishing Co., 1953–1954), п'ятитомне (Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1951–1956), десяти томне (Київ: Дніпро, 1963–1965) та ще одне дванадцятитомне видання (Київ: Наукова думка, 1975–1979). Кожне з цих зібрань було видавничим продуктом свого часу — з його науковими здобутками, текстологічними рішеннями і культурними обмеженнями.

Новий етап у вивченні та публікації спадщини письменниці засвідчило чотирнадцятитомне видання, підготовлене у Волинському національному університеті імені Лесі Українки (Луцьк, 2021). Воно істотно розширює відомий корпус текстів, залучаючи матеріали, що раніше залишалися поза межами зібрань, зокрема драму «Бояриня», поезії «Ізраель в Єгипті», «І ти колись боролась, мов Ізраель...», навчальний посібник «Стародавня історія східних народів», значний масив епістолярію та інші тексти. Перелік нововведень і доповнень докладно зафіксовано в кожному томі, що дає змогу простежити масштаби оновлення корпусу (рис. 6.3).

Принципи структурування видання та черговість подання матеріалів є результатом свідомого, концептуально вмотивованого рішення редакційного колективу. Увесь матеріал згруповано за тематичними блоками, які відображають провідні напрями творчості письменниці: драматургію (томи 1–4), поезію та ліро-епічні поеми (5 том), художню прозу (6 том), літературну критику й публіцистику (7 том), переклади (8 том), записи народної творчості й пісні, зафіксовані з голосу авторки (9 том),

навчальні й робочі матеріали, зокрема «Стародавню історію східніх народів», конспекти, виписки і нотатки (10 том), а також листування, вміщене в томах 11–14. . Кожен блок відкривається передмовою, оснащується відповідними покажчиками й доповнюється текстологічними, історико-філологічними і реальними коментарями.

Рис. 5.3. Зовнішнє оформлення «Повного академічного зібрання творів»
Лесі Українки

Джерело: https://www.smoloskyp.com.ua/product/lu_pzt/

На сторінках повних зібрань творів презентують доробок найбільших письменників національної літератури й адресують науковим, науково-педагогічним, педагогічним працівникам, студентам гуманітарних спеціальностей. У роки незалежності Тараса Шевченка (Київ: Наукова думка, 2001–2014), Пантелеймона Куліша (заплановано 35 т.; Київ: Критика, від 2005), Богдана Ігоря-Антонича (Львів: Літопис, 2008), Маркіяна Шашкевича (Дрогобич: Коло, 2012), Григорія Сковороди (Харків: Майдан, 2016), Михайла Хвильового (у 5 т.; Київ: Смолоскип, 2018–2023) та ін.

Зібрання творів (неповне) уміщує усі основні (завершені і незавершені) твори автора, окремі, найбільш значимі та вагомі листи, щоденникові записи, критичні й публіцистичні тексти тощо, або їхні фрагменти, що дають читачеві сформувати уявлення про творчість письменника, науковця або публіциста загалом. Таке видання охоплює значну частину творчого спадку письменника, але не репрезентує її вичерпно.

Доробок більшості класиків української художньої літератури доступний читачеві у формі неповних науково-масових одностомних і багатостомних зібрань творів. Скажімо, концепцією зібрання творів Олени Пчілки у 12 томах (Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2025) не передбачено обов'язкову публікацію всіх текстів письменниці, зокрема й незавершених творів, варіантів, фрагментів, планів, начерків, нотаток тощо. Водночас ці тексти введено до 2–4 томів із художньою прозою та драматичними творами (у т. ч. для дітей) та в коментарі.

Видання сформовано із тематичних блоків, кожен із яких репрезентує окремий сегмент літературної, перекладацької та наукової діяльності. Поетичні й ліро-епічні тексти зібрано в першому томі, художню прозу — у другому, драматургію представлено у третьому та четвертому томах. П'ятий том присвячено творам для дітей і юнацтва, тоді як публіцистичний доробок, фейлетони, літературна й театральномистецька критика, а також матеріали шевченківської тематики охоплюють два наступні томи. Спогади та літературні портрети зведено у восьмий том, переклади й переспіви — ще в один, етнографічні та фольклористичні праці — в окремий тематичний корпус, а епістолярну спадщину подано в двох завершальних томах.

Кожен тематичний блок починає передмова, що окреслює історико-культурний контекст і принципи добору текстів. Основний корпус авторських текстів доповнено розлогим науковим апаратом, що охоплює текстологічні, історико-філологічні та реальні коментарі. Для окремих томів підготовлено допоміжні покажчики, які полегшують навігацію та аналітичну роботу з виданням.

Оформлення поданих книг вирізняється стриманою, академічною естетикою, зорієнтованою на статус багатостомного зібрання. Палітурки виконано в білому кольорі, без перевантаження ілюстративним матеріалом (рис. 6.4). Єдиним виразним візуальним акцентом слугує орнаментальний знак — стилізований елемент вишивки, який символічно відсилає до зацікавлення письменниці українськими народними орнаментами та її любові до збирання й популяризації національних узорів.

Рис. 6.4. Зовнішнє оформлення «Зібрання творів» Олени Пчілки
Джерело: <https://xn----7sbbfh3anfsd4nse.xn--j1amh/12-tomne-zibrannia-tvoriv-oleny-pchilky/>

2007 року започатковано зібрання творів Василя Стуса у 12 томах (видавництво «Факт»), 2013-го – Ольги Кобилянської у 10 томах (видає «Букрек» у Чернівцях), 2012 року – Ірини Калинець у 8 томах (видав «Сполом» у Львові). Цікаво, що творчий доробок Бориса Грінченка представлений не одним універсальним багатомним зібранням, а низкою тематичних зібрань творів, кожне з яких репрезентує окремий сегмент його багатогранної діяльності: літературознавчої, епістолярної, фольклористичної, етнографічної, народопросвітньої та педагогічної. Упродовж 2013–2022 років такий масштабний видавничий проєкт зреалізував Київський університет імені Бориса Грінченка.

10-томне зібрання творів Ольги Кобилянської — це комплексне і найповніше академічне видання спадщини однієї з найвидатніших українських письменниць кінця XIX — першої половини XX ст. Кожний том систематично охоплює певну частину творчості: від ранніх новел, оповідань і поезій у прозі до повістей, романів, літературно-критичних статей, публіцистики, щоденників, спогадів і автобіографічних матеріалів. У збірці також уперше опубліковано ранні німецькомовні твори, окремі рукописні тексти та маловідомі ранні повісті, а важливі романи, наприклад «Апостол черні», подано у повному варіанті на основі автографів. Тексти звірено з авторитетними джерелами — автографами та першодруками, забезпечивши високу наукову якість видання. Це

зібрання не лише представляє художню спадщину Кобилянської, а й слугує важливим джерелом для літературознавчих і культурних досліджень, оскільки фіксує архівні тексти, публіцистику та особисті документи письменниці в цілісному корпусі.

Вибрані твори вміщують частину значних, відібраних за певними ознаками творів одного чи кількох авторів. Комплексне відображення у виданні усієї творчості автора, а не лише який-небудь один її напрям, відрізняє вибрані твори від збірника. Вибрані твори класиків посідають пріоритетне місце на книжковому ринку України. Книги такого виду виходять друком не лише під назвами «Вибрані твори», «Вибрані праці», але й «Вибране», «Твори» та ін. Цільове і читацьке призначення визначає структуру видання, а саме склад основного тексту, додатків, апарату.

У 2004 році видавництво «Навчальна книга – Богдан» здійснило тритомне видання «Вибраних творів» одного з найяскравіших українських письменників — Миколи Вінграновського. Перший том об'єднав поетичний доробок автора за майже пів століття — від ранніх віршів 1954 року до пізніх текстів 2003-го. До другого тому увійшов його історичний роман «Северин Наливайко», а третій представив прозу — повісті й оповідання, у яких виразно поєдналися глибокий психологізм, мінлива образність, ліричний настрій і тонкий, ненав'язливий гумор.

Зібрання вибраних творів українських письменників випускає видавництво «Смолоскип»: як позасерійно, так і у межах серій: «Розстріляне відродження» та «Шістдесятники». Йдеться про доробок Василя Симоненка, Миколи Вінграновського, Михайля Семенка, Богдана-Ігоря Антонича, Володимира Свідзінського, Миколи Хвильового, Олекси Слісаренка, Василя Стуса, Олени Теліги, Євгена Маланюка та інших літераторів. Книги укладено на засадах сучасної текстології: тексти звірено за авторитетними джерелами, подано розлогий апарат (передмови, коментарі, примітки, бібліографію, іменні покажчики).

Оформлення книг вирізняється стриманою й водночас впізнаною естетикою, що узгоджується з їхнім статусом наукових видань української класики. Палітурки переважно виконані в

спокійних, глибоких тонах. Центральне місце відведено імені та портрету автора, а також назві серії (рис. 6.5).

Рис. 6.5. Видання зібрань вибраних творів українських письменників у репертуарі видавництва «Смолоскип»
Джерело: <https://www.yakaboo.ua/ua/vibrani-tvori-komplekt-iz-16-knig.html>

Зібрання вибраних творів адресують і для широкого читачького кола, і для навчального та наукового використання, адже вони поєднують доступність із репрезентативністю літературної спадщини письменника.

5.3. Типи видань художніх творів

З огляду на цільове й читачьке призначення більшість дослідників виокремлюють три основні типи літературно-художніх видань: науковий, науково-популярний (науково-масовий) та популярний (масовий). Інколи цей ряд доповнюють академічним і адаптованим типами.

Чинний Держстандарт 3017:2015, **академічним** називає «зібрання творів, що містить ретельно підготовлений, науково вивірений текст твору (-ів) та його (їх) різні варіанти, редакції, документальні джерела й має розгалужений науково-довідковий апарат»¹. Часом цей термін уживають як синонім до наукового або як різновид останнього.

Академічні видання готують з особливою ретельністю. Вони охоплюють не лише художні, а й публіцистичні, наукові твори, щоденники і записники, епістолярну спадщину та інші матеріали, що належать перу автора. Обов'язковим елементом академічного видання є коментарі, де узагальнюють результати дослідження літературних текстів, відображають сучасний стан їх вивчення – від рукописних варіантів, різних редакцій до різнопланових публікацій, розкривають особливості творчої еволюції письменника, обґрунтовують атрибуції, датування тощо. У закордонній видавничій практиці академічні видання називають науково-критичними.

Як академічні видають переважно повні зібрання творів класиків. В Україні побачили світ академічні видання повних зібрань творчої спадщини Івана Котляревського у 2 томах (1952–1953), Тараса Шевченка у 12 томах (1939–1963), Лесі Українки теж у 12-ти (1975–1979), Івана Франка у 50 томах (1976–1980), проте більша частина з них є такими умовно, оскільки вийшли з купюрами, без творів, заборонених радянською цензурою.

Одним із наймасштабніших видавничих проєктів в українській книжковій справі можна вважати здійснене у 1976–1986 роках зібрання творів Івана Франка, який залишив настільки об'ємний й різножанровий творчий доробок. Видання стало підсумком тривалої текстологічної та редакторської праці. П'ятдесяти-томник охоплює всі основні напрями творчості Івана Франка: художні твори (поезія, проза, драматургія); літературно-критичні та публіцистичні праці; наукові студії з історії літератури, фольклористики, етнології, мовознавства; філософські, соціально-економічні, історичні тексти; переклади з античної та європейських літератур; епістолярій (листи), що дає змогу простежити

¹ ДСТУ 3017:2015, с. 7

інтелектуальні зв'язки та біографічний контекст. Відтак у межах видання виокремлюють чотири серії: художні твори — 25 томів, з них поетичні — 13, прозові — 9, драматичні — 2, літературно-критичні праці — 17, наукові — 5, епістолярна спадщина — 3.

Видання ґрунтується на критичному опрацюванні автографів, першодруків і прижиттєвих публікацій. Редактори фіксували варіанти, уточнювали датування, відновлювали авторські редакції, що робить п'ятдесятитомник надійною текстологічною основою для подальших студій. Як зазначено у передмові, твори подаються за останнім прижиттєвим авторизованим виданням після належного зіставлення тексту з автографом та іншими його публікаціями; мова відтворюється за тогочасним правописом із збереженням характерних для письменника діалектних лексичних та фразеологічних особливостей.

Томи згруповано за жанрово-тематичним принципом, а всередині — впорядковано хронологічно або за усталеною редакційною логікою. Загальну характеристику змісту і принципів впорядкування кожного тому подано у вступній частині до історико-літературних коментарів, в яких вказано, де й коли вперше опубліковано твір, його прижиттєві перевидання, наявність автографа, а також факти полеміки, заборон, конфіскацій (для особливо резонансних творів).

Практично кожен том окрім текстів творів, їхніх варіантів і редакцій, містить реальні й лінгвістичні примітки, історико-літературні коментарі, пояснення слів. 1989 року у видавництві «Наукова думка» вийшов окремий «Довідковий том», що містить покажчики художніх творів, перекладів і переспівів, літературно-критичних, літературознавчих, фольклористичних розвідок, праць з економіки, історії, філософії (1–4 розділ); покажчик уміщених у виданні листів за адресатами (5-й); покажчик імен і назв (6-й), покажчик фотоілюстрацій, вміщених у зібранні творів (7 розділ).

З огляду на жорсткий ідеологічно-партійний режим, задум редакційної колегії («із самого початку не планувалося як зібрання повне») та «відставання деяких ділянок тогочасного франкознавства» поза межами видання залишилася низка творів, перекладів і статей, публікація яких доконечно потрібна для

з'ясування справжньої, «не спрощеної і не зведеної до доктринальної однозначності ідеологічної позиції Франка-гуманіста»¹. Тому впродовж 2008–2011 років побачили світ додаткові томи, в яких надруковано твори і фрагменти текстів, що не ввійшли до 50 томів (переважно з ідеологічних міркувань), а також подано коментарі до купюр.

П'ятдесятитомне зібрання творів Івана Франка не лише оприлюднило для доволі широкого загалу (наклад деяких томів із першої серії сягав 50 тис. прим.) результати текстологічних досліджень творчого спадку Каменяра, а й встановило стандарти академічного книготворення, вплинувши на практики укладання повних і вибраних зібрань творів в Україні.

Тип («академічне») і вид («повне») видання може означуватися безпосередньо у назві, наприклад «Повне академічне зібрання творів» Лесі Українки (Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021) або «Повна академічна збірка творів» Григорія Сковороди (Харків: Видавець Савчук О. О., 2016).

Науковий тип літературно-художнього видання акумулює не лише сам художній текст, а й результати його дослідження. Такі видання можуть бути присвячені одному твору (моновидання), окремому періоду чи напрямку творчості автора (збірники), або ж охоплювати всю його літературну спадщину у формі зібрання творів. Акцент роблять на тексті як об'єкті наукового дослідження, його історії, варіантах, контекстах і смислових нашаруваннях. Відповідно такі видання покликані встановити авторитетний текст твору та забезпечити ґрунт для подальших філологічних студій.

Наукові літературно-художні видання розв'язують складні текстологічні завдання — від установлення або уточнення канонічного тексту до реконструювання історії його створення. Тому до їхнього складу, поряд із основним (канонічним) текстом, зазвичай включають всі відомі редакції та варіанти твору, авторські чернетки, плани, нариси, сюжетні начерки та інші

¹ Жулинський М. Від голови редакційної колегії // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко; редкол.: М. Г. Жулинський (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 2009. Покажчик купюр / ред. Є. К. Нахлік. 2009. С. 1–2

матеріали, що дають змогу простежити еволюцію авторського задуму.

Довідковий апарат у таких виданнях має виразно науковий характер і зорієнтований на потреби спеціалістів. Стаття від редакції чітко окреслює мету й завдання видання, принципи текстологічної підготовки, склад корпусу текстів і логіку їхнього розташування. Розгорнутий текстологічний коментар відбиває сучасний стан вивчення творчості письменника та конкретні результати проведеної наукової роботи, а система покажчиків (текстів, імен, джерел, варіантів тощо) дає змогу максимально повно використовувати дослідницький потенціал книги.

Видання наукового типу часто супроводжуються документальними ілюстраціями: рідкісними або нововиявленими портретами автора й осіб із його оточення, зображеннями місць, пов'язаних із життям і творчістю письменника, факсимільними відтвореннями автографів, прижиттєвих видань чи рукописів.

Цільова аудиторія таких видань доволі вузька: це передусім філологи-дослідники, які сприймають художній текст комплексно — як частину ширшого історико-культурного контексту.

Найповніше цей тип реалізується у виданнях повних зібрань творів класиків, які прагнуть максимально повно й точно представити авторську спадщину. Такі видання зазвичай розбудовуються за хронологічним або хронологічно-жанровим принципом. Окрім художніх текстів такі видання зазвичай містять епістолярій, публіцистику, мемуари.

Науковим слід вважати зібрання творів Ольги Кобилянської, яке виходить друком від 2013 року в чернівецькому видавництві «Букрек». На 2025 рік опубліковано новели, оповідання, поезії і прозу (томи 1, 2), німецькомовні повісті (3), українськомовні повісті (4–7), роман «Апостол черні» (8), щоденники, публіцистику, критику, спогади, автобіографії (9). Відкриває зібрання передмова «Від редакційної колегії» та вступна стаття Світлани Кирилук — дослідниці творчості письменниці. У кожному томі наведено примітки й пояснення слів.

Науковий характер має комплектне видання, що складається із факсиміле «Гайдамаків» Тараса Шевченка, монографії Григорія

Грабовича «Шевченкові “Тайдамаки”: поема і критика» та дослідження Олеса Федорука «Перше видання Шевченкових “Тайдамаків”: історія книжки». Факсимільне відтворення першодруку 1841 року, виконане з максимальною увагою до оригіналу: збережено формат, обсяг, характер паперу та сам текст, що дає змогу побачити книжку такою, якою її тримали в руках сучасники Шевченка.

Другу частину становить аналітична праця професора Григорія Грабовича, у якій поема осмислюється в широкому культурному й інтелектуальному контексті. Автор пропонує нове прочитання «Гайдамаків», аналізує їхню художню структуру, ідейні сенси і значення для формування Шевченка як національного поета. Завершує видання розвідка Олеса Федорука, щедро проілюстрована й документально насичена: у ній систематизовано друковані та архівні матеріали, пов'язані з історією створення поеми, її першим виданням та подальшим введенням в культурний обіг.

Науково-масовий (науково-популярний) тип літературно-художнього видання займає проміжне місце між масовою і науковою книгою. Його поява пов'язана з тим, що інтерес до художньої літератури став не лише ширшим, а й глибшим: читачі захотіли не просто читати тексти, а й краще розуміти автора, епоху та сенси творів. Цей тип вважають своєрідним «містком» між читанням «для задоволення» і читанням «для пізнання». Він не лише оприлюднює художній текст, а й інтерпретує його.

Науково-масові художні книги розраховані на так званого підготовленого читача зі стійким інтересом до літератури, який вже має певний читацький досвід і здатний адекватно сприймати літературознавчі розвідки, пояснення й коментарі. Це можуть бути студенти, вчителі, фахівці гуманітарної сфери, а також філологи, не залучені безпосередньо до наукових досліджень.

Підготовка літературно-художніх видань цього типу завжди передбачає текстологічну роботу, обсяг і складність якої залежать від ступеня вивченості творчого доробку. Якщо існують авторитетні наукові видання, канонічний текст запозичують із них. Якщо ж таких видань немає, науково-масове видання може фактично виконувати їхню функцію, встановлюючи авторський

текст за всіма доступними рукописними й друкованими джерелами. У будь-якому разі відомості про джерела тексту та редакторські рішення фіксуються у вихідних відомостях, передмові або коментарях.

Найпоширенішою формою науково-масового видання є вибрані й неповні зібрання творів, які, окрім завершених художніх текстів, можуть містити деякі літературно-критичні й публіцистичні матеріали, щоденники, спогади та листи. Такі тексти допомагають показати людський і творчий вимір особистості автора. Іноді до зібрань вводять окремі редакції й варіанти творів, що мають самостійне художнє значення. Найчастіше матеріал упорядковують за жанрово-хронологічним принципом, зберігаючи авторські цикли й враховуючи авторську волю.

Довідковий апарат у науково-масових виданнях простіший, ніж у суто наукових, але значно ширший, ніж у масових. Вступна стаття пояснює особливості творчості письменника, визначає її місце в історії літератури та акцентує на актуальності доробку для сучасного читача.

Коментарі подають необхідну текстологічну, історичну й культурну інформацію, не перевантажуючи читача спеціальною термінологією. Довідково-пошуковий апарат зазвичай обмежується змістом, алфавітним переліком творів, списком скорочень, хронологією життя і творчості, а за потреби — іменним покажчиком. Часто такі видання супроводжуються документальними ілюстраціями (портретами, автографами, титульними аркушами рідкісних видань), які поглиблюють сприйняття творчості автора. Науково-масовий тип літературно-художнього видання задає оптимальні умови для усвідомленого, систематичного читання, поєднуючи доступність популярної книги з пізнавальними можливостями наукової. Тому такі видання бажані у бібліотечному фонді.

До науково-масових тяжіють книжки серії українських поетів і прозаїків «Vivat Класика». Вони оснащені передмовами, присвяченими творчому доробку автора, містять примітки й пояснення слів. Їх випуску передувала текстологічна робота, щоб

запропонувати читачеві текст, який щонайбільше відповідає авторському задуму.

Рис. 6.6. Оформлення видань серії «Vivat Класика»
Джерело: <https://www.facebook.com/vivat.book.com.ua/>

Композиція палітурок серії «Vivat Класика» об'єднує всі томи в єдиний візуальний комплекс. Кожен із них маркований логотипом серії та предметними зображеннями, що пов'язані зі змістом опублікованих творів. Такий підхід, з одного боку, візуалізує тематику видання, а, з іншого, — допомагає легко ідентифікувати книжки серії.

Популярний (масовий) тип літературно-художнього видання орієнтований на якнайширше коло читачів. Саме в такому форматі виходить більшість книжок сучасної й класичної української та зарубіжної літератури — незалежно від роду, жанру чи епохи. Це той тип видання, який найчастіше потрапляє до рук читача в бібліотеці або книгарні.

Головне завдання масового видання — зробити літературу доступною для споживача, популяризувати її. Читацька адреса надзвичайно широка: від філолога чи студента-гуманітарія до непідготовленого дорослого читача або школяра. Тому такі видання можуть існувати в «некоментованій» формі, або ж містити короткі, доступно написані вступні чи супровідні статті (передмови або післямови) про автора, його творчий шлях і найважливіші твори. У виданнях класичних текстів можуть подаватися найпростіші коментарі: реальні, словникові або короткі історико-літературні пояснення. Вони допомагають читачеві зорієнтуватися в незнайомих іменах, подіях, застарілих словах чи поняттях.

Довідково-пошуковий апарат у масових виданнях обмежується змістом (показчиком творів), іноді — показчиком ілюстрацій. У вихідних відомостях класичних творів, зазвичай, зазначають інформацію про наукове видання, що стало джерелом опублікованого тексту. Якщо канонічний варіант твору ще не остаточно встановлений, текстологічна робота може виконуватися безпосередньо під час підготовки масового видання.

До масових відносимо книжку «Товаришки. Новели» з серії «Неканонічний канон» видавництва «Віхола» (2024). До видання увійшли тексти «Товаришки», «Чад», «Біла кицька», «Збентежена вечера», «Соловійів спів», які В. Агеєва — авторка вступної статті — кваліфікує як «прекрасні замальовки з життя українських заможних родин, столичної й провінційної еліти, життєвого ладу, усталеного в маєтках і садибах наприкінці ХІХ століття»¹. Дослідниця стисло аналізує відібрані твори, підкреслюючи їхню автобіографічність («грунтовані на спогадах з гадяцького дитинства і юности»), «іронічність та визивну несентиментальність» стилю письменниці, її жіночий погляд на «речі й зв'язки, для представників сильної статі не завжди очевидні»². Усі тексти звірено за зібранням творів 1988 року.

2024 року в молодому видавництві «Ще одну сторінку» (частина харківської «Фабули») побачило світ «Вибране» Олени Пчілки. В основі видання — автобіографія, яку зібрано воєдино з різних джерел: рукописного тексту (початок вступної частини), машинопису (вступ — ІІ частина) і першодруку (ІІІ–ХV частини). Відкриває книжку «начерк» про історію створення й видання тексту автобіографії від кураторки і випускової редакторки серії А. Бідонько «Знайти слова і повірити на слово». У розділі «Проза» вміщено оповідання «Товаришки», «Півтора оселедця (пригода з нашої бувальщини)», «Чад», незакінчена повість «Недокурор» (опублікована вперше). Для підготовки видання до друку, окрім опублікованих текстів, використано матеріали Відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

¹ Пчілка О. Товаришки ; Новели / передм. Віри Агеєвої. Київ : Віхола, 2024. С. 4.

² Там само. С. 9–12.

Як масові публікують видання окремих творів письменника, збірники і навіть зібрання творів. Наприклад, до такого типу можна зарахувати «Повне зібрання творів» Кузьми Скрябіна (Харків: Фоліо, 2019), в якому опубліковано його прозові твори «Я, “Побєда” і Берлін», «Я, Паштет і Армія», «Я, Шонік і Шпіцберген») і тексти пісень без науково-допоміжного апарату.

Як окремий різновид літературно-художнього видання можна розглядати видання **адаптованого твору (творів)**. Адаптація передбачає пристосування твору до потреб малопідготовленого читача, на якого він не був розрахований, і полягає у переповіданні складного за формою, проблематикою, стилем, побудовою, архаїчною мовою творів з обминанням або скороченням окремих місць. Адаптація може здійснюватися і для дорослих, і для дітей. Від цього залежить міра, рівень, масштаб, фундаментальність адаптування.

Переважно адаптуються тексти для тих, хто вивчає іноземну мову. Здійснюють це через скорочення, спрощення синтаксичних конструкцій, зменшення лексичного запасу, заміни слів і словесних зворотів, пояснення окремих слів, словосполучень, образів і ситуацій. Такі тексти видають мовою оригіналу та доповнюють словниками. В анотації, зазвичай, вказують необхідний рівень знання мови для прочитання твору.

Здійснюється адаптація видатних пам'яток літератури минулих епох — міфів героїчного епосу, лицарських романів, які в автентичній формі важкодоступні сучасному читачеві. В адаптованому варіанті видано «Літопис минулих літ», «Слово о полку Ігоревім» та ін.

Для дітей видають адаптовані тексти класиків художньої літератури, народну творчість. Твір пристосовують до дитячого сприйняття. При цьому скорочують нецікаві для юного читача складні філософські, описові місця, авторські відступи та розмірковування, місця натуралістичного, «жорстокого» змісту. В Україні видано адаптовані видання творів Данієля Дефо, Вальтера Скотта, Фенімора Купера, Мері Стюарт, Віктора Гюго, Франсуа Рабле та ін. Формуються книжкові серії адаптованих текстів для

дітей, наприклад, серія «Чарівний ліхтар» харківського видавництва «Фактор».

В останні роки зростає кількість графічних адаптацій художнього твору. В процесі таких адаптацій словесний наратив трансформується у візуально-образну розповідь, де сюжет, персонажі й сенси твору відтворюються не лише словом, а й зображенням. Графічна адаптація передбачає інтерпретацію першоджерела, скорочення або перерозподіл тексту, акцентування окремих мотивів і сцен відповідно до законів візуальної мови. До таких адаптацій належать графічні романи, комікси, ілюстровані перекази, художні книжки з домінуванням зображення, які розширюють читацьку аудиторію твору й відкривають нові способи його сприйняття.

2020 року «Видавництво» випустило перше графічне видання «Щоденника» Анни Франк, що містить чимало цитат з оригіналу. Твір адаптував Арі Фолман, проілюстрував Давид Полонський, авторизували представники «Фундації Анни Франк» у Базелі. Графічні адаптації творів зарубіжних письменників друкували харківські видавництва «Жорж», «Фабула», «Vivat». 2018 року в Україні постало спеціалізоване видавництво манги і коміксів «Мальопис».

Отже, літературно-художні видання репрезентують художній твір у різних типо-видових формах, що зумовлює багатство способів його прочитання й інтерпретації. Різноманіття їхніх типів — від моновидань і збірань творів до антологій, хрестоматій і графічних адаптацій — відображає багатство форм літературного процесу та зміну читацьких практик. Їхній аналіз є необхідним для розуміння закономірностей функціонування художньої книги в системі соціальних комунікацій.

РОЗДІЛ 6

ВИДАННЯ ТВОРІВ НЕХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

6.1. Цільове призначення та характер інформації як передумова поділу видань на види і підвиди

Цільове призначення — це одна з найістотніших ознак, що вказує, з якою метою видають книжку, яку функцію вона виконуватиме в соціумі. Чинний стандарт виокремлює 12 таких видів (рис. 6.1), які різною мірою представлені у репертуарі сучасних видавництв.

Цільове призначення має вирішальне значення на авторському та редакційно-видавничому етапі творення книги, коли необхідно визначити вид видання, форму видавничого втілення авторського рукопису. Адже кожен вид видання має своє цільове призначення: сприяти навчанню, удосконаленню виробництва, розвитку науки, поширенню серед нефахівців спеціальних знань, інформуванню про події суспільного, політичного, культурного життя, швидкому отриманню потрібної інформації довідкового характеру, введенню нормативів, рекламуванню тощо.

Цільове призначення видання вказує на ті потреби, які покликана задовольнити уже видана книга. Воно фактично показує для чого, з якою метою його читатимуть. Студент спеціальності «Право» надасть перевагу підручнику чи навчальному посібнику з криміналістики, в якому відповідно до навчальної програми систематизовано зміст дисципліни. Саме таке видання допоможе овоїти нову дисципліну й успішно скласти іспит. Через кілька років він уже як фахівець обере виробничо-практичне видання, наприклад, «Настільну книгу слідчого», призначену допомогти йому у професійній діяльності.

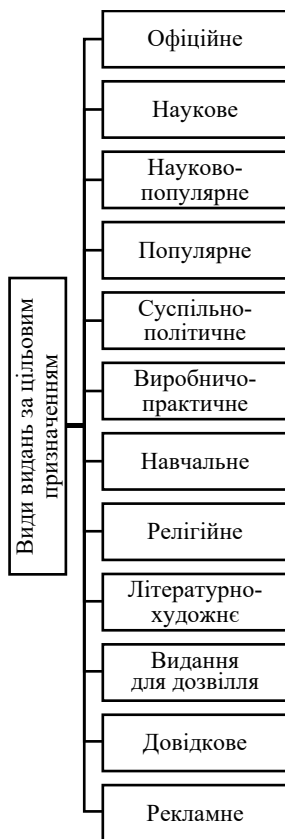

Рис. 6.1. Види видань за цільовим призначенням

Джерело: ДСТУ 3017:2015. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять. Київ, 2016. С. 3–5. (Інформація та документація)

Більшість тем можуть бути репрезентовані у виданнях різного виду, до прикладу — спадкове право. Видання «Цивільного кодексу України» в частині спадкового права належить до *офіційних* (нормативно-правових) видань і містить автентичний текст правових норм, які регулюють спадкові відносини; його призначення полягає у фіксації чинного законодавства без

авторських інтерпретацій. *Науково-практичні* видання коментарів до норм спадкового права супроводжуються фаховими поясненнями, аналізом судової практики та доктринальних підходів, що орієнтовані насамперед на юристів-практиків і науковців.

Навчальні видання зі спадкового права системно викладають спадкове право, розкриваючи понятійний апарат, принципи, класифікації й типові правові ситуації у логічно вибудованій структурі, адаптованій до освітнього процесу. Поряд із ними *науково-популярні видання* пояснюють основи спадкового права доступною мовою для широкого кола читачів, зосереджуючись на життєвих прикладах, практичних порадах і типових помилках спадкоємців. *Довідкові видання* зі спадкового права допомагають оперативно відшукати визначення термінів (словники) і базових відомостей (довідники). У сукупності такі види видань могли б забезпечити цілісну систему правової комунікації, що охоплює нормативне регулювання, наукове тлумачення, навчальне засвоєння та популяризацію знань у сфері спадкового права.

Цільове призначення тісно пов'язане з цільовою аудиторією. Наприклад, наукова книга покликана стимулювати приріст наукових знань і поширення результатів досліджень підготовленої аудиторії: науковців, викладачів, аспірантів, фахівців певної галузі.

Види видань виокремлюють і з урахуванням **характеру інформації** — сукупності ознак, які характеризують типологічні риси видання відповідно до жанрових та інших особливостей твору, вміщеного в ньому. Скажімо, наукове видання оприлюднює науковий твір як результат дослідницької роботи автора, літературно-художнє — художній (мистецький) твір, релігійне — богослужбовий і т. д.

За характером інформації виокремлюють *підвиди видань*, які деталізують загальні характеристики виду та відображають способи їх книжкового втілення. Наприклад, у межах виробничо-практичних виокремлюють практичні посібники і порадики; у межах довідкових — енциклопедії, словники, довідники; у межах наукових — монографії, збірники наукових праць, матеріали конференцій.

Отже, відмінність між видом і підвидом полягає насамперед у рівні узагальнення. Вид задає основну класифікаційну рамку й визначає функційну природу видання, тоді як підвид конкретизує її, окреслюючи специфічні риси різновидів у межах одного виду.

Скажімо, підручник містить текст, який пояснює предмет і спрямований на поетапне, відповідне навчальній програмі «порційне» засвоєння знань. Він насичений визначеннями, класифікаціями, прикладами, а також запитаннями й завданнями. Хрестоматія як навчальна книга не тлумачить матеріал докладно, а дає змогу безпосередньо працювати з першоджерелами, доповненими короткими коментарями чи примітками. Наочний навчальний посібник подає інформацію з предмета у візуально узагальненій формі через схеми, таблиці, ілюстрації.

Надалі буде розглянуто окремі види видань та їхні підвиди, що є найбільш показовими для розуміння типологічних особливостей книжкової продукції. Поданий огляд має вибіркового характеру і не претендує на вичерпність.

6.2. Довідкові видання

Довідкові видання містять короткі відомості наукового чи прикладного характеру, розташовані в порядку, зручному для їхнього швидкого пошуку, і призначені для вибіркового читання¹. Їхні основні різновиди — енциклопедії, довідники, словники, каталоги, путівники, прейскуранти, афіші, проспекти.

Використання довідкових видань дає змогу оперативно отримати коротку інформаційну довідку з навчальною, науковою, пізнавальною, практичною чи іншою метою. При цьому текст читають не послідовно, а вибірково. Зручний пошук необхідного відрізка (фрагменту) тексту, а ним, як правило, є окрема стаття, зміст, структура, мова й обсяг якої залежить від виду довідкового видання, забезпечується їхнім формальним (за алфавітом, хронологією розвитку подій, нумерацією тощо) або систематичним (прийнятим і зрозумілим у певній галузі знання чи практичної діяльності) принципами розміщення. Легко орієнтуватися у книзі

¹ ДСТУ 3017:2015. С. 10.

допомагають шрифтові виокремлення, втяжки, виступи, плашки біля обрізу, бібліохром, кольоровий код, тверді шмуцтитули, перемінні колонтитули тощо.

Довідкові видання містять найістотнішу, спеціально відібрану, узагальнену інформацію про предмети, явища, події, абстрактні поняття, особи тощо. Їх вважають джерелом авторитетної інформації з усіх або окремих галузей знань та практичної діяльності.

Висока інформативність довідкових видань забезпечується стислим, лаконічним викладом матеріалу, типовою структурою однорідних статей, великою кількістю скорочень та умовних позначень, а також системою посилань, які дають змогу уникнути повторів, ознайомитися з близькими за змістом статтями, що в комплексі досить повно висвітлюють певну тему чи питання. Інформація часто згортається за допомогою таблиць та схем, унаочнюється графіками, фотографіями та іншими ілюстраціями. Підвищенню інформаційної ємності сприяє використання шрифтів невеликого кеглю, складання тексту на сторінці у кілька стовпців, зменшення інтерліньяжу, звуження незадрукованих полів тощо.

Споживачами довідкових видань можуть бути різні категорії споживачів, які прагнуть отримати коротку інформаційну довідку. При купівлі, продажу й передусім при підготовці до видання конкретної довідкової книги враховують на читача якого віку, освітньо-кваліфікаційного рівня, роду діяльності, фаху вона розрахована. Наприклад, «Велика українська юридична енциклопедія» у 20 томах (Харків: Право, від 2016 року), «Юридична енциклопедія» у 6 томах (Київ: Українська енциклопедія імені М. П. Бажана, 1998–2004) і «Великий енциклопедичний юридичний словник» (Київ: Юридична думка, 2012) адресовані фахівцям-правникам; «Популярна юридична енциклопедія» (Київ: Юрінком Інтер, 2002, 2003) і книга «Великий сімейний юридичний довідник у питаннях і відповідях» (автори: О. М. Сичов, Д. С. Довбій; Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2015) — широкому колу читачів, не залежно від їхньої професійної діяльності; «Правова енциклопедія школяра» (Київ: Юрінком Інтер, 2006) — учням закладів середньої освіти. Читацьке призначення впливає на зміст, спосіб

викладу, мову, обсяг, художньо-поліграфічне оформлення довідкового видання.

Художнє оформлення та поліграфічне виконання довідкових видань дуже різноманітне, що пов'язано з їх поліфункціональністю. Умови використання зумовлюють відповідний формат: великий — для настільної енциклопедії, кишеньковий — для розмовника, портативний — для довідника чи путівника. Як правило, довідкові видання розраховані на тривалий період експлуатації, тому їх випускають у палітурках, друкують на міцному, але разом з тим тонкому папері, застосовують швейний спосіб скріплення книжкового блоку, використовують додаткові конструктивні елементи для зміцнення.

Над створенням довідкових видань, як правило, працюють авторські колективи. Процес підготовки їх до друку доволі тривалий і трудомісткий, що зумовлює високу собівартість і відповідно високу ціну продажу. Багатотомні довідкові видання можуть поширюватися за передплатою.

Широке використання інформаційних технологій призводить до появи електронних довідкових видань, що, на відміну від паперових, ергономічніші, оскільки забезпечують зручний пошук інформації, є компактними, можуть оновлюватися і актуалізуватися, насичені великою кількістю ілюстрацій, дешевші. Електронні довідкові видання можуть розповсюджуватися окремо або тільки в комплекті з друкованою версією.

Особливе місце серед довідкових видань посідають **енциклопедії**, які містять основні відомості з однієї чи усіх галузей знання та практичної діяльності, викладені у коротких статтях, розташованих за абеткою їхніх назв або в систематичному порядку. Важливими якісними характеристиками енциклопедії є стислість викладу, концентрація фактичних відомостей, їхня точність, достовірність, відповідність сучасному рівню знань у певній галузі.

За цільовим призначенням енциклопедії поділяють на наукові науково-популярні та популярні; *за характером інформації* — на універсальні, спеціалізовані та регіональні.

Універсальні енциклопедії охоплюють усі галузі знання та відносяться, як правило, до науково-популярних. Перший і єдиний том універсальної національної «Великої української енциклопедії» вийшов друком 2016 року в «Енциклопедичному видавництві» у межах програми випуску соціально значущих видань «Українська книга». Загалом заплановано 30 томів, які мали б охопити близько 80 тис. гасел із різних галузей знання: географія, історія, археологія, економіка, біологія, геологія, етнологія, мова, література, мистецтво, право, театр, спорт, медицина, фізика, хімія тощо.

З концепції «Великої української енциклопедії»¹

Концептуально «Велика українська енциклопедія» передбачає створення не лише сучасного компендіуму людських знань на виробленому досвідом провідних національних універсальних енциклопедій рівні, але й систематизацію та репрезентацію в доступному вигляді (друкованій та електронній версіях) напрацювань попередніх поколінь.

Концепція «Великої української енциклопедії» зорієнтована на сучасне наукове осмислення картини світу, історії людської цивілізації, внеску в неї українського народу. У ній мають бути представлені найвидатніші події та постаті світової історії, науки, культури, мистецтв, інших сфер людської діяльності; інтерпретовані найважливіші відкриття людського розуму і витвори людських рук, суспільні інституції та господарські структури, що вплинули на долю світу і народів; відображено рух політичних і культурних ідей та динаміку наукових уявлень.

Також мають знайти відображення докорінні зміни в політичній карті світу, сучасні вчення в галузі природничих наук, філософії, історії, політології, соціології, культурології, естетики тощо. Україна має виступати не лише як органічна складова частина цієї інтелектуально інтерпретованої картини світу, але й як суб'єкт інтерпретації – в тому значенні, що цю енциклопедію творитимуть українські вчені, даючи самостійний інтелектуальний продукт на підставі освоєння досягнень світової науки і методологій і таким чином репрезентуючи здатність українства запропонувати свій оригінальний внесок у спільне самопізнання людства.

¹ Киридон А. М. Про проект «Велика українська енциклопедія» // Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво» : вебсайт. URL:

<https://ev.vue.gov.ua/knyhy-vydavnytstva/concept/>

Спеціалізовані енциклопедії присвячують окремій галузі знання. Вони бувають як науковими, так і науково-популярними і популярними й додатково поділяють на галузеві та тематичні. Галузеві висвітлюють відомості з певної галузі науки, культури, виробництва або практичної діяльності. Серед найновіших «Сучасна митна енциклопедія» (Дніпро: Університет митної справи і фінансів, 2024), «Велика економічна енциклопедія України» Владлена Лепського у 26 томах (Одеса: Міська друкарня, 2018–2020), «Українська фольклористична енциклопедія» (Київ: Видавництво Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського, 2019).

Тематичні енциклопедії присвячені певній темі, наприклад: «Західно-Українська Народна Республіка, 1918–1923» у 4 томах (Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2018–2021), «Енциклопедія інтелектуальної власності» (А. В. Хрідочкін, М. Ю. Віхляєв, А. А. Ломакіна; Запоріжжя: Гельветика, 2022), «Енциклопедія права соціального забезпечення України» (Київ: Людмила, 2020).

Персональні енциклопедії містять відомості про життя і діяльність певної видатної особи, наприклад «Шевченківська енциклопедія» у 6 томах (Київ: Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, 2012–2015), «Франківська енциклопедія» у 7 томах (Львів: Світ, від 2016).

Регіональні енциклопедичні видання присвячені окремому адміністративно-територіальному, історико-географічному чи промисловому регіону країни, а також населеному пункту або організації в межах регіону чи населеному пункту (підприємству, установі, закладу тощо). До таких зараховуємо «Володимир-Волинську енциклопедію» видано до 1025-річчю міста (Луцьк: Луцький національний технічний університет, 2014), «Енциклопедію Коломийщини» у 14 томах (Коломия: Вік, 1996–2021).

За способом розташування статей енциклопедії бувають алфавітні, систематичні, алфавітно-систематичні і систематично-алфавітні. У більшій частині наукових галузевих енциклопедій статті упорядковано на абеткою, у дитячих – систематично. Серед алфавітно-систематичних можна назвати «Енциклопедію історії

України» (Київ: Наукова думка, 2005–2021), до складу якої входить тематичний том «Україна–Українці». У першій книзі подано установчі статті («Україна, назва», «Україна, держава») з розгорнутими матеріалами про формування території, адміністративно-територіальний устрій і природні умови, подано комплексний опис населення та його антропологічних і демографічних характеристик, а центральне місце відведено традиційній культурі українців — господарству, ремеслам, житлу, одягу, харчуванню, народним знанням, обрядовості, фольклору, декоративно-вжитковому мистецтву й звичаєвому праву. Окремий розділ присвячено етнічним спільнотам України. Друга книга висвітлює історію України у хронологічній послідовності.

До систематично-алфавітних енциклопедій належить «Енциклопедія українознавства», що складається із тематичної частини, що містить узагальнювальні статті з історії, географії, культури, мови, церкви, економіки, суспільного життя України, та алфавітної, що охоплює статті про персоналії, події, поняття, інституції та географічні об'єкти (Молоде життя, 1955–1995).

За повнотою інформації енциклопедії диференціюють на повні (великі) та короткі (малі); за способом організації тексту — одностомні та багатостомні. Одна з найбільших українських енциклопедій — «Енциклопедія сучасної України» (Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України): від 2001 до 2022 року опубліковано 24 томи на літери «А» – «О»; подальша робота триває (рис. 6.2). Онлайн-версія енциклопедії налічує понад 81 тис. статей та щодня має в середньому понад 10 тис. читачів¹.

Згідно з чинним стандартом, різновидом енциклопедії є енциклопедичний словник, статті якого викладені у стислій формі та розташовані за абеткою їхніх назв. В Україні неодноразово перевидавався «Енциклопедичний словник символів культури України» (Корсунь-Шевченківський, 2015).

Енциклопедичний словник, на протилежність термінологічному, орієнтований на пояснення реалій — предметів, явищ, подій, про-

¹ Про енциклопедію // Енциклопедія сучасної України: вебсайт. URL: <https://esu.com.ua/>

цесів і персоналій, подаючи про них узагальнені наукові, історичні та культурні відомості; його словникові статті мають описово-довідковий характер і можуть супроводжуватися ілюстраціями, схемами чи таблицями.

Рис. 6.2. Зовнішнє оформлення «Енциклопедії сучасної України» (Київ: Інститут енциклопедичних досліджень, 2001–2022)

Слід зважати, що використання слова «енциклопедія» в назві видання не завжди є показником його енциклопедичного характеру. У низці випадків цей термін виконує маркетингову функцію, покликану підвищити привабливість книги для покупця, тоді як за структурою, принципами добору матеріалу й характером викладу такі видання належать до науково-популярних або практичних.

Інтернет істотно вплинув на друк довідкових видань. По-перше, зросла роль онлайн-ових енциклопедій та словників, які забезпечують швидкий пошук, гіпертекстові переходи, багаторівневу навігацію та інтеграцію з іншими довідковими ресурсами. Водночас цифрове середовище загостило проблему якості та надійності: поряд з академічними онлайн-словниками з'явилися аматорські ресурси, що не завжди дотримуються наукових і видавничих стандартів. Відтак друковані словники залишаються актуальними, хоча сфера їхнього використання змінилася. Передусім вони виконують функцію нормативного й авторитетного джерела.

Словники містять упорядкований перелік мовних одиниць (слів, словосполучень, фраз, термінів, імен, знаків) з коротким тлумаченням їх змісту чи з перекладом іншою мовою та іншими довідковими даними. Як уточнює Галина Швецова-Водка, словники виконують дві найважливіші функції: інформативну (через слово вони передають знання найкоротшим шляхом) і нормативну (фіксуючи знання і вживання слова, сприяють вдосконаленню, уніфікації мови, затверджують норми слововживання)¹. Існують різні підходи до класифікації словників, як правило, виокремлюють такі їхні різновиди, як лінгвістичні (мовні), об'єктом опису у яких є слова, сталі вирази, морфеми і т. п.; енциклопедичні містять поняття, терміни, персоналії, історичні події, географічні реалії і т.п.; термінологічні, які містять поняття, позначені термінами. Останні часто розглядають як підвид лінгвістичних або енциклопедичних. За додатковим функційним призначенням словники поділяють на наукові, або академічні, нормативні, навчальні й популярні.

Мовні словники залежно від *охоплення матеріалу однієї або більше мов* поділяються на одномовні й перекладні (дво- і багатомовні) словники. У перекладних словниках до реєстрових слів однієї мови даються відповідники іншою мовою (двомовні) або кількома мовами (багатомовні). Перекладні словники поділяються на загальномовні, або філологічні, та спеціальні. Найпоширенішими в Україні є перекладні двомовні словники, передусім, англійсько-українські та українсько-англійські.

Об'єктом мовних словників можуть бути *різні рівні мови*: слова, їхні частини (як у морфемних, словотвірних та інших граматичних словниках, що дають відомості про словозміну, керування слова тощо), словосполучення та речення (фразеологічні, пареміологічні, словники крилатих слів і афоризмів, перифразів тощо).

За *охопленням словникового складу мови* словники поділяються на ті, що максимально повно подають усі шари мови; словники, що подають найуживанішу лексику (словники-мінімуми), словники, що відображають певні обмеження в територіальному,

¹ Швецова-Водка Г. М. Словник // Документознавство : слов.-довід. термінів і понять : навч. посіб. Київ : Знання, 2012. С. 186.

соціальному та професійному, віковому, індивідуально-мовному та інших аспектах функціонуванні її різновидів (діалектні словники, словники живої мови певних міст, термінологічні словники, словники жаргонів та арго, словники дитячої лексики, мови письменників, власних назв, іншомовних слів, скорочень та ін.)

Словники *залежно від аспектів опису слова* поділяють на тлумачні словники, що характеризують слово в різних його аспектах, та словники, що відображають окремі аспекти слова: його системні лексико-семантичні відношення (словники синонімів, антонімів, паронімів, омонімів), синтаксичну і лексичну сполучуваність (словники керування, епітетів, асоціативних норм та ін.), нормативність уживання слова, вимови і наголосу, написання (орфоепічні словники та орфографічні словники), частотність функціонування слова (частотні словники), його походження (етимологічні словники), його певні формальні параметри (інверсійні словники, словники рим тощо).

З погляду історичної перспективи та динаміки розвитку мови словники членують на історичні словники, що подають лексику попередніх етапів розвитку мови за її писемними джерелами, та словники неологізмів.

За розміщенням лексичного матеріалу словники поділяються на алфавітні — прямі (їх більшість) і зворотні; алфавітно-гніздові (у загальному алфавітному реєстрі всі спільнокореневі слова або певна їх частина подаються в одній гніздовій статті, завдяки чому висвітлюються їхні семантичні і словотворчі зв'язки); ідеографічні, або тематичні. Є словники загального і спеціального (для наукових, освітніх або інших потреб) *призначення*. *За обсягом реєстру* словники поділяються на короткі (до 30 тис. слів), середні (70–80 тис. слів) і повні (понад 80 тис. слів).

Тлумачні словники пояснюють значення слів, висвітлюють їхні граматичні та стилістичні особливості уживання, а також містять й інші лексикографічні параметри: вимова, правопис словоформ, етимологія, наведення синонімів та антонімів, іншомовних відповідників тощо. У тлумачних словниках найповніше реалізуються дві основні функції: опис і нормалізація словникового складу мови.

Серед таких словників варто відзначити «Словник української мови» у 20 томах (рис. 6.3), який почав виходити 2010 року в «Науковій думці» (до 2024 року надруковано 15 томів), щоб «із максимальною увагою представити лексичне, а головне, — семантичне багатство сучасної української мови». Словникові статті містять показники словозміни, синтаксичних зв'язків і функцій, граматичні параметри, стилістичні та інші ремарки, а також тлумачення (словникову дефініцію) лексичного значення та його відтінків з ілюстраціями до них. Цей академічний тлумачний словник є наступником одинадцятитомного видання, опублікованого в 1970–1980 роках.

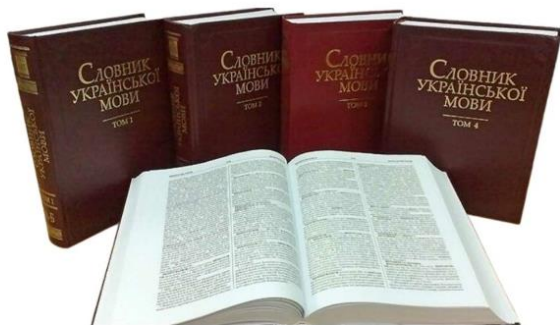

Рис. 6.3. Зовнішнє оформлення «Словника української мови»
(Київ: Наукова думка, 2010–2024)

Джерело: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20250916-sloynyky-ukrayinskoyi-movy-mizh-drukomyi-chofrovoyu-doboyu/>

У *термінологічних словниках* відображено термінологію галузі (чи кількох галузей) знань, наприклад «Словник книгознавчих термінів» (укладачі: Віктор Буран, Валентина Медведєва, Галина Ковальчук, Микола Сенченко), який вийшов друком у Книжковій палаті України 2003 року. Вони бувають різних типів і призначення: за кількістю представлених мов — одно-, дво- і багатомовні; за наявністю і принципом тлумачення термінів — тлумачні і ті, що не містять тлумачень; за галуззю або галузями знань — галузеві, вузькогалузеві, полігалузеві, загальнонаукові; за повнотою представленої термінології — повні й короткі.

Розмовником називають популярний чи мовний словник загальнопобутової лексики, фразеології, що служить посібником із спілкування. За цільовим призначенням розмовники поділяють на такі, які використовують туристи під час подорожі певною країною, мову якої вони мало знають (туристичні розмовники); розмовники, що їх використовують як додаткові посібники під час вивчення іноземної мови; розмовники, які використовують спеціалісти у тій чи іншій сфері. Серед розмовників домінують двомовні туристичні розмовники, які містять найважливіші слова та звороти, необхідні під час подорожування у тій чи іншій ситуації й згруповані за темами: «Паспортний контроль», «У готелі», «У ресторані», «У магазині», «Транспорт» та ін. Теорією і практикою створення словників займається один з розділів мовознавства — лексикографія.

Сьогодні традиційні друковані розмовники, орієнтовані на подорожі та побутове спілкування, частково втратили роль універсального помічника в мандрах, адже смартфони забезпечили більше можливостей: миттєвий доступ до мобільних застосунків, онлайн-перекладачів і голосових сервісів. Поява гаджетів істотно трансформувала розмовники. Вони стали компактнішими, тематично структурованішими, доповненими покликаннями (QR-кодами) на цифрові ресурси.

Поряд з енциклопедією і словником, серед довідкових видань виокремлюють **довідник** як видання прикладного характеру, побудоване за абеткою назв статей або в систематичному порядку. За додатковим цільовим призначенням довідники поділяють на наукові (для наукової роботи), виробничо-практичні (для фахівців, задіяних у сфері виробництва або суспільної практики), громадсько-політичні (містять актуально суспільно-політичну інформацію і призначені широкому колу споживачів), навчальні (містять відомості з певної навчальної дисципліни і адресовані тим, хто навчається), популярні (подають відомості з певної теми і призначені для широкого кола читачів), побутові (містять матеріали прикладного характеру, необхідні у побуті). До побутових зараховують адресно-телефонні книги, довідники поштових індексів, довідники з організації домашнього господарства,

кулінарні та інші довідники.

Довідники *залежно від складу основного тексту* поділяються на комплексні, що містять широке коло різноманітних відомостей певної тематики і мають складну структуру, й спеціалізовані, що містять однорідну вузькотематичну інформацію і мають, як правило, просту структуру.

За характером інформації розрізняють довідник спеціаліста, довідник аматора, статистичний, біографічний та біобібліографічний довідник, каталог, довідкову таблицю, визначник, хронограф, путівник, календар, афішу. Окремі різновиди довідників поєднують риси довідкової, рекламної, нормативної літератури.

Довідник спеціаліста має чітку читацьку адресу, зумовлену професійною діяльністю фахівця, тими обов'язками, які він виконує на конкретній посаді, наприклад, «Довідник експерта з дорогоцінних металів» (автори: Миколи Назимока, Олександра Шликова, Олени Супрінович; Київ: Воля, 2012), «Довідник екіпажу безпілотного комплексу (системи)» (Київ: Ліра-К, 2025), «Кишеньковий довідник піхотинця» (Командування Сил територіальної оборони ЗСУ, 2024), «Довідник ландшафтного дизайнера» (Одеса: Олді+, 2024).

Для тих, хто непрофесійно займається різними видами діяльності, як правило, у вільний від основної роботи час, адресовані *довідники аматора*. До прикладу, кишеньковий довідник «Гриби» (Харків: Глорія, 2013). Напротивагу кишеньковим і портативним довідникам виокремлюють настільні.

Путівник — це довідкове чи рекламне видання відомостей про певний географічний пункт, культурно-освітню установу чи захід. Найпоширенішими є путівники містом, пам'ятними й історичними місцями, музеєм та ін. Матеріал у них викладають у порядку, зручному для використання під час відвідання чи огляду об'єкту. Для туристів зазвичай видають ідентичні за змістом і оформленням путівники, але різними мовами. Характерною рисою сучасних путівників є міждисциплінарність: у них переплітаються елементи історії, культурології, урбаністики, пам'яткознавства й публіцистики, а також активне використання карт, інфографіки, QR-кодів.

Для ідентифікації об'єктів живої природи, творів мистецтва і т.д. можуть використовуватися *довідники-визначники*. У бібліотечних фондах представлені ботанічні, зоологічні, мінералогічні та інші визначники, у яких відповідно схарактеризовано властивості рослин, тварин, грибів, мінералів тощо.

У *довідниках-хронографах* послідовно (за роками, місяцями і числами) висвітлюються події та факти, що стосуються певної держави, особи, теми і т.д. Виклад матеріалу супроводжується посиланнями на джерела, цитатами, уривками з документів тощо. Наприклад, «Хронологія мовних подій в Україні» Віктора Кубайчука (Київ: К.І.С., 2004). Від 2004 року Інститут історії України НАН України видає довідники-хронографи «Україна: хроніка ХХ століття», в яких день за днем відтворюються події суспільно-політичного, економічного, культурного, релігійного і повсякденного життя українського суспільства. До 2022 року опубліковано 26 томів і розпочато випуск нових, присвячених ХХІ століттю.

Періодичне довідкове видання з послідовним переліком днів, тижнів, місяців певного року, а також з іншими відомостями різного характеру визначають як *календар*. Календарі видаються у формі книжкового і аркушевого видання. Особливо цінними є українські календарі ХІХ — початку ХХ століття, які поєднували риси популярної енциклопедії, літературного альманаху й практичного порадики.

Каталогом називають видання систематизованого переліку речей і послуг. Наприклад, «Каталог культур Музею патогенних для людини мікроорганізмів: бактерії, дріжджі, гриби, віруси» (Київ: Знання України, 2013), «Видання Державного видавництва України у фонді відділу рідкісних і цінних книг НБУ ім. Ярослава Мудрого: каталог (Київ: НБУ ім. Ярослава Мудрого, 2025). Розрізняють такі види каталогів: видавничий, музейний, бібліотечний, виставковий, номенклатурний, промисловий тощо. Вони можуть мати виробничо-практичний, рекламний, науковий і науково-популярний характер.

У сучасних умовах довідкові видання дедалі частіше функціонують у гібридних формах, поєднуючи друковані та електронні формати, однак зберігають ключові ознаки — структурованість, лаконічність і авторитетність інформації. Для бібліотекаря

розуміння типології, призначення та особливостей довідкових видань різних видів є необхідною передумовою довідково-бібліографічного обслуговування користувачів.

6.3. Нормативні видання

Нормативне видання — це видання, призначене для запровадження та поширення затверджених уповноваженими органами правил, стандартів, вимог і настанов, що регулюють різні сфери суспільного життя — від управління й виробництва до науки, освіти та культури. Паралельно в книгознавстві, наголошуючи на тому, що такі видання публікуються від імені законодавчих, виконавчих, судових державних органів, відомств або установ, для їх означення вживають термін «офіційні». Так їх названо у чинному стандарті й визначено як «видання, що містить документи нормативного чи директивного характеру, затверджені та опубліковані від імені органів державної влади, відомств, установ, політичних партій і громадських організацій¹».

Обізнаність громадян із правами, свободами та обов'язками належить до конституційних юридичних гарантій і ґрунтується на принципі, за яким нормативно-правові акти, не доведені до відома населення в установленому законом порядку, вважаються недейсними. Офіційне оприлюднення і опублікування нормативно-правових актів здійснюється і у періодичних, і у неперіодичних виданнях з метою якнайширшого ознайомлення з його змістом громадян.

У бібліотек домінують нормативно-правові видання. Зрідка фонди поповнюються нормативними виданнями із стандартизації, нормативно-інструктивними, нормативно-констатувальними, нормативно-виробничими, нормативно-методичними виданнями. Дослідники часом використовують для них узагальнювальну назву «нормативні виробничо-практичні видання». Здебільшого їхніми споживачами є підприємства, установи, організації, тобто колективні покупці, що безпосередньо звертаються до уповноважених

¹ ДСТУ 3017:2015. С. 9.

органів для придбання стандартів, інструкцій, нормативів і т.д. Одним із каналів їх продажу останнім часом стали онлайн-платформи. Такі видання здебільшого мають відомчий характер і можуть поширюватися безкоштовно. Читацька адреса нормативних видань залежить від роду й сфери діяльності споживача.

Основними різновидами **нормативно-правових видань** є *закони*, що регулюють найважливіші сфери суспільних відносин. Вони ухвалюються законодавчим органом державної влади або шляхом референдуму й мають найвищу юридичну силу.

Особливе місце серед них посідає Основний закон держави — Конституція, яка закріплює засади суспільно-політичного й державного устрою, визначає права, свободи та обов'язки громадян. *Підзаконні нормативно-правові акти* мають нижчу юридичну силу порівняно із законами й приймаються на їхній основі та для забезпечення їх виконання. До них належать укази Президента України, постанови й розпорядження Кабінету Міністрів України, накази, статuti, положення та інструкції міністерств і відомств, розпорядження місцевих державних адміністрацій, а також рішення органів місцевого самоврядування тощо.

Тексти законів, указів, постанов та інших державних документів потребують чіткого, логічного викладу, однозначного сприймання уживаних понять, стислості, економності формулювань, що зумовлює використання властивих офіційно-діловому стилю мовних штампів, кліше, стереотипів, що полегшують, уніфікують мову. Семантичні особливості офіційно-ділового стилю виявляються у наказовості, розпорядженні, приписуванні певних дій тощо. Для чіткішої організації тексту у нормативно-правових виданнях застосовують його поділ на параграфи, пункти, підпункти.

Нормативно-правове видання може містити як один закон чи підзаконний акт, так і кілька документів одночасно. Щоб упорядкувати та зробити зручним для користування масив законодавства, у таких виданнях застосовують різні способи систематизації. *Інкорпорація* полягає у зведенні чинних нормативних актів у збірники — за хронологією, алфавітом, галуззю права, сферою діяльності, суб'єктом прийняття чи іншими ознаками. При

цьому зміст документів не змінюється. *Консолідація* передбачає об'єднання кількох нормативно-правових актів, що регулюють одну сферу суспільних відносин, в єдиний документ — також без втручання в їхній зміст. *Кодифікація* ґрунтується на створенні нового, внутрішньо узгодженого й чітко структурованого нормативно-правового акта у результаті перероблення змісту попередніх документів: усунення суперечностей, скасування застарілих норм, уточнення формулювань. У підсумку з'являються кодекси, статuti, регламенти, положення. В Україні систематично видають Кримінальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Цивільний кодекс України, Сімейний, Земельний, Житловий, Водний та інші кодекси. В останні роки їх випускали видавництва «Алерта», «Notis», «Центр навчальної літератури», «Професіонал», «SBA Print», «Андронум» та ін.

У цифрову епоху паперові кодекси не зникають, а трансформують свої функції. Попри доступність електронних версій, друковані кодекси зберігають своє значення для навчання, отримання довідки. Вони фіксують конкретну редакцію законодавства в певний історичний момент, забезпечують надійний доступ до правової інформації незалежно від технічних умов.

Художньо-технічне оформлення нормативно-правового видання, як правило, доволі строге та просте: газетний, друкарський чи офсетний папір, тонка шрифтова обкладинка. Для цих видань властивий компактний набір (застосування шрифтів малих кеглів), невеликі поля, детальна рубрикація тексту. У нормативно-правових виданнях практично відсутні ілюстрації; для зовнішнього оформлення використовується державна символіка. Видання найважливіших нормативно-правових актів (таких як Конституція, кодекси законів), що мають найбільшу суспільно-політичну вагу і призначені для тривалого використання, може передбачати застосування дорогих матеріалів (наприклад, Конституція України, призначена для складання присяги Президентом України, створена «Парламентським видавництвом»). Крім того, таке видання може бути збільшеного формату та відрізнитися високохудожнім оформленням.

Актуальність уміщеної інформації є чи не найважливішою споживною характеристикою нормативно-правового видання. У зв'язку з активною правотворчою діяльністю в Україні, зміст таких книг швидко старіє, оскільки не відображає останні зміни. Цей факт зумовив випуск так званих книг-тек, що дають змогу періодично та швидко, не змінюючи їх структури, оновлювати інформацію шляхом заміни текстів на тих сторінках, що втратили чинність, на нові змінені та доповнені тексти щойно прийнятих нормативних актів.

Основними різновидами **нормативних видань з стандартизації** є стандарти та технічні умови. *Стандарти* уміщують норми, правила та вимоги щодо об'єкта стандартизації, встановлені та затверджені згідно з вимогами чинного законодавства. Об'єктами стандартизації можуть бути продукція, послуги, процеси, а також термінологія, фасування, пакування, маркування тощо. Стандарти базуються на узагальнених досягненнях науки, техніки, практичного досвіду і спрямовані на досягнення оптимальної користі для суспільства.

За сферою поширення стандарти бувають міжнародними (ISO, ІЕС), міждержавними, державними (ДСТУ), галузевими (ГСТУ/СОУ), науково-технічних та інженерних товариств і спілок (СТТУ), підприємств (СТП/СОУ). Галузеві стандарти розробляють на продукцію за відсутності державних стандартів або в разі необхідності встановлення вимог, які перевищують або доповнюють вимоги державних стандартів. Стандарти науково-технічних та інженерних товариств і спілок розробляють за необхідності поширення результатів фундаментальних і прикладних досліджень, одержаних в окремих галузях знань чи сферах професійних інтересів. Стандарти підприємства розробляють на продукцію (процеси, послуги), які виробляють та застосовують лише на конкретному підприємстві. В Україні активно триває заміна застарілих галузевих стандартів на національні (ДСТУ) та європейські (EN) стандарти.

Технічні умови регламентують вимоги до конкретної продукції, тобто до моделей, марок тощо, правила приймання й постав-

ки, методи контролю, умови транспортування, зберігання і експлуатації. У них визначаються кількісні та якісні характеристики продукції, терміни придатності, комплектність і т.д. Технічні умови регулюють відносини між постачальником (розробником, винахідником, виробником) і споживачем (замовником) продукції, на яку відсутні державні або галузеві стандарти, а також за необхідності конкретизують вимоги цих стандартів. На основі технічних умов укладається угода на поставку продукції.

Кодекси ustalеної практики містять практичні правила чи процедури проектування, виготовлення, монтажу, технічного обслуговування, експлуатації обладнання, конструкції або виробу (напр., ДСТУ ISO/IES Guide 60 : 2007. Оцінювання відповідності; Кодекс ustalеної практики).

Технічний регламент встановлює технічні вимоги до продукції, послуг, процесів виробництва, експлуатації, зберігання, транспортування, реалізації й утилізації. Вимоги технічних регламентів є обов'язковими для виконання, на відміну від стандартів, які можуть бути добровільними. Наприклад, «Технічний регламент щодо вимог до палив моторних альтернативних» (2025) або «Технічний регламент щодо вимог до засобів електронної ідентифікації» (2025).

Нормативні видання з стандартизації зазвичай адресовані колективним покупцям. Здебільшого їх випускають у спрощеному художньо-технічному оформленні зі строгою шрифтовою обкладинкою; книжковий блок скріплюють металевими скобами. Вимоги до змісту, структури й оформлення цих нормативних документів регламентує ДСТУ 1.5:2015 «Правила розроблення, викладання та оформлення національних нормативних документів» (ISO/IEC Directives Part 2:2011, NEQ).

У підзаголовкових даних нормативних видань зазначається установа, яка брала участь у його розробці або схваленні; у назві — вид документа і його реєстраційний номер, останні цифри у якому вказують на рік затвердження; у підзаголовкових даних — час введення в дію тощо. Через підприємства книжкової торгівлі такі видання поширюють рідко. Зазвичай їх поширюють розробники.

Стандарти, згруповані за змістом або сферою застосування, випускають у формі збірників.

Інструкції покликані, з одного боку, конкретизувати, роз'яснювати, доповнювати видані законодавчі та нормативні акти, постанови і, з іншого боку, інструктувати виконавців про те, як вони повинні діяти у тих чи інших ситуаціях, установлювати норми і правила, що регулюють порядок і умови здійснення певної діяльності. Це стосується, зокрема «Інструкція з діловодства у Збройних Силах України (Київ: Алерта, 2025), «Інструкція з фізичної підготовки в системі Міністерства оборони України» (Київ: Центр навчальної літератури, 2024) і т.п.

Тиражують інструкції, що уміщують правила користування відповідним механізмом, прикладом, засобом тощо. У часі війни вони часто стосуються зброї, наприклад видані в «Центрі навчальної літератури» книжки «Інструкція з експлуатації автоматичного гранатомету Mk19 (M3)» (2022), «Гранатомет Carl Gustaf: інструкція по застосуванню» (2023) та ін. Зазвичай тексти інструкцій розбивають на нумеровані пункти, а окремі її позиції пов'язують розгалуженою системою перехресних посилань, завдяки чому потрібний читачеві матеріал можна легко і швидко віднайти.

Положення, як правило, визначають порядок створення, структуру, функції, правовий статус та інші характеристики державного органу, підприємства, установи, організації або їхніх структурних частин; регламентують порядок їхньої роботи з тих чи інших питань. Положення також встановлюють порядок і умови присвоєння учених та інших звань, нагородження преміями та грамотами; питання дисципліни праці, дисциплінарної відповідальності працівників окремих галузей народного господарства та ін. Наприклад: «Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України» (Київ: Алерта, 2025), «Положення про фонд основного зберігання Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (Київ, 2022).

Правила встановлюють порядок здійснення певної діяльності чи окремих дій, права і обов'язки осіб, що здійснюють цю діяльність. Найпоширеніші у репертуарі видавництва «Правила

дорожнього руху», адресовані автомобілістам, кількість яких з року в рік зростає. Для підприємств виробничої і невиробничої сфери, установ та організацій необхідні міжгалузеві та галузеві правила охорони праці, правила безпеки. Щороку перевидують оновлені «Правила прийому до закладів вищої освіти». Правила широко застосовують у сфері будівництва, транспорту, гірничо-видобувної промисловості, житлово-комунального господарства, банківської, трудової, дозвільно-реєстраційної та інших видів діяльності. Наприклад: «Правила технічної експлуатації залізниць України» (Київ: Профкнига, 2020), «Правила побутового обслуговування населення» (Київ: Нотіс, 2022), «Правила постачання природного газу. Правила обліку природного газу під час його транспортування газорозподільними мережами, постачання та споживання» (Київ: Алерта, 2025).

Регламент визначає порядок діяльності органу державної влади, органу місцевого самоврядування, організації чи установи. Окремими виданнями випущено регламенти Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Президії Федерації професійних спілок України та ін. Регламент може встановлювати порядок ведення засідань, конференцій та інших зібрань, спортивних змагань.

Нормативно-інструктивні брошури та книги видаються, як правило, міністерствами, державними комітетами, управліннями, іншими відомствами, місцевими органами державної виконавчої влади. Низка інструкцій, положень, правил вийшли друком у харківському видавництві «Форт» (серії — «Бібліотека підприємства», «Інформаційно-довідкова література з охорони праці», «Інформаційно-довідкова література з пожежної безпеки»), «Основа», «Фактор» та ін. Також їх випускають установи й підприємства, у межах яких відповідні нормативно-інструктивні видання будуть чинними.

Прейскуранти, нормативи, окремі виробничо-торговельні каталоги зараховують до *нормативно-констатувальних видань*. Здебільшого термін їхньої дії обмежений в часі. У *прейскурантах* наводять перелік товарів і послуг з цінами на них і за потреби короткими характеристиками. До них можна віднести видання митних тарифів України. *Нормативи* встановлюють показники

господарської, соціально-культурної або іншої діяльності: затрат часу, матеріальних ресурсів, грошових засобів тощо (напр., «Нормативи надання медичної допомоги дорослому населенню в умовах амбулаторно-поліклінічних закладів», «Нормативи чисельності працівників дистанцій сигналізації та зв'язку залізниць України», «Укрупнені нормативи часу та розцінки на роботи, виконувані державною службою з карантину рослин України»).

Промислові каталоги подають систематизований перелік виробів промислового виробництва (напр., «Каталог насосного обладнання», «Каталог трубопровідної арматури», «Каталог електронних компонентів і комплектуючих»). Виділяють такі їхні види: номенклатурний (уміщує перелік та основні технічні характеристики номенклатури промислової серійної продукції), галузевий (уміщує відомості про промислові вироби одного призначення), каталог-лист (інформує про нові удосконалені вироби і призначений для їх попереднього замовлення), інформаційне повідомлення (інформує про промислові вироби, які невдовзі знімуть з виробництва).

До нормативних видань можна віднести так звані **нормативно-методичні видання**, які сприяють впровадженню у практику тих чи інших норм. Вони містять вказівки і роз'яснення, якими слід керуватися при здійсненні наукової, освітньої, практичної діяльності у різних галузях народного господарства. Ці видання представлені здебільшого *методичними вказівками, настановами, рекомендаціями або посібниками* (напр., «Настанова “Із застосування снайперів в операції об'єднаних сил Збройних Сил України» та методичні рекомендації «Командирам підрозділів щодо організації контрснайперських заходів на лінії зіткнення”»).

Пам'ятка містить найважливіші відомості, якими слід керуватися, виконуючи певну операцію чи здійснюючи ту чи іншу діяльність. У формі книжкових видань випускають пам'ятки для працівників певного фаху, наприклад, «Пам'ятка снайпера. Пам'ятка стрільця» (Київ: Центр навчальної літератури, 2022), а також певної діяльності, зокрема: «Пам'ятка щодо забезпечення функціонування української мови як державної в органах прокуратури» (Київ: Національна академія прокуратури України, 2019),

«Пам'ятка власника/користувача об'єкта культурної спадщини або його частини (будівлі, приміщення, квартири)» (Київ: Інтерконтиненталь-Україна, 2021). Видано пам'ятки для громадян, які звертаються до судових органів, є членами профспілкових організацій, офіційними спостерігачами на виборах тощо.

Нормативні видання посідають особливе місце у фонді бібліотеки. Від знання їхніх видів — законів, кодексів, підзаконних актів, збірників — залежить ефективне комплектування фонду, систематизація, бібліографічний опис і якісне довідково-інформаційне обслуговування.

Водночас нормативні видання мають специфіку зберігання: вони швидко втрачають актуальність через зміни законодавства, тому потребують регулярного оновлення, чіткого розмежування чинних і застарілих редакцій, а також поєднання друкованих і електронних форм доступу. У бібліотечному фонді такі видання слід розглядати не лише як джерело правової інформації, а й як документальне свідчення певного етапу розвитку держави та правової системи.

6.4. Наукові видання

Розвиток суспільства нерозривно пов'язаний із поступом науки, а наукове пізнання немислиме без фахової літератури. Саме наукові видання — як упорядкована система текстів — одночасно відображають процес наукової роботи й фіксують її результати.

Наукове видання — це видання, що містить результати теоретичних і (або) експериментальних досліджень, а також науково підготовлені до публікації пам'ятки культури та історичні документи з розгалуженим науково-довідковим апаратом (науково-дослідний, пояснювальний текст, коментар, різноманітні покажчики)¹.

Загальне цільове призначення наукових видань полягає у ґрунтовному й фаховому висвітленні результатів науково-

¹ ДСТУ 3017:2015. С. 9–10.

дослідницької діяльності, достатньому для їх осмислення, перевірки і подальшого розвитку науки. Саме через наукові публікації результати досліджень стають предметом професійного обговорення, здобувають визнання фахівців й поповнюють корпус наукових знань. Наукові видання забезпечують правовий та етичний захист авторства на результати наукових розробок, створюють підґрунтя для їх подальшого цитування й використання. Водночас такі видання сприяють поширенню наукових досягнень у суміжних галузях, освіті, виробництві та суспільній практиці загалом, будучи одним із ключових каналів фахової комунікації.

Характер інформації в науковому виданні безпосередньо пов'язаний зі специфікою самої наукової діяльності та її внутрішньою структурою. Наука не зводиться до однозначних відповідей: одна й та сама проблема може мати різні тлумачення й підходи до розв'язання. Саме тому науковий твір має виразний креативний і дискусійний характер¹.

Відповідно, однією з ключових ознак наукового видання є діалогічність. Автор, прагнучи переконливості, змушений вступати в уявний або реальний діалог з опонентами: враховувати альтернативні погляди, наводити можливі заперечення до власної концепції та аргументовано на них відповідати. Навіть якщо текст формально побудований як монолог, він містить елементи дискусії — через цитування праць інших учених, поклики на їхні дослідження, критичний аналіз або спростування існуючих теорій і підходів.

Важливим з погляду книжкового втілення є також поєднання теоретичного й емпіричного матеріалу. Їх співвідношення в кожному конкретному науковому творі може бути різним, але саме баланс між узагальненнями та фактичними даними забезпечує наукову повноцінність і переконливість дослідження. Так само має значення співвідношення теоретичних і прикладних узагальнень. Це сприяє появі межових видів видавничої продукції, зокрема науково-практичної або науково-методичної.

¹ Зелінська Н. Наукове книговидання в Україні: історія та сучасний стан: навч. посіб. Львів : Світ, 2002.

Наукові видання зазвичай призначені для фахівців певної галузі. Такий читач добре володіє спеціальною термінологією, знає основні теорії й джерела та може сприймати науковий текст без додаткових пояснень і спрощень.

Дослідниця наукового книговидання Надія Зелінська влучно зауважує, що видавці вітають добре написані наукові книжки, що своєю тематикою апелюють до ширших, ніж власне науковці, кіл читачів, й вважає за доречне визначати три різновиди наукових книг, адресованих різним колам читачів:

- власне наукова книга, призначена для суто академічної аудиторії;

- наукова література для ширшого кола фахівців — для зацікавленого читання насамперед «академічної публіки», а також фахівців — «суміжників»;

- популярна наукова література для зацікавленої публіки — книжки, доволі нечисленні, про визначні події, оригінальні відкриття і факти, що викликають загальний інтерес. Водночас, є такі галузі науки, в яких «перебіг подій» та результати зрозумілі для будь-якого зацікавленого, а то й просто пересічного читача: тут наукова література виступає одночасно у двох «ролях» — власне наукової та популярної¹.

Відтак професорка резюмує, що якщо книжки першої групи — власне наукові, — заздалегідь не претендуючи на високий наклад, не приносять помітного прибутку, то у масиві двох інших груп часом з'являються і самоокупні, і прибуткові видання, і навіть бестселери.

Предметно-тематичний зміст наукових творів має універсальний характер, що зумовлено всеохопністю наукових досліджень і пізнавальної діяльності людини загалом. Саме ця універсальність визначає широту тематики наукової літератури.

Предметом наукової літератури є система наукових понять, через яку в наукову комунікацію вводяться основні форми наукового пізнання — теорії, закони, класифікації, проблеми, а

¹ Зелінська Н. В. Наукове книговидання в Україні: історія та сучасний стан: навч. посіб. Львів : Світ, 2002. С. 210.

також окремі фрагменти знання, пов'язані з логічними формами мислення: поняттями, судженнями та гіпотезами.

У межах наукових видань за цільовим призначенням розрізняють науково-дослідницькі та джерелознавчі видання. У *науково-дослідницьких працях* переважає теоретичний матеріал, а факти, приклади та експериментальні дані використовують головню для підтвердження й пояснення основних ідей. У них не лише подають результати досліджень, а й демонструють сам процес наукової роботи — від постановки проблеми до формулювання висновків. Такі видання допомагають зрозуміти, якими мають бути наукові підходи та стандарти дослідження.

У контексті порушеної теми варто звернути увагу на книжку «Наукова комунікація в цифрову епоху», підготовлену під редакцією Тетяни Ярошенко (у співавторстві з Олександром Ярошенко та Світлоною Чуканою), що вийшла друком 2024 року у Видавничому домі «Києво-Могилянська академія». У виданні всебічно проаналізовано сучасні способи представлення і поширення наукових результатів, роль актуальних цифрових інструментів і технологій, а також вплив трансформацій цифрового середовища на взаємодію в академічній спільноті та циркуляцію наукового знання. Поєднання теоретичних узагальнень із прикладними рекомендаціями робить це видання цінним ресурсом для дослідників і здобувачів наукових ступенів.

Особливу цінність мають фундаментальні наукові узагальнювальні видання. Серед таких можна виокремити 12-томну «Історію української літератури» (Київ: Наукова думка, 2013–2024), підготовлену в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, що репрезентує сучасний погляд на розвиток українського письменства. У ній літературний процес подано в широкому історико-культурному контексті, з урахуванням жанрових, стильових і світоглядних змін, а також із залученням сучасних методологічних підходів. Видання спирається на ґрунтовну джерельну базу, містить розгорнутий науковий апарат і орієнтоване передусім на фахівців — науковців, викладачів і студентів гуманітарних спеціальностей.

Джерелознавчі видання відкривають сучасному читачеві спадщину минулого, вводячи до актуального наукового обігу документи й матеріали, які стають підґрунтям нових досліджень. Саме завдяки таким виданням історичні, літературні та інші пам'ятки перестають бути лише архівними артефактами й починають «працювати» в сучасній науці.

Основу джерелознавчих видань становлять тексти, документи, пам'ятки, які проходять ґрунтовну наукову обробку: їх аналізують, систематизують, текстологічно опрацьовують, коментують і готують до публікації. Теоретичне осмислення цього матеріалу зосереджується у вступних науково-дослідницьких статтях, передмовах або післямовах, коментарях, супровідних розвідках і анотованих покажчиках, що допомагають читачеві зрозуміти контекст і значення оприлюднених джерел.

Джерелознавчі видання можуть уміщувати одне джерело (документ), або являти собою збірку з кількох джерел. Серед перших можна назвати видання «Літопису» Самійла Величка (Київ: Кліо, 2020), що ґрунтується на оригіналі рукопису і його київській копії кінця XVIII ст. Воно вміщує повний текст праці Величка, реконструйований згідно з його задумом, біографію автора, кодикологічний аналіз оригіналу рукопису та Київського списку, історію створення рукопису, його зберігання і публікування, історіографію, археографічні коментарі, таблицю використаних документів, літературних й історичних праць, географічний та іменний покажчики.

Збірник «Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання» (Київ: Кліо, 2015) містить документи, що висвітлюють передумови, обставини й наслідки появи та функціонування Валуєвського розпорядження 1863 року, Емського указу 1876 року, низки інших нормативних документів, що регулювали мовне питання на теренах українських губерній упродовж другої половини XIX — початку XX ст. Частина оприлюднених документів стосується практичного виконання на місцях цензурних установ, приписів, так званих «заборонних» актів, спрямованих проти української мови. Переважна частина цих документів публікується вперше.

Масив наукових видань доволі різномірний. Чинний стандарт фіксує такі основні їхні різновиди: монографія, препринт, автореферат дисертації, матеріали конференції (з'їзду, симпозіуму), тези доповідей (повідомлень), збірник наукових праць.

Серед наукових видань провідне місце посідає *монографія*, що містить досить велике за обсягом і значуще за змістом дослідження. Як зазначено у чинному стандарті, монографія містить «повне дослідження однієї проблеми або теми та належить одному чи кільком авторам»¹. Вона репрезентує завершене оригінальне дослідження та має істотне значення для розвитку відповідної царини знань; обов'язково проходить фахове рецензування.

Характерною ознакою монографії є наукова новизна: у ній подаються нові результати досліджень, авторські концепції, інтерпретації або узагальнення, що розширюють або уточнюють наукові уявлення про об'єкт вивчення. Монографія зосереджується на чітко окресленому колі питань і розкриває їх всебічно, цілісно та глибоко. Логіка дослідження знаходить відображення у чіткій структурі видання, яка зазвичай включає вступ, основні розділи й підрозділи, висновки, а також елементи науково-допоміжного та довідково-пошукового апарату. Типовими складниками монографії є реферат із паралельним текстом різними мовами, бібліографічні списки й покликання, а за потреби — додатки з табличним, ілюстративним або іншим матеріалом.

Як узагальнює Лілі Івасенко, традиційно основою творення наукового стилю є логічна послідовність викладу, орієнтація не на емоційно-чуттєве, а на логічне сприйняття, прагнення до максимальної об'єктивності. Проте прихильники новаторського стилю викладу вважають, що треба кардинально змінювати ставлення до наукового викладу, який обов'язково повинен мати ознаки експресії, котра активізує увагу читача, зосереджує на суттєвих моментах змісту, полегшує засвоєння наукової думки².

¹ ДСТУ 3017:2015. С. 12.

² Івасенко Л. Сучасна монографія з гуманітарних наук: редакторський погляд на авторський текст // Поліграфія і видавнича справа. 2008. № 1. С. 40.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pivs_2008_1_11

В Україні чітко встановлено вимоги до монографії, яку подають для здобуття наукового ступеня. Передусім таке видання має бути одноосібним, тобто підготовленим без співавторів, і містити узагальнені результати власних наукових досліджень автора, які вже були апробовані та оприлюднені в наукових фахових виданнях України чи інших країн. Важливою є й мінімальна вимога до обсягу основного тексту: для здобуття ступеня кандидата наук (доктора філософії) у гуманітарних і суспільних науках — не менше 8 авторських аркушів, а для доктора наук — не менше 15; у природничих і технічних науках відповідно — не менше 6 і 10 авторських аркушів. Монографія обов'язково має проходити фахове рецензування, на що вказують відомості про рецензентів — спеціалістів із галузі дослідження. Крім того, у виданні зазначається рішення вченої ради закладу вищої освіти або наукової установи про рекомендацію до друку. Таке наукове видання повинно виходити друкованим тиражем не менше 50 примірників і мати міжнародний стандартний номер книги (ISBN), що засвідчує його офіційний статус і включення до світового книжкового обігу¹.

Доволі популярними в останні роки стали колективні монографії, проте деякі з них більше нагадують збірники наукових праць, адже висвітлюють порушену проблему не комплексно, а досить фрагментарно й не містять узагальнювальних висновків та рекомендацій.

Збірник наукових праць — це «наукове видання, що містить дослідницькі праці наукових установ, навчальних закладів чи товариств»². Матеріали у збірнику зазвичай об'єднані не лише інституційною належністю авторів, а й науковим напрямом досліджень. Основу збірника становлять наукові статті, рідше — огляди, повідомлення, рецензії, матеріали дискусій. Збірники посідають проміжне місце між матеріалами конференцій як

¹ Вимоги до опублікованої монографії, що подається на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук : затв. Наказом Міністерства освіти і науки України 23 вересня 2019 року № 1220 // Законодавство України / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1087-19#n4>

² ДСТУ 3017:2015. С. 12.

по-дієво зумовленими публікаціями і журналами, адже теж мають сталий склад редакційної колегії, дотримуються визначених вимог до оформлення статей, можуть виходити регулярно (щороку, двічі на рік) і набувати рис серіального видання.

У бібліотечних фондах наукових бібліотек представлені численні *тези доповідей та матеріали конференцій*, які за складом основного тексту є збірниками.

Тези наукової доповіді містять стислий, концептуально зосереджений виклад основних ідей майбутнього виступу. Вони дають змогу заздалегідь окреслити проблематику дослідження, головні аргументи та очікувані висновки доповідача. У разі публікації в збірнику тези дають змогу читачам ще до початку конференції ознайомитися з колом питань, які заплановано обговорити. Тези публікують разом із тезами інших учасників під загальною назвою конференції. У такому виданні публікують інформацію про авторів тез і зміст різними мовами, вступну статтю із загальною характеристикою організованого заходу.

У матеріалах конференції публікують уже виголошені й доопрацьовані повні тексти доповідей (повідомлень), відомості про конференцію та її учасників, а також рекомендації, резолюції або рішення, які відображають підсумки наукового заходу. Як і тези доповідей вони забезпечують апробацію досліджень і відіграють важливу роль у системі наукової комунікації для фахівців відповідної галузі.

Препринт містить працю (або її частину) попереднього характеру, опубліковану до виходу у світ видання, в якому її має бути вміщено. Він покликаний якнайшвидше донести результати дослідження до наукової спільноти та зафіксувати пріоритет авторства. Текст ще може доопрацьовуватися, змінюватися, уточнюватися. Комітет з етики наукових публікацій (Committee on Publication Ethics) уточнює, що препринт розміщується на відкритій платформі до або паралельно з рецензуванням¹. Це спонукає до відкритої дискусії усіх зацікавлених.

¹ Best practices for preprints // COPE. URL: <https://publicationethics.org/guidance/discussion-document/best-practices-preprints>

У цифрову епоху препринт має електронний формат і розміщується в електронних репозитаріях або на спеціалізованих платформах. При цьому обов'язково зазначають, що текст є препринтом і не пройшов рецензування. Тобто препринт посідає проміжне місце між дослідницьким процесом і книжковою публікацією.

Зазвичай препринти відображають результати в царині природничих і математичних наук. Їх у формі брошур публікують наукові установи й університети, наприклад: «Поведінка дзета-функції Рімана на критичній прямій» Сергія Кріля (Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020); «Крайові задачі для еволюційного рівняння Шредінгера» Олександра Покутного (Київ: Інститут математики НАН України, 2019).

Автореферат дисертації — це наукове видання, що містить короткий виклад автором змісту наукової праці, поданої на здобуття вченого ступеня¹. Воно готувалося на основі завершеної дисертаційної роботи й оприлюднювалося до її публічного захисту. Призначався передусім членам спеціалізованої вченої ради, потенційним опонентам й рецензентам, а також науковцям, зацікавленим у проблематиці дослідження.

Автореферат не є самостійним дослідженням, а вторинним текстом щодо дисертації. Його зміст максимально концентрований, а структура — уніфікована та чітко регламентована. Видання відкривається титульною сторінкою з обов'язковими відомостями про спеціальність і науковий ступінь, на який подається робота. У розділі «Загальна характеристика роботи», у якому послідовно висвітлюють актуальність теми, зв'язок дослідження з науковими програмами, мету й завдання, об'єкт і предмет, методи дослідження, наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, апробацію результатів тощо. Наступним компонентом є виклад основного змісту роботи, який подається у скороченій формі відповідно до структури дисертації. Завершує автореферат розділ із висновками та перелік публікацій за темою дисертації. Зовнішнє оформлення — стримане, спрощене, без дизайнерських експериментів; формат А5 в обкладинці.

¹ ДСТУ 3017:2015. С. 12.

Сьогодні автореферат втратив статус обов'язкового видання. У новій моделі атестації наукових кадрів акцент змістився з формального розсилання авторефератів на відкритість дисертаційних матеріалів в електронному середовищі.

Отже, різноманіття видів наукових видань відображає особливості наукової комунікації — від первинної апробації результатів досліджень до їх повного фіксування й поширення. Знання специфіки кожного підвиду дають змогу коректно комплектувати ними фонд з огляду на інформаційні потреби користувачів.

Н. Зелінська узагальнила основні, найчастіше повторювані у різних іноземних джерелах, критерії оцінки якості наукової книги, яка повинна бути:

- зрозумілою (що передбачає ясність, точність і пов'язаність викладу, а також наявність повноцінного науково-допоміжного апарату);

- читабельною (сконструйованою автором або реконструйованою редактором так, аби «чиста» інформація, не заглушала у ній вербальний стиль, зрозумілий для читача);

- збалансованою щодо кількісних параметрів (загальний обсяг книги та її розділів, кількість цих розділів — за принципом «що менший обсяг книги, тим більше у неї читачів»), і щодо характеру ілюстрацій та допоміжного апарату (чим вони складніші, тим дорожче видання), і щодо власного «будівельного матеріалу» — фактичного та словесного (якщо його надто багато «книга нагадує сидіння на нудній конференції з незліченною кількістю доповідачів»);

- добре структурованою (книгу пишуть для читачів, які не мають початкового ясного уявлення про її зміст, — такого, яким володіє автор, що обдумував ідеї своєї книги упродовж років, тому необхідно писати її за планом, який би демонстрував прямий і відкритий шлях до кінцевого результату)¹.

¹ Зелінська Н. Якість наукової книги очима зарубіжних дослідників: досвід гідний запозичення // Кваліологія книги. Львів, 2000. Вип. 17. С. 114–117.

Оцінюючи якість та культуру наукової книги, до уваги беруть зміст (закладену в неї інформацію певної тематики), форму викладу (тобто текст, або сукупність використаних мовностилістичних засобів і, за потреби, нетекстові елементи) та матеріальний носій (тобто власне книжку з відповідною конструкцією, системою зовнішнього оформлення і поліграфічного виконання).

6.5. Науково-популярні видання

Науково-популярні видання, як і наукові, поширюють наукові знання, але не лише серед дослідницької спільноти, а серед ширшої аудиторії. Згідно з чинним стандартом, науково-популярними називають «видання, що містять відомості про дослідження в галузі науки, техніки, виробництва, культури, освіти, мистецтва тощо, які популяризують наукові знання, викладені в зрозумілій читачам-нефахівцям формі»¹. Йдеться про осіб, які не мають спеціальної фахової підготовки та їхня діяльність не пов'язана з відповідною науковою галуззю.

Визначення фіксує ще одну відмінність науково-популярних видань від власне наукових, що полягає не у відмові від наукової достовірності, а у способі подання інформації: складні наукові ідеї, поняття та результати досліджень подають у доступній, зрозумілій і привабливій для широкого кола читачів формі. Вони допомагають читачам без спеціальної підготовки орієнтуватися в складних наукових питаннях, виконуючи просвітницьку функцію.

Основне цільове призначення науково-популярних видань — популяризування науки та формування наукового світогляду в суспільстві. Такі видання сприяють поширенню сучасних наукових уявлень, заохочують інтерес до науки, пояснюють значення наукових відкриттів і їхній вплив на повсякденне життя людини, дають розуміння причинно-наслідкових зв'язків, формують уміння відрізняти науково підтверджену інформацію від припущень, міфів чи псевдонауки.

¹ ДСТУ 3017:2015. С. 10.

Науково-популярним виданням властивий науково-популярний підстиль мови. Як зазначає дослідниця масової літератури Олена Романенко, у таких виданнях зазвичай свідомо обмежують використання спеціальної термінології, віддаючи перевагу доступним і спрощеним поясненням. Автори активно залучають ілюстрації та наочні, цікаві приклади, уникають докладних покликань на джерела, не заглиблюються в опис методології досліджень. Важливою ознакою науково-популярної літератури є «індивідуально-авторський стиль викладу наукових фактів», який передбачає докладні описи дослідів, зокрема й «невдалих чи оригінальних», а також уведення до тексту авторських відступів. Такі відступи можуть узагальнювати матеріал, акцентувати на важливій інформації або доповнювати її новими спостереженнями. Текстам характерні «експресивні ліричні описи», метафори, порівняння, звернення до читача, образна мова. Часто наукові факти й історії подаються у формі «цілісного динамічного сюжету» — із зав'язкою, розвитком подій, кульмінацією та розв'язкою, а також із прологами, епілогами й вставними оповідями, що посилює емоційне сприйняття й полегшує засвоєння наукового змісту¹.

Бібліографічний апарат у науково-популярних виданнях обмежують короткими списками джерел та рекомендаціями для подальшого читання. Водночас у науково-популярних монографіях він може бути доволі розгорнутим і представницьким.

Науково-популярна монографія містить «всебічний виклад науково-популярною мовою результатів дослідження наукової проблеми у популярному (доступному нефаківцям) стилі»².

Науково-популярна монографія зосереджується на одній чітко окресленій проблемі або темі й висвітлює її у доступній для нефаківця читача формі. Вона має виразну авторську концепцію, логічно вибудовану структуру, часто відтворює хід наукового пізнання, показує причини, наслідки, суперечності, етапи дослідження. Науково-популярна монографія за своєю природою

¹ Романенко О. В. Науково-популярна література // Енциклопедія Сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-70702>

² Швецова-Водка Г. М. Науково-популярна монографія // Документознавство : слов.-довід. термінів і понять : навч. посіб. Київ : Знання, 2012. С. 135.

наближена до наукової, але відрізняється стилем і читацькою адресою.

Як науково-популярну монографію можна визначити український переклад праці шведського автора Андерса Ріделла «Книжкові злодії» (Харків: Фабула, 2020), в якій досліджено одну з найменш відомих сторінок історії Другої світової війни: масштабний грабунок бібліотек та знищення книжок під час нацистської окупації Європи. Книга висвітлює не лише факти колосальних втрат книжкової спадщини, обчислених мільйонами примірників, а й пояснює, що ці дії мали ідеологічну та культурну цінність для нацистів і призводили до нищення національної ідентичності цілих громад і спільнот, зокрема через руйнування бібліотек і архівів. Одночасно автор простежує шлях окремих викрадених томів і розповідає про людей та інституції, які намагалися захистити, повернути чи відновити цю культурну спадщину після війни, акцентуючи, наскільки важливо зберегти історичну пам'ять.

Книжка Орісі Демської «Українська мова. Подорож із Бад-Емса до Страсбурга» (Харків: Vivat, 2023) розповідає історію української мови від індоєвропейських пракоренів до сучасності через призму ключових історичних і культурних подій. Авторка пояснює, як українська мова взаємодіяла з іншими мовами, проходила крізь періоди утисків, русифікації та лінгвоцидів, а також як вона формувала національну ідентичність.

Сучасна науково-популярна книжка представлена також такими підвидами як огляд, нарис, есе. Мета *науково-популярного огляду* — ознайомити читача з колом питань, напрямів досліджень або сучасним станом певної галузі, не заглиблюючись детально в одну проблему. Огляд зазвичай узагальнює вже відомі результати, подає їх у компактній, доступній формі, часто без розгорнутої аргументації та складної структури.

Науково-популярний нарис містить опис доступною для нефахівців мовою окремих періодів історії або сучасних досягнень у галузі науки, техніки, виробництва, культури тощо; опис окремих досліджень або діяльності науковців, наукових установ,

підприємств, закладів культури тощо¹. Нарис може зосереджуватися на окремому аспекті, події, постаті чи явищі.

У науково-популярній книзі-есе наукові знання й ідеї подають у формі есеїстичних роздумів автора, поєднаних із доступним поясненням фактів, концепцій і проблем науки. Для такої книги характерні виразна авторська позиція, вільніша композиція порівняно з монографією чи оглядом. Автор не лише інформує, а й інтерпретує науковий матеріал, розмірковує над його значенням для суспільства.

Як збірки есеїв позиціонує свої книги знана літературознавиця Віра Агеева. Наприклад, есеї про українсько-російські культурні відносини під назвою «За лаштунками імперії» (Київ: Віхола, 2023) і про національну пам'ять та ідентичність «Проти культурної амнезії» (Київ: Віхола, 2025).

Представлені у репертуарі видавництва, зокрема у «Віхолі», різні різновиди науково-популярних довідників, систематизовані в різний спосіб, наприклад: книга Наталії Лелюх «Дві смужки на тесті: ваші запитання і мої відповіді про вагітність» і книга Вальдемара Надіжка і Людмили Колб «Ваш путівник пологами» (обидві – 2025).

У сучасній видавничій практиці межі між підвидами науково-популярних видань нерідко є умовними й рухомими, що ускладнює їх чітке розмежування. Це зумовлено насамперед синтетичним характером науково-популярної літератури, яка поєднує елементи наукового, публіцистичного та наративного письма. Окремі видання можуть водночас мати риси монографії, огляду й нарису, поєднувати системний виклад із авторськими роздумами, використовувати і аналітичні, і художньо-образні засоби подання інформації. Додатковим чинником є орієнтація на різні сегменти читацької аудиторії та прагнення зробити науковий матеріал максимально доступним і привабливим, що часто призводить до жанрової гібридизації.

Видавництва, що випускають науково-популярну книгу в Україні, формують важливий сегмент сучасного книжкового ринку, забезпечуючи поширення наукових знань серед широкої

¹ Швецова-Водка Г. М. Науково-популярний нарис // Документознавство : слов.-довід. термінів і понять : навч. посіб. Київ : Знання, 2012. С. 136.

читацької аудиторії. До цього процесу залучені такі видавництва, як «Наш формат», «Лабораторія», «Фабула», «Vivat», «Віхола», «Видавництво Старого Лева», «ArtHuss», «Книголав», «КМ-Букс» та інші. У їхньому репертуарі науково-популярні видання співіснують із оригінальною і перекладною художньою книгою. В українській практиці такі видавництва працюють у тісному зв'язку з науковцями, перекладачами й редакторами, адаптуючи складні наукові теми до потреб нефахового читача, зберігаючи водночас наукову коректність і достовірність викладу. Науково-популярні книги, що виходять у цих видавництвах, охоплюють широкий тематичний спектр — від природничих і технічних наук до гуманітаристики, історії, культури та соціальних процесів, — і відіграють важливу роль у формуванні наукового світогляду, культури читання й суспільного інтересу до науки в Україні.

Науково-популярні видання часто випускають у серіях. Наприклад, «Наука за 30 секунд» від видавництва «BookChef» презентує узагальнювальні книги з філософії, психології, економіки. «Віхола» об'єднує видання в серії «Наукпоп», «Життя», «Психологія». Харківська «Фабула» започаткувала серію книжок про науку під назвою «#PROScience».

У наш час, коли інформаційний простір переповнений фрагментарними й часто недостовірними повідомленнями, роль якісної науково-популярної книги зростає. Вона сприяє поширенню науково обґрунтованих знань, протидіє псевдонауці та маніпуляціям, формує довіру до науки як до джерела перевіреної інформації.

6.6. Навчальні видання

Навчальні видання посідають особливе місце у системі книжкової комунікації, оскільки вони безпосередньо пов'язані з процесом навчання, передачі знань і формування професійних компетентностей. Їхнє основне призначення полягає у систематизованому поданні навчального матеріалу відповідно до освітніх програм, стандартів і вимог певного рівня освіти. Навчальні видання забезпечують послідовність і логіку засвоєння

знань, сприяють поєднанню теоретичних положень із практичними завданнями та орієнтують здобувачів освіти на самостійну роботу з інформацією.

Різноманіття форм і типів навчальних видань зумовлене багатством освітніх потреб, вікових особливостей аудиторії та специфікою навчальних дисциплін. Підручники, навчальні посібники, практикуми, хрестоматії, робочі зошити та електронні навчальні ресурси відрізняються за структурою, обсягом і характером подання матеріалу, проте об'єднані спільною дидактичною функцією. Розуміння типологічних особливостей навчальних видань є важливим як для авторів і видавців, так і для бібліотечних фахівців, оскільки дає змогу коректно добирати, описувати та використовувати ці видання в освітньому процесі.

Навчальне видання визначають як таке, що містить систематизовані відомості наукового або прикладного характеру, викладені у зручній для вивчення й викладання формі¹.

Функційне призначення навчальних видань полягає у забезпеченні процесу навчання через систематизований, послідовний й дидактично опрацьований виклад текстового, ілюстративного, кратографічного чи іншого матеріалу, необхідного для засвоєння навчальних дисциплін на відповідному рівні освіти. Навчальні видання виконують освітню, пізнавальну, методичну, виховну та інші функції. Вони допомагають організувати освітній процес, сприяють формуванню професійних і загальних компетентностей, підтримують самостійну роботу здобувачів освіти та забезпечують зв'язок між теорією і практикою.

Читацька адреса навчальних видань чітко визначена і залежить від рівня та профілю освіти. Основними адресатами є учні закладів загальної середньої освіти, студенти фахової передвищої та вищої освіти, слухачі курсів підвищення кваліфікації, а також викладачі й педагогічні працівники, які використовують ці видання у навчальному процесі. Зміст, мова викладу, структура та обсяг навчальних видань адаптовані до вікових, освітніх і

¹ ДСТУ 3017:2015. С. 10

професійних особливостей конкретної читацької аудиторії, що забезпечує ефективність їх використання в освіті.

Призначення конкретної книжки, як правило, конкретизують класом, освітнім рівнем, рівнем вивчення предмета у старшій школі, формою організації навчання, мовою навчання та іншими параметрами й уточнюють у вихідних відомостях на титулі й оправі.

Характер інформації навчального видання визначається його дидактичним призначенням. Матеріал добирають відповідно до навчальних програм і стандартів освіти, подають у логічній послідовності — від простого до складного, від загального до конкретного. Зазвичай, навчальна книга поєднує теоретичні положення з практичними прикладами, завданнями, вправами та питаннями для самоконтролю, що сприяє активному засвоєнню матеріалу.

Мова навчального видання має бути точна, ясна й доступна для визначеної читацької аудиторії. Вона спирається на усталену наукову термінологію, але водночас уникає надмірної складності та перевантаженості спеціальними поняттями. Термінологічні одиниці вводяться поступово й супроводжуються поясненнями, визначеннями або прикладами. Стиль викладу переважно нейтральний, інформативний і навчально-орієнтований, без емоційної експресії, але з чіткою логікою викладу.

Структура навчального видання є чітко організованою та підпорядкованою навчальним завданням. Зазвичай вона містить передмову або вступ, тематично вибудовані розділи й параграфи, підсумки, контрольні запитання, практичні завдання, словники термінів, додатки та покажчики. Така структура полегшує пошук, сприяє розумінню, повторенню й закріпленню матеріалу.

Навчальний твір зазвичай об'єднує вступну, основну (розмежовану на розділи, теми, параграфи) і завершальну частини. У порівнянні з науковими текстами у підручниках більше візуально виокремлених фрагментів і вони менші за обсягом. «Будують» параграфи за допомогою різноманітних текстових структур: опис, проблема, роздум, розмірковування, розповідь, визначення,

перелік, алгоритм, доведення, формулювання, запитання, завдання, пояснення

У шкільній навчальній книжці виокремлюють текстовий і позатекстовий компоненти (зараховуючи до позатекстового ілюстрації, апарат організації засвоєння матеріалу й апарат орієнтування з відповідними функційним навантаженням). Текст навчального твору традиційно диференціюють на основний, додатковий і пояснювальний, візуально увиразнюючи шрифтовими і нешрифтовими засобами. Краще зрозуміти і засвоїти текст допомагають ілюстрації, точно відтворюючи конкретні предмети і явища (фотографії, реконструкції, зображення макетів, моделей і т. д.); образно передаючи предмети і явища через сприйняття художника (репродукції картин і малюнків, створених у минулому або у наш час); схематично розкриваючи сутнісні ознаки, зв'язки, відносини, структуру об'єктів за допомогою умовних знаків і особливого розміщення частин зображення (плани, схеми, графіки, діаграми і т. п.).

В сучасних умовах підручники візуалізують з використанням технології доповненої (розширеної) реальності, тобто маркуючи відповідні сторінки друкованої книжки. Навівши на них гаджет з попередньо встановленим додатком, камера розпізнає мітки і виведе на екран віртуальний об'єкт доповненої реальності

У видавничій та освітній практиці вживають поняття «навчально-методичний комплекс» (НМКс) і «навчально-методичний комплект» (НМКт). Деякі фахівці вживають їх як синоніми, інші — акцентують на семантичних відмінностях між ними і додатково диференціюють на навчальний (дидактичний) й методичний складники. До першого, окрім підручника, зараховують зошит з друкованою основою (зокрема для практичних і лабораторних робіт, тематичного контролю знань), практикум та інші видання. Програми і методичні посібники різних видів відносять до методичного комплекту вчителя.

НМКт, зазвичай, укладає один авторський колектив згідно з певною освітньою концепцією і готує до друку певне видавництво. Цей «предметний» комплект для конкретного класу можуть доповнювати книжки інших авторів і видавництв, і тоді

він розширюється до НМКс. Підручники з одного предмета або НМКт для певного освітнього рівня формують предметно-методичну лінію. Її компоненти базуються на єдиному підході до мети навчання і принципах відбору змісту освітнього матеріалу й забезпечують наступність у вивченні предмета.

В Україні навчальні видання для закладів середньої освіти випускають спеціалізовані видавництва «Ранок», «Навчальна книга – Богдан», «Підручники і посібники», «Основа», «Освіта», «Генеза» тощо. Сьогодні загальні технічні вимоги до навчальних видань прописані у стандартах «Поліграфія. Підручники і навчальні посібники для загальноосвітніх навчальних закладів (зі зміною №1)» (СОУ 18.1-02477019- 07:2019), «Видання для дітей» (СОУ 18.1-02477019-11:2014) і державних санітарних правил і нормах «Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей» (ДСанПіН 5.5.6-13 8-2007).

Навчальні видання для університетів прийнято поділяти на такі групи:

- програмно-методичні (силабус, навчальна програма, навчальний план, освітня програма);
- навчально-методичні (методичні вказівки або методичні рекомендації);
- власне навчальні видання (підручник, навчальний посібник, конспект лекцій та курс лекцій);
- допоміжні видання (практикум, хрестоматія, книга для читання).

Пріоритетне місце серед навчальних книг посідає *підручник*. За стандартом, це — навчальне видання, що містить у повному обсязі систематизований виклад навчальної дисципліни, відповідає навчальній програмі¹. Підручник за характером інформації близький до наукової монографії, проте підбір інформації відрізняє його від останньої тим, що він містить не оригінальний, а апробований і дидактично опрацьований матеріал. Дидактичний апарат, зокрема різноманітність і характер використання

¹ ДСТУ 3017:2015. С. 13.

основних видів завдань (запитань, прикладів, вправ) підсилює якість навчальної книги.

Навчальний посібник має допоміжний і більш гнучкий характер. Він може доповнювати або частково замінювати підручник, зосереджуючись на окремих темах, розділах чи практичних аспектах курсу. Навчальний посібник не обов'язково охоплює всю дисципліну, допускає варіативність структури й авторський підхід та зазвичай не має такого рівня нормативності, як підручник. Основним змістом навчально-методичного посібника є методика викладання навчальної дисципліни, в наочного — зображення, що візуалізують предмет навчальної дисципліни.

Практикум містить сукупність практичних завдань або вправ із певної навчальної дисципліни, які сприяють засвоєнню набутих знань, умінь і навичок. До практикумів зараховують збірники задач і вправ, тестові завдання, збірники текстів диктантів і переказів, інструкції до лабораторних і практичних робіт тощо. Практикуми передбачають чітке формулювання завдань, методичні вказівки щодо їх виконання, приклади розв'язання типових задач, а також контрольні запитання або критерії оцінювання результатів. Мова практикуму є інструктивною, точною та лаконічною, орієнтованою на виконання конкретних дій. Як вид навчального видання практикум відіграє важливу роль у формуванні загальних і фахових компетентностей.

Робочий зошит з друкованою основою — це навчальне видання, призначене для організації й супроводу навчальної діяльності здобувачів освіти безпосередньо під час аудиторних занять і поза ними. Він містить заздалегідь підготовлені завдання, тестові вправи, поля для відповідей і записів, що дає змогу учневі або студентові працювати без додаткового переписування умов завдань. Робочий зошит з друкованою основою тісно пов'язаний із підручником або навчальним посібником, доповнює їх і сприяє активному засвоєнню навчального матеріалу шляхом виконання завдань.

Хрестоматія охоплює літературно-художні, історичні, музичні та інші твори чи уривки з них, які є предметом вивчення у навчальній дисципліні. Хрестоматія акумулює програмні тексти

й дає змогу працювати з автентичними джерелами. Найпоширенішими є хрестоматії з української та зарубіжної літератури. Типологічна обізнаність щодо навчальних видань є запорукою їх адекватного створення та ефективного використання в освітньому процесі.

Курс лекцій як вид навчального видання є систематизованим авторським викладом навчальної дисципліни або її значної частини, підготовленим відповідно до освітньої програми. Він відтворює логіку й послідовність лекційного курсу, поєднує теоретичні положення з поясненнями, прикладами та узагальненнями, але водночас зберігає відносну цілісність і завершеність. Курс лекцій орієнтований на студентів певного рівня й спеціальності та може виконувати функцію основного або допоміжного навчального джерела. Для нього характерні чітка структура (розділи, теми, підпункти), навчально-науковий стиль викладу та адаптація матеріалу до аудиторного сприйняття.

Конспект лекцій є більш стислим видом навчального. Він фіксує основні положення лекційного матеріалу у скороченій, тезовій або схемній формі й не претендує на повноту викладу дисципліни. Конспект лекцій може відтворювати авторський курс або слугувати орієнтиром для самостійного опрацювання тем, повторення й підготовки до поточного, модульного або підсумкового контролю знань.

Типологічна обізнаність щодо навчальних видань є запорукою їх належного функціонування у фондах шкільних та університетських бібліотек та ефективного використання в освітньому процесі.

6.7. Інші види видань

Видання, що містить відомості прикладного характеру з технології, техніки й організації виробництва, а також інших сфер практичної діяльності для професійного вдосконалення фахівців різного профілю та відповідної кваліфікації, зараховують до *виробничо-практичних*. Найчастіше вони представлені виробничо-

практичними монографіями, практичними посібниками і порадами, методичними настановами.

Видання для дозвілля «містять загальнодоступні відомості щодо організації побуту, різноманітних форм самодіяльної творчості, різних видів захоплень, відпочинку»¹. Видання для дозвілля поділяють на практичні (ужиткові) для аматорів та розважальні. Перші представлені посібниками, порадами, довідниками, альбомами тощо. Тематично такі книжки пов'язані з хатнім господарюванням, різними аматорськими зацікавленнями, заняттями спортом, туризмом, а також здоровим способом життя, стилем, іміджем, етикетом і т. п. До розважальних книжок зараховують збірники кросвордів, сканвордів, шарад, анекдотів, тостів, привітань, ігор, а також гороскопи, сонники.

Релігійне (духовно-просвітницьке) видання містить тексти джерел релігійного вчення, богослужіння, богослов'я і/або релігійну символіку, що відображає і роз'яснює постулати (догмати) тої чи іншої релігії або конфесії, позицію релігійних інститутів з питань духовно-морального, історичного і суспільного буття народу. У релігійному книговиданні України помітне місце посідають канонічні тексти Святого Письма, богослужбові книги, які містять правила й описи порядку проведення храмових богослужінь, а також тексти для них (Служебник, Часослов, Октоїх, Псалтир, Требник Мінеї, Тріоді, та ін.), молитовні збірники, катехизиси, житія святих, богословські книги.

Суспільно-політичним (громадсько-політичним, масово-політичним) називають видання, що «містить публіцистичний твір (твори), який висвітлює актуальні питання й події міжнародного та внутрішньодержавного суспільного життя»². Призначення суспільно-політичних видань полягає в поширенні, а також докладному роз'ясненні серед широкого загалу ідей, поглядів, учень. Такі видання можуть бути важливим засобом ідеологічного впливу, а подеколи здійснюють тоталітарну індоктринацію суспільства. Зокрема, за радянської доби, щоб забезпечити виконання цієї функції, суспільно-політичні книжки й брошури випускали мільйонними накладками і сприяли їхньому найширшому розповсюдженню.

¹ Там само.

² ДСТУ 3017:2015. С. 9.

За характером інформації суспільно-політичні видання поділяють на документальні (декларації, статuti, програми, матеріали з'їздів, конференцій, конгресів політичних партій і громадських об'єднань), пропагандистські та власне публіцистичні.

Рекламні книжкові видання допомагають просувати товари, послуги, організації або культурні події. Вони покликані сформува-ти позитивний імідж, зацікавити адресата, спонукати до вибору або дії. До цього виду належать, зокрема, іміджеві книги компаній, презентаційні каталоги, брендбуки, ювілейні та корпоративні видання, а також рекламні брошури у книжковому форматі. Для них характерні яскраве дизайнерське оформлення, поєднання тексту з візуальними матеріалами, лаконічність викладу та чітка орієнтація на визначену цільову аудиторію.

Отже, нехудожня література втілюється у широкому спектрі видів видань, що відрізняються за функційним призначенням, читацькою адресою та характером інформації. Наукові, науково-популярні, навчальні, довідкові, нормативні, рекламні та інші види нехудожніх видань виконують різні, але взаємодоповнювальні функції — від продукування й систематизації знань до їх популяризації, засвоєння в процесі навчання та практичного застосування. Розуміння типологічних особливостей кожного виду і підвиду є важливим для бібліотечних фахівців, оскільки забезпечує коректне замовлення і використання видань,.

ДОДАТОК А

Книгознавчий аналіз як метод комплексної оцінки видання

Книгознавчий аналіз передбачає системне наукове дослідження книги як цілісного соціокомунікативного та матеріального об'єкта. На відміну від суто літературознавчого чи бібліографічного підходу, книгознавчий аналіз охоплює всі складники видання: зміст, структуру, апарат, художнє й поліграфічне оформлення, конструкцію, функційне призначення та читацьку адресу. Його мета полягає не лише в описі книги, а у з'ясуванні того, як і для чого вона створена, як функціонує в соціумі та як сприймається читачем.

У центрі книгознавчого аналізу перебуває книга як результат складного видавничого процесу і як засіб соціальної комунікації. Тому аналіз передбачає розгляд видання в кількох взаємопов'язаних площинах: змістовій, редакційно-видавничій, художньо-дизайнерській, поліграфічній та експлуатаційній. Такий підхід дає змогу побачити не окремі елементи, а внутрішню логіку побудови видання та ступінь узгодженості між його формою і змістом.

Важливим аспектом книгознавчого аналізу є визначення функційного призначення книги. Кожне видання створюється для конкретної мети – навчальної, наукової, довідкової, художньої, популяризаторської, рекреативної тощо. Саме ця мета зумовлює добір текстів, структуру розділів, характер апарату видання, вид ілюстрацій, формат, тип оправи. Книгознавчий аналіз дозволяє оцінити, наскільки адекватно всі ці елементи відповідають поставленому завданню.

Не менш важливим є аналіз читацької адреси та «портрета читача». Рівень складності тексту, стиль викладу, типографіка, обсяг, якість паперу й навіть спосіб скріплення книжкового блока мають бути узгоджені з очікуваннями й потребами цільової аудиторії. Через книгознавчий аналіз можна встановити, чи справді видання орієнтоване на заявленого читача, чи його форма вступає в суперечність зі змістом.

Особливе місце в книгознавчому аналізі посідає дослідження художнього та поліграфічного оформлення. Обкладинка, палітурка, титульні сторінки, форзаци, ілюстрації, шрифтові рішення й композиція сторінки розглядаються не ізольовано, а як система візуальної комунікації видання. Аналіз дає змогу з'ясувати, як оформлення впливає на сприйняття тексту, формує перше враження, позиціонує книгу на ринку та сприяє або заважає зручності користування.

Книгознавчий аналіз має важливе практичне значення. Для видавців і редакторів він є інструментом оцінювання якості видання та планування майбутніх проєктів. Для бібліотекарів – підґрунтям для комплектування фондів, експертного добору книг і рекомендацій читачам. Для викладачів і студентів – способом формування навичок критичного оцінювання друкованої продукції.

Крім того, книгознавчий аналіз виконує культурно-історичну функцію. Він дає змогу розглядати книгу як документ епохи, що відображає рівень видавничої культури, технічні можливості поліграфії, домінантні естетичні тенденції й суспільні запити певного часу. Через аналіз конкретних видань можна простежувати еволюцію книжкової форми, зміни в читачьких практиках і трансформацію функцій книги.

Отже, книгознавчий аналіз є багатовимірним інструментом, що поєднує теоретичне осмислення видавничого продукту й практичне застосування в книжковій галузі. Він дає змогу оцінити книжку не фрагментарно, а цілісно, враховуючи взаємодію змісту та форми. Саме такий підхід забезпечує глибоке розуміння ролі книги в сучасному суспільстві та сприяє підвищенню культури книговидання і читання. Залежно від потреб такий аналіз може перерости в комплексну експертну оцінку, а може обмежуватися лише окремим аспектом, певним колом параметрів. За результатами аналізу можна дати цілісну бібліографічну характеристику видання, увівши в зону приміток бібліографічного опису ті характеристики, які цікавлять укладача, потенційного користувача або замовника, підготувати рецензію, зробити бібліографічний огляд (порівнявши кілька видань), оформити допис у соціальній мережі.

Алгоритм комплексного книгознавчого аналізу видання:

1.	Історія створення видання
2.	Зміст й інформативність видання, актуальність вміщеної інформації, місце опублікованого твору в спадку автора
3.	Структура видання
4.	Особливості систематизації інформації
5.	Стиль викладу
6.	Функційне призначення (з якою метою видано книжку?)
7.	Читацька адреса (для кого призначена книжка?)
8.	Типо-видові параметри видання
	Вид видання за функційним призначенням (тип)
	Підвид видання за характером інформації і додатковим функціональним призначенням
9	Ілюстративний ряд
	Кількість і вид ілюстрацій
	Розміщення ілюстрацій
	Доречність ілюстрацій, якість поліграфічного відтворення
10	Апарат видання
	Розпізнавальний апарат (відповідність вимогам стандартів)
	Науково-допоміжний апарат (елементи, відповідність виду)
	Довідково-пошуковий апарат (елементи і вплив на ергономічність)
	Бібліографічний апарат (складники, доцільність подання)
	Дидактичний апарат (складники, відповідність виду видання)
11	Художнє оформлення (внутрішнє)
	Вид і спосіб оформлення титульних аркушів
	Вид і особливості оформлення рубрикації (заголовків)
	Складання початкових, кінцевих і рядових шпальти
	Шрифтове оформлення (гарнітура, кегль шрифту, довжина рядка, висновок про читабельність)
12	Художнє оформлення (зовнішнє)

	Вид оправи, відповідність цільовому і читацькому призначенню, надійність
	Елементи оздоблення оправи
	Інформація на оправі (наявність і достатність основної, споживчої і комерційної інформації, інформативність тексту на оправі, доречність ілюстративного супроводу, вплив на привернення уваги читача)
	Інформативність і спосіб оформлення корінця
13	Поліграфічне виконання
	Формат (розмір видання, доречність)
	Палітурні матеріали, вплив на собівартість і довговічність
	Вид форзаців
	Вид корінця
	Кут розкривання книжкового блоку
	Наявність зміцнювальних елементів (каптал, відстав тощо)
	Наявність додаткових конструктивних елементів
	Спосіб скріплення книжкового блоку, вплив на довговічність і доречність з погляду життєвого циклу книжки
	Папір (вид, якісні характеристики, доцільність вибору)
	Вид (спосіб друку)
	Якість тиражування, дефекти
14	Примірникові особливості
	Власницькі ознаки (автографи, маргіналії, екслібриси, супереклібриси)
	Видавничо-книготорговельні ознаки
	Стан збереження
15	Загальний висновок про видання, його слабкі і сильні сторони, унікальні особливості, доречність замовлення для поповнення документного фонду
16	Вибір параметрів, для відображення в базі даних, бібліографічному описі чи іншій презентаційній формі, яка моделює видання для користувача

ДОДАТОК В

Комплексний показник якості книжкового видання: методика розрахунку

Комплектуючи документний фонд бібліотекар може мати справу з одноіменними виданнями різних видавництв, між якими виникає потреба обрати друк вищої якості. Йдеться, скажімо, про вибрані твори Олени Пчілки або іншого класика української літератури, довідники з історії України для підготовки до НМТ, науково-популярні poradники про здорове харчування, видання нормативно-правових документів, навчальні посібники з маркетингу і т. п. Бібліотекар може долучитися до оцінювання й відбору видавничих продуктів як експерт Українського культурного фонду або член журі книжкового конкурсу.

Обґрунтувати вибір можна, розрахувавши інтегральні показники рівня якості та конкурентоспроможності книжок, але які можна зарахувати до одного виду або які задовольняють схожі читацькі потреби або які, можливо, є однойменними, скажімо «Кобзар». Передусім слід визначити властивості видань, які формують їхні функційні й інші ціннісні параметри та оцінюватимуться кількісними показниками; а також встановити їхню вагомість у забезпеченні якості книжок обраного виду або підвиду.

Основні ціннісні параметри книг, які впливають на їхню якість можна вписати у таблицю (табл. 1). Вагомість кожного з них (граф 2) можна розрахувати, обговоривши з досвідченими колегами, ознайомившись з актуальними книгознавчими працями, а також базуючись на власних спостереженнях обслуговування користувачів у бібліотеці. Наприклад, для нормативно-правових видань можна закласти такі параметри, як новизна, актуальність і достовірність опублікованої інформації, розпізнавальний і довідково-пошуковий апарат, художнє оформлення та поліграфічне виконання.

Відтак слід оцінити властивість кожного з видань балами (від 1 до 5), вказуючи їх у відповідних графах таблиці (3, 4). Еталоном слугуватиме видання відповідного виду відмінної якості. Скажімо, 5 балами ми оцінили зміст першого видання, оскільки воно враховує останні зміни, внесені до нього законотворцями. Інше видання вийшло друком на рік раніше і відповідно його текст актуальний не повною мірою. Розпізнавальний апарат обох видань не містить усіх передбачених стандартом вихідних відомостей, однак у першому виданні ми оцінили його вище, бо у підзаголовкових даних вказано, станом на яку дату воно

відтворює основний текст. Довідково-пошуковий апарат розроблено краще, ніж у першому виданні. Він представлений і змістом і колонтитулами, тоді як у другому виданні орієнтуватися в тексті допомагає лише рубрикація і шрифтові виокремлення. Художнє оформлення видань оцінено на одному рівні, оскільки в обох книгах порушено вимоги до ширини корінцевого поля, що знижує читабельність тексту. Поліграфічне виконання другого видання виявилось кращим завдяки паперу вищої якості та способу скріплення металевими скобами, які забезпечують зручний кут розкривання книжкового блоку.

Таблиця 1

Основні властивості видань і їхні показники

Параметри	Коефіцієнт вагомості, V_i	Оцінка показника, P_i		Відносні показники оцінки якості, q_i	
		A	B	A	B
1	2	3	4	5	6
Новизна, актуальність і достовірність інформації	0,55	5	3	1	0,6
Розпізнавальний апарат	0,05	4	3	0,8	0,6
Довідково-пошуковий апарат	0,1	5	2	1	0,4
Художнє оформлення	0,15	4	4	0,8	0,8
Поліграфічне виконання	0,15	3	4	0,6	0,8

Наступний крок – визначити *одиничні показники* якості видань, що характеризують тільки одну властивість (граф 5 і 6). Їх розраховуємо за формулою:

$$q_i = \frac{p_i}{p_{i0}},$$

де q_i – відносний одиничний показник якості видання,

P_i – значення i -го показника якості видання,

P_{i0} – значення i -го показника якості еталонного видання, яке найкращим чином задовольняє потреби читача й оцінюється 5 балами.

На основі отриманих одиничних показників якості окремих властивостей і коефіцієнтів вагомості цих властивостей слід розрахувати *комплексний показник* якості видань. Обчислюють його за формулою:

$$I_{я} = \sum_{i=1}^n q_i \cdot v_i,$$

де $I_{я}$ – комплексний (узагальнений) показник рівня якості видання;

q_i – одиничний показник i -го параметра якості;

v_i – коефіцієнт вагомості i -го параметра.

Видання А

$$I_{я} = 0,55 \times 1 + 0,05 \times 0,8 + 0,1 \times 1 + 0,15 \times 0,8 + 0,15 \times 0,6 = 0,9$$

Видання В

$$I_{я} = 0,55 \times 0,6 + 0,05 \times 0,6 + 0,1 \times 0,4 + 0,15 \times 0,8 + 0,15 \times 0,8 = 0,64$$

Показник конкурентоспроможності видання за якісними параметрами визначаємо за формулою:

$$K_{я} = \frac{I_{я}}{I_{яб}},$$

де $K_{я}$ – комплексний показник конкурентоспроможності видання за ціннісними (споживними) властивостями ,

$I_{я}$ – комплексний (узагальнений) показник рівня якості аналізованого видання,

$I_{яб}$ – комплексний (узагальнений) показник рівня якості еталонного видання, що дорівнює 1.

Наприклад, конкурентоспроможність видання А розрахуємо так: $K_{я} = 0,9/1 = 0,9$, а видання В — $K_{я} = 0,64/1 = 0,64$.

За потреби (з огляду на необхідність заощадити фінансові ресурси) варто розрахувати комплексні показники конкурентоспроможності за вартісними показниками, тобто ціною, використовуючи формулу:

$$K_{ц} = \frac{I_{ц}}{I_{цб}},$$

де $K_{я}$ – комплексний показник конкурентоспроможності видання за економічними (вартісними) характеристиками,

$I_{ц}$ – ціна аналізованого видання,

$I_{цб}$ – оптимальна ціна видання.

Отже, якщо середня ціна нормативно-правового видання становить 200 грн, а одне видання коштує 200 грн, інше ж – 170 грн, тоді їхні комплексні показники конкурентоспроможності за вартісними показниками дорівнюватимуть відповідно 1 та 0,85. Їхні розрахунки:

Видання А: $K_{\text{ц}} = 200/200 = 1$

Видання В: $K_{\text{ц}} = 170/200 = 0,85$

Отже, за економічними параметрами кращими показниками характеризується видання В.

Розрахувати інтегральні показники конкурентоспроможності видань. Для цього потрібно скористатися формулою:

$$K_{\text{int}} = \frac{K_{\text{я}}}{K_{\text{ц}}},$$

Для видання А інтегральний показник конкурентоспроможності становитиме 0,9, а видання В – 0,75. Їхні розрахунки:

Видання А: $K_{\text{int}} = 0,9/1 = 1$

Видання В: $K_{\text{int}} = 0,64/0,85 = 0,75$

Отже, попри нижчу ціну конкурентоспроможність видання В не є вищим, адже воно істотно «програє» за рівнем якості.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Нормативно-правові й нормативно-інструктивні документи

1. ДСТУ 3017:2015. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять. — На заміну ДСТУ 3017-95 ; Чинний від 2016-07-01. — Київ : УкрНДНЦ, 2016. — IV, 38 с. — (Інформація та документація) (Національний стандарт України).
2. ДСТУ 3582:2013. Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень українською мовою. Загальні вимоги та правила (ISO 4:1984, NEQ; ISO 832:1994, NEQ). — На заміну ДСТУ 3582-97 ; Чинний від 2014-01-01. — Київ : Мінекономрозвитку України, 2014. — III, 15 с. — (Інформація та документація) (Національний стандарт України).
3. ДСТУ 4826:2007. Видання інформаційні. Загальні вимоги (ISO 8:1977, NEQ; ISO 1086:1991, NEQ) ; . — Вид. офіц. — Чинний від 2009-01-01. — Київ : Держспоживстандарт, 2008. — II, 9 с. — (Інформація та документація) (Національний стандарт України).
4. ДСТУ 4861:2007. Видання. Вихідні відомості (ISO 8:1977, NEQ; ISO 1086:1991, NEQ; ISO 7275:1985, NEQ). — Вид. офіц. — Чинний від 2009-01-01. — Київ : Держспоживстандарт України, 2009. — 45 с. — (Інформація та документація) (Національний стандарт України).
5. ДСТУ 7157:2010. Видання електронні. Основні види та вихідні відомості. — Чинний від 2010-07-01. — Київ : Держспоживстандарт України, 2010. — IV, 13 с. — (Інформація та документація) (Національний стандарт України).
6. ДСТУ 8302:2015. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання. — Чинний від 2016-07-01. — Київ : УкрНДНЦ, 2017. — IV, 16 с. — (Інформація та документація) (Національний стандарт України).
7. ДСТУ 8344:2015. Видання. Основні елементи. Терміни та визначення понять. — Чинний від 2017-07-01. — Київ : УкрНДНЦ, 2017. — III, 33 с. — (Інформація та документація) (Національний стандарт України).
8. ДСТУ 8602:2015. Статистичний облік випуску видань. Основні положення. — Чинний від 2017-07-01. — Київ : УкрНДНЦ, 2019. — III, 17 с. : табл. — (Інформація та документація) (Національний стандарт України).

9. ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання (ГОСТ 7.1-2003, IDT) / оформ. Ю. Кожедуб. — Офіц. вид. — Чинний в Україні від 01.07.2007. — Київ : Держспоживстандарт України, 2007. — III, III, 47 с. — (Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи) (Національний стандарт України).

Довідкові видання

10. Бондар Ю. В. Енциклопедія для видавця та журналіста / Ю. В. Бондар, М. Ф. Головатий, М. І. Сенченко ; Міжрегіон. акад. упр. персоналом, Кн. палата України. — Київ : Професіонал, 2010. — 400 с.

11. Българска книга : енциклопедия / съставител Ани Гергова. — София ; Москва : Pensoft, 2004. — 506 с.

12. Двозначні таблиці кириличних авторських знаків : на основі зведеного кириличного алфавіту / уклад.: І. А. Кириленко, В. Є. Янчарук ; Держ. наук. установа «Кн. палата України ім. І. Федорова». — Київ : Ліра-К, 2023. — 50 с.

13. Друк України : стат. зб. / Держ. ком. телебачення і радіомовлення України, Держ. наук. установа «Кн. палата України ім. І. Федорова». — Київ : Кн. палата України ім. І. Федорова, 1999–2025.

14. Енциклопедія видавничої справи / В. П. Ткаченко, І. Б. Чеботарьова, П. О. Киричок, З. В. Григорова. — Харків : Прапор, 2008. — 320 с.

15. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ковалів Ю. І. — Київ : Академія, 2007. — (Серія «Енциклопедія ерудита»).

16. *Огар Е. І.* Українсько-російський, російсько-український словник-довідник з видавничої справи / Е. І. Огар. — Львів : Палітра друку, 2002. — 224 с.

17. Словник книгознавчих термінів : понад 1400 термінів / уклад. В. Я. Буран [та ін.] ; наук. ред. Н. О. Петрова [та ін.] ; Кн. палата України. — Київ, 2003. — 160 с.

18. Термінологічний словник видавничого бізнесу : книга редактора : українсько-англійський / [уклад. В. І. Шпак]. — Київ : Експрес-об'ява, 2020. — 263 с.

19. Українська бібліотечна енциклопедія / Нац. б-ка України ім. Ярослава Мудрого. — Електрон. текст. та граф. дані. — [2013–2025]. — Режим доступу: <http://ube.nplu.org> (дата звернення: 21.09.2025). — Назва з екрана.

20. Універсальна десяткова класифікація (УДК) : алф.-предм. покажч. (звед.) / Держ. наук. установа «Кн. палата України ім. І. Федорова» ;

[голов. ред. М. І. Сенченко ; підгот. вид.: М. Й. Ахвердова та ін.]. — Київ : Кн. Палата України, 2017. — 902 с.

21. Універсальна десяткова класифікація (УДК) : допом. та основна табл. (станом на 2011 р.) / Держ. наук. установа «Кн. палата України ім. І. Федорова»; [підгот. вид.: М. Й. Ахвердова та ін.; голов. ред. М. І. Сенченко ; пер. з англ. Б. С. Волох та ін.]. — Київ : Кн. Палата України, 2017. — 1095 с.

22. Універсальна десяткова класифікація (УДК) : зміни та допов. (2011) : пер. з англ. / Держ. наук. установа «Кн. палата України ім. І. Федорова»; [підгот.: М. Й. Ахвердова та ін.; пер. з англ. Б. С. Волох ; наук. ред. М. І. Сенченко]. — Київ : Кн. палата України ім. І. Федорова, 2015. — 142 с.

23. *Швецова-Водка Г. М.* Документознавство : слов.-довід. термінів і понять : навч. посіб. / Г. М. Швецова-Водка. — 2-ге вид., стер. — Київ : Знання, 2012. — 320 с.

24. Encyklopedia książki / pod red. Anny Żbikowskiej-Migoń i Marty Skalskiej-Zlat. — Wrocław : Wyd-wo Un-tu Wrocławskiego, 2017.

25. Encyklopedia wiedzy o książce / red. nac. A. Birkenmajer, B. Kocowski, J. Trzynadlowski ; red. główni A. Kawecka-Gryczowa, H. Więckowska, S. Pazyra. — Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1971. — XXII, 2874 с. : ill.

26. International Book Publishing : an Encyclopedia / edited by Philip G. Altbach, Edith S. Hoshino. — London; New York, 2015. 762 p. — Режим доступу: <https://books.google.com.ua/books?id=puMjCQAAQBAJ&hl=uk> (дата звернення: 27.07.2025).

27. Knygotyra : enciklopedinis žodynas : 2 tomais / Vliniaus universitetas, Knygotyros katedra ; redaktorių kolegija: S. Dubauskas [et al.]. — Vilnius : Alma littera, 1997. — 413 p. : ill.

28. Lexikon des gesamten Buchwesens : 9 bd. / herausgegeben von Severin Corsten, Stephan Füssel, Günther Pflug und Friedrich Adolf Schmidt-Künsemüller. — 2., völlig neu bearb. Aufl. — Stuttgart : Anton Hiersemann, 1987–2016. — Online-Version. — Режим доступу: <https://referenceworks.brillonline.com/browse/lexikon-des-gesamten-buchwesens-online>.

29. *Voit P.* Encyklopedie knihy : starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století / Petr Voit. — Praha : Libri, 2006. — 1350 s. — Elektronická verze. — Режим доступу: <https://www.encyklopedieknihy.cz>.

Навчальні видання

30. Білоус П. В. Теорія літератури : навч. посіб. / П. В. Білоус. — Київ : Академвидав, 2013. — 325 с. — (Альма-матер).

31. Гавенко С. Ф. Конструкція книги : навч. посіб. / Гавенко С., Кулік Л., Мартинюк М. ; Укр. акад. друкарства. — Львів : Фенікс, 1999. — 134, [1] с

32. Галич О. А. Теорія літератури : підруч. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. / Олександр Галич, Віталій Назарець, Євген Васильєв ; за наук. ред. Олександра Галича. — Вид. 4-ге, стер. — Київ : Либідь, 2008. — 486 с.

33. Гергова А. Книгознание : лекції / Ани Гергова. — София : Универс. изд-во «Святой Климент Охридски», 1995. — 271 с.

34. Довжук І. Основи книгознавства : підручник. — Переяслав : Я. М. Домбровська, 2020. — 479 с.

35. Женченко М. І. Загальна і спеціальна бібліографія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М. І. Женченко. — Київ : Жнець, 2011. — 255 с.

36. Зелінська Н. В. Наукове книговидання в Україні: історія та сучасний стан : навч. посіб. / Н. В. Зелінська. — Львів : Світ, 2002. — 268 с.

37. Каракоз О. О. Книгознавство : практикум / О. О. Каракоз. — Київ : Ліра-К, 2017. — 72 с.

38. Кобижча Н. І. Універсальна десяткова класифікація як міжнародна інформаційно-пошукова мова класифікаційного типу : навч. посіб. / Н. І. Кобижча, І. П. Штефан ; М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. — Київ : Ліра-К, 2021. — 124 с.

39. Ковба Ж. М. Асортимент друкованої продукції : навч.-метод. посіб. / Ж. М. Ковба, Т. В. Олянишен, О. В. Мельников. — Львів : УАД, 2009. — 98 с.

40. Комова М. В. Документознавство : навч. посіб. / М. В. Комова ; М-во освіти і науки України, Нац. ун-т «Львів. політехніка». — Львів : Тріада плюс, 2007. — 294 с. — (Українські студії).

41. Кравченко О. Л. Типологія видань : навч.-метод. посіб. / О. Л. Кравченко ; Луганський нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка, кафедра журналістики і видав. справи. — Луганськ : Альма-матер, 2008. — 118 с.

42. Крайнікова Т. С. Культура видання: основоположні поняття, типологія видань, вимоги стандартів : навч. посіб. / Т. С. Крайнікова ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т журналістики, кафедра вид. справи та редагування. — Київ, 2021. — 156 с. — Режим доступу: <http://labs.journ.univ.kiev.ua/vsr/posibnyk-krajnikova-t-kultura-vydannya/> (дата звернення: 2.06.2025).

43. Лазуткина А. Книга от книгах от книжного продюсера / Алена Лазуткина. — Киев : Бренд Бук Паблишинг, 2020. — 275 с.

44. *Марко В. П.* Аналіз художнього твору : навч. посіб. / Василь Марко. — 2-ге вид., випр. — Київ : Академвидав, 2015. — 254 с. — (Alma mater+).

45. *Медведєва В. М.* Книга в культурі України: сучасний дискурс : практикум / В. М. Медведєва. — Київ : Ліра-К, 2017. — 76 с.

46. *Низовий М.* Вступ до книгознавства : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М. А. Низовий ; Харків. держ. акад. культури. — Київ : Кондор, 2009. — 144 с.

47. *Передерій О. І.* Товарознавство : книжкові товари : навч. посіб. / М-во освіти і науки України, [Луцьк. нац. техн. ун-т]. — Луцьк : РВВ ЛНТУ, 2013. — 182 с.

48. *Поліщук Н. Ю.* Поетика художнього твору: теорія і практика літературознавчого аналізу : посібник. — Львів : ПАІС, 2023. — 396 с.

49. *Сава В. І.* Художньо-технічне оформлення книги / В. І. Сава. — Львів : Оріяна-Нова, 2003. — 166 с.

50. *Теремко В. І.* Видавничий маркетинг : навч. посіб. / В. І. Теремко. — Київ : Академвидав, 2009. — 272 с. — (Альма-матер).

51. *Теремко В. І.* Основні засади видавничого бізнесу : навч. посіб. / В. І. Теремко. — Київ : Академвидав, 2010. — 136 с. — (Альма-матер).

52. *Ткаченко А. О.* Мистецтво слова: основи літературознавства : підручник. — Вид. 3-тє, випр. і допов. — Київ : Ліра-К, 2025. — 471 с.

53. *Черниш Н. І.* Нариси з історії світової енциклопедичної справи : навч. посіб. / Наталія Черниш. — Київ : Наша культура і наука, 2009. — 212 с.

54. *Черниш Н. І.* Основи бібліології : навч. посіб. — Київ : Наша культура і наука, 2014. — 219 с.

55. *Черниш Н. І.* Основи культури видання / Наталія Черниш ; Укр. акад. друкарства. — Львів, 2013. — 144 с.

56. *Черниш Н. І.* Редагування енциклопедичних видань: теорія і практика : навч. посіб. для студентів спец. «Видавнича справа та редагування». Львів, 2015. 235 с. : рис.

57. *Швецова-Водка Г. М.* Документознавство : навч. посіб. / Г. М. Швецова-Водка. — Київ : Знання, 2007. — 398 с. — (Вища освіта ХХІ століття).

58. *Швецова-Водка Г. М.* Загальна теорія документа і книги : навч. посіб. / Г. М. Швецова-Водка. — Київ : Знання, 2014. — 405 с. — (Вища освіта ХХІ століття).

59. *Шевченко В. Е.* Художньо-технічне редагування : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Вікторія Шевченко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т журналістики. — Київ : Паливода А. В., 2010. — 516 с.

Видання прикладного характеру

60. Використання Універсальної десятикової класифікації при формуванні структури бібліографічних показників : інструкція / Держ. наук. установа «Кн. палата України ім. І. Федорова»; уклад.: О. М. Устіннікова, О. В. Ключніченко. — Київ : Кн. палата України, 2017. — 51 с.

61. Знак охорони авторського права у виданнях, які містять твори науки, літератури та мистецтва : метод. рек. / Держ. наук. установа «Кн. палата України ім. І. Федорова»; уклад. Г. М. Плиса. — Вид. 6-те, без змін. — Київ : Кн. палата України, 2018. — 19 с.

62. *Зубко Н. Н.* Енциклопедичне гасло про видавництво: досвід і методика укладання / Надія Зубко; наук. ред. Л. Головата; НАН України, Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника. — Львів : ЛННБУ ім. В. Стефаника, 2021. — 379 с.

63. *Макклауд Ск.* Створити комікс : як розповідати історії в коміксах, манзі та графічних романах / [Скотт Макклауд; пер. з англ. Ярослава Стріха]. — Київ : Рідна мова, 2020. — 265 с. — (Культура в коміксах).

64. Методичні рекомендації щодо вибору, складання та редагування допоміжних показників до видань / Держ. наук. установа «Кн. палата України ім. І. Федорова»; уклад.: П. М. Сенько, О. М. Устіннікова. — Вид. 5-те, без змін. — Київ : Кн. палата України, 2017. — 79 с.

65. *Адлер М.* Як прочитати книгу : класичний посібник із розумного читання / Мортімер Адлер, Чарльз Ван Дорен. — Київ : КМ-Букс, 2018. — 456 с.

66. Оформлення вихідних відомостей у виданнях : метод. рек. / Держ. наук. установа «Кн. палата України ім. І. Федорова»; уклад. Г. М. Плиса. — Вид. 8-ме, без змін. — Київ : Кн. палата України, 2020. — 69 с.

67. Підготовка та редагування бібліографічних посібників у виданнях : метод. рек. / Держ. наук. установа «Кн. палата України ім. І. Федорова»; уклад.: П. М. Сенько, О. М. Устіннікова. — Вид. 2-ге, без змін. — Київ : Кн. палата України, 2017. — 66 с.

68. Сенченко М. І. Настільна книга видавця: від ідеї до читача / М. І. Сенченко. — Київ: Ліра-К, 2025. — 80 с.

69. *Тимошик М. С.* Книга для автора, редактора, видавця : практич. посіб. / М. С. Тимошик. — 2-ге вид., стер. — Київ : Наша культура і наука, 2006. — 560 с. — (Бібліотека видавця, редактора, автора).

70. Як написати книгу : концентрований курс письменницької майстерності / Галина Вдовиченко, Любка Дереш, Анатолій Дністровий та ін. — Київ : Stretovych, 2024. — 344 с.

Наукові, науково-популярні та інші публікації

71. *Антоник О. В.* Книгознавство як системне знання про книгу і книжкову справу: ринкові можливості / О. В. Антоник // Поліграфія і видавнича справа. — 2011. — Вип. 1 (53). — С. 3–10.

72. *Антоник О. В.* Сучасне українське книгознавство: традиції, виклики, дискусії // Książka, biblioteka, informacja — między podziałami a wspólnotą: V. — Kielce, 2016. — S. 17–30.

73. *Байзелл Ш.* Сповідь книгаря / Шон Байзелл ; пер. з англ. Ярослава Стріха. — Київ : Наш формат, 2020. — 324 с.

74. *Байзелл Ш.* Щоденник книгаря / Шон Байзелл ; пер. з англ. Ярослава Стріха. — Київ : Наш формат, 2019. — 302 с.

75. *Блум Г.* Західний канон. Книги та вчення століть / Гарольд Блум ; пер. з англ. О. Буйвола. — Харків : Фоліо, 2024. — 540 с. — (Велика книга — Книжки війни).

76. Видавнича діяльність в умовах розвитку новітніх технологій: вивчення запитів фахівців : монографія / за заг. ред. Г. В. Горбенко ; упоряд., наук. ред. Н. М. Вернигора ; Ін-т журналістики Київ. ун-ту ім. Б. Грінченка. — Київ, 2019. — 272 с.

77. *Водолазька С. А.* Радикальні інновації східноєвропейської видавничої галузі : монографія / Світлана Водолазька. — Київ : Авега, 2015. — 369 с.

78. *Герасименко Н.* Словами очевидців: література від Євромайдану до війни / Ніна Герсманко ; Ін-т літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України. — Тернопіль : Джура, 2019. — 128 с.

79. *Гнатюк М.* Текстологія — базова філологічна дисципліна / М. Гнатюк // Слово і Час. — 2013. — № 8. — С. 32–45.

80. *Гранчак Т.* Книга на перехрестях спілкування / Тетяна Гранчак // Бібліотечний вісник. — 2021. — № 4. — С. 103–105.

81. *Еко У.* Не сподівайтесь позбутися книжок / Умберто Еко, Жан-Клод Кар'єр ; передм., інтерв'ю записав Жан-Філіп де Тоннак ; пер. з фр. Ірина Славінська. — Львів : ВСЛ, 2015. — 253 с.

82. Енциклопедичні видання в сучасному інформаційному просторі / А. М. Киридон та ін. ; за ред. А. М. Киридон ; Держ. наук. установа «Енциклопед. вид-во». — Київ, 2017. — 312 с.

83. Енциклопедії як глокальні медії : колект. монографія / [А. М. Киридон та ін. ; за ред. А. М. Киридон] ; Держ. наук. установа «Енциклопед. вид-во». — Київ, 2020. — 302 с.

84. Видавнича діяльність в умовах розвитку новітніх технологій: вивчення запитів фахівців : монографія / за заг. ред. Г. В. Горбенко; упоряд., наук. ред. Н. М. Вернигора ; Ін-т журналістики Київ. ун-ту ім. Б. Грінченка. — Київ, 2019. — С. 11–34.

85. *Женченко М. І.* Видавнича культура української правничої літератури : монографія / М. І. Женченко. — Київ : Жнець, 2012. — 272 с. — (Видавнича культура).

86. *Женченко М. І.* Цифрові трансформації видавничої галузі : монографія / М. І. Женченко. — 2-ге вид., перероб і допов. — Київ : Жнець, 2018. — 436 с.

87. *Зелінська А. А.* Семантичні межі поняття «книга нонфікшн» / А. А. Зелінська // Актуальні питання масової комунікації. — 2015. — Вип. 18. — С. 62–73.

88. *Зелінська Н. В.* Місце видавничої справи в системі соціальних комунікацій / Н. В. Зелінська // Держава та регіони. Сер.: Гуманітарні науки. — 2008. — № 4. — С. 82–87.

89. *Зубко Н. Н.* Шкільний підручник в Україні: книгознавчі моделі і видавничі практики (на прикладі хімії) / Надія Зубко ; наук. ред. О. Антоник ; НАН України, Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника. — Львів : ЛННБ України ім. В. Стефаника, 2019. — 255 с.

90. *Зубрицька М.* Ното legens: читання як соціокультурний феномен / Марія Зубрицька. — Львів : Літопис, 2004. — 352 с.

91. Книга року ВВС : бібліогр. покажч. / Департ. інформ. діяльності, культури, національностей та релігій Хмельниц. облдержадмін., Хмельниц. обл. універс. наук. б-ка ; уклад.: Співак Г. Г. — Хмельницький : Стрихар А. М., 2021. — 39 с. : іл. — (Серія «Літературні премії»).

92. Книгознавча школа: антологія / уклад. В. М. Медведєва. — Київ : Ліра-К, 2017. — 644 с. — (Серія «Наукові школи»).

93. *Маркова В. А.* Книга в соціально-комунікативному просторі: минуле, сучасне, майбутнє : монографія / Вікторія Маркова ; Харк. держ. акад. культури. — Харків : ХДАК, 2010. — 252 с.

94. *Новальська Т. В.* Бібліотечне читачезнавство в Україні: історія, теорія, практика : монографія / Т. В. Новальська ; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. — Київ : Ліра-К, 2018. — 350 с.

95. *Огар Е. І.* Дитяча книга в українському соціумі (досвід першої доби) : монографія / Емілія Огар. — Львів : Світ, 2012. — 320 с.

96. *Огар Е. І.* Наука про книгу в Україні на початку ХХ ст.: здобутки і поразки / Огар Е. І. // Поліграфія і видавнича справа. — 2000. — Вип. 36. — С. 161–168.

97. *Пастушенко О. В.* Книга і періодика в дисертаційних дослідженнях незалежної України: соціокомунікаційний аспект: монографія / Олена Пастушенко; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — Київ, 2016. — 563 с.

98. Переклад в Україні (24 серпня 1991 року – 24 лютого 2022 року) = Translation in Ukraine (24 August 1991 – 24 February 2022): монографія / [О. Дзери, І. Одрехівська, О. Літвіняк та ін.]; за ред. О. Дзери, І. Одрехівської. — Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2025. — 746 с.

99. *Петтігірі Е.* Книга на війні: бібліотеки й читачі воєнного часу / Ендрю Петтігірі; пер. з англ. Катерина Корнієнко. — Київ: Лабораторія, 2024. — 447 с.

100. *Прайс Л.* Про що ми говоримо, коли говоримо про книжки: історія та майбутнє читання / Лія Прайс. — Київ: Yakaboo Publishing, 2020. — 224 с.

101. *Родик К.* Актуальна література: пунктир-енциклопедія: [есеї] / Костянтин Родик; НАН України, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. — Київ: Радуга, 2016. — Кн. 1. — 255 с.

102. *Родик К.* СІЗІФ ХХ: книжка vs. політика / Костянтин Родик; НАН України, Ін-т літ. ім. Т. Шевченка. — Київ: Балтія-Друк, 2019. — 351 с.

103. *Родик К.* Український BEST: мініенциклопедія книжкового дворіччя: 2019–2020: альманах / упорядкув.: О. Родіна; тексти, фото: К. Родик. — Київ: Майстер книг, 2021. — 272 с.

104. *Семків Р.* Пригоди української літератури: [від романтизму до постмодернізму] / Ростислав Семків; художниця Ольга Глумчер. — Київ: Темпора, 2023. — 585 с.

105. *Семків Р.* Як читати українських класиків / Ростислав Семків. — Київ: Stretovych, 2024. — 296 с.

106. *Семків Р.* Як читати класиків: практичні поради, нудна історія, ефективні стратегії / Ростислав Семків. — Київ: Stretovych, 2024. — 264 с.

107. *Сміт Е.* Кишенькова магія: історія книг і читачів / Емма Сміт; пер. з англ. Світлана Брегман. — Київ: Лабораторія, 2025. — 287 с.

108. *Соболевська Ю.* Книжка про читання / Юстина Соболевська; пер. з пол. Андрія Бондара; літ. опрац. пер. та комент. Емілії Огар. — Львів: Вид-во Старого Лева, 2014. — 173 с.

109. *Солбері М.* Дитячі книжки-картинки: мистецтво візуальної оповіді / Мартін Солбері, Морар Стайлз. — Київ: ArtHuss, 2023. — 208 с.

110. Спіймати невлотиме : путівник світом есеїстики / упоряд. Оріся Грудка. — Київ : Дух і літера, 2024. — 270 с. — (Бібліотека Українського ПЕН — Серія Києво-Могилянської Бізнес-Школи «Ще»).

111. *Теремко В. І.* Видавництво-XXI : виклики і стратегії : монографія / Василь Теремко. — Київ : Академвидав, 2012. — 323 с. — (Монограф).

112. *Трофименко Т.* #Окололітературне. Усе, що ви хотіли знати про сучасну українську літературу / Тетяна Трофименко. — Харків : Vivat, 2019. — 288 с.

113. Українські електронні та паперові енциклопедичні видання: основні здобутки й перспективи : [наук. зб.] / [редкол.: Т. І. Березюк та ін.] ; НАН України, Ін-т енциклопед. дослідж. — Київ, 2015. — 249 с.

114. *Улюра Г.* Писати війну / Ганна Улюра. — Київ : Темпора, 2023. — 314 с.

115. *Улюра Г.* 366. Книжка на щодень, щоб справляти враження культурної людини : [інтелект. роман] / Ганна Улюра. — Вид. 2-ге для високосного року. — Львів : Вид-во Старого Лева, 2025. — 737 с.

116. Українські енциклопедії: типологія, стиль, функції : [колект. монографія] / Т. Березюк та ін. ; відп. ред. Я. Яцків ; НАН України, Ін-т енциклопед. дослідж. — Київ, 2018. — 149 с.

117. *Цуріка Л. Ю.* Історія дитячої книги зі стародавніх часів до сьогодення / Л. Ю. Цуріка. — Київ : АВІАЗ, 2013. — 71 с.

118. *Черниш Н. І.* Нариси з історії української енциклопедичної справи / Наталія Черниш. — Львів : Піраміда, 2018. — 348 с.

119. *Ярошенко Т.* Наукова комунікація в цифрову епоху : наук.-практ. монографія / Тетяна Ярошенко, Олександра Ярошенко, Світлана Чуканова ; за заг. ред. Тетяни Ярошенко ; Нац. ун-т «Києво-Могилян. акад.». — Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2024. - 459 с.